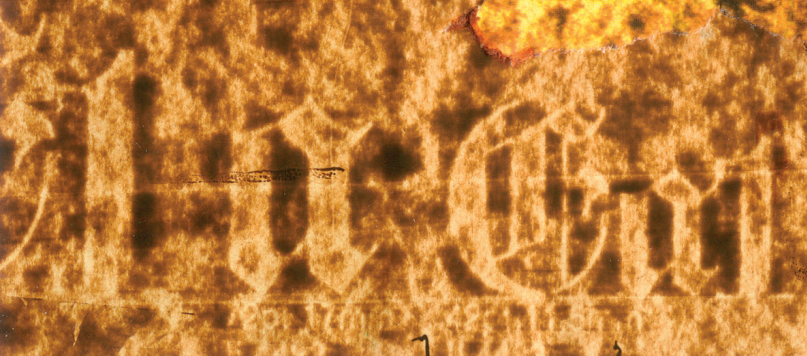

atölele
biztos
ledbet
halott
hoz életet ad
mindig csatla
nem leszün

AGRIA

AGRIA

Irodalmi, mővészeti és kritikai folyóirat

AGRIA

Irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat
Megjelenik negyedévente

Főszerkesztő: HOMA JÁNOS
Alapító főszerkesztő: KÖDÖBÖCZ GÁBOR

Főmunkatársak: BERTHA ZOLTÁN
BÉRCZESSY ANDRÁS
GERGELY GÁBOR

Tipográfiai szerkesztő: TÖMÖSKÖZI PÉTER
Arculattervező: HERCZEG ISTVÁN

Kiadó: Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata megbízásából
a Bródy Sándor Könyvtár
A kiadásért felelős: TÖZSÉR ISTVÁNNÉ GÉCZI ANDREA,
a Bródy Sándor Könyvtár igazgatója

www.agriafolyoirat.hu
E-mail: janoshoma56@gmail.com

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

HU ISSN 1789-4379

Nyomdai munkák:
Kapitális Nyomda
4002 Debrecen
Balmazújvárosi út 14.

Felelős vezető:
ifj. Kapusi József
ügyvezető igazgató

A folyóirat megjelenését támogatta Eger MJV Önkormányzata.

Tartalomjegyzék

Beköszöntő

Homa János

Főszerkesztői ajánlások	11
-------------------------	----

ARTériák

Wessetzky Dániel

Ez van	14
Nyáridő	14
Dongó	15
Rövidke tanmese a hangyáról	15

Tornai Xénia

Kérdezd a fát	16
A Mindenség húrjai	16
Ádám és Éva	17
Csillag áll az ágyam felett	18

Oláh András

valaki felsír	19
egy zárójel itt maradt	19

Malejkó Norbert

Ha végleg elfogadsz	21
Emlékszem rád	21
A fehér hóban	21
Zsongás	21

Vadász János

Én, Rimay János	22
Február 2	22
ÉGI-FÖLDI ZSOLTÁR (szonettkoszorú)	23

Törő István

Záporeső	25
Szirénhangok	25
Kívánság	26
Vers kedvesemnek	26
Bizakodás	27
Gyerekeknek	27

Fellinger Károly

Boldog Özséb	28
--------------	----

<i>Katona Kálmán</i>	
Anzix	29
Átesés	29
Ragyogás (<i>Zsuzsának</i>)	30
<i>Szente B. Levente</i>	
Mint ember	31
Függöny	31
Csipkebokor-turizm	32
<i>Török Nándor</i>	
A játék egyszer véget ér	33
<i>Zsirai László</i>	
Ma még, na még	37
Mert, ha...	37
A lakás színei	38
Animato	38
Program	38
<i>Pozsgai Györgyi</i>	
Örök	39
Összetartozás	40
Éva dala	40
<i>Pósa Zoltán</i>	
Saul megvilágosodása	41
Pál megtérése	41
Petrus	41
<i>Németh Péter</i>	
kötéltáncos angyalok	42
Kárpátaljai Golgota	42
epiklézis	42
Mohácsi mise	43
hajnali spirituálé	43
<i>Murawski Magdolna</i>	
Tettek és hitek	44
Szívdobbanás	45
A lehetetlen nem kötelező	46
Ihletettség... erő	47
<i>M. Fehérvári Judit</i>	
[Most, hogy a Halál szele...]	49
Égi színpadon	49

Bíró József	
Kavicsok a tanösvényen / 2	50
Csák Gyöngyi	
MÁS KORSZAK	
Megjelent; Tanács; Most; Szilánkok 15.; Törvénytörő	54
Aknay Tibor	
Kora tavasz	55
Délután	55
Minden ugyanúgy	55
Ködöböcz Gábor	
Csak a hit	56
Madár jajdul	56
Sorok és sorközök	56
Csodák csodája	56
Madáröröm	56
Életképek	56
Legyünk együtt...	56
Szemünk tükrén	56
Békák színeváltozása	57
A medve mássága	57
Fütyös kedv lesz úrrá	57
Megtartó bukolika	57
Ami odaát vár	57
Voltunk őzek...	57
Voltam mintha...	57
Hűség	57
Egry Artúr	
szántás	58
déli napban	58
Véssey Ede	
Népdal modern időkre	59
Katicabogár	59
Fodor Kiss Júlia	
De addig még	60
Varga Árpád	
megvető	61
mindenhon	61

Vadász János

Elment egy garabonciás – *Búcsú Konczek Józseftől* 62

Ádám Tamás (1954–2026)

Elíziumi mezők 66

Elhunyt Ádám Tamás 66

Gárdonyi-konferencia

H. Tóth István

Gárdonyi-emléknapon – Gárdonyiról 68

Baka Liliána

A világirodalom tükrében 69

Balázs Géza

Gárdonyi Géza emberképe 72

Kovács Gábor

Sterne, Diderot, Gárdonyi 83

Jánosi Zoltán

„Maroknyi, elszánt nép...” 91

Molnár F. Tamás

Gárdonyi Géza feltételes megálló Thomas Mann
és Olga Tokarczuk között? 106

Karádi Zsolt

„... s a nap fehér folt csak a föld fölött” 115

Terdikné Takács Szilvia

Gárdonyi Géza pokol-installációja, mint művészeti kísérlet 130

Cs. Varga István

Gárdonyi Jézus-eszménye és Szent Margit-képe 136

Keller Péter

A Biblia és Szent Pál, mint világirodalmi előzmény
Gárdonyi művészetében 158

Agria exkluzív

Kölcsei Tamás

Beszélgetés Bozók Ferenc piarista szerzetessel hivatásról és költészetről 167

Szíki Károly

Veszely Ferenc költő vallomása Kanadában 172

Kortárs hangon

Elmer István

A vadász levelei 183

Zsirai László

Sótlan lecsó 195

Szuromi Pál

Elise 206

Vicei Károly

Baráti kárpótlás 210

Petrusák János

Bebőröndölt életek 219

Murawski Magdolna

Elegük volt 227

Bakacsi Ernő

A portré 234

ARTériák

Wilhelm Ottó

Mohács 1526 237

Marko Strojko

Kis tábornok 239

4 évszak 239

Szellő suhintja 239

Elárvult lényed 240

Dante Pokla 241

Varjú Zoltán

Nemcsak egyszer-kétszer 242

Az időtlenség bordái között 243

Sípos Anna

Kettős mérce 244

A lélek fóbiákkal küzd 244

Magánszínház 245

Simek Valéria

A tovafolyó valóság 246

Dióhéjban 248

Körforgásban 248

Vesztetegelsz 249

<i>Sándor József</i>	
Álmomban gyermek voltam	248
<i>Sajtos Orsi</i>	
Bárho!	249
jöttem	249
Ion oszlopok	250
<i>Réthy Judit</i>	
Szökésben	251
<i>Radnai István</i>	
salome táncol a szakadék szélén	252
szüret előtt	252
hány óra lehet	253
<i>Orosz Margit</i>	
Hírnök a hegyen	254
Hétszer születni	254
Apró nyári darabka	254
<i>Molnár Dávid</i>	
nézek	255
Miként	255
<i>Sophie Marton</i>	
Költő a nagyvárosban	256
<i>Kuti József</i>	
Akkor	258
Aztán	258
A csend	258
<i>Juhos-Kiss János</i>	
Míg Isten fogja a kezemet	259
Az óránk még ketyeg	259
Hajnaltájt	260
<i>Juhász Pál</i>	
Szépséges vágyaim	261
Csendem ünnepe	261
<i>Ambrus József</i>	
kettőslátás	262
vers a költészetben	263
posztmodern percekben	264

J. Simon Aranka	
Szétszakítva	265
Tejúton	265
Farmosi László	
Ars curandi	266
Deák-Sárosi László	
Kisorosziban	267
Balogh Ferenc	
ember szét nem választhatja	268
szívünk útja ez	268
Balajthy Ferenc	
Teljesen a tiéd	269
Csendben a csönd	269
A tűznap dicséretére	270
Egyszer mind...	270
ArtMűhely	
Hajnády Zoltán	
A szó a csend határán	
<i>Haiku-ekvivalenciák Afanaszj Fet ige nélküli költeményeiben</i>	271
Lovas Edit	
Vestigia Hungarorum – a magyarok nyomai Itáliában	
<i>(A Chapters from the History of Italian-Hungarian Relations című tanulmánykötet ismertetése)</i>	283
Könyvjelző	
Kántás Balázs	
SZELA címmel megjelent Vadász János új verseskötete	290
H. Móra Éva	
Greco Krisztián: Ott maradtok egymásnak	292
Madarász Imre	
Államosított Balaton	295
Válaszuti András	
„Egy könyvet, egyet, bárki meg tud írni”	
<i>Törőcsik Miklós: Helyi idők (Üveghegy Kiadó, 2026)</i>	297

Szíki Károly

Ne kérdezd, mért szorítja torkom fájdalom!

Kaiser László: Az én térfelem című verseskötetéről és hatásáról 300

Deák-Sárosi László

„A nemzeti szellemű filmgyártás kezdetei Magyarországon

– A Mester Film története 1938–1944” *(Recenzió)* 312

Műhely

Bérczessy Lajos

200 éves a Magyar Tudományos Akadémia 317

Sarusi Mihály

Írni, de minek? *(Leveleskönyvemből)* 318

Képzőművészet

Bugyi István József

Lélek és idő II.

Herczeg István Kiállítása a Hatvani Galériában, 2026.05.09. 330

Homa János

Főszerkesztői ajánlások

Megjelent az *Agria* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat 2026. évi nyári száma, melyben 80 szerző novellája, verse, esszéje, fotója, visszaemlékezése található. Mint már annyiszor, úgy most is nagyon sok szép verssel, izgalmas novellákkal, rangos tanulmányokkal jelentkezünk. Szerzőink között jó néhány egri, Heves vármegyebeli, határon inneni és határon túli magyar irodalmár található, közöttük erdélyi, felvidéki, vajdasági, kanadai, amerikai szerzők.

2025. október 17-én a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Gárdonyi család kezdeményezésére Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán rendezték meg a *Gárdonyi-emléknapon Gárdonyiról* című konferenciát.

Baka Liliána e rendezvényről szóló összegzéséből megtudhatjuk: a konferencia levezetésével dr. H. Tóth István kandidátus, nyugalmazott egyetemi docenst bízták meg. A jelenlévőket Keller Péter, Gárdonyi dédunokája köszöntötte, aki szorgalmazta a dédapjáról való éves megemlékezés fontosságát. A programot Dr. Jánosi Zoltán irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, az MMA Művészetelméleti Tagozat vezetője nyitotta meg. Az első előadó Dr. Balázs Géza, a Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskolájának tanára volt, aki *Gárdonyi Géza emberképe* című előadásában az író antropológiájáról beszélt. Dr. habil. Karádi Zsolt PhD főiskolai tanár a Nyíregyházi Egyetemről érkezett, hogy „... *s a nap fehér folt csak a föld fölött*” – *Megjegyzések Gárdonyi Géza verstanához* című munkáját ismertesse.

Terdikné dr. Takács Szilvia középiskolai tanár, a Kazinczy Műhely munkatársa, a *Pokol-installációja, mint képzőművészeti kísérlet* című előadása a túlvilágról elmélkedő Gárdonyit mutatta be.

Dr. Jánosi Zoltán *A Csillagok és veszedelmek. Két Gárdonyi-mű párhuzamai európai regényekben* című előadás keretében rávilágított a teoretikai hálózatra két mű, *Az öreg tekintetes* és Franz Kafka *Az átváltozása* között.

A programot a Pécsi Tudományegyetem Orvosi Karának a professzora, az MTA doktora, Molnár F. Tamás orvos folytatta, *Az elfeledett magyar Varázshegy: Ki-ki a párjával* című előadásával.

Dr. habil. Cs. Varga István irodalomtörténész *Gárdonyi Jézus-eszménye és Szent Margit-képe* címmel tartott előadást. Bemutatta *Gárdonyi és az orosz irodalom „aranykora”*: *Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij* című munkáját, melyben a *Földre néző szem – Égre néző lélek* bölcsességeit és intelmeit gyűjti össze, a test, a lélek és a szellem jólétének szabályait tárgyalja. Az orosz irodalom aranykorának ki-

válóságai, mint például Puskin életműve és különösen verses regénye, az *Anyegin* (1833) több szempontból is erősítették Gárdonyiban az életcélnak kitűzött Jézus-eszményt, Mária-tiszteletet, a keresztény emberképet, világszemléletet.

Keller Péter pedig *Gárdonyi és a Biblia* címmel tartott előadást. Keller így fogalmazott: „Látok párhuzamot Szent Pál és Dédapám személye között. Dédapám életében is volt pálfordulás. Mindkét irányban. Fiatalon a Jézus-követés mellett döntött. Családi tragédiája okán az Ószövetség büntető Isten-képét vizionálta.”

Úgy gondoltuk, érdemes az *Agriában* közzétenni a konferencián elhangzott előadásokat, hogy ezzel is közelebb vigyük az olvasókhöz az „egri remetét”.

Sajnos szomorú kötelességünknek is eleget kellett tennünk, hiszen két, lapunkban rendszeresen publikáló költő is átköltözött a másik világba. Vadász János *Elment egy garabonciás* címmel búcsúztatta Konczek Józsefet, aki egy alig több mint ezer lelkes nógrádi faluban, Magyarnándorban született. Budapesten, az ELTE-n kapott tanári diplomát magyar–oroszl szakon, 1965-ben. Konczek József „gimnazista korától írta verseit, kisprózáit, amelyeket 1962-től közölt az *Új Írás*, az *Alföld*, a *Palócföld*, a *Kortárs*. Magától értetődő tehát, hogy egyetemistaként csatlakozott (Koncz szerzői néven) a *kilencek*-ként híressé vált, s egy időre be is tiltott *Elérhetetlen föld* (1969) antológiás költőcsoporthoz. Közülük is kiviláglott már ekkor népi elkötelezettségű, hagyományokat tisztelő, de azokat erőteljes képekkel, költői nyelvet megújító szabadversekkel, hitelesen megformált, önálló mondandókkal, érzelemgazdag világával áradó költészete.”

Május 12-én ugyancsak elhunyt Ádám Tamás Nagy Lajos-díjas író, költő, az *Agria* rendszeres szerzője, aki Balassagyarmaton született 1954-ben. Gyermekkorát Ludányhalásziban töltötte. Szegeden érettségizett, majd Budapesten szerzett felsőfokú képesítést. A Komjáthy Jenő Irodalmi és Művészeti társaság vezetője volt harminc éven át, tagja a Nagy Lajos Irodalmi Társaságnak és a Magyar Írószövetségnek. Első versei a *Palócföldben* jelentek meg 1982-ben. Több mint ötven antológiában publikált, közel félszáz könyvet szerkesztett, legutóbbi kötete *Satuprés* címmel 2023-ban látott napvilágot. E számunkban *Elíziumi mezők* című versével is megemlékezünk róla.

Bozók Ferenc piarista szerzetes verseit gyakran olvashatják az *Agriában*, Kölcsei Tamás vele készített interjút. A pap-költő Gyöngyösön érettségizett, Egerben szerzett magyar–történelem szakos tanári diplomát. „Tanítottam Gyöngyöspátán az általános iskolában, de a papság gondolata nem hagyott nyugodni, így már majdnem harminc esztendő voltam, amikor jelentkezni mertem a piarista rendbe. Azóta, vagyis 2003 augusztusától tagja vagyok a rendnek” – mondta Bozók Ferenc.

Ugyancsak interjút olvashatnak Veszely Ferenc Kanadában élő költővel is, a beszélgetést Szíki Károly készítette. Veszely 1936. szeptember 22-én született

Kispesten. 1956-ban, 20 évesen a Rákóczi téri ellenálló csapat egyik vezetőjeként részt vett a fegyveres ellenállásban. A szabadságharc leverése után sokáig bujkált, majd 1957 január közepén elhagyta az országot. Menekülésének története egy kalandos filmnek is bőséges anyagot adna. Háromdiplomás pedagógus, a nyugat-kanadai British Columbiában, Kamloopsban él, és rendszeresen érkeznek tőle versek szerkesztőségünkbe.

GreCsó Krisztián *Ott maradtok egymásnak* című könyvéről H. Móra Éva recenziója olvasható. „Megszoktuk, hogy a versesköteteket nem úgy vesszük kézbe, hogy egyvégtében elolvassuk, hiszen a vers megállásra, továbbgondolásra készítet. GreCsó Krisztián legújabb verseskötetére sokszorosan igaz mindez – írja Móra Éva.

SZELA címmel megjelent Vadász János új verseskötete, melyet Kántás Balázs mutat be.

Olvasható Töröcsik Miklós *Helyi idők* kötetéről is írás, „*Egy könyvet, egyet, bárki meg tud írni*” címmel.

Érdekes tanulmányt küldött lapunknak Hajnády Zoltán professzor. Írásának címe: *A szó a csend határán*. Alcíme: *Haiku-ekvivalenciák Afanaszij Fet ige nélküli költeményeiben*.

A nyári számunkban az Egert bemutató fotókat Gergely Gábor készítette.

A verssel, novellával, műfordítással jelentkező szerzőink közül a József Attila-díjas Bíró Józsefet, Elmer Istvánt, Ködöböcz Gábort, Oláh Andrást, Pósa Zoltánt és Sarusi Mihályt, valamint Aknay Tibort, Ambrus Józsefet, Balajthy Ferencet, Bakacsi Ernőt, Balogh Ferencet, Bérczessy Lajost, Csák Gyöngyit, Deák-Sárosi Lászlót, Egry Artúrt, Fellingner Károlyt, Fodor Kiss Júliát, Juhász Pált, Juhos-Kiss Jánost, Katona Kálmánt, Kuti Józsefet, Madarász Imrét, Malejko Norbertet, Marko Strojkot, M. Fehérvári Juditot, Murawski Magdolnát, Németh Pétert, Orosz Margitot, Petrusák Jánost, Pozsgai Györgyit, Radnai Istvánt, Sajtos Orsit, Sándor Józsefet, Simek Valériát, Sípos Annát, Szente B. Leventét, Szuromi Pált, Tornai Xéniát, Török Nándort, Törő Istvánt, Vadász Jánost, Varga Árpádot, Varjú Zoltánt, Véssey Edét, Vicei Károlyt, Wessetzky Dánielt, Wilhelm Ottót és Zsirai Lászlót emelném ki.

Minden szerzőnknek megköszönöm a verseit, novelláit, tanulmányait, illetve a fotókat. Külön köszönet kiadónknak, az egri Bródy Sándor Könyvtárnak.

Wessetzky Dániel

Ez van

„... volt egy hattyúi kép, az is hová lett,
meg a múlt ifúság tündér tava...”

Varró Dániel: *Leltár*

Van huszonnyolc küzdelmes év a vállán,
hajában két kis ritkulásnyi folt.

A holnapokba bátran nézni fél még,
de mégse rágja már magát, mi volt...

Van két tömött foga, amelybe néha
a fájdalom bújik, mint rossz tünet,
hasára évek raktak tartálékot,
a hátában meg fém ül, s görbület...

Van négykerekű táltos paripája,
(csajozni vele sajnos nem lehet)
de hű barát a macskakőn döcögni,
gazdája füttyent, s bárhová mehet.

Zsebében ott a gyűrött szinglisége,
– jövő-homályban lépdél a nagy Ő –,
de tudja, néha jól tesz egy legyintés,
s közönyre daccal annyit mond: agyó!

Van pengeélű, nyers iróniája,
a fájás mellkasába döfni azt.
A polcon grammnyi önsajnálatot tart,
az nyújtson néha illanó vigaszt.

Van még egy kóros versláb-mániája,
az írás néki édes pille-nyűg.

Öröm meg bánat, versebe gombolyítva:
megőrzik majd a szavak és betűk.

Az élet-hosszú filmtetekercsén itt-ott
homály takar ki még néhány diát,

– Isten kezében villanásnyi képek –
fel nő a hős, vagy marad kisdíák?

Ki megtanult már régen esni-kelni,
kibírja, hogyha földre csattan, ó...

S pörög vele a keserédes sitcom,
de nem sejlík fel még a csattanó.
Ez volna hát, ki itt e verset írja,
magának is csak hétpecsét-titok.
Van véleménye, kincse és nihilje
s e költeménye, mely félig nyitott.

2025.07.19.

Nyáridő

Leapad a tó vize, szomjas a fűszál,
zümmög a szörpre a kecskedarázs.
Szúrnak a sugarak – rőt hegyű lándzsák,
pirosul a nyakamon az égi parázs.
Lomha a levegő, olvad a perc, mint
fagyi, ha a kézből földre csepeg.
Szétfolyik ez is, az is a kövön, a fű közt,
míg a kabóca a fán nyekereg.

Lükteti monoton a nyárfák tetején:
„Gyere ki, mer’ ideért a meleg idő!”

A poharam alján csurran a napfény,
ma bizony nem kell a melegítő.

Keszekusza lárma a stégen, a parton,
püfölik a labdát – repül a homok –
gyöngyház-mellű cicababa lányok.

Mint nekilódult, ősi dobok,
dübörög a szívbén a vér a melegben...

Setesuta puttó lövi a nyilát,
keveri a gömbölyű balatoni nyárban az
égi szerelmet, meg a galibát...

Nyüzösög a tömeg. Jön az éj, de a zene szól:
üde szerelemnek jó televény.

Lét-fonalak kavarognak az estben.
Ülhetnének a padon, te meg én...

2025.06.07.

Dongó

Dongó hasít a nyári kék egen,
pedig repülni – elvben – képtelen:
a szárnya csöpp, a segge meg gigász,
a földre huppan, hogyha nem vigyáz...
Bár nyers a szó, azért nekem ne ess!
A tény az tény: a dongó nem kecses,
virágból int kerekítő tompora.
A darwinizmus furcsa tombola:
kioszt vakon pár éltető jegyet:
repülni, futni, mászni jéghegyet,
s csak az marad, ki élni képesebb.
Mivégre hát a dongónak a segg,
amely kolonc, és földre gravitál?
Kutathatom, a válasz meg nem áll.
A poszméhet hiába faggatom,
mert rám se ránt e nyári nappalon.
A lelke táját nem rágják fenék,
hogy néki mért' jutott kerek fenék.
Hasít tovább a nyári kék egen,
pedig repülni – elvben – képtelen...

2025.08.04.

Rövidke tanmese a hangyáról

A hangya-lét csodás, azt mondhatom!
Az otthonom puhácska földhalom:
alatta kígyózik megannyi járat,
és benne milliónyi hangya fárad.
A munka szent, a munka megfeszít:
ki lusta itt, közöttünk elveszik!
Mint hős lovag, cipelem vázamat,
s úgy járom én a kertet, házakat,
utcát, a parkot és a közteret.
Szemem világa éles, összetett,
s ha célra lel, mikor masírozok,
eltűnik kiflivég, fasírozott...
Viszem morzsánként, hogyha meglelem!
A hangya-tempó tudom, szemtelen:
nagyobb falatka nekem mit sem árthat,
az izmom, mint a góliátbogárnak...
Jegyezd meg: engem félelem nem éget,
felnyársalom, ki éppen erre téved!
A csáprágómat jól beléje vágom,
reszketnek tőlem széles nagyvilágon!
Ha ésszel élsz, hát nem kerülsz utamba,
csak az kötözködik itt, aki marha!
Mert visszatérek páncélos sereggel,
s neked már többé nem köszön a reggel!
A hangya mondta volna még ekképp,
de hopp, lenyelte őt egy csúf veréb...

2025.10.01.

Tornai Xénia

Kérdezd a fát

Kérdezd a fát, a víznek fodrait,
a szeptemberi árnyak nászdalát,
kérded, a kő, a szellő mit tanít,
s a kápolnában kulcsra zárt imát,
mi benn, a hűsben csendként porlad el,
magát örökké lényegítve át.
Kérdezd a fényt, e kóbor szellemet,
mi hű tükörként rád kacsintva itt
öledbe szórja mind a titkait,
mit útja közben, vétlen meglesett.

Kérdezd a várnak hegymagas fokát,
hol vándorsólyom néha megpihen,
s a táj felett a végtelenbe lát,
időzve sejtek útvesztőiben.

Kérdezd a földet: milliányi kint,
Pandóra vétkét (nincs tán oly barát,
ki ennyit nőnek megbocsátni bír),
miként lehet erénnyé szőni hát.

Mért lobban újra alkony-rőt zsarát,
gyümölcs ha érik, be mért futja pír?

Kérdezd a fát, a víznek fodrait:
mi tartja meg? Meder, gyökér, *a hit?*

Budapest, 2025. szeptember 13.

A Mindenség húrjai

A világ derengő ködhomálya itt-ott
Óriás gázgolyóként izzva felragyog,
S a véges elemből rettentő szeszéllyel
Galaxisok gyúlnak s ember-csillagok.

Odafenn a néma, dermesztő nagy éjben
Száguldó planéták billiom serege.
De a földi létben minden sejt atomja
Ellipszis pályáján egyrokon vele.

A tág Mindenségben az ember parányi.
A nagy egész Rendben csak piciny sugár.
De fénye ha hunyna, bár derűs az este,
Szomorúbban zúgna sok-sok éjbogar.

Hisz az ember lénye úgy vagyon teremtvé:
Minden létezővel egyaránt rokon.
Együtt szöve élte virággal s a szélllel.
Lelke a Nappal ég egyazon fokon.

Mert a létben minden, még a béna tárgy is,
Csillagok sugára és lehullt csavar,
Egymást érzi egyre húrjain remegve,
S rezgő lüktetésük halk zenét kavár.

Kis madárfióka fészke tág ölében
Megérti a szélnek sikoltó szavát,
S az esőcsepp éjjel a sárga levéllel
Együtt sírja élte titkos bánatát.

Jelen van az élet kövekben s a fémekben.
Lényed áramából minden részesül.
Mikor alszol, s lelked tőled messze szárnyal,
A hideg kő éjjel ágyszéledre ül.

A tücskök karában ott sziszeg a szél is,
S velük egy ütemben a szív hegedül.
Az est illatában elmerengve ülhetsz
Kisujj-magad árván, s nem vagy egyedül.

Sokszorozza fényét milliárdnyi léttel
Pillanatig égő szikra-életed –
Tudva, egy a sorsa folyónak s a méhnek
Osztozván a létben s halálban veled.

Finom pókfonalon minden egybefonva...
S hogyha jó az este, a homályon át
Lelked Hold-ezüstnek reszkető szavára
Távoli világok lényegébe lát.

Szemed sugarától meglágyul a kő is,
S hegyek rideg orma menten porba hull.
És a messzi bolygón láva árja tör fel,
Haragvó lelkedben tűz ha lángra gyúl.

Együtt hatón így áll össze a nagy képlet:
Ember, állat, ég, föld – minden egy anyag.
S bárha új alakba gyúrja át a végzet,
De a lényeg ott benn mindig egy marad.

Ádám és Éva

Isten kétféle embert alkotott,
mert önmagában hitvány a férfi
és hitvány a nő.
Csak egymásban teljesedhetnek.
A férfi durvábbra szövetett,
benne a lenszálak nyersesége.
A tapintás is érdekesebb.
A textúra hátoldalán még ott érzik
minden csomó.
Teherbíróvá tette őt az Úr, hogy

követ, tüzet és éveket
egyaránt cipelni tudjon.
Ám a matériáján hasadt lyukat
csupán asszonykéz foltozhatja meg.
Nélküle légbe illannának megszerzett
kincsei.

A nő lágy esésű, fényesebb,
a szellő is megrezgeti.
Úgy hírlík, könnyebben szakad.
Csalfa fénytorés!

A nő rebbenékeny és erős,
mint a pókfonal.
Láthatatlan szálai az éghez kötik,
energiáit onnan nyeri.
Kibírja a vad vihar tomboló hevét,
s ha szél cibálja, állja,
mint hajókötel.

Rendületlen.
Fesztávja egyre nő.
Nyúlik, de nem hasad.

Enged, és mégse foszlik.
Megtart és összefűz.
De egyedül nem létezik,
hisz önmagában védtelen.
A férfi tekintetének villanása teremti,
az érintés elektromosságának
szikrái magnetizálják.
Ébredő legelső sugara a férfira vetül,
s az onnan visszaverődő fény örvényében
nyílik egészzé.

Mint kagylóban a gyöngy, tenyészik
férfiban a nő, nőben a férfi.

Mióta világ a világ.

Ádám és Éva
a bűnbeesés előtt.

Csillag áll az ágyam felett

Arcom mártom emlékedbe.
Fűszálak közt vetkezem le.
Hangya mászik a válladon.
Csillag áll az ágyam felett.
Van, ki téged el nem feled.
Arcom mártom emlékedbe.

Fűszálak közt vetkezem le.
Pille száll a jobb kezemre.
Harmat issza a bánatom.
Hársfa lombja rólad beszél.
Hangod messze fújja a szél.
Fűszálak közt vetkezem le.

Hangya mászik a válladon.
Minden csókomat rád adom.
Hűvösödik a nyári éj.
Rózsatüske fogja szoknyám.
Tincsedet hajamba fonnám.
Hangya mászik a válladon.

Csillag áll az ágyam felett.
Holtig koplalnék teveled.
Kútnak öble sem volna mély.
Engem néz a hold sugára.
Sárga fény tapad a fára.
Csillag áll az ágyam felett.

Van, ki téged el nem feled –
Sebzett szirmú másik feled.
Porzód közt rezgő bibém.
Ránk hajol a néma erdő.
Árnyad fejem felett megnő.
Van, ki téged el nem feled.

Arcom mártom emlékedbe.

*Oláh András***valaki felsír**

mind akiket túléltem
ott vannak irgalmatlan messzeségben
míg mi a meggörbült múltat menekítve
egy valóságghiányos tükörben
senyvedünk
a roncsok közt összetörve
tereptárgyainkat
bűvkörükbe vonva
kergetőznek az érvek
s elmondják miért nem lehet
görcsös ujjal áldást osztani
tekints vissza
a kifeszített széttárt karokra
a vérrel tapasztott falakra
a hazug félálomvilágra
a buborék-csöndre
ahol most bombatölcsérek nyílnak
boldogtalan árvaságban vedli
gyümölcsseit a kertvégi fügebokor is
kóborolásaink
kiütköző vadsága elnémítja
a várakozás örömet
sárgán suhognak az ősz szerelmei
jóra való vakság sugárzik
az angyalok szeméből
s valaki felsír bennem is

egy zárójel itt maradt

mindent eltűzelt a nyár
ami hozzád kötött
maradt a kietlen puszta
két szerelmes szó között
múltunk réges-rég eltörött
megkarcolt a magány
s ha átlép a csönd a bűn fölött
már jelenünk is talány
csak egy kósza megcsúszott pillanat
takar ki sápadt átmosott arcokat

a múlt már elköszönt
a szökevény emlék mit sem ér
időt koldul a csönd
könyörög egy megfáradt lélekért
nincs adekvát kapcsolat
meghibásodott a fék
könnyecsepp szántja arcodat
a fájdalom szimpla toldalék
– állítmány nélkül nincs alany
maradsz örök hajléktalan

a hiány mindent elfeled
egy zárójel mégis itt maradt
s kurvákkal hentereg
a végtelenbe zsugorodó pirkadat
a korrodáció erős
egymásba fúl a sok idom
karbantartásra kérsz időt
ám ha felhívod azonnal kinyom
a bánat szívedbe égve tartja itt
egy kihunytt románc szétszórt hamvait

köztünk szítál egy dallam
egy csöndes rekviem

elfojtva lüktet halkan
s lelkünkben megpihen
homályos a tekinteted
egyre súlyosabb a prés
ismét félrenyeltelek
hagyatékom cinkos megvetés
tágul a rés – a lélek szendereg –
lyukas dézsává lett az életed

mérgezett indulat feszül a nyárba
megvakul ami nincs
rajtunk a kiszűrt tegnapok átka
a legnagyobb bilincs
arroganciát szül a kárhozat
a fájdalom ugrásra kész
az idő faliórának álcázott áldozat
percekbe gyűr ha hátra lépsz
vadjait öklendezi a szürkület
felkavar szálnalmas ócska bűnöket

a lépcső elfogyott
– se föl se le: nincs tovább –
elázott szíved kint vacog
nem talál kiadó szobát
rád ömlik mind a vaksötét
követsz egy felderengő édes illatot
ízleled mellét és ölét
– parázna pillanat – elringatod
de szentségtörés a vad szenvedély
lecsap rád a goromba tél
s minden álmod végképp elvetél

megcsúsztak érzékeink
a sóvárgás hiánya fáj
redőnyök résein
zokog sok megtört fénysugár
a hajnal opálos fénye elragad
egy celofánba csomagolt tegnapot
a mérgezett pillanat elszakadt
egy könnycsepp az arcra ráfagyott
– még el sem kezdődött máris véget ért:
küzdünk egy félreértett csonka életért

Malejkó Norbert

Ha végleg elfogadsz

Ha végleg elfogadsz,
megérted bennem a rosszat
a virágok tüskéi, bokrok
tövisei eszedbe jutnak.

Eszedbe jut annyi minden,
hogy egy kicsit jó is voltam
bimbó leszek, virág, illat,
a tüskék többé nem is szúrnak.

Emlékszem rád

Emlékszem rád Uram,
azokból az időkből
amikor még nem éltem,

ahogy a teremtett világot
szeretettből és alázatosságból
lágyan körém fontad,

ott léteztem belül, benned,
végtelen jóságod tengerében,
fényen túli valódi fényben.

Emlékszem, ahogy hívtál
az életre, és hogy ott vársz,
már emlékszem előre.

A fehér hóban

A fehér hóban, a ringatóban,
anyám kezére hull a hó,
szíve vörvörös takaró,

és betakarja szép fiát,
amilye van, azt is odaadná,
mása sincs, mint a figyelme,

láthatatlanul fürkésző tekintete,
remeg már a keze, olyan gyöngé,
nem szól, meleg szívébe bújtat.

Zsongás

Friss álmokat kergettem,
csókot, örök szerelmet,
ölelkeztünk ezüstoffényben.

Csillagoknak súgtam, menjetek,
madaraknak, repüljetek,
szavaknak, hogy csendüljetek!

A pulzáló fényben
anyám ültetett ölébe.
Későre jár,

az aranyfény a tenger felett jár.
Ő mindent láthatott, áthatott
mindent rám hagyott.

Dicsőség!

Vadász János

Én, Rimay János

ki vagyok bujdosó tettből kirekesztett kifosztott pária saját hazámban
meggyötrött első sztregovai remete nem fa odvában rommá lett házamban
kit köeső elvert napról napra veszten vész végső embertelen magányomban

ki voltam vitézlő láng-szavú mesterem jó Bálint úr esztergomi hú társa
vékony dongájú nyílt harcra nem termett a hazát ép szellemmel óvó deákja
kinek Habsburgtól töröktől egyként szabad országért való tett volt élet-álma

ki leszek a mindenkor újra-születő bukott s bölcs lélek Tompa Mihályban
levert forradalmak után szürke világból kitűnő láng Oravecz Imrében
s mind kik bízvást várnak nyarat hideg télben tiszta időt zúgó felhős szélben

magyar költő tündöklő szép nyelvvel áldott kiáradt megfélemezhetetlen orkán
s örök csalogány kit röptében farkas bekapott kinek dala megakadt torkán
tisza lelkét teremtő hitét megvalló ember el nem hamvadó tűzű sámán

Február 2

ötvenkét éve lebbent el
hiánya máig betöltetlen
illó virágszirom száll
a légben – Édesanyám
él a szívemben

csodája feledhetetlen
magához ölel óv keze –
fehéropál fénysugár
üzen a tiszta Mennyből:
élj szerelemben

szeress minden igaz embert
add örömmel szárnyas lelked
s ha léted tovaröppen
válj eggyé újra velem
az égi kertben

ÉGI-FÖLDI ZSOLTÁR

szonettkoszorú

*Detti lányomnak
(részlet)*

6.
riant jegek ellen

vak kevélység rút álnoksága
mind mi egyeduralomra tör
véredet ontja szívedben tör
hideg önkény lökne halálba

de téged *gyémánt szeretet* óv
lélek-tűz – riant jegek ellen
kohód összekovácsol minden
közösséget ép emberi jót

boldogságra boldogulásra
születettet – s bilincseidet
szétzúzza élő szabadságba

emel – mindhiába hatalma:
nem apaszthatja kincseidet
vak kevélység rút álnoksága

7.
ne engedd

halott kegyelmed sokasága
porba vert törött cserépedény
volt eukarióta-kezdemény
tisztelettelen nincs morálja

élet – mi elvet jövőt erényt
parttalan lét háborgó tenger
robbanni s ölni kész fegyver:
Tőled orozná el a reményt

ne engedd! – esdjen mindhiába
ki nem büntelen mégis tiszta?
éljen kegyelmed áradása

újra – méltó lesz glóriádra
a világ – ne térhessen vissza
halott kegyelmed sokasága

8.

de profundis

kővár-menedéke a mélyben
körbekerített szép szívednek
földobban – üzen a híveknek
életerő épül az éjben

de profundis tör elő a láva
tisztító tűz inti ég madarát
tenger óvatlan szabad halát
törvénye Földünk óvja áldja

rendeli – *jót s jól* teremtsen
minden s ami pusztít eretnek
bűne ne maradjon büntetlen

az emberség épüljön éljen!
körbekerített szép szívednek
kővár-menedéke a mélyben

9.

biztató

amíg él mézadó akácfád
s a tóparton táncol szélnek
időnek – míg illatos édes
a víz csábít s te átúsznád

víg lubickolás gyerekricsaj
körötte napbársony melegít
s volt időd méze boldogít –
halálba nem hullathat a baj

hiába nyomorít kín ne félj
izzadj küzdj el soha ne feledd
ép lelkedben élet-álmod él

fel kell állnod öröme vár rád
emlékezz! *a hold ma oly kerek*
amíg él mézadó akácfád

10.

profán ima

égi illat – alkotóerő
meztelen ég a szőke nyárban
fű-dárdák karistolnak a réten
s izzó csók kérlel adj jövőt

fogadj forró öledbe engem
add át tündöklő teljességed
engedj eleven áldott méhed
édenéből újjászületnem

de nem egy életre *örökre*
foganjon tiszta szerelemben
minden s imám örökölje

élje mind aki utánam jó
ölelje áldás Földön-Mennyben
égi illat – alkotóerő

Törő István

Záporoső

A zápor, mikor arcod fényezi.
megújulsz, akár a növények,
elégedettség forró képzetét
hiszed az Úr küldte reménynek,
mégis gondoskodás az első,
mitől a szárnyak légbe emelnek.
a végtelenséget keresed benne,
ösvényét járod a türelemnek,
záporoső kell, hogy élni tudj,
magához emel a nyári ég,
tülekedő gomolyfelhőkkel,
akkor biztosan tudsz várni még,
játék is lehetsz, mely lebegtet,
mint régi kép, kilépő kábulat,
érzed a titkos tűz mosolyát,
és elbírod, ami rád zuhan?
foghatja megtartó barátság
ami olykor elveszni látszik,
mondhat-e hiteles tündérmesét,
aki becsapott. s örökké ámít?
marad a kijózanító zápor,
mely életet hordoz cseppjeiben,
s gyönyörű arcát megmutatva
reménységet hint feléd Isten.

Szirénhangok

A legszebb órában, mikor az álom
melléd szegődik, hogy veled járjon,
szirénhangok ébresztőt fújnak,
kijózanítva benned dúlnak,
örökké kezdet, nincs befejezés,
s lehetőségekbe olykor belevész,
hogy társak között kell megmutatni,
az igazat, hogy lehet vallatni,
csak az indulás állja a sokkot,
egy piciny tettől is lehet boldog,
ki szirénhangokból építkezne,
s nem hagyja el a Teremtő keze –
nincs meghasonlás, álságos ütem,
amit a kotta elbír és üzen,
ahogy az öröm felszínre törne,
s az eredmény sosem gyötörne,
nem sújt gyanútlan üresjárat,
az ember társára rátalálhat,
nem ezért őrzi szirénhang,
talán eredményt hoz a kaland,
vagy megbecsült, kedves virágot,
ki szeretetre és fényre vágyott.

Kívánság

Gyümölccsel teli fa lehessél,
csüngjenek rajta a tekintetek,
nem keresik, tudják ott van,
akit jelzővel sem illetnek,
osonva járj, mint rejtett óra,
s ha mégis rád pillantanak,
emlékeztess mindig a jóra –
aki örökké versenyben él,
ha észrevétlenül elvegyül,
s ha nem látják meg oszlop mögött,
mégsem lehessen szálnalmas űr,
ott légy, ahol tanút kertesnek,
emlékeztető festett útpadka,
örök fekvésből egyszer felállj,
és hasznót hozhass egy pillanatra –
ne légy nyerő, de mindig játszhasz,
biztos pont a szűkülő körben,
kire tétován sem vigyáznak,
ki vállal bajvívást az árnnyal,
ki vállal tanút és vértanút,
akit a szél vakon is röptet,
s olykor megnyílnak előtte kapuk.

Vers kedvesemnek

Hulló csillagok éjszakáján,
mikor a Hold még elő sem került,
megrendeltem neked a nótát,
kabócák dalát, s néztük az űrt,

vándorló repülőgépek fénye
mutatta a végtelent, mely örök
fény-szennyező utcalápák közt,
bennem egy régi nyár körözött,

kedd van, aggódás úgy szorongat,
mint egykor, amikor vártalak,
piciny szükségünk ablakán,
kihunyó csillagok sötétben vágattak,

mikor a test már nem így gondol
vágyra, fényre, kitakart égitestre,
a jó szó, biztatás gyönggyé válik,
sugarat vetít a gyógyító este...

hulló csillagok éjszakáján
nemcsak elmenő nyárra gondolunk,
lényünkre, amely sérülékeny,
mert ilyen világot alkottunk,

ahogy a fény megszületik,
mikor eltűnik a hulló csillag,
tudjuk nem dönthet életünkről,
eggyel kevesebb tárgy mi itt hagy.

Bizakodás

Mitől a dal is megszülethet,
miről életszonátát írnak,
napról, fényről és áldozatról,
amiben jövőt tervezők bíznak,

a keresgélők, ők a bátrak,
elméjük akarattal telített,
a világ jóságát begyűjtik,
feltöltődni hát útra kelnek,

kik más sorsával is bíbelődve,
versenyt hirdetnek tiszta lappal,
nem sopánkodnak, agyuk nyargal,

nem hagynak el és nem felednek,
rossz közérzetet kicserélnek,
megbízható tanuk maradnak.

Gyerekeknek

Fut a hangya

Fut a hangya, gyűjt nagyon,
ez a hangya-szorgalom,
a tücsök meg ciripelget,
aki hallja, irigykedhet,
hegedül a szúnyograj,
röfi bámul, nagyot hall,
befekszik a mocsárba,
ebéd után szunyálna,
a hamvas pihés csóka,
elmegy az itatóba,
mivel röpülni nem tud,
gyalogol, néha meg fut,
legelőn, árkon, réten,
sárkány röppen az égben,
gyerekek futnak utána,
szökne, nem ereszti a spárga,
támad a szél, elszabadul,
a vizesárok, és három nyúl
csodálja, fürgén szárnyal,
dacol a fél világgal –
két lábon álló ürge
bújik a lyukba, oly fürgé,
szöcske, tücsök, és szúnyog,
ütemet pendítő húrok,
lásd, integet egy kabátka,
a madárijesztő oly árva,
hangya fut, pocok szaladna,
ma van a neve napja.

Fellinger Károly

Boldog Özséb

Boldog Özséb áldozópap,
Esztergomnak fáklyalángja,
remeték közt a legkülönb,
száll a híre szájról szájra.

Hallgatagon sokatmondó,
munkáját a remény védte,
segített a szenvedőkön,
szívdobbanása a béke.

A pálos rend volt szívügye,
remetéből lett közösség,
szétosztotta mindenét ő,
keresztben van az üdvösség.

Ima közben apró lángok
ezrét látta közeledni,
fénynyaláb lett mindegyikből,
ott lehetett melegedni.

Remete Szent Pál oltalma
alá helyezte a rendjét,
palástja mögé rejtőzött,
ha dicsérték, megtisztelték.

Pilisszentkeresztben halt meg,
arca ránc volt, mégis fénylett,
nem ér a halállal véget
az Istentől való élet.

*Katona Kálmán***Anzix**

Amikor felzúg a gyársziréna
halott kémények füstje táncol
és régi lányok szállnak fel sorra
a Juno szálló tört ablakából.

Eszelős város. Utcán az élők
közé tolongnak elhagyott árnyak
svájcisapkásan gumicsizmában
mind ki megbékélt mind aki lázadt.

Mert csapzott angyalszárnyakat sodort
és vitt a víz. Megpörgetve mintha
kék harangok hangjától riadtan
futna el a rozsdabarna Szinva.

Villamos villan elő a ködből.
Megállok most. Tűnődöm hogy hova
tűntek álmok. Avított kézfogások.
Elátkozott szerelmek lábnyoma.

*2026. május***Átesés**

Azok a barnás fénykép-nyarak
alszanak mélyen az utak alatt.
Minden kő elejti mozdulatát.

Végtelenbe sodró véges. Egyszerű
teremtés-lemez. Elakadt a tű.
Törhetetlen kék harang az ég.

Nem csak itt. Zuhanunk bárhol.
Siófok. Kikötő. Százéves platánsor
felhőt ringat. Árny kószál a vízen.

Végül álmodban fáklya-lobogás.
Hajnalodik harang zúg. Fényfohász.
Rohamoznak a reggel hadoszlopai.

2026. április

Ragyogás

(Zsuzsának)

Tegnap sem ma sem. Itt maradt velünk
vadak között a félelem szaga.
Kering tépett vitorláink körül
ez a felborzolt tollú éjszaka.

Még három lépés az ablakomig.
Nincsenek utak. Határtalan
a pillanat. Folyton változik.
Távoli égbolt ködlő színarany.

Tegnap sem ma sem. Visszahívna
rég elfelejtett hazai partra
ágyunk felett az árny. De mintha
csak egy madártoll árnya volna.

Vadak közül bamba némaságból
rég várt vonatunkra szállva
elköszönnénk kidőlt fák sorfalától.
Futunk a földöntúli éjszakába.

S ha künn hamar az égen áthajolva
zúgva dörögve fölénk feszül és
fölemel egy rőt napszél-vitorla
– robban kering a téridő. Menekülés.

Szárnyunk vére. Fotonhajónk suhan.
Megtörtént minden ennyi volt – súgtad.
Minden hajnalunk immár épp olyan
rég hajnal. Csillagunk fénye gyullad.

2026. április

*Szente B. Levente***Mint ember***(Bogdán László emlékére)*

bennünk
úgy
hiszem
minden
hangnak
szónak
szükségszerűen
lelke
szíve
teste
kéne
legyen
hogy
felismerhetővé
váljon
az
isteni
az
emberi
tökéletlenség
örökös
angyalarcú
démoni
gyermekének
szembeköpött
másmilyen
tükörképe

Függöny

őrt állok még magas fák között
letarolt apró csemeték évgyűrűjét vigyázom
felkarolom mind ki elesett
koporsónak vagy hegedűnek született

ahogy a függöny lecsapódik utánam
fehér-fekete papírlap leszek
látom azokat is kiknek
egyik nevét nagybetűkkel másokat
kicsikkel jó emberek gyanánt álszent módon felelegetik

ezt olvasd még ezt nézd meg
ó a többi csak apróság töltelék –
mondogatják – érthetetlen hogy miként
kerülnek oly ritkán és
esélytelenül a némán tapsoló
közönség kecskeszakála közé

miként a sikamlós szappan-szavak
Júdás papjaiként körül hajózva önnön tettüket
mint hajszoalt akasztottaknak kijár
egymásra díjakat aggatnak

jönnek majd mások is
szappangyárosok papírmágnások – egyéb fák közül
leselkedők
kik a szavak értelmét már nem ismerik
félelemből cselekvő settenkedők

mit neked fa és erdő
ha kell holnap legyártom mind az összeset
csak újra kell ültetned – kiabálja felém
egyik kezében papírpénz másikban meg fejsze nyele

Csipkebokor-turizmus

A Szentföldön él egy növény,
amolyan tövises bokorféle, apróbb másában szinte gyom,
az ember csak úgy elmenne mellette.
A neve sittim, de ez most nem fontos, magyarázta
a helyi idegenvezetőnk. Nagyon magas az illóolaj tartalma –
csak figyeljünk, mondta és gyújtót vett elő.
Alighogy szikrát csiholt a bokor lángra lobbant,
de mégsem égett el.
Íme a lángoló csipkebokor! – mutatta és
feléje háromszor is meghajolt.
Olyan csönd lett, hogy vágni lehetett volna.
Elgondoltuk, ha most Isten ebből a lángoló bokorból
mint egykoron Mózesnek, nekünk kiszólna,
az ijedtségtől lehet, hogy ott helyben mind meghalnánk –
És az is jó, hogy a helyiek nem vicceltek meg minket,
ahogy fogalmazott - mint a mindenre kapható kíváncsi hívőket.
Furcsa mód, akkor éreztük leginkább biztonságba magunkat,
amikor már valahol lent voltunk ismét, odalent
a szemet kápráztató turistacsalogató-paradicsomban.
Akár a gyermekek, akik nem igazán fogják fel ezt az egészet,
úgy örültünk az utánunk söprögető hirtelen támadt szélnek.
Hogyan is érthetnék meg ők azt ami ősbibb,
és nyelve lelkének tisztasága rég elveszett – összegeztük aztán
valamennyien, mi, felnőtt emberek.

Török Nándor

A játék egyszer véget ér

*Mottó: „Az emberélet útjának felén”
(Dante)*

1.

A küzdelemből egy félidő letelt.
Egy emberöltő és néhány kurta év
távolából hallom, anyám énekelt
kiságyam fölött, úgy áldja meg az ég.

Pár emlékfoszlány előttem fellebeg
(Hébének nyila még messzi elkerült):
apámat látom, rám emelt serleget,
ő a földben hitt, míg én vágytam az Űrt.

Az idő azóta meggyűrte őket,
a lomhabújú földi szenvedőket,
bűnös panaszra nem lehet okom.

Örülhetek, ha nekem ennyi is jut
(örökségem lett a fele kínjuk),
sajnálni magamat azért nem fogom.

2.

Sajnálni magamat azért nem fogom.
Nem leszek önként önmagam keresztje.
A nagy szabadságban annyi kis jogom
lehet még (ha túl korán jön az este

homályba döntve a vágyott messzeséget),
hogy vándorálom elűzöm kereppel,
hisz körülöttem dübörög az élet
és tarisznyámban is vadabbul kelepel

szívem üstdobja, mint kellene talán.
A valóság néha rejtélyes talány
(oly sűrűn álmmal miért feleselt?),

így mohón várom álmom folytatását,
játszhatom énem tökéletes mását:
ripacsként lehetek haldokló selejt.

3.

Ripacsként lehetek haldokló selejt,
porban lapuló olcsó, ócska holmi,
amit gazdája, ha megun, hát elejt
(nem akar vele tovább bajmóldni).

Vagy láthatatlan, ártalmatlan pára,
kegye lélek-féle, mi testet nem talál,
elcsábítja a tegnapból a mába
a szférák zenéje, vagy egy szép halál.

Lehetek hangya (senkinek sincs útban),
vagy bogár lehetek (Kafka férge, úgy van),
ronda rovarféle s ezekkel rokon,

ha rám lépnek, és tipornak-taposnak,
majd joggal érzem magamat laposnak,
átélve játszom el, művészi fokon.

4.

Átéltve játszom el, művészi fokon
a halált, szerelmet s álmodok tovább.
Nincs bennem harag és nincs is rá okom,
hisz az is szeret, ki cipőmre okád.

Szeretve vagyok, ezt bizton mondhatom,
önzetlen szeret a napfény, míg mosdat,
szeret a világban mindegyik atom,
felsorolni mind nincs annyi mondat.

Vallatom magam, a sorsom rám mérték.
Magamba fordulva görnyedek kétrét
fájdalomszülte kérdéssel ajkamon:

ha a világon ily sokan szeretnek,
lehetek közöttük szívtelen eretnek,
szeretek valakit kívülem vajon?

5.

Szeretek valakit kívülem vajon?
Vagy leghűbb szerelmem
tényleg én vagyok?
Még most nem tudom, de várom már
nagyon,
hogyan ez az új tudás bennem felragyog,

és világít a végső napjaimban,
mikor a játék majd egyszer véget ér,
akkor tudni fogom, mim volt és mim van,
egy haldokló többet ettől nem remél.

Tudni fogom és lehet meg is bánom
e fölösleges kis kíváncsiságom,
hamis gyászommal létem alkonyán

nehéz fejemre sűrűn hamut hintek
(köröttem lesz pár megvető tekintet):
felmentem magam a végső szó jogán.

6.

Felmentem magam a végső szó jogán,
ennél borzasztóbbat már nem tehetek,
másnaposan, túl a tudás mámorán
fejfájás nélkül ma jókat nevetek.

A felismerés váratlan ért tetten:
mint sokan mások, én sem vagyok vétlen.
Úgy lélegeztem, levegőt se vettem,
tudtam, hogy voltam, miközben nem éltem.

Világra jöttem, elkezdtem nem élni
(gőgöm, a mainak lehetett felényi).
Először felsírni legjobb alkalom!

Felsírtam, bőgtem, hisz élni készültem
elévült vétkemmel, tudtam, öszülten
ezt a világot majd egyszer elhagynom.

7.

Ezt a világot majd egyszer elhagynom
egy másikért, mi bennem mocorog,
az ösvényt oda már benőtte a gyom,
amíg megtalálom lesz vele dolog.

Gyalogutamon (azt megígérhetem)
meg nem hátrálok, és ahova az víz
a felszálló porral száll az énekem
és mint ez a szonett, szívből szól az is,

s hallja a világ – de nem ez –, a másik,
örvendez velem, átölel, ha fázik,
bátran, önzetlenül, néha tétován,

mert az a világ mindenki ott van,
itt tartom én is, ringatom karomban,
talán nem búcsúzom tőle túl korán.

8.

Talán nem búcsúzom tőle túl korán,
húzom az időt és húzom az ígát,
elélek kenyéren, barátok borán,
néha elkiáltom magam, hogy vivát.

A kis örömet sikernek élem át,
kábít, ha a fény nekem is világít,
fejem fölött képez múltó glóriát
(csak hétköznapi, nem oly nagyvilágít).

Belőle szerény kolostort építtek,
hol egyszerű az erény és a vétek,
szívem kamrájában elfér az egész,

kis boltíveit szeretetem tartja,
oltára maga a mindenség partja;
tudásom szelleme méltán heverész.

9.

Tudásom szelleme méltán heverész
sunyi macskaként, mi ugrik, hogyha kell.
Éhségét elűzni néha egerész,
ha semmit se fog, mindig ott a tej,

mint biztos tartalék, mit a jó gazda
jókor kitenni el sohasem felejt,
én sem mulasztom el táplálni azt a
szomjas szellemet, mit kolostorom rejt.

Táplálom mesterek elhalt szavával,
azzal a tudással, ami nem áttal
önzetlen oktatni, és ez nem kevés!

Meglelem a helyet, mi még nem romlott
(azt a helyes ösvényt, azt a középpontot),
mint a sztagirai Arisztotelész.

10.

Mint a sztagirai Arisztotelész
a középhatáron taposok csapást,
és a Szellemet, ha mégoly csenevész,
óvja az erény, mint nagyszerű palást.

Alatta megfér a szelíd szemérem,
tudás, bölcsesség, az igazság szava,
becsvágy, bátorság, jóssággal az élen,
nemes barátság; a mindenség maga.

Századok mentek és érkeztek újak,
a jóemberekbe költözött dúvad
tépázta, nyűtte az elme nagyjait.

Boldog balgaságban született vétek,
a bennem lapuló ingatag lélek
ösztönét nekem aggódva hagyta itt.

11.

Ösztönét nekem aggódva hagyta itt,
hogy (eszméktől talpig felvértezten)
a bölcsesség fölött ne győzzön a hit.
Saját szellemem szellemőre lettem.

Új mesterek jöttek s velük a remény:
„Heuréka!”- halld, egyik így kiáltott.
Zavarták köreit, belehalt szegény,
fix pontot hagyva, mi áldás vagy átok.

Ha nem is fordítod ki ezt a Földet
(sziszifuszi éned bármit is görget),
a biztos pontot lelkedbe fogadd!

Ha kívüle benned nem is lesz semmi,
a világ nem tud lábadról levenni.
Aggódni másokért lehet még sokat.

12.

Aggódni másokért lehet még sokat,
mert a város érdes peremén hagyott
érdes valóság a fájó foltokat
már beléd égette. Ordíts hát nagyot!

A törékeny falvak törékenyebbek,
a Szabadság s Rend fogalma zavaros.
A sétáló leányok szebbek lettek,
és sárgán csenget a körüti hatos.

A játék zajlik, ha jön a csattanó
nyögve meghajolsz, hisz ilyen a való
(az idegen anyag felélte fogad).

Ölve alszol, eszel, iszol s látod
álmaidban az elképzelt világot,
a mindenség talán máris elfogad.

13.

A mindenség talán máris elfogad,
megadva magad félkészén várod.
Már elmondtál mindent, minden fontosat.
A sorok közt tovább álmodod álmod.

Most szóljon az, hogy kicsit elhallgatsz
(mint aki lantját kényszerből letette
és mert szemében oly őszintén élt a dac,
feloldozható botlás lett a tette).

A játék majd egyszer úgyis véget ér,
bízom álomomban: addig el nem vetél;
dadogó dalom erről is szólt ma itt.

Kinn az ábrándok, bent rend és fegyelem,
és körbe-körbe szabadság, szerelem.
Messziről hallom szólító lantjait.

14.

Messziről hallom szólító lantjait,
Osszián ködös homályos énekét.
Szülőföld! – parlagon hagyott hantjaid
eszembe jutnak – vajh' leszek még ekéd?

És eszembe jutnak a bölcs mesterek,
a sok-sok tudás, mi mégis oly kevés,
szívemre érényből béklyót veretek,
míg utol nem ér a nagy semmittevés.

Rád is gondolok csokorral kezeden,
vadvirág csokorral, és szoknyád lebben,
mint akit Isten a tenyerén emelt,

a játékban mindig mellettem voltál,
neked is szól ez a szomorú zsoltár:
a küzdelemből egy félidő letelt.

15.

A küzdelemből egy félidő letelt,
sajnálni magamat azért nem fogom,
ripacsként lehetek haldokló selejt,
átélve játszom el, művészi fokon.

Szeretek valakit kívülem vajon?
Fementem magam a végső szó jogán,
ezt a világot majd egyszer elhagyom,
talán nem búcsúzom tőle túl korán.

Tudásom szelleme méltán heverész,
mint a sztagirai Arisztotelész
(öszönét nekem aggódva hagyta itt).

Aggódni másokért lehet még sokat,
a mindenség talán máris elfogad:
messziről hallom szólító lantjait.

Zsirai László

Ma még, na még

Ma még egy húslevest,
ma még egy pörköltöt
uborkával, rizzsel,
ma még egy kisfröccsöt,
ma még egy szódát,
ma még egy szíveddel
ízesített tortát,
ma még egy üdítőt,
cukormentes kólát,
ma még egy társat is,
aki könnyen viccel,
ma még egy muzsikust
s üdv zenekari tust.

Na még egy percet,
na még egy órát,
na még egy napot,
na még egy hetet,
na még egy hónapot,
na még egy évet,
na még szép éveket,
na még a félretett
éltető mosolyod,
na még egy rám szabott,
töretlen életet –
na még egy-két imát,
mi bűnökből kivált.

Na még egy kiskutyát,
dehogyan szalonnát,
jókedvemet csacsán
domborító macskát,
érdes lapra simát,
sima lapra rücsköt,
élénk rigófütttyöt,
hegedülő tücsköt,
kuruttyoló békát,
könyvekkel telt tékát,
napjainkba békét;
redőtlen homlokkal
érjük meg a végét.

Mert, ha...

Mert, ha nincs szavad, azt is értem.
Cseneded mellemen érdemérem.
Mindig hallgatag, aki gondol.
Szabadulna csak minden gondtól,

bár nem tudja, hát kimódolja,
hiányait miként pótolja –
Így van: ha lépteddel nem érsz el
józan célodig, toldd meg ésszel!

A lakás színei

Vendégváró sárga előszoba
az érkezés-távozás otthona.
Ha belépsz ide, rögtön láthatod
az öröm fényét vagy a bánatot.

A konyha és a kamra hófehér,
bennük a tisztaság jelképe él.
Előbbiben ebéd párolódik,
utóbbiban étel tárolódik.

A kád fehér, a csempe színe bézs,
hol tükröződik minden fröcskölés,
törülköző és fogmosópohár
a végső bevetésre készen áll.

Narancsszínben fürdik a nappali,
baldog lehet Kis Mari, Nagy Pali.
Rádióból hallják a zongorát,
dallam kering a könnyű légen át.

Leánykát vagy fiúcskát küld az ég?
A gyerekszoba rózsaszín vagy kék.
Míg ámuldoznak mókás árnyakon,
kacajuk szálljon lepkeszárnyakon.

A hálósoba fala zöld legyen,
akár a fű a csendes réteken,
mi megnyugtatja majd az álmokat,
míg alszol, addig gond nem látogat.

Animato

Amikor az ég szakad,
tisztítja az utakat –
Záporozó eső alatt
hallgatnak a madarak.

Bezzeg hogyha süt a Nap,
fény-fürdőznek a halak,
örvendező hangszúlyokkal
dalolnak a madarak.

Program

A rossz az rossz,
a csúnya az csúnya.
Sűrűsödnek a politika
áldozatai –
Tömeges kár, kár, kár.

A jó az jó,
a szép az szép.
A művészetnek
csak nyertesei lehetnek.
Tudatos nyár, nyár, nyár.

Tiszta takarónk
a kék ég,
a természet még
biztos kapaszkodónk,
féltve ölel meg.

Gondosan lesöpörjük
a piszkos felületeket,
mély értékeket lelkünk
őriz a látszat feltörhető
trezorja helyett...

*Pozsgai Györgyi***Örök***Malahit*

Zöld útja a létnek,
füst-homályú télben
úszó üstökös –
 kozmikus
kristályszerkezet.

Obszidián

Ősi vulkánok
izzó emléke,
megdermedt
láva-üveg –
 hópehelyé
kristályosodó
ős-idő.

Ametiszt

Ibolya mérge
a józanság fényében,
talizmán – az antik világ
végtelenbe ejtett
öröksége.

Lapis lazuli

Mélykék nemes szépség,
bölcsség spirituális jele.
afgán hegyek termette
ásvány-egyveleg...
Mária-képek
álom-kék szűzies leple.

Aquamarine

Tenger szelleme;
zöld-kék ragyogás
prizmálló kristályon,
a képzelet halvány
hullámai összemoszák
a vizet és az eget...
Hallom a hordalék
parthoz csapódását.

Rubin

Szenvedély vöröse,
izzó láng
az idő hálójában,
a szemekben ragyogó
tűz, megbabonázó
kísértés – macskák
hízelgő szemei.

Összetartozás

Lázadó kamasz!
Ringatózol végtelen óceánon.
Mögöttem a fárosz – észre sem veszed?
Láng-szemed
dühét letörli egy szigorú tekintet.
Deresedő hajad mögül
elővillan a gyermek, a kamasz, az ifjú.
Arcodból apád mosolyog.
Azon a napon...
...nyárral áldott volt az ősz,
most évszaktalanul
köszön a park.
Titkok bugyraiból
szemelgetnek a
kiéhezett rigók.
A körforgás képlete:
végtelenbe hanyatló idő,
pirulva hulló levelek,
télbe dermedt mosoly...
Feltámadás.

Éva dala

Visszasírom a kertet –
valaha ÉDENNEK hívták.
Gondtalan szívem
fák csendjébe bújt,
majd szellő jött játszadozni.
Elárulva hívom most
a RÉGVOLT KACAGÁST,
végtelennek tűnő derűs
évszázadok utáni sóvárgást.
Levelekké változnék,
hogyan érezzem a szél anyai
simogatását.
Patakok elapadnak,
árkok dohos FÉLELEMBE löknek,
sáros avarba bukom minden reggel.
Vissza a kertbe!
Elhagyom a posványba merülő,
ingoványos bizonytalanságot.
Lelkem fényáradásba zuhanó
VÁGYAKOZÁS.

Pósa Zoltán

SAUL MEGVILÁGOSODÁSA

MEGTÉRÉS ELŐTTI
UTOLSÓ PERCEKBEN
VAKSÁG ÜLT SZEMEMRE
GYÓGYÍTÓ ÜRESSÉG
SZÍNE TÁRULT ELÉM
HOGY HELYET TEREMTSÉN
A MÉRETTELENNEK
AKI KEZÉT REÁM
VETÉ, HOGY LÁTHASSAM

PÁL MEGTÉRÉSE

A TÉVELYGÉSEMÉRT
SZEMEMRE ÜLTETETT
FEKETE PIKKELYEK
IMMÁR LEHULLOTTAK
MOST MÁR HIRDETHETEM
HOGY BELÉM KÖLTÖZÖTT
ATYA, FIÚ SZELLEM
ÖRÖK HÁROMSÁGA

PETRUS

ÉGRE SZÁLL A FÜST A GÖZ
A HALÁL MINDENT LEGYŐZ
LÁTSZÓLAG DE VÉGÜL MINDEN
VÉSZT ELHÁRÍT RÓLUNK ISTEN
Ő AZ EGYETLEN KÖSZIKLA
LÉTLÁNGOT LOBBANTÓ SZIKRA

Németh Péter

kötéltáncos angyalok

viták és lázadások,
ti szent hordozórakéták
a lehetőségek kapuit
a fényre ti nyitjátok
kedvet és bizalmat
a folytatáshoz
ti robotoltok
a mindennapok
sekély szürkéjébe
alkut bátorítást
hévvel
ti loptok mosolyt
fakasztó vértelen
fantázia csaták
a kötéltáncos
lelki egyensúlya
a tánc ég és föld között
szárnyszegetten is
szárnyra vág

Kárpátaljai Golgota

Utána mennék, nem lehet.
Álarc alá takarta már
megkínzott homlokát, meleg
arcát a sziklakő halál.
Az égő lejtőn erre ment,
mint vágásra vitt állatok –
álarc mögé bújt odafent,
kövek közt kővé változott.
Miféle távol nyelte el,
miféle tenger-alatti táj –
utána mennék – semmi jel,

csak szélzúgás és félhomály.
Kövek között kővé meredt.
Pusztul a konkoly, fojt a kő.
Búzára gondolj! Nincs erőd?
A mag kikel a hegytetőn.

epiklézis

ezer szilánkra
hull a fájdalom
a híg lidérc
itt tombol vállamon

járj mondja Jézus
és megindulok
suhognak szárnyas
szent vadállatok

oltáromon paténa
és kehely szállj le
Szent Sárkány
lángokat lehelj

a kápolna
inog és elalél
vonaglik a Test
és fröcsköl a Vér

Mohácsi mise

szakad a szív és mégis többet áhít
hallgasd az ütközet melizmáit
arab nyelven jajdul a müezzin feléd
fed fölött az oszmán kard virít

a rettegés nagyot lobban s elég
mint csillagszóró karácsonyra – szép
csillagos eged vakítóra válik
a tűz angyala költözik beléd

a történelem hálót kötöz itt
a tűz szeráfja beléd költözik
ráng és lobog a szívek békessége

a török vér fröccsen
szédítő magyar égre
szenvető jajszó a magyar vidékre
a Bárányt szüntelenül megölik
arcomba fadarab, forgatja vad arab
cserbenhagytuk az örökmécset
s most újból ostromolják Budát és Bécset
a gyilkos iszlám pallost ingat
óvjátok meg határainkat
recseg Európa gerince
könnyörögj értünk Boldog Ince

hajnali spirituálé

sárga üvegből volt a hold
a fenyő törzse meghajolt
lábak nyomát rajzolta ki
a homok – itt járt valaki

hajnali 3 lehetett
patak mentén a Szeretet
némán osont nincs senkije
keressük itt kell lennie

ellobban a pillanat,
füstje percig itt marad;
korma más kormokra ül
s megtapad, időtlenül

földíszítettem házamat
jó dolga lesz ha itt marad
reggel lesz félek itt a sás
üres bozót és semmi más

krokodiltestű istenek
nyögdécselnek a part felett
hasukon iszap és moszat
reggel övük az áldozat

árnyad se volt arcod se volt
testeden átsütött a hold
suhantál nem mentünk veled
szívünk kígyója tekereg

Murawski Magdolna

Tettek és hitek

Kései üzenet Váradi Hédinek

*„Az ember nem az, amit vele tesznek,
hanem az, amit ő tesz.”*

Életútját jelölhetik akár súlyos keresztet,
ő mégis csak arra tart, azon az úton megy,
amit neki szántak. Nem bánja, ha akár a garázda másnap
majd jól megpörgeti, ő tudja jól az útja minden zugát.
Amikor dühös ebek marják és kéjjel a sarkára hágnak,
ő nem a visszamaráson agyal. Meg se látja a sok kutyát.
A test törékeny ládika. Könnyen összetörhetik,
majd utóbb összeforrhat. Máskor meg kész, vége.
Csak a művész az, akinek útját mások nem érthetik.
Néki nem kellene medáliák, mert óhaja ennyi: az Ég kegyére
érdemesnek lenni. A módját is csak ő tudja. Ellesnéd?
Nem lehet. Annak titka benne kódolva van.
Lakatja nincs. Döngetheted, csak őt magát összetörnéd,
de a lényeg titok, és ő megőrzi mindvégig boldogan.
Az ember nem az, amit ellene annyian tesznek.
Titkát őrizni szent dolga. Ne üsd hát oly veszetten!
A bolyongók is csak egyetlen dolgot keresnek,
s ha nem lelik rögtön, csak mondják keresve-keresetlen
azt a nagy panaszt, pedig az üzenet csak ennyi:
a feladatodért neked kell, vándor, útra kelni.
Mást ne is bánts vele! Helyetted ő nem fog felelni,
mert ahány az ember, annyi az út. Fogadd el! A válasz csipetnyi:

Menj és keress, és amit útközben veled tesznek,
abban a kód. Általa szerezheted meg.

Szívdobbanás

Az egész élet egy szívdobbanás
mondta egy öreg hölgy élete alkonyán,
s talán az is volt, én nem is tudom, talán...
hiszen fiatalon minden egy nagy várakozás.
Amikor eljön, akire vártak, talán mindez jól sikerül.
Lesz mire emlékezni majd öregen,
de nem mindenkinek kell várnia a nagy szerelem
jöttére. Van, aki álmokat álmodik s végül ez is kiderül.
Az egész élet egy szívdobbanás.
Mintha csak egyet éreznénk meg belőle.
Mások meg nem hallják, nem érdeklődnek felőle,
csak majd ha már fáj az az agyonhajszott kis gép. Sok volt a rohanás.
Az az egy dobbanás, ha végig boldogan szólt s ha nem,
az életnek mindvégig csodája. Gazdája csak ment valamerre,
míg végül eltévelyedett. Nem tudta, hogyan s merre
folytassa futását városban s falun, nyarakon át és teleken.
Akinek lelkében zene szól, annak minden csoda és zene.
Visszhangja: művészet. Szavai hangjegyek és harmóniák.
Ha érzi a lángját, követi akár századokon át,
és csak egy dobbanás, hogy szűnjön a zaj és minden vele.

Az az egy dobbanás mindvégig szép volt.
Mások csak akkor tudták, mikor már rá szédült az égbolt.

A lehetetlen nem kötelező

Sok van mi csodálatos,
de a lehetetlennel viaskodó ember
mindig bámulatra méltó, ahogy a szélmalomnak bemos,
mert ő az, aki nem bánja, hanem mindent, sőt azon felül is mer.

A lehetetlen nem kötelező,
súghatta volna neki valaki bölcsebb,
mert az élet egyik rendeltetése, hogy tovább is vihető
s hogy a nagy bunyó után végül csönd lesz.

Aki mégis tovább feszegeti
a kemény húrokat, az ne másra, magára vessen,
s ha marad idő és tér, ahol ezt még megteheti,
hát inkább valami értelmes kiutat keressen.
Lehet józanul is vagy legalább értelmesebben,
mint fejjel a falnak, csihipuhi meg hűbelebalázs
módjára folyton csak ütközni az erőbe egyre szerelmesebben,
mint akit hátulján mart meg a viszketegség-hozó darázs.

A lehetetlen nem kötelező.

Neked vagy másnak ott van a titkos kiút
s talán a békét konzekvensen kivitelező
a bölcsebb, nem a másik, aki hajszolja a háborút.

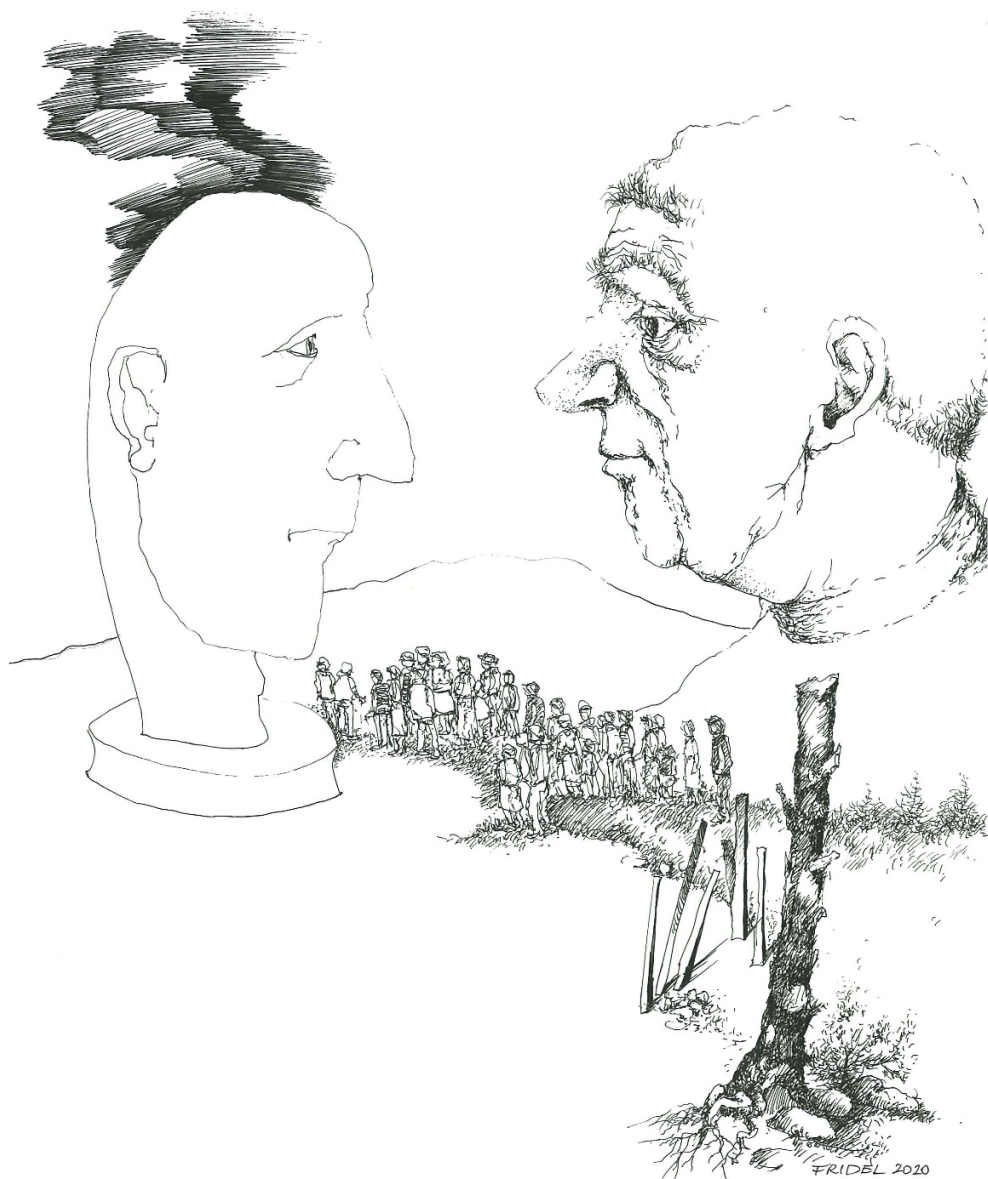
Csínján kell bánni a fogyó erővel,
mert elfogy az anélkül, hogy égetnéd tövig
s egyetérteni csupán az elmenőkkel
tudsz, mégse azt majmold, aki eladósodik tökig!

Béke az élet, a háború meg halál,
s ha nem érted, vergődhetsz is. A Rossz mindig rád talál.

Ihletettség... erő

Felszállnak illatok
már az egész táj sűrű párában áll
az erő is ahogy feszül és gomolyog
lent elterül képzeletben valaki lábainál
Az egész olyan koncentrált összeszedett
mintha sportolna valaki pedig mindez csak rád vár
szavak után nézelődsz s ami van mind olyan keresett
s te csak merengsz fölöttük városod zárt kapuinál
Ahogyan hangokat hallasz mégis reményt sugall
minden kis rezdülése egy ihletett erő
s te még mindig csak játszol ennek hangjaival
nem is érzed honnan törekszenek egymás után elő
Párálló tájon vesztes hulló levelek
peregnek akár sűrű esőnek cseppjei
jelzik az időt melyet nem észlelni nem lehet
ők meg akár épülő cseppkő s barlangok csendjei
tebenned visszhangozva számolják cseppenként
no hány is? s vajon hány eón hibázik még ugyan?
Ne aggódj! Ki lesz az számolva egyenként
sorra te meg révülhesz rájuk szórakozottan vagy boldogan
A cseppnek erejében ihletettség és erő
egyenként hozzárakja belőle semmit ki nem hagy
s ahogy épülnek sztalaktitok vagy sztalagmitok: ez Ő!
kiáltja valaki hiszen ez is Ő ki nem te vagy
Az ihlet magasba lendül. Ereje végtelen
és mégse használja csapásra. A láthatatlan ujjvonása
csak épít szelíden mert dolga ez hogy neked s nekem legyen
és soha többé ne legyen hasonló mása

mert ihletben született és abban illan el
utána halk szózat szól. Valaki halkán énekel.

Fridél Lajos illusztrációja

M. Fehérvári Judit

[Most, hogy a Halál szele...]

Most, hogy a Halál szele megcsapott,
kaptam egy labdát tele emlékekkel,
mit akárhova rúghatok. Ha kapufába
ütközök, visszapattan a múlt és lekever
egy csattanó pofont, amibe belepistulok.
Lám! Lám! – mondaná anyám, megmondtam,
hogy ne bagózz, és egyáltalán ne tanulj, úgyis
mindegy lesz a végén, a villanyt kapszold le este
tízkor, ne olvass, ne álmodozz, férjhez se menj,
minek az. Anyám szomorú volt, a szülei megmérgezték
a lelkét, és ez az örület rajta is elhatalmasodott.

Égi színpadon

Tíz esztendő telt, s még most is hiány a csönded,
hol lépted járt, ott bennem ma visszhang él.
A díszletek, miket álmodtál, ma is felelnek:
színházakban őrzik kézjegyed a fények.

Bábként libbennek emlékeim át az évek,
akár a jelmezekben surranó idő.
Szelíd szemedben számtalan szín és mozdulat,
s a világ szépe kezed nyomától is egyre nőtt.

Öt színpad várt rád: láng voltál és derű,
s a hirtelen sötétbe dőlt remény bakacsinja
mégis ragyog: mert bennem tovább élsz.

Művész voltál, a lányom, egyetlen, és örök.
S bár test szerint elérhetetlen vagy rég,
a lelked szól, hol fény gyúl és díszletek, zene lép.

Bíró József

KAVICSOK A TANÖSVÉNYEN / 2

1

... **ISTEN** ... szól ... *velem* ...
 - csontokig - ... - *vissza* - fájón -
 : és ————— mégsem ————— értem

2

árnyéka – sincs ... jég –
 csillag ... : *a légbedermedt* — ...
 — üvöltés — ... — helyén

3

... oly' ... sok szor ... meg hal
 tam már - (*nem*) - ... : nem is tudom
 ... -,hogy ... : élek – e még **?!** ...

4

... **azóta** ... múlik ...
 - hullaégető – tél – ... – van -
 : **nincs** ... : **nincs azilum**

5

... mir ror bon fi re ...
 nézed - majd' *elnyel* a tűz -
 ... : **ne olursan ol**

6

már meg sem hallja
 - semmi sem *szabályosabb* -
 ... : angyszárny suhog

7

vanközteteko
 lyanakimég nem **vesztet**
teelazarcát

8

rozsdás – ... – hunyorgó
 csillagok között ... suhan
 ... : *tej* – *szín'* – éjszaka

9

napfénytőlszikrá
 zóhófödtehegynekor
 mántáncolárnyam

10

... *tal* – *pon* ... *a vá* – : **vers** –
 csend ... **bal** – **ta** – csend ... **al** – **ma** – csend
 ... : zu – : ha – vas – e – ső

11

zöld ... : **zöld'**.. ----- zöld **NAP** ... zöld
HOLD ... zöld **FÖLD** ... - tengerzöld – zöld
 - ... : zöld'.. – – ... : zöld ... : **horizont**

12

ko balt kék tó ... : *tük*
ré re ... TU RUL ... röp te ... *raj*
zol ... : a rany szab lyát

13

... a ra nyát ... *ön ti* ...
 : **NAP** ... e züst tel ... *é kít* ... : **HOLD**
 ... : - ra gyogysz ... : SZE REL MEM - : ...

14

... tel jes --- je len lét ...
 - *mindent megvilágít* - ... [de]
 ... : ki mond ha tat lan

15

bű – ne – im ... *ha* ... van –
 nak ... - s vannak ... számosak -
 : jel' --- tűz --- be --- per --- gők

*Csák Gyöngyi***Más korszak****MEGJELENT**

Megjelent a sátán
jól beszél a hazug nyelvet
mint méhek a virágport a virágokból,
szippantja ki az emberből
a reményt és az életet

TANÁCS

Ne híres
őseid nevével
fényezd személyed
a magad emberségéből
tündökölj!

MOST

Most világvégi
belenyugvás következik,
vagy hisztérikus,
sunyi béke jön?

Mai nap
Rosszul kezdődött
ismét belém harapott
mások bánata.

Utcákon zombik
támolyognak minden rés
tele fejükkel.

SZILÁNKOK 15.

Szégyen
Égett az arcom:
valaki rendületlen
belém olvasott

Kérdés
Elengedi-e
mítoszmelengetésben
megfáradt kezem?

Kéz
Mely kitakarta
arcod ezüst pillangó
szárnya lehetett-

TÖRVÉNYSZERŰ

Vergődhetsz lenn, ha
rokona, ismerőse
nem vagy senkinek.

ISTENHEZ 4.

Bár megfogadtam,
többé egyetlen sort sem írok,
úgy tűnik az írás levegőm,
megfulladnék nélküle,
segíts uram kigyomlálni
versemből a patetikus és
felesleges részeket
ne engedj lehorgonyozni
a semmitmondás
zsúfolt kikötőiben!

Aknay Tibor

Kora tavasz

A ritkás ágakon át még látni a hegyet.
Március van, ígéret hava.
Néhány hét és mindent elfed a lomb,
de a hegy helyén marad,
még ha nem látom, akkor is.

Délután

Ellenfényben nézem a folyót.
A híd remeg, mintha a város
összes gondját vinné a vállán.
Friss szél fodrozza, csillan a víz,
éjfelete sziluett hajók
sodródnak szemben az idővel.
A híd aljában, a zátonyon
úgy napfürdőzik néhány sirály,
mint ama szende úrleányok,
akik párás falú pohárból
itták a jeges limonádét,
talán éppen Abbáziában,
nem is sejtve, hogy az utolsó
naplementéjüket élvezik,
mielőtt rájuk omolnának
azok a *boldog békeidők*.
Mellettük egy apa fiával
– mint két alkalmi hajótörött –
kavicsot rak kavicsra szépen.
A gyerek ledönti, újra kezdi,
azon a tenyérynyi zátonyon.
odalent a folyó közepén.
A világban rendnek kell lenni.

Minden ugyanúgy

Élő színekre gondolok,
friss kékre, haragvó zöldre,
talán sosem volt otthonok
mélyein megbúvó csöndre,
nagyanyámnál az ebédre,
az öreg szű ette székre,
hogymindezt miért és kinek,
hogya sors mindenért fizet,
az egyetlen pillanatra,
egyszer volt, régi magamra,
arcokra, mik bennem élnek,
gyöngédségére a télnek,
hajnalban a folyó felett,
valaki sárkányt reptetett,
szavakra, melyek ütöttek,
nem lettem mégse dühösebb,
minden ugyanúgy megmarad,
mégis más, mégis változat.

Ködöböcz Gábor

Csak a hit

Láthatatlan zsák a karmád
Levakarni ha akarnád
Nem segíthet rajtad mantra
Csak hittel jutsz ötről hatra

Madáröröm

Sosem gondol sosem remél
Önfeledten örül hogy él
Tollászkodva társat talál
Messze száll ha jön a halál

Madár jajdul

– J. A. emlékére –

Gát utcában fenn a gangon
Madár jajdul hárfa-hangon
Árvasága véget nem ér
Csöppnyi öröklétet remél

Életképek

Ég a gyertya kanóca
Érik már a szamóca
Tövismadár dala hallszik
Kérészeknek raja alszik

Sorok és sorközök

– Nemes Nagy Ágnes emlékére –

Mondható és mondhatatlan
Mi odabent bonthatatlan -
Csönddel teli sorok között
Kialtoznak a sorközök

Legyünk együtt...

Mint teljességet vágyó részek
S rendelt napon a kérészek
Éber álmunk szép és merész
Legyünk együtt kerek egész

Csodák csodája

– Laurának és Lajosnak –

Magyarságnak titka
Világnagy tarisznya
Lelhetsz benne kincset százat
Folklórból építhetsz házat

Szemünk tükrén

Mikor vagyunk szemtől szembe
Tengerszem jut az eszembe
Szemünk tükrén – mily védtelen –
Ringatózik a végtelen

Békák színeváltozása

Párási időben Őrségben a békák
Magakelletésben nem ismernek tréfát
Szemfényvesztő trükkel mutatkoznak szépnek
Kaméleon módra barna helyett kéknek

A medve mássága

Nem tudhatja ám azt sok gyanútlan dőre
Állatkerti medve fütyül az időre
Látja vagy nem látja árnyékát a napon
Brummogva ennyit szól: veszem a kalapom

Fütyös kedv lesz úrrá

Nemsoká a tavasz túljár a tél eszén
Napfény olvaszt havat a házak ereszén
Kifog a kikelet az isten hidegén
Fütyös kedv lesz úrrá rigón és cinegén

Megtartó bukolika

Majd' száz éves fotón Dsida mellett Tinti
Még a szemlélőt is bölcsességre inti –
Szeresd az életet ne légy soha szeles
Becsüld meg mindenkor ami természetes

Ami odaát vár

– Kiss Benedek emlékére –

Miről hittem lehetne még
Bordalokból volt már elég -
Öröklét vagy végsemmiség
Hallgat róla az ólmos ég

Voltunk őzek...

Voltunk őzek szarvasok
Vadásztak ránk farkasok
Havak jöttek nagy fagyok
Mégsem lettünk ordasok

Voltam mintha...

Egyszerre kötve és oldva
Voltam mintha lettem volna
Várván holdtalan éjeken
Őt ki elhozza édenem

Hűség

Létrontás és világomlás
Árulás és meghasonlás
Mindent lehet bármit szabad
Mégis légy hű s őrizd magad

*Egry Artúr***szántás***(Munkácsy Mihály: Szántás 1885)*

pillanatnyi csend rezeget a tájban
napsütés és ónos felhők mögött
némán vár az eső a fák fölött
a lusta testű hétköznapi nyárban

búzát arattak éppen négy a napja
álldogálnak még a szalma kazlak
cincog a részes; morog a gazda
bár hogy is van: szitkát elharapja

önnön oldalán kapzsi gondolat:
a mindent „birtokló” önző szándék
– megölni Húsvét övezte álmokat –

körül nézz: „Csupa szín ez a tájék!”
– kétlovas az eke előtt a fogat! –
hiszi: igaz élet az ajándék!

déli napban*(Mednyánszky László: Erdőrészlet az
ecsedí lápnál 1890)*

csemeték felett barokkos arany
levelek takarják el a napot
s az; a fényüzenet színezte kalapot
teszi fel s rejti ártéri tavam

fák alatt a víztükör kéken ég
lombos mintás fényes táncteremben
árva lányok árva szerelemben
tisztá vízben titkot rejtő lápfenék

a pákász ladikja lusta tömeg
ártéren siklik ahogy egy állat
bivalynak látszó ős izom köteg

a csemetésben szellős a távlat
tavaszi kék rét; gyér írisz tövek
álma a napról – rám hat.

Véssey Ede

Népdal modern időkre

„Elvesztettem zsebkendőmet...”

(magyar népdal)

Elvesztettem zsebkendőmet,
szidott anyám érte:
„Tisztességes legyél fiam!” –
mindig csak azt kérte.

Elvesztettem az ingemet,
szidott húgom érte,
félmeztelen járok-kelek,
jóhíremet féltve.

Elvesztettem nadrágomat,
szidott apám érte,
nincs már ingem, nincsen gatyám,
jutok kódis létre.

Elvesztettem a hitemet,
szidott papunk érte:
„Vigyázz, fiam, mert mint pogány,
sosem jutsz az égbe!”

Elvesztettem komáimat,
sokan szidtak érte,
mint a ködbe foszló felhők
tűntek messzeségbe.

Elvesztettem álmaimat,
szidtam magam érte,
üres szívű csavargónak
nincsen menedéke.

Elvesztettem a hazámat,
nem is vették észre,
mint a pitypang apró magja,
szállok el a szélbe’.

Katicabogár

Kis katica, hova szállsz,
keresgélve merre jársz?
Apró szárnyat égre társz,
biztatásra miért vársz?
Kis bogár, de nagy vadász,
ha szívembe belelátsz,
a mátkámra rátalálsz!

Fodor Kiss Júlia

De addig még

Hitemet egyszer,
A lelkem sarjadó virágát,
A kis templom oltására teszem.
Erőm egyszer,
A végtelen puszta földjébe temetem.
Mélyen, hiszen ott csend terem.
Nevetésem egyszer,
A száguldó szél szárnyára helyezem.
Hadd nevéssen velem a világ.

De addig még,
Erőt ad a feketeföld,
Ahol egyszer megszülettem én.
Hitet ad, az örök igazság,
Az öreg templom megkopott kövén.
Elképráztat a szépség,
A természet tiszta ölen.
Bár látom a szakadt függönyt,
Az égbolt peremén.
Vágyaim, álmaim,
Megülnek szivárvány szárnyán.
Ringatóznak a képzelet ágain.
Bánatomat otthagynom,
A bárányfelhő hófehér ágyán,
Szeretetem csörgő patakba rejtem,
A napfény megcsillan a köveken.
De addig még,
Szépségével elképráztat a világ.
Bár hamis dallamot játszanak
Egy öreg zongorán.

Hitem egyszer,
A lelkem sarjadó virágát,
A kis templom oltására teszem.
Erőm egyszer,
A végtelen puszta földjébe temetem.
Mélyen, hiszen ott lent csend terem.
Nevetésem egyszer,
A száguldó szél szárnyára teszem.
Hadd nevéssen velem a világ.

2023.04.24.

Varga Árpád
megvető

nem találok a konyhaszekrényen
nem tudod hova tette anyád a pénzt
ezt kérdezte utoljára tőlem apám
ez volt emlékeim szerint az utolsó
beszélgetésünk egy vagy pár nappal
a padlás előtt azt hiszem egy ötszázásról
érdeklődött az akkori utolsóról
épp a szobámban törölgettem a polcokat
féloldalt balra fordultam a kérdésére
és megvetően válaszoltam neki
hogyan nem tudom mert anyámék
úgy készítettek fel hogy biztos
el akarja majd vinni mire kissé
csalódottan hagyta el a szobám
és mert nem tudhattam hogy ez
tényleg az utolsó lesz nekünk
nem minden pénz volt pótolható
kétezerkettő augusztusában

mindenhol

amikor az utolsó falusi lakóhelyünkről költöztünk
szüleim megengedték hogy még utoljára visszamenjek
abba a házba kicsit egyedül az üres szobákat
bejártam megálltam minden helyiségben csorgott
a könnyem aztán mindenhol megpusziltam a falakat
melyek közé azért jutott ki traumákból is
itt már nem éreztem haragot anyám iránt
mint az első alkalommal felfogtam a dolgok
súlyát meg azt is hogy egyszer úgyis
lejár majd az időnk mindenhol

Vadász János

Elment egy garabonciás

Búcsú Konczek Józseftől

Egy alig több mint ezer lelkes nógrádi faluban, Magyarnándorban látta meg a napvilágot 1942-ben a költő, s Szokolyán (jobbára a később sokszor visszaidézett erdőben, réten) nevelkedett 1950-ig. Tapolcán vált érett ifjúvá, s Budapesten, az ELTE-n kapott tanári diplomát magyar–orosz szakon, 1965-ben.

Elvégezte a MŰOSZ újságíró iskoláját, majd 1965-től a *Vas Népe* újságírója lett. S ezután is,

évtizedeken át kereste kenyerét újságíróként, szerkesztőként, az MTI külpolitikai szerkesztőségétől történt nyugdíjazásáig. Utolsó évtizedei pomázi kicsiny, szegényes házában teltek. 2026 tavaszán, a budapesti Károlyi Kórházban, lánya és veje szerető gondoskodása mellett, 84 évesen zárta le a szemét az áttételes rák.

Gimnazista korától írta verseit, kisprózáit, amelyeket 1962-től közölt az *Új Írás*, az *Alföld*, a *Palócföld*, a *Kortárs*. Magától értetődő tehát, hogy egyetemistaként csatlakozott (Konc szerzői néven) a *kilencek*-ként híressé vált, s egy időre be is tiltott *Elérhetetlen föld* (1969) antológiás költőcsoporthoz. Közülük is kivilágolt már ekkor népi elkötelezettségű, hagyományokat tisztelő, de azokat erőteljes képekkel, költői nyelvet megújító szabadversekkel, hitelesen megformált, önálló mondandókkal, érzelemgazdag világával áradó költészete. (*Konc vagyok* – írta ekkor, nem kevés öngúnnal önmagáról – „nem zizegek”).

A nagy visszhangot kiváltott könyvben bemutatkozott költőtársai – Utassy Józseftől Kiss Benedeken, Kovács Istvánon át Győri Lászlóig, Rózsa Endréig – mind-mind jelentős, sokszorosán kitüntetett, elismert életművet alkottak később. Tőlük Konczek József munkássága – annak irodalmi jelentőségét tekintve – semmiben se maradt el. „Csak” a közismertségben, az elismerésben, kitüntetésben nem követhette őket, mert a mindenkori hatalmak – volt társai közreműködésével – azt haláláig megtagadtak tőle.

Fiatal költőként Szombathelyen 1971-ben szervezője és vezetője lett egy szintén fiatal alkotókból álló csoportnak, amely a tíz fiatal vasi költőt (köztük Konk Józsefként őt magát is) bemutató, *SOR* című antológiát jelentette meg. A kötet szerkesztője Konkczek volt. Takács Imre József Attila-díjas költő szép bevezetője így indította útjára a könyvet: „A jó vers a leghitelesebb följegyzés minden kor emberéről.” Itt jelentek meg először – többek között – a későbbi Kossuth-díjas Nagy Gáspár versei, és a műfordítóként, televíziós szerkesztőként, dramaturgként híressé vált Vinkó Józseféi is. Éppen 20 évesen, a kötet egyik szerzőjeként ismerkedtem meg ekkor, és kötöttem életre szóló barátságot Jóskával.

Ám a sikeres, progresszív, jó verseket tartalmazó könyv olyannyira nem tetszett a megyei belügyi szerveknek, hogy „rendszerellenes lázítóként” engem 1990-ig tartó költői szilenciumra ítélték, Konkczek Józsefet pedig eltávolították a *Vas Népe* szerkesztőségéből és Szombathelyről is.

Próbált ugyan „alkalmazkodni” kora politikai, viselkedési és egyéb elvárásaihoz, de szókimondó, nyílt, egyenes jelleme, vitákat felvállaló, garabonciás szelleme soha nem engedte meg az elvárt gerinctelenséget. Váltig ragaszkodott tudással, tehetséggel, tapasztalattal kialakított álláspontjához, s elvárta, hogyha annak esetlegesen voltak hibái is, arról meggyőzzék. (Ez, a vele egyenlő, vagy nagyobb tudású egy-egy vitapartnernek sikerült is.) Legyőzni soha nem engedte magát.

Nagy műveltsége, lényeglátó képessége, különleges memóriája volt. Sokszáz verset tudott fejből, s meglepően, de mindig az adott pillanathoz adekvátnan, ha szükség volt rá, fel is mutatta tudását.

Nehéz sorsát – az igazmondást, az értékképviselést – tudatosan választotta, s élte mindhalálig.

A '72-es affér után Szombathelyről visszakerült egyetemi városába, Budapestre. Formálisan újságírónak, szerkesztőnek ugyan, de nagy intenzitással írta verseit, szépprózáit minden szabad percében, s kiváló Ahmatova-műfordításokat is publikált. Első, önálló verseskötetére azonban mégis tizenkét évet kellett várnia.

1984-ben jelent meg a könyve *Galambok, galambok a történelemben* címmel, az ELTE Közművelődési Titkárság(!) kiadásában, Szegeden. Jól értsük ezt: nem a Magvetőnél, nem a Szépirodalmi Kiadónál, hanem egy kicsi, marginális kiadónál, vidéken, s érdemben visszhangtalanul.

Már ebben a korai időpillanatban is megmutatkozott hátrányos helyzete, magára hagyatottsága, amely aztán egész életét végig kísérte.

Miközben az *Elérhetetlen földben* vele együtt indulók sorra jelentkezhettek új és újabb kötetekkel, kaptak szép kritikákat, állami díjakat, Konkczek József később is csak nagy nehézségek árán, kicsi, többnyire vidéki kiadók gondozásában adhatta ki jobbnál jobb vers- s próza-köteteit. Összesen 19 önálló könyve jelent meg.

Gyakran, és szívesen publikált, s volt örömmel fogadott szerzője különböző folyóiratoknak (*Életünk, Ezredvég, Magyar Napló* stb.), így az Agriának is, amely legutolsó, már a kórházi ágyán diktált verseit ez évi első számában közölte.

Koncsek József sem a rendszerváltozás előtt, sem azután nem volt mainstream-be befogadott, az irodalmi klikkekben, csoportosulásokban elfogadott, megbecsült alkotó. Jelentős munkásságához méltatlan mellőzöttségét, a kritika vakságát, az elismerések nélküli évtizedeket emberi, költői méltósággal, zokszó nélkül viselte.

Jól ismerte a magyar irodalom történetét, s benne sokakét, akiket saját koruk köztudata, irodalomkritikája (Bersenyitől, Tompa Mihályon át Szép Ernőig bőségesen lehetne sorolni a kiváló költőket) nem értékelt a helyén. Tudta, hogy műve jelentős része maradandó, s neki csak ez volt fontos. József Attila szellemét idézve lépett túl e mai kocsmán, az értelemig és tovább – bármennyire nehéz is volt az indulásakor vele élt társak elfordulását, közönyét, csak maguknak minden elismerést begyűjtő magatartását elviselnie.

Miből táplálkozott mindennek ellenére Konczek József aktivitása, kiemelkedő alkotóereje? Mindenekelőtt abból, hogy szeretett és tudott élni, szeretni, élvezni mind a természetet, mind az olykor-olykor számára is megnyíló emberi szeretetet, figyelmet, egy-egy megtalált alkotó közösséget. Figyelt, lejegyzett minden növényt, természeti képet, amit valaha látott – és kivételes asszociatív, összefüggéseket láttató képességével, a múlt-jelen-jövő együtt-állását felfedezni, megörökíteni képes tehetségével alkotta maradandó versekké mindazt, amit „meglátott hirtelen”.

Harsány, vidám természete, szókimondása, életszeretete, s tudott, megbocsátó nagyvonalúsága sokakat vonzott, de ugyanannyit taszított is. A Nagy Lajos Irodalmi és Művészeti Társaságban (amíg az létezett) vezető szerepet töltött be alkotóként, bár formálisan vezetővé soha nem választották.

Életfilozófiáját, költészetének legjelentősebb verseit számomra *Örökös tavasz* című kötete jeleníti meg. A megérdemelt megbecsülés hiányában is sorstárs, kiváló költő-író Gyimesi László (1948–2020) így írt a könyvről:

„... a kilencek körének *legvagabundabb* költője... olyan válogatást tett le, amelyben a szabálytalanságok is szabállyá nemesednek, ... amelyben a saját bánat és öröm úgy simul a világnagy élményekhez, tragédiákhoz, vagy éppen az örökös tavasz őrzött örömeihez, hogy minden szónak, minden rezdülésnek pontosan meghatározott helye lesz alakuló költői világmindenségében. ... Konczek József immár több mint fél évszázados munkássága... tereméstörténet. Ne bibliás genezist keressünk, ... hanem olyan már-már kétkezi munkát, amelyben mesterek nemzedékeinek tapasztalata, munkában formálódó kéznyoma lényegül egyedi alkotássá. ... Úgy ad a társaknak egy-egy fertályt készülő országából, mint egy hagyatkozó

nagyúr... Mázsás súlyokat hengergető és lepkeszárnyon illanó sorok állnak össze a készülő mindenség képévé. Fontos, megkerülhetetlen könyv.”

Temetésén, amelyen nem halálát sirattuk, hanem megélt életét ünnepeltük, s azt, hogy kortársai, szerettei, barátai lehettünk – lánya kérésére –, mint garabonciástól köszöntem el tőle. Jégtörő Mátyásként idéztem lénye lényegét az alábbi verssel:

EGY GARABONCIÁSHOZ

Konczek Jóskának

horgas-örömmel károg a varjúcsapat
rút torkoktól visszhangos az erő – de így
szól Mátyás a tizenharmadik apostol:

lásd gyermek hó harsan s nem roppan a jég
a gyémánt-tél közönye mégis elhussan
szekercém örökös tavaszba tör utat

vagyok Jégtörő Mátyás érted kiáltom
süss fel nap! téged óv övez jó tudásom:
a lét örök – az élet szent – élni öröm!

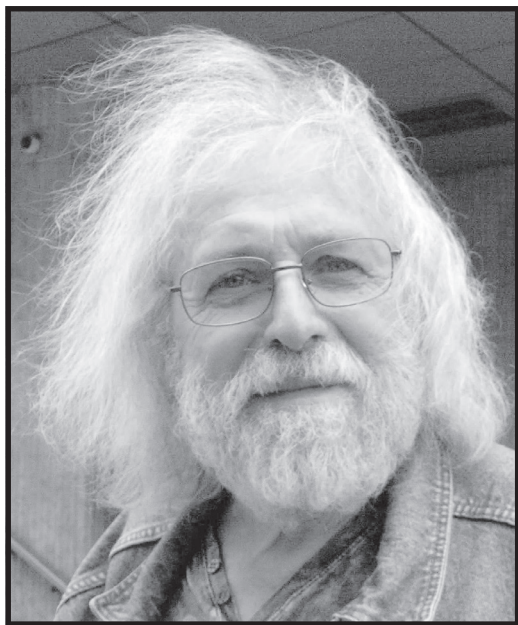
Ádám Tamás (1954–2026)

Elíziumi mezők

Mint imára kulcsolt kéz,
a mező szélén türemkedik
egy fénylő farönk. Magasodik
a gyertyaláng. Jó, hogy
idekerültem, nem voltam
gonosz. Ha egyáltalán
itt vagyok.

Küzdelmekre emlékszem,
roppanó jégvártyákra,
értelmetlen törvényekre,
csuklóba vert szögekre,
összezavarodik tér és idő.

Elbizonytalanítanak a puha
árnyak, mintha tévedés
áldozata lennék, fénylik
a Paradicsom.

Elhunyt Ádám Tamás

2026. május 12-én elhunyt Ádám Tamás Nagy Lajos-díjas író, költő, az *Agria* rendszeres szerzője.

Ádám Balassagyarmaton született 1954-ben. Gyermekkorát Ludányhalásziban töltötte. Szegeden érettségizett, majd Budapesten szerzett felsőfokú képzést. 1978-tól 10 évig szülővárosában, Balassagyarmaton vasúti oktatótiszt. 1988–1990 között a *Nógrád* című napilap munkatársa. 1990-től egy esztendőn át a *Polgár* főszerkesztője. 1991–1994 között az *Ipoly* című hetilap főszerkesztője 1994–1996 között a *Nógrád Megyei Hírlap* munkatársa. 1997-től a *Gyarmati Újság* főszerkesztője. 1998-ban a *Heti Nógrádnál* főszerkesztő. 1999-től 2004-ig az *Ipoly-Hírnök* főszerkesztője. 2007-től a *Budapesti Hét Nap* szerkesztője. 2009-ben a *Helyi Téma* szerkesztője. 2010–2012 között az *Újpesti Napló* szerkesztője, majd szabadúszó volt.

A Komjáthy Jenő Irodalmi és Művészeti társaság vezetője volt harminc éven át, tagja a Nagy Lajos Irodalmi Társaságnak és a Magyar Írószövetségnek. Első versei a Palócföldben jelentek meg 1982-ben. Irodalmi publikációk: *Élet és Irodalom*, *Mozgó Világ*, *Napjaink*, *Kortárs*, *Tekintet*, *Jáskunság*, *Kapu*, *Polisz*, *Spanyolnátha*, *Szivárvány*, *Magyar Napló*, *Ezredvég*, *Palócföld*, *Agria*, *Napút*, *Nagyítás*, *Vár*, *Folyó Kortárs Művészeti Magazin*, *Irodalmi Jelen*, *Vörös Postakocsi*, *Dunatükör*, *Tiszatáj*, *Műhely*, *Búvópatakok*, *Műút*, *Litera-Túra*, *Tempevölgy*, *Magyar Múza*, *Új Írás*, *Lyukasóra*, hetilapok, napilapok. Számos országos verspályázat nyertese. Tizenöt könyve jelent meg. Több mint ötven antológiában jelentek meg versei, közel félszáz kötetet szerkesztett. Legutóbbi kötete *Satuprés* címmel 2023-ban látott napvilágot.

Művei:

- *Macskaszérdák* (versek, Nagy Lajos Kiadó, 2014)
- *Tetovált csuhébabák* (összegyűjtött versek, Hungarovox Kiadó, 2012)
- *Apám pornója* (versek, Napkút Kiadó, 2010)
- *Vidám színpadi gengszterváltás* (riport, Jambuska Kiadó, 2009)
- *Máglyák ideje* (interjúk, Jambuska Kiadó, 2006)
- *Rendezünk majd vérbő partikat* (versek, Mikszáth Kiadó, 2004)
- *Újságperirat* (tárcák, Békétász Kiadó, 2000)
- *Balhé van, babám* (riportok, Békétász Kiadó, 1998)
- *Megmászom az éj falát* (versek, Békétász Kiadó, 1996)
- *Csókok a seben* (versek, Novitas Kiadó, 1992)
- *Gyökerek lélegzése* (versek, Palócföld Kiadó, 1988)

Díjak: Nagy Lajos-díj, 2008

H. Tóth István

Gárdonyi-emléknapon Gárdonyiról

2025. október 17-én a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Gárdonyi család szívélyes meghívására érkezünk az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara doktori védések termébe, hogy tovább erősítsük a *Gárdonyi-emléknapon Gárdonyiról* című konferencián a Gárdonyi Géza irodalmi munkásságával foglalkozók közösségét, tudását, olvasásvágyát, nyelv- és irodalompedagógiai felkészültségét.

Köszönettel tartozunk a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak és a Gárdonyi családnak, mert ismét találkozhattunk mi, résztvevők: a Gárdonyi Géza életművét, irodalmi-művészi pályaművét kutatók, értékelők, amiként a jelen lévő, Gárdonyi Géza alkotásait olvasók is, mert új elemző-értékelő szempontokkal gazdagodhattunk.

Gárdonyi Gézával kapcsolatban Rónay László *Erkölc és irodalom* című kötetét lapozgatva, a magyar irodalom e rövid történetében ilyeneket olvashatunk Ünnepeztünkéről: „Az én falumban a faluról készített leheletnyi hangulatrajzai, finoman megformált apró képei az ősi patriarchális életforma és életszemlélet változatlan-ságáról vallanak. Derű és szomorúság, rácsodálkozás és csendes, olykor tragikus ellágyulás – ezekből az érzésekből szövődnek megrendítő, folyvást lekerekített történetei. Naivitása, egyszerűségei, álmodozó kifejezőmódja, sejtelmessége méltán ragadta meg kortársait. Az *Egri csillagok* lett Gárdonyi Géza életművének csúcsa, mert meg tudta teremteni a nemzeti mitológiát. Ennek sarokköve az egyszerű emberek hősie helytállása, halált megvető bátorsága és tiszta érzésvilága. A hétköznapi erények becsületét állította vissza, amelynek csúcsán a hazaszeretet áll.”

Az immár nyolc évszázados magyar költészetünkben számosan írtak szenvedélyes hangon, érzelmekben gazdagon a szeretteikért aggódó anyákról, feleségekről. Az *Egri csillagok* írója, a regény hősei tetteinek elbeszélője különösen meghatóan tárja elének az anyai szeretet kiáradását, olvassuk csak: „Te minden erőnél erősebb erő: anyai szeretet! Te emberi testbe öltözött napfény! Te Isten szívéből leszállott szent láng, haláltól nem félő, erős gyöngeség! Te, aki otthagysz biztos hajlékot, puha párnádat, minden kincsedet, hogy a halál erdején át alakoskodjál át veszendő szeretteidhez! Te, aki lebujszol a föld mélységébe, te, aki gyöngye karoddal akarsz áttörni a falon, amelyre fegyveres fenevadak százezre üvölt tehetetlenül! Te, aki nem ismered a lehetetlent, ha arról van szó, akit szeretsz, ha együtt kell szenvedned, meghalnod is vele – csodállak téged, asszonyi szív!”

Baka Liliána

A világirodalom tükrében

Beszámoló az országos Gárdonyi Géza Emléknapról (2025)

2025. október 17-én rendezett az Országos Gárdonyi Géza Emléknapon változatos előadásokat hallhattunk a Gárdonyi-kép megújításáról és az életművel foglalkozó új kiadványok szükségességéről, azonban a fő hangsúly az író munkásságának világirodalmi megközelítésén volt.

A konferencia levezetésével dr. H. Tóth István kandidátus, nyugalmazott egyetemi docenst bízták meg. A jelenlévőket Keller Péter, Gárdonyi dédunokája köszöntötte, aki szorgalmazta a dédapjáról való éves megemlékezés fontosságát. A programot Dr. Jánosi Zoltán irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, az MMA Művészetelméleti Tagozat vezetője nyitotta meg.

Az első előadó Dr. Balázs Géza, a Színház- és Filmművészeti Egyetem Doktori Iskolájának tanára volt, aki *Gárdonyi Géza emberképe* című előadásában az író antropológiájáról beszélt. „*A világosság szülte az életet, az élet szülte az akaratot, az akarat szülte a bűnt, a bűn szülte a szenvedést, a szenvedés szülte a szeretetet*” – ez az idézet alapjául szolgált Gárdonyi életfelfogásának, ugyanis az író – annak ellenére, hogy már 20 évesen tisztán látta maga előtt jövőjét és tragédiáját is – a legjobb dolgokat akarta belesűríteni életébe.

Dr. habil. Karádi Zsolt PhD főiskolai tanár a Nyíregyházi Egyetemről érkezett, hogy „... s a nap fehér folt csak a föld fölött” – *Megjegyzések Gárdonyi Géza verstanához* című munkáját ismertesse. Előadása elején összegezte a kritikusok (Kosztolányi Dezső, Schöpplin Aladár, Sík Sándor, Bóka László, Z. Szalai Sándor, Pomogáts Béla, Bednánics Gábor) Gárdonyi lírájáról közzétett gondolatait, majd vázlatosan áttekintette a költészetében előforduló verstani megoldások szerepét. Kitért az ütemhangsúlyos és az időmértékes formákra, a felező 12-esek, a felező nyolcasok, a jambikus strófák, illetve az enjambement-ok használatának fontosabb jellemzőire is.

A program következő előadója, Dr. habil. Kovács-Németh Mária egyetemi magántanár *Gárdonyi pedagógiai örökségéről* emlékezett meg. Arra kereste a választ, hogy Európában mennyire ismert Gárdonyi Géza. Kutatómunkájának köszönhetően találkozhattunk lengyel fordítású Gárdonyi művekkel, amelyek címének magyarra történő visszafordítása így szól: *Eger csillagai*, *Isten szolgálói* és *A hunok rabszolgája voltam*.

A rövid szünetet követően Dobó István retorikája az *Egri csillagokban* című előadást hallgathattuk meg dr. Pölcz Ádám tanszékvezető egyetemi docenstől

(ELTE TÓK), amelyben az *Egri csillagok* a szóbeliség regényeként került bemutatásra. Dobó esküje egy olyan retorikai szituációba illeszkedik, amelyben a szűkséget a török támadás, a belső késztetést a haza megvédése, a hallgatóságot pedig az egri vár tisztjei alkotják. Az eskü körülményei ráerősítenek a szóbeliségnek a regényben tapasztalható erős jelenlétére. Ezek mellett az eskü körülményei arra is utalnak, hogy az írásbeliség szimbolikus megtagadása is megtörténik: az elolvasott, majd továbbküldött török levél, valamint a további levelek elolvasásától való tartózkodás még inkább kiemelik az eskü mint szóbeli aktus jelentőségét.

Terdikné dr. Takács Szilvia középiskolai tanár, a Kazinczy Műhely munkatársa, a *Pokol-installációja mint képzőművészeti kísérlet* című előadás keretében a *Gárdonyi* a túlvilágról elmélkedő Gárdonyit mutatta be. Az író akkori új vállalkozása – az *Isteni színjáték Pokol* fejezetének az újra fordítása közben – egy pokol körkép ábrázolására terjedt ki, mely létrejöttének érdekében nem félt saját vagyonát is kockára tenni. Az alapkoncepció megteremtésében Gustave Doré francia művész, híres könyvillusztrátor, 1861-ben megjelent Dante-kiadása is segítette.

A középkori pokol felfogástól nagy léptekben haladtunk. Meg sem álltunk a 18. századi és a 20. eleji regényt dialógusba hozó *Sterne*, *Diderot*, *Gárdonyi* hármához, melyről Dr. habil. Kovács Gábor irodalomtörténész, egyetemi docens (Pannon Egyetem) adott elő. Az előadás középpontjába a – Gárdonyi Géza által gyakran használt – perszonális elbeszélés került *A láthatatlan ember* tükrében. Az előadás során egy sajátos narratíva az elbeszélő szavába ékelődött és egy sajtó térd mesélte el nekünk Catalaunum ütközetének és a főszereplő szerelmi szálának a közös történetét. (Úgy, ahogy *A mindenmindegy Jakabban* is egy térdsebesülés és egy szerelmi történet összefonódása alkotná a központi témát.)

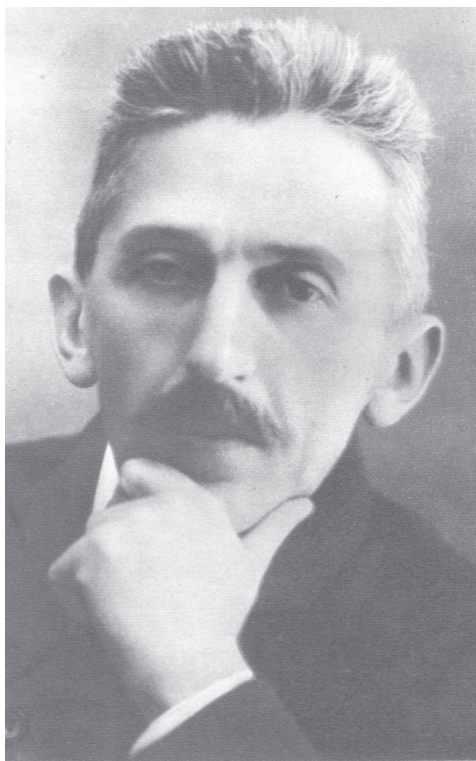
Dr. Jánosi Zoltán *A Csillagok és veszedelmek. Két Gárdonyi-mű párhuzamai európai regényekben* c. előadás keretében rávilágított a teoretikai hálózatra két mű, *Az öreg tekintetes* és Franz Kafka *Az átváltozása* között. Előadásában mindkét főszereplőt, Csurgó Károlyt és Gregor Samsát a kitalált szöveg szemzőgéből vizsgálta. Érdekes párhuzamokat vont a bogármotívum és az emberi kapcsolatok ábrázolásmódja között.

A programot a Pécsi Tudományegyetem Orvosi Karának a professzora, az MTA doktora, Molnár F. Tamás orvos folytatta, *Az elfeledett magyar Varázshegy: Ki-ki a párjával* című előadásával. A *Ki-ki a párjával* című lélektani mélységeket feltáró Gárdonyi-regény forrása egy újsághír volt. A történet két, tuberkulózistól reménytelenül gyógyulni vágyó fiatal (az anyjától férfigyűlöletet tanuló Olga és Sipos Csaba) szép erdélyi története. Sokrétű, finom jellemrajzú, helyenként a humort sem nélkülöző elmúlásregény; az író is ezzel búcsúzott az evilági létből. Végül egymásra találnak és a vágyott igaz (és plátói) szerelem borul az elkerülhetetlen halál fölé; egyfajta győzelmet is aratva fölötte. Az előadó ezt a különös

regényt, amely szerint film után kiált, a Thomas Mann (*Varázshegy*) – Somerset Maugham (*Sanatorium*) – Olga Tokarczuk (*Emposzion*) tengelyen helyezte el és méltatta.

Dr. habil. Cs. Varga István irodalomtörténész tartotta előnként *Gárdonyi és az orosz irodalom „aranykora”*: Puskin, Tolsztoj, Dosztojevszkij című munkáját, melyben a *Földre néző szem – Égre néző lélek* bölcsességeit és intelmeit gyűjti össze, a test, a lélek és a szellem jólétének szabályait tárgyalja. Az orosz irodalom aranykorának kiválóságai, mint például Puskin életműve és különösen verses regénye, az *Anyegin* (1833) több szempontból is erősítették Gárdonyiban az életcélnak kitűzött Jézus-eszményt, Mária-tiszteletet, a keresztény emberképet, világszemléletet.

A konferencián számos új megközelítés hangzott el Gárdonyi életművével kapcsolatban. Bár az elemzett művek – legyen szó az *Egri csillagokról*, *A láthatatlan emberről* vagy a *Ki-k a párjával* című írásról – különböző témákat és nézőpontokat képviselnek. Közös bennük a létértelmező, keresztény írói látásmód, amely Gárdonyi Géza alkotói személyiségét is meghatározta. A Gárdonyi Géza Emléknapot Keller Péter gondolatai zárták. A hallgatóságot a jövő évi, a 2026-os Gárdonyi-megemlékezésen való részvételre és a közös gondolkodás folytatására buzdította.

Gárdonyi Géza

Balázs Géza

Gárdonyi Géza emberképe

A legelső (Álmodozó szerelem, 1883/1886) és az utolsó (Szunyoghy miatyánkja, 1913/1916¹) mű kapcsán

Bevezetés

Gárdonyi Géza antropológiáját, azaz holisztikus emberképét részletesen és pontosan megírta dédunokája, Keller Péter *Az élő Gárdonyi-arc* című könyvében (Keller 2015). Különösen azokban a fejezetekben, amelyekben magyarságát, remeteségét, hitét, Mária-szeretetét, „Jézus-követését”, azaz vallásosságát mutatja be Gárdonyi sorai, vallomásai, élettanácsai (*Földre néző szem – Égre néző lélek. Intelmek fiaimhoz*; Gárdonyi 1928) alapján. Köztük egy tartalmilag, képileg is kiemelkedő gondolat, amely akár emberképének tömör összefoglalója is lehetne: *Agyagedénybe zárt Isten-sugár az ember*. (Keller 2015: 198.) Illetve a kereszténység tanításának talán legtömörebb összefoglalása egy remekbe szabott poliszillogizmusa (entümémákká rövidített kategorikus szillogizmusok láncolata, magyarul: láncokoskodása):

Az emberiség története öt mondatban:

A világosság szülte az életet.

Az élet szülte az akaratot.

Az akarat szülte a bűnt.

A bűn szülte a szenvedést.

A szenvedés szülte a szeretetet. (Keller 2015: 204.)

Ez a gondolatsor végigkíséri a Gárdonyi-életművet. Mintha minden megnyilvánulása erről szólna, ezért is merem antropológiájának (emberképének) központi gondolatává tenni. Ezt kívánom igazolni Gárdonyi legelső (fiatalkori, beköszönő) és késői (érett kori, életösszegző), utolsóként megjelent regénye, azaz az *Álmodozó szerelem* és a *Szunyoghy miatyánkja* kapcsán. Ez a két mű pompás szemléleti keretbe foglalja Gárdonyi gazdag életművét. Vagyis azt vizsgálom, hogy Gárdonyi miként vélekedik az emberről, az emberi sorsról, konfliktusokról, az emberi lét értelméről. S hogy miért? Mert Gárdonyi életművéből segítő élettapasztalat sugárzik: írásait

¹ A 1883/1886/2023 és 1913/1916: a számok a megírás és az első megjelenés időpontját jelentik, az *Álmodozó szerelem* esetében: 1883-ban írta, 1886-ban jelent meg folytatásokban és 2023-ban először könyvalakban.

ezért is érdemes olvasni, újraolvasni egy olyan korban, amikor a 19. században a gazdasági, társadalmi viszonyokban elkezdődött változás egyre nagyobb nyomással bír az emberi lélekre, melynek mélységei – pszichologizál Gárdonyi – kiismerhetetlenek: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan” (Gárdonyi 1973: 5). Másként úgy is mondhatjuk, hogy Gárdonyi művei bizonyos esetekben terápiaként is szolgálnak.² Legtömörebben Gárdonyi fiainak írt parainéziseiben (általános erkölcsi intelmeiben, tanácsaiban; Gárdonyi, 1928.), ahogy azt korábban hasonló módon Kölcsey Ferenc vagy Arany János is üzent. Kölcsey így: „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben, / *Ember* lenni mindig, minden körülményben” (Domokos napra, 1851). Arany tanítványának szóló üzenete küzdelemre, akaratra, önbizalomra, a szülők tiszteletére, istenfélelemre, imádságra, „honszerelemre” („Ne is tőle kívánd, amit ő nem adhat”) buzdít (akár csak Gárdonyi), valamint tette: cselekedj a közösségért („Hass! buzdíts! egyesíts!”).

Legkorábbi és életműösszegző regény

A most következő elemzésben a legkorábbi Gárdonyi-regény, az *Álmodozó szerelem* (1883/1886) gondolatvilágát, emberképét hasonlítom össze a sok tekintetben ugyanezt megismétlő életműösszegző kötetként is felfogható *Szunyoghy miatyánk*jával (1913/1916), melyből kiderül, hogy Gárdonyi a kezdetektől biztos alapon, pontosan látta az embert; elmondható, hogy emberképe változatlan, csak művészi megformálásmódja alakult.

Érdemes pusztán a szavak előfordulása kapcsán is összevetni a két regényt, és megfigyelni az állandóság mellett bizonyos hangsúlyeltolódást. A pusztá adatok csak jelzésértékűek, az elemzésben erre nem térek ki (a kulcsszavak alapalként szerepelnek, de a szövegekben összetett szavak részeként is):

	<i>Álmodozó szerelem</i> (1883/1886)	<i>Szunyoghy miatyánkja</i> (1913/1916)
<i>lélek</i>	36	<20
<i>miatyánk</i>	4	<10
<i>mise</i>	3	<9
<i>magyar</i>	26	>57

² Gárdonyi naplójában (1913. júl. 8.) szerepel, hogy a pozsonyi temetőben öngyilkosságot elkövetett fiatalembernél egy könyvet találtak, rajta ceruzával ez a szöveg: „Ez a könyv csaknem visszatartott az öngyilkosságtól”. Gárdonyi elhatározta, olyan könyvet ír, amely megtartja sokakban az életet. (Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula utószava: Gárdonyi 1962: 489.)

	Álmodozó szerelem (1883/1886)	Szunyoghy miatyánkja (1913/1916)
<i>isten</i>	100	<47
<i>szeret</i>	122	<91
<i>boldog</i>	78	<55
<i>élet</i>	113	>220
<i>szerel(em)</i>	92	<14
<i>gyermek</i>	64	~57
<i>férfi</i>	20	<14
<i>nő</i>	137	>>535
<i>fantázia</i>	1	>>43

Ami fent, úgy lent

Az ember élete különféle előre nem ismert, kiszámíthatatlan nehézségekkel, konfliktusokkal van teli. Ráadásul folyamatosan ott van a gondolkodási képességéből (fantáziálásából) fakadó megválaszolhatatlan kérdés: Mi az élet értelme? Mi végre vagyunk a Földön? Az ember a konfliktusokkal szemben önkéntelenül is harmóniára, boldogságra, a nehézségek, konfliktusok (sokkhelyzetek, traumák) megoldására törekszik.

Az emberré válás – tudományos magyarázat szerint – „véletlenül” múlt. Ugyanilyen „véletlen” a nyelv, s általa a kulturális evolúció, s maga a kultúra létrejötte. Ez a kultúra eredményezte a gondolkodást, egyúttal a képzelődést, találgatást, fantáziálását (Szunyoghy Miatyánkja); ebből következik az antropológiai pesszimizmus, hogy életünk véges, valamint a soha meg nem válaszolható kérdés, hogy miért is vagyunk a világon, mi az élet értelme, célja. Tudományos magyarázat erre nincs, ezért az ember már a kultúra hajnalán megtalálta a választ: ami fent van, az van lent is, ami kint van, az van bent is. Talán a legvilágosabb forrás Hermész Triszmegisztoosz: *Tabula Smaragdina* (Kr. e. 6000) nyomán eredetileg így hangzik: *Quod est inferius, est sicut quod est superius, et quod est superius est sicut quod est inferius...* Legegyszerűbb olvasata: *az amint fent, úgy lent* (Hamvas Béla fordítása, vö. Balázs 2024a, 2025).

FENT
EMBER <i>lélek, konfliktus, kapaszkodók</i>
LENT

Gárdonyit megérintették a keleti filozófiák. Kosztolányi találóan írja róla, hogy mondataiból a „keleti gondolkodás” tükröződik, Balázs Géza (2024b: 26–27; 2024c: 69.) konkrétan utal a hinduizmusra, buddhizmusra, a lélekvándorlásra például A láthatatlan ember kapcsán: „De hátha az állatok is emberek? (...) Nem érzed-e magadban hol az egyik állatot, hol a másikat?” Az állatok és emberek egyenrangú viszonyát mutatja Zétának a „sánta, kis fekete tyúkkal” való barátsága: a tyúkot megszelídíti, társának tekinti, sebesülése közben is rá gondol, végül a tyúkot elpusztítják abban a tudatban, hogy gazdája meghalt, s a két lélek találkozik a másvilágon. – Gárdonyi fia följegyezte, hogy apja megszelídített egyet a ház körül található gyíkokból: „Annyira ismerték a kis jószágok, hogy a vízcseppeket le merték inni az ujjáról” (Keller 2015: 39).

Itt most fölösleges lenne a keleti filozófiák további kutatása, a lényeg, hogy az ember, ha természetesen, nyugodtan és hasznosan akar élni, tudomásul veszi, hogy egy (ki)ismerhetetlen, nagyobb létszervező irányítja. Kosztolányi Dezső csodálatos sorokban ragadja meg ezt az érzést:

*Bizony, ma már, hogy izmaim lazúlnak,
úgy érzem én, barátom, hogy a porban,
hol lelkek és göröngyök közt botoltam,
mégis csak egy nagy, ismeretlen úrnak
vendége voltam.* (Hajnali részegség)

De Ady Endre is rádöbben:

*Adjuk Neki hittet magunkat,
Ő mégiscsak legjobb Kisértet,
Nincs már semmi hinnivaló,
Higgyünk hát a van-vagy-nincs Úrnak.*

*Mert ő mégis legjobb Kisértet
S mert szörnyűséges, lehetetlen,
Hogy senkié vagy emberé
Az Élet, az Élet, az Élet.* (Menekülés az Úrhoz)

Gárdonyi Géza emberképének is ez az alapja. A földi „paradicsom” göröngyei, bukásai, elesettségei, sőt tragédiái, szenvedései között a hit (hiedelem) által fölismerhető nagyobb cél, hogy az egész lét végül is nem cél (értelem) nélküli: mert van egy nagy egység (Egység); mert ami fent van, az van lent is. Természetesen lehet e nélkül a hit nélkül is élni; carpe diem (ez akár még pozitív is lehet), de leg-

inkább: individualizmus, hedonizmus, egy nap a világ, minden mindegy, antropológiai, kulturális és speciálisan hungaropesszimizmus (vö. Balázs 2007) egyenes út az ön- és közösségi lét tönkretételéhez, felszámolásához. Gárdonyi szinte minden művében valamiképpen arra utal: az emberi sors nehéz, kemény, sőt olykor kegyetlen, de van támasz, segítség.

Álmodozó szerelem és a Szunyoghy miatyánkja

A szerelem az egyik legnagyobb és legösszetettebb emberi érzés, azt mondhatjuk, hogy az egyik legnagyobb emberi mozgatóerő, katarzis, akár még elfojtott vagy valamilyen módon kompenzált (szublimált) formáiban is. A kapcsolatvágy, az első pillantás, a „mindent odaadok érte”, a tökéletes és teljes egyesülésvágy érzése. És éppen ettől konfliktusos: esetleg be sem teljesedik, ha beteljesedik, akkor bizonyos idő után változik, átalakul, és az embernek racionálisan kell uralnia, végiggondolnia a korábbi eszeveszett emocionális érzéseit. Ehhez szükség lehet segítségre.

Ahogy jeleztem, Gárdonyi Géza első regényében, az *Álmodozó szerelemben* vázlatosan, kiforratlanul és kifejtetlenül, ám mégis egyértelműen ott van minden, ami a későbbi regényeiben szárba szökkent. A 20 éves Gárdonyi világlátása sok tekintetben jövőbelátó, mondhatni: profetikus. Ennek a már ifjú korában kiforrott, stabil, az életben eligazító és életművének, munkáinak irányt adó világnézetnek az alapja minden valószínűség szerint a biztos kapaszkodó, a szilárd istenhit. Ez Gárdonyinál nyilvánvalóan a katolicizmust jelenti, ám ő is nyilván az mondta volna, amit Pilinszky így fogalmazott meg: nem katolikus író vagyok, hanem író vagyok és katolikus. Író, akinek hite van.

Pár szóban erről az első, folytatásokban megjelent, teljes egészében pedig utolsó-nak megjelent regényéről, amelyet csak kevesen ismerhetnek, hiszen könyvalakban először csak 2023-ban adta ki Keller Péter (Gárdonyi 2023). 23 éves korában folytatásokban látott napvilágot az akkor harmincadik évfolyamát jegyző, négyoldalas *Győri Közlönyben*, 1886. január 3. – 1886. június 3. között. 46 alcímmel tagolt fejezet, filmszerű cselekményesség, pergő párbeszéd, nem várt, olykor fantasztikumba átcsúszó fordulatok, meseszerű, lírai leírások, jellemzések. Az író folyamatosan fenntartja az érdeklődést, ezért tömören, „filmszerűen” ír, fejezetei rövidek.

Kérdés, hogy a valószínűleg sikeres folytatásos regényt Gárdonyi később miért nem adta ki egyben. Fia, Gárdonyi József (é. n. I/150) ezt írta róla: „Az *Álmodozó szerelemet* Gárdonyi nem tagadta meg, mint a többi fiatalkori kísérleteit. Kéziratára nem írta rá a »ne adjátok ki« dörgedelmet a »halálom után elégetendő« megtoldással. Hogy könyv alakban mégsem jelent meg a sorozatban, ennek oka: tartottunk tőle, az olvasóközönség nem fogadja olyan megértéssel és szeretettel, amilyennel az irodalomtörténet-írók vagy a Gárdonyi irodalmi fejlődését kuta-

tók fogadnák.” Tudvalévő, hogy a később befutott Gárdonyi korábbi művei közül többet megtagadott, sőt az is megtörtént, hogy megjelent köteteket felkutatott és megsemmisített. Az *Álmodozó szerelem* című folytatásos regényfolyamot azonban pusztán csak nem akarta egyben kiadni. Valószínűleg azért, mert az itt fölvetett motívumok vázaltszerűek: részben Jókai-utánérzések, részben pedig későbbi műveinek elővázlatai – vagyis ezeket utóbb teljesebben meg tudta írni, és valóban később ezeket meg is írta. A küzdelmes falusi tanítói tapasztalatok a *Büntárgyalás* című elbeszélésében és *Az én falumban* térnek vissza. A bakonyi „barlangidill” később kibontakozik az *Egy ember* című elbeszélésében. A beteljesületlen vágyakozások lélekrajzai mélyebben *A láthatatlan emberben* és az *Ábel és Eszterben*. Gárdonyi József szerint az *Álmodozó szerelem* Zéta és Emőke történetének előképe. Rezek Román tudni véli a regény háttérbe szorulásának fő okát: ez a későbbi, a *Szunyoghy miatyánkja* című regény. „Küszködés, boldog házasság, halál, rossz asszony, tettenérés, tűzvész, elbujdosás, új asszony, boldogság: ez a régi *Álmodozó szerelem* igazi írói beteljesedése a *Szunyoghyban*”³. Gárdonyi tehát úgy érezhette, az *Álmodozó szerelem* ujjgyakorlat volt, később ezeket a témákat jobban megírta, viszont nem tagadta meg mint korai regényt. Éppen ezért nagyon alkalmas arra, hogy Gárdonyi világnézetére, emberképére erről az első regényről vessünk pillantást.

Két fontos közös mozzanat: mise, Miatyánk

Az *Álmodozó szerelem* című regény egyik fő motívuma a boldog, szabad, felhőtlen, de csak súlyos megpróbáltatások és csodába illő végkifejlet (véletlen?) okán beteljesülő szerelem, valamint a boldogtalan, tragikus házasság szembeállítás. A vágyak és a realitás. A kalandos, romantikus, egyes esetekben fantasztikus történetben Gárdonyi írói stílusának szinte minden árnyalata megjelenik, de most csak két motívumot, a pompázatos katolikus mise leírását és a Miatyánk imádság dicséretét emelem ki, mert ebben látom Gárdonyi világnézetének stabil pontját. A mise fenéges hangulata extatikus, sőt katartikus élményt jelent, amelybe beleszövődik az első látásra szerelem megbéklyózó hatása. Vagyis két katartikus élmény egyszerre!

„Az imaház hús boltozatai alatt van már az egész község.

Ünnepélyes csend hallgat a szent falak között.

Az idősebbek ülnek, a fiatalság áll, a gyermekek bábmészködve forgatják fejeiket.

Az oltár hótiszta terítőjén két hímezett vánkos fekszik, s az aranyozott gyertyatartók ragyognak a beosont napsugarak fényében.

³ Eredeti forrás: *Nemzeti Újság*, 1923. november 4. 10. oldal; itt idézet: Gárdonyi J. é. n. I/150.

Csengetés hallatszik, s az orgona magasztos hanghullámai erőteljes fuvalommal ömlenek szét a rengeteg épület belsejében, majd magasan variálva, majd leesve az alsóbb fokokra, de mindenkor szívemelő áhítattal.

A pap teljes egyházi díszben lép oltárhoz, s a miseajánlást elrebegve a lépcsőimát kezdi fölváltva mondani. Az orgona egyszerre meglágyul, s édes-bús harmóniában futnak össze a hangok.

Megzendül a himnusz; először az énekvezér ajkáról, aztán a nép által folytatva. Kétezer ajak dicsőíti az Urat, s a nők, férfiak és gyermekek összevegyült hangja valami szívet és lelket áhítatra ragadó harmóniát képez.

Sándor meihatottan engedte át magát a vallásos ténykedés eme hatásának, s égi érzelmekben ringatózva szemlélt és hallgatott.

Az evangéliumolvasás véget ért, a pap megcsókolja a könyvet, a gyermekek félreállnak. Az oltár felé egy csapat díszesen öltözött ifjú leány húzódik, lángoló gyertyával kerüli meg azt, és ajkaival érinti a keresztre feszített üdvözítő arcát.

Valami léleküdvözítő látvány! Mitől Sándor lassanként elkábul, csak a kigyóző gyertyák fényét látja már, s a fehérben ragyogó ifjú papot, ki méla áhítattal nyújtja a nők ajkai elé a kisdéd keresztet.

De most zajt hall a kórossal szomszédos oratóriumban; odatekint, s vallási mámorában egy angyalt vél látni, egy szőke kerubot, ki ábrándos szelídséggel ereszkedik térdeire, s imakönyvének olvasásába mélyed.

Vakító fehér arcát aranyfényű fürtjei keretezik, gyönyörű ajkai meg-megmozdulnak, s szeme pillái alig engedik látni azt a nefelejcsmozaikot, melyben most Istenbe olvadó szent áhítat honol.

Hasztalanul olvadozott már az orgona, hiába emelkedett az ének, Sándor nem hallott, nem látott semmit, csak azt a dicsfénnel körülsugárzott arcot s azt a pinciny kezét, mely olykor-olykor egyet fordított a bársonykötésű imakönyv kisdéd lapjain.

A leányka az Istent imádta.

Sándor a leánykát...”

Gyurácz Ferenc (URL 1.) egy mai katolikus templomi élmény kapcsán írja – sokban Gárdonyit is fölidézve –, hogy a „katolikus mise merőben esztétikai szempontból nézve: összművészeti remekmű, szinte a tökélyig csiszolva. Jól megkomponált dráma, benne több kristályos elbeszélés és/vagy kisesszé, sokszínű líra, képzőművészet, szép ruhák, fenséges zene, sok évszázados dallamok, nemes prozódíájú szöveg. Még a táncművészet bizonyos elemei is felfedezhetők a pap és a ministránsok rituáléjában. A világon a legtöbb előadást megért színdarab, s mégis tömegeket mozgat meg ma is. (...) az esztétikai csoda – mely mindig transzcendens természetű, a világi művészet esetében is – kellő befogadói nyitottság esetén mindig létrejön. A vallásos hit esztétikai tekintetben nem sokat tesz ehhez hozzá,

sőt a speciálisan esztétikai élményt talán még kicsit be is szűkíti, érzéki voltát tompítja. Ámde hozzáteszi azokat a „stádiumokat”, amelyek – a ma már alig emlegetett, még a szocializmus idején is jobban ismert dán evangélikus bölcseletől, Kierkegaard-tól (is) tudjuk – az esztétikai fölöttiek: az etikait és a vallásit.”

A *Szunyoghy miatyánk*jában a mise mint az életrend rendszeres alkalma és közösségi, találkozási hely jelenik meg (utóbbi hasonló jelenetben, mint az első regényben): „*A harangok misére zengtek..., Tegnap is láttam a misén, – akárcsak a temetőből jött volna ki egy lány a misére a föld alól... A pap a szomszéd faluba lakik: odajárunk mink misére, létánára... a falum népe minden vasárnap átjárt misére. Én is velök persze. Illett, kellett. Mise után a pap mindig ott-tartott... Negyedóráig hallgatott nálam, aztán csak ünnepeken láttam, ha elmentem misére a kis falusi templomba... El nem mulasztott volna egy misét...*”

A másik, mindkét regényben központi helyet kapó transzcendens élmény a közösen imádkozott Miatyánk⁴. Gárdonyi József (é. n. I/148) meg is jegyzi az *Álmodozó szerelem* kapcsán: „A regény legmélyebb gondolata a Miatyánkról áhítatos szavakba zendült sorok.”

A regényben így szerepel (Gárdonyi 2023: 140–141):

„*Tudjátok-e, mi a lélek szárnya? A miatyánk. Mosolyogjatok, ti felvilágosodott ateisták, biggyesszetek ajkat, tévelygő szkeptikusok, ugord át a következő sorokat, majomösödre büszke, istenatyádat megtagadott darwinista; lapozd el te is, bájos hölgy vagy drága úr, ki nem tartozol a vallási buta sötétség vakjai közé! Háromszázmillió ember rebegi el mindennap e gyönyörű költeményt, melyet tizenkilenc századdal ezelőtt alkotott az istenlelkű szerző. Ezt dadogja mindennap az ártatlan kised; ezt sírja el a bűnbánó; ebben talál vigasztalást a sorsüldözött; ezzel ad hálát a boldog; ennek szavaival eszi kenyerét a koldus: ezt reszketi el a fonnyadt ajkú agg; ez a születés örömdala; a halál búcsúszava; ezzel kísérik az eltávozott lelket mennyei útján: ezzel könnyörögnék érette. Ebben az egyszerű, rövid miatyánkban – melynek említésére a mai hitefogyott kor mosolyog – több gondolatremek van, mint a világ összes költőinek műveiben; több bölcsesség, mint az ó- és újkor minden filozófusának koponyájában... (...) Mily szép már a megszólítás: „Mi atyánk”! Háromszázmillió lélek öleli át egymást testvérként e szóban, és szemeit a közös atyához emeli. (...) És mikor hálánkat leróttuk, kéréseinket elrebegettük, és lelkünk megkönnyebbült: ráteszszük elmélkedésünkre a remény zöld mohájával ékített zárókövet, az áment; a szelíd óhajtást: vajha úgy lenne! (...) Boldogok, akik szeretik az Istent!”*

⁴ A Miatyánk nagybetűs, amikor a konkrét szakrális szövegre utalunk, és kisbetűs, amikor általában az imára. A megkülönböztetés nem könnyű. Mindenesetre a *Szunyoghy miatyánkja* címében hagyományosan kisbetűs, ami talán azzal indokolható, hogy Szunyoghy imája nem szó szerint a szakrális Miatyánk.

Istenszeretet és boldogság – ez a már jelzett Gárdonyi-antropológia, másként emberkép alapja. Ez a gondolat tovább él a Gárdonyi-életműben, például az Isten rabjaiban: „Mi ez, ha nem kiszüremlett hangok az Isten rabjai ájtatosságából?” (Gárdonyi J. é. n. I/149.) Érdekes módon élettapasztalattal növelve visszatér a Miatyánk az életút vég efelé, a *Szunyoghy miatyánkja* című kisregényben. A *Szunyoghy miatyánkja* Gárdonyi életében könyv alakban megjelent utolsó regénye: detektívregénybe oltott filozófiai regény. Szunyoghy elmeséli egy hajón az életét: kudarcok, tragédiák, mindig újrakezdés, most éppen Amerikába tart. Hallgatja egy nyomozó, aki azt hiszi, hogy valami szörnyűséget követett el, és le fogja leplezni. Szunyoghy filozófiája: élni kell és nem fantáziálni, túlgondolni. Élni egyszerűen, mint a növények, állatok. „Miért él a hangya? Miért él a veréb? A ló? A kutya? Ki tudhatja? Csak annyi bizonyos, hogy egyik sem a halálra gondol, hanem hogy éljen” (Gárdonyi 1962: 371; az állatok és emberek, valamint az élet bonyolult kapcsolatára elgondolkodtató filozófiai párbeszéd található az *Egri csillagokban* Gergely és Hegedüs között (Gárdonyi 2018: 442–443). Nincs egyszerű magyarázat. A Miatyánk így kerül elő: „A miatyánk gondolatai Krisztus gyémántjai ócska, rossz fatokban” (az utóbbi szavakkal a fordításokra gondol; Gárdonyi 1962: 451). A főhős az utolsó szót („gonosztól”) változtatná meg a főhős erre: „fantáziámtól”, azaz: De szabadíts meg a gonosztól ~ *fantáziámtól. A gondolat lényege, hogy az emberi fantázia még a gonoszságnál is rosszabb, károsabb, vagy másként: az elszabadult fantázia (mai negatív megnevezéssel a beképzelés) vezet a gonoszsághoz. Ezért javasolja: a „Gonosztól helyett imádkozza: fantáziámtól...” Ugyanis „csak a fantázia szomorkodik. A fantáziámat akkor se hagyhatom idekinn: velem jön az ebédlőbe is...” (Gárdonyi 1962: 451.)

A fantázia beszűkült tudatállapothoz vezethet: „Akkor a fantázia elborul. Az akaratot nem fékezik még értelmi megfontolások” (uo. 274). Sőt öngyilkossághoz, s ehhez fölhasználja az új technikai médium, a mozi hasonlatát: „A fantázia terhe... a maguk-megölői: nem az életük terhe volt nehéz, hanem a fantáziájuk terhe... Mozigép, amely az agyunkban játszik... Annak a képeit nem bírjuk el” (uo. 277). A fantázia különösen az üres, esti órákban ragadja el az embert, ebben a képben felbukkan a színházzal kapcsolatos hasonlat: „Reggel az értelem az úr, este a fantázia. A színházak órája ezért esti... A szerelmesek órái se délelőttiék. A kísértetek éjjel láthatók...” (uo. 333) De lehetséges-e a menekülés? „A fantáziánktól kell menekülnünk. De hát ugye azt is magunkkal hordozzuk?... Az szakadozik le rólunk mentül tovább, mentül messzebbre megyünk a fájdalomunk helyétől...” (uo. 353). A fantáziától tökéletesen senki emberfia nem szabadul, viszont van megoldás, nem törődni vele, nem túlgondolni semmit (élni, mint a növények, állatok): „summák summája, hogy az élet csak azoknak valami, akik nem tudják, hogy mi. Semmi se ér semmit! Csak a fantáziánk hazudja értéknek. Minek éljek?” (uo. 381)

A kérdés később kiáltásként visszhangzik: „Mért élek? Mért éljek?” (uo. 374.) A túlzott fantázia által az ember „fekete örvénybe” jut (képes kifejezése ez a depresszióknak). Ez az antropológiai pesszimizmus. Ha felismeri az ember, akkor elkezd keresni a kiutat, hogy: „kijussak valahogy abból a fekete örvényből, amelynek közepén hívó kézzel lebeg a Halál”(uo. 369).

Gárdonyi válaszai az antropológiai pesszimizmusra: ami fent van, az van lent is. A földi létbe vetve ebben a tekintetben az embernek úgy kellene élnie, mint minden élőlénynek. Nevezzük ezt tudomásulvételnek, elfogadásnak. Persze az ehhez vezető út nehéz és hosszú, Szunyoghynak (Gárdonyinak) vannak erre válaszai. Először is segít a gyakorlati, céltudatos tevékenység: „Földművelő ember nincs az ideggyógyító szanatóriumokban” (uo. 364). Válasz az öngyilkossághoz vezető gondolatokra: „Nem te gyújtottad meg a gyertyádat, nem neked szabad eloltanod” (uo. 359). Mindig van más út, van kiút: „A párját vagy gyermekét veszített embernek a sebét maga az idő hegeszti be. Minden bút ki lehet heverni, minden bajból ki lehet mászni, evickélni” (uo. 374).

További érvek az antropológiai pesszimizmus, de nevezzük egyszerűbben: a kínzó keserűség, életuntság ellen: „Az élet becsének az érzete... A Teremtő láthatatlan erős fonállal köti a mi lelkünket is az élet fájához” (uo. 280.); „nem keresi a gödörig magavesztét, akiben életerő buzog” (uo. 295.); „Valami különös szép törvény az Istennek földi rendjében, hogy minden szerencsétlenségünkől valami jó fakad. Minden keserűségünkől valami édesség. Minden könnycseppünkől valami boldogság. Minden szenvedés gyöngyöt teremt. Néha mindjárt is” (uo. 297).

Végülis minden ember célja a boldogság, de mi is az? „A gyermek boldog. Csak a gyermek tud boldog lenni” (uo. 335). A boldogságot összekapcsolja a szeretettel: „A danoló ember boldog ember... a vonatok harmadik osztályú utasai között... kevesebb a magagyilkosa, mint az első osztályúak között... Ki szereti legjobban az életét? ... Mindenki, aki szeret valakit, vagy több valakit...” (uo. 384); „Minden foglalkozás boldogít... A szeretet boldogít... A szeretet magyarázza meg a művészi lelkeket is. Szeret valami művészetet: hangszeret, ecsetet, író tollat” (uo. 385). De leginkább embertársát: „Mindenkinek kell szeretnie valakit. Aki nem szeret senkit, nem szeretheti magát sem. A Teremtő azért osztotta két nemre az emberiséget... A szeretet anygali ének az emberi szívben...” (uo. 275.)

Ugyanez a gondolat visszatér az ismertebb, *Egri csillagok* című regényben is, bekapcsolva a honszeretetet is. Különleges szerkesztési elv, hogy a regény legfőbb gondolatai az emberről, az élet értelméről, a halálról Gergely és az árulóvá levő Hegedüs között hangoznak el: „Az állati ember vakon cselekszi néha a jót, az értelmi ember mindig tudva... Isteni törvény mozgatja néha az akaratot. A szeretet isteni törvény. Az anyaszeretet, a hazaszeretet egy” (Gárdonyi 2018: 443). Nem marad ki a hazaszeretet a Szunyoghy miatyánkjából sem: „Másfél millió magyar

él odakint szétszórtan⁵, s egyetlenegy olyan egyesületük sincs, amelyik azon dolgozna, hogy a magyarság el ne veszítse a szívéből a Szózatot... Haza kell egyszer térniük, mint a darvagnak (Gárdonyi 1962: 454). A súlyos antropológiai és magánéleti pesszimizmust legyőzi a mindennapi tevékenység és öröm: „De ha rendjén a konyha, rendjén a ház is: vidáman tekintünk ki az ablakon: van élet kint is. A magyar nemzet is él. Él és virágozni fog” (uo. 455).

Ezekre a gondolatokra utaltam már dolgozatom elején, amikor azt írtam, hogy Gárdonyi életművéből segítő élettapasztalat sugárzik: írásait ezért is érdemes olvasni, újraolvasni. Gárdonyi művei bizonyos esetekben terápiaként is szolgálnak.

Szakirodalom

- Balázs Géza 2007. *Hungaropesszimizmus – hungarooptimizmus. Kommunikációs, nyelvi fölvetések a magyarok lelkületéről*. Savaria University Press, Szombathely. (Dissertationes Savariensis, 45.)
- Balázs Géza 2024a. *Hamvas bábeli szövegzavara (Karnevál)*. 99–117. In: Nagy Dániel szerk.: *Bábel. Kultúra, tudomány, művészet*. Bolyai Műhely Alapítvány, Budapest (Esszencia-kötetek, XIX.)
- Balázs Géza 2024b. *Az örök Gárdonyi*. 18–28. In: Keller Péter szerk.: *A velünk élő Gárdonyi. Vallomások*. (A szerkesztő kiadása.)
- Balázs Géza 2024c. *Gárdonyi Géza nyelvi öröksége*. 65–70. In: Balázs Géza: *Szél-árnyékban*. Művészetkritikai írások. Inter–IKU, Budapest.
- Balázs Géza 2025. *A Hamvas-univerzum* (Az isteni eredet tudata. Hamvas Béla hagyományai). *Tempevölgy-online*, 2025. augusztus 21. <https://tempevolgy.hu/konyvespolc/balazs-geza-a-hamvas-univerzum-az-isteni-eredet-tudata-hamvas-bela-hagyomanyai/>
- Gárdonyi Géza 1928. *Földre néző szem – Égre néző lélek*. Dante, Budapest.
- Gárdonyi Géza 1962. *Ábel és Eszter*. Kisregények 1905–1913. (*Ábel és Eszter, Te Berkenye, Szunyoghy miatyánkja*). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gárdonyi Géza 1973. *A láthatatlan ember*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gárdonyi Géza 2018. *Egri csillagok*. Osiris, Budapest.
- Gárdonyi Géza 2023. *Álmodozó szerelem*. (Keller Péter magánkiadása.)
- Gárdonyi József é. n. *Az élő Gárdonyi*. I–II. kötet, Dante kiadás, Budapest.
- Keller Péter 2015. *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat, Budapest.
- URL 1. Gyurácz Ferenc: *A katolikus mise mint összművészeti remekmű*. (Korábbi Facebook-bejegyzés az író, szerkesztő közösségi oldalán.)

⁵ Gárdonyi itt a külföldre (Amerikába) kivándoroltakra gondol; a regény megírásakor még nem történt meg a trianoni békediktátum.

Kovács Gábor

Sterne, Diderot, Gárdonyi

Mielőtt bármiről is szó esne, érdemes megjegyezni egy különös szövegrészletet, amely *A láthatatlan ember* című Gárdonyi-regény végén olvasható! Egy történelmi tematikájú regényről van, ugyebár, szó, amelyet nem a történelmi emlékezetet valóban tápláló és a regényben is szereplő Priszkosz nevű történetíró mond el, hanem egy Gárdonyi által kitalált Priszkosz-tanítvány: Zéta. Zéta perszonális elbeszélőként meséli el életét, s mindenekelőtt egy Emőke nevű lány iránt táplált szerelemének történetét, illetve annak a hun Attilához is köthető részét. A szóban forgó különös szövegrész akkor bukkan fel, amikor Zéta már sokadjára meséli el a hun asszonyoknak a cataunumi ütközetben tapasztaltakat. Ezek a szóbeli közlések vezetnek majd arra Zétát, hogy végül meg is írja azt a történetet, amely a regény gerincét alkotja. Az idézet így szól: „A fél lábamat még akkor is sajoltam, különösen, ha sokat álltam vagy jártam. Még most is, ha időjárás változik, bizony emlegeti a térdem Katalaun síkját” (Gárdonyi 1966, 268). Zétának tehát különös térde van: beszélni tud, és sokszor meséli el azt sajogva, hogy mi is történt a világtörténelmileg nevezetes harc-téren. Most tegyük félre egy kissé ezt a két mondatot, s kezdjük máshonnan a vizsgálódást, de azért ne felejtjük el, hogy Zéta sebesült térde történeteket tud mesélni!

Mindannyian ismerjük *A láthatatlan ember* „utószónak is olvasható” előszavát (Gárdonyi 1966, 5), amely az ember láthatatlanságáról szól. Különösen ezt a mondatstílust szoktuk kiemelni: „Az embernek csak az arca ismerhető, de az arca nem ő. Ő az arca mögött van. Láthatatlan”. A perszonális elbeszélés szükségességének tekintetében ezt a tételt két mondattal fogalmazza át az előszó. Egyfelől Zéta rámutat arra, hogy „bizony mondom: nem ismer engem senki”, s Emőkére utalva hozzáteszi ehhez, hogy „egy lány tanított erre engem” – mármint az ember kiismerhetetlenségének felismerésére. Másfelől pedig Zéta megelőlegezi a személyiség láthatóvá tételének igényét: „mindezt megírtam ebben a könyvben, mintha gyónnék”. A könyvbe foglalt vallomások, gyónásszerű perszonális elbeszélés – úgy tűnik – arra hivatott, hogy miközben Zéta életének Emőkéhez szorosabban kapcsolódó epizódjait egységes történetévé fűzi össze, közben egyfelől feltárja az ember láthatatlanságának felismeréséhez szükséges *belátások* sorozatát, másfelől bemutatja azt, hogyan teheti az ember a személytörténettel való narratív *szembesülés* révén láthatóvá azt, ami a szem számára láthatatlan. A perszonális elbeszélés feladata tehát az, hogy a személyiségre irányuló láthatatlanság „belátását” és a jellemre irányuló szem vak-ságával való „szembesülést” demonstrálva létrehozson egy írásművet, ami az ember kiismerhetetlenségének ténye mellé odaállítja a tettek megértésére irányuló igényt. Mindezzel összefüggésben a regény egyik legutóbbi olvasata, Eisemann Györgynek

A láthatatlan ember és a látható nyelv című elemzése (Eisemann 2015; Eisemann 2018, 198–215) körültekintően hívta fel a figyelmet két problémakörre is. Az egyik problémakör az, hogy Zéta írásműve a betű láthatóságát állítja az ember láthatatlanságának helyére egyfelől úgy, hogy egy görög *betű* nevét hordozó alakként, másfelől pedig úgy, hogy a hunok világába bepillantást engedő történetíró Priszkosz *írástudó* tanítványaként vezeti be a perszonális elbeszélőt. A másik problémakör, amire Eisemann György felhívja a figyelmet, az az, hogy a Zéta által előadott történet, annak ellenére, hogy gyónást ígér, kevésbé nevezhető önszembesítő élettörténetnek, de még csak szerelmi történetnek sem, pedig az „egy leány tanított meg erre engem” mondat ezt ígérné. Zéta egyfajta történelmi elbeszélést állít elénk, amely a keresztény világ és a pogány világ ütközését tárja fel. Eisemann György mind az írás, mind a történelmi elbeszélés problematizálást alaposan vizsgálja meg, úgyhogy erre nem térnek most ki. Azonban amit hozzáfűznék mindehhez az az, hogy csak részben igaz, hogy Zéta ír, és az is csak részben igaz, hogy történelmi elbeszélést ír. Valójában Gárdonyi ír, és regényt ír. S ezt minden problémánál hangsúlyosabban kell kiemelni. Nemcsak Zéta prezentálja saját személytörténetét egy történelmi jellegű elbeszélés keretében, hanem Gárdonyi is prezentálja a hős önprezentációját egy regényi alkotás művészi eljárásrendjével. Ennek jelentősége ott mutatkozik meg leginkább, ahol Zéta narratív képessége saját személytörténetének előadása során csődöt mond, illetve ahol a legtörténelmibb esemény elveszíti történelmi léptéktét, s így a történelminek titulát regényben egy kritikus ponton a historicitás érvényét veszti. Ez a szöveghely a catalaunumi csata leírása.

Z. Szalai Sándor a Gárdonyi életmű 1960-as években történő újrakiadása során végezett alapos, történelmi forrásokot és potenciális regénytörténeti mintákat is átvizsgáló kutatásaiban arra jutott, hogy éppen a catalaunumi csata leírása a legproblematisabb a regényszerkezet szempontjából. Már a regény 1966-os kiadásának utószavában azt írta, és még a gondolatmenet 2023-as kifejtésében is fenntartja, hogy „a regény egyetlen, alig észrevehető szerkezeti hibája az, hogy a catalaunumi ütközet elmondása a kelletténél jobban távolít a cselekmény fő sodrától” (Z. Szalai 1966, 313), illetve hogy Gárdonyi „a nagy ütközet ábrázolást többször bővítette, megterhelve kissé a mű szerkezetét” (Z. Szalai 2023, 129). Ezek a megjegyzések azért fontosak, mert ráirányítják a figyelmet a 42. fejezettől az 54. fejezetig tartó csataleírás sajátosságaira. Azt azonban vitatnám, hogy „a catalaunumi ütközet elmondása a kelletténél jobban távolít a cselekmény fő sodrától”, vagy hogy mindez „megterheli kissé a mű szerkezetét”. Éppen hogy itt mutatkozik meg a leghangsúlyosabban az, hogyan lesz a perszonális elbeszélésből és történelmi igényű narratívából regény. Az 50. fejezetet megelőző 8 fejezetről minden bizonnyal joggal állítható az, hogy „a mai történészek álláspontja ugyanaz, ami Gárdonyié volt” (Z. Szalai 2023, 129). Azonban az 50. fejezetben minden a feje tetejére áll. Zéta már a 49 fejezetben, az össze-

csapás kezdetén kezdi elveszíteni a kontrollt, merthogy a harcba belemelegedve és a rohamba vegyülten elveszíti az eszét, s „a világ elhomályosodik előtte” (Gárdonyi 1966, 221). S az 50. fejezet egésze az észlelés zavaráról szól. Az a pontos megfigyelő, az a tudós íróember, akinek a szemszögéből mindaddig megfigyelhettük az eltérő kultúrák ütközését, illetve megláthattuk a hunok sajátos világát – eltűnik. A perszonális elbeszélő szinte megszűnik Zéta lenni, és „egy emberré változott ordítássá” lesz, amiről az állítható, hogy „csak gyötrelmes álomban teremthet ilyen alakot a beteg képzelődés” (225). S ezt a pillanatot jelölhetjük meg nem is annyira a perszonális elbeszélés, hanem inkább a regény fő tétjének. Ugyanis az 49–54. fejezetben kell saját perszonális narrátori minőségével is megküzdnie Zétának. Vagyis a regény ekkor prezentálja úgy a szereplő Zétát, mint akinek szembesülnie kell saját narrátori szerepének korlátaival. Ez előtt és ez után is szinte mindent láthatóvá tud tenni Zéta az elbeszélés révén. Azonban váratlanul ez a képesség csődöt mond. Zéta megsebesül. Elveszíti az eszmélet. S amit érzékel, abban sem bízhat. Ráadásul a sebláz is hallucinációkat okoz. No mármost, Zétának ezt az állapotot és történetet kellene leírnia. Ez pedig nyilvánvalónak komoly nehézségekbe ütközik.

Az élő közvetítésre hasonlító csatatudósítás felszakadozik, s előáll az a helyzet, hogy Zétának olyasmiről kell írnia, amit már nem igazán tud: „meddig tartott ez az emberirtás, nem tudom: talán negyed óráig, talán egy óráig” (228). A regénynek nemcsak azért, sőt elsősorban nem azért van szüksége a hosszú és részletes csataleírásra, hogy történelmi precizitással rekonstruálja a catalaunumi ütközetet, hanem azért, hogy felvázolja, hogyan tapasztalja meg Zéta önmagán is az egész regény tétjét – vagyis azt a felismerést, hogy az ember láthatatlan. A csata az, melyben Zéta önmaga számára is megragadhatatlanná válik, amennyiben ő is egy „emberré változott ordítássá” (225) alakul át. Ezt az arcát nem ismeri és nem is láthatja Zéta – mégis el kell beszélnie valahogy. S Zétának a perszonális narrációt megnehezítő önkívülettel kell szembesülnie akkor is, amikor sebesülten egyedül marad a csataéren. A csata során dárdadöfés éri, lezuhan a lováról és elájul. Éjjel a csatatér közepén ébred fel, s sebei miatt „zsibbadás” (230), „bágyadtság” (231, 232, 237) és „kábulat” (231) torzíja el valóságérzékelését. Hol elájul, hol felébred. A haldoklók nyöszörgéséből egy pokoli táj (230) rajzolódik ki körülötte a „vaksötétben” (231). A haldoklók hör-gésének sötét világában találja magát, amelyet csak olykor tör meg egy-egy fáklya fénye. A külvilág érzékelését azonban egy újabb önkívülethez vezető erő nyomja el: a „pokoli szomjúság” (233) és a sebek okozta fájdalom. Zéta immár nemcsak hogy egy „emberré változott ordítás” (225), hanem maga a „nyilalló fájdalom” (231). S ez a fájdalom a jobb térdéből sugárzik ki egész testére és tudatára. A térd fájdalma válik a jelenlét jelévé. S minden életmozzanat ebbe a térdbe összpontosul. A szubjektum a térdfájdalomba helyeződik át, pontosabban szólva: a térdfájdalom válik szubjektumképző erővé. Minden figyelem, minden cselekedett a térdfájdalomból indul ki,

s erre összpontosul. A térdfájdalom jelzi Zéta számára, hogy életben van, s ennek megszüntetése ad esélyt arra, hogy továbbra is életben maradjon. Így a térdfájdalomból egy önálló kis szüzsét bont ki a regény:

Nyilalló fájdalmat éreztem a jobb térdemben.

Odanyúlók, hogy talán nyíl áll benne. Érzem, hogy a térdem véres, és hogy nagy nedves sebre tapintok. Erre majdnem még egyszer elájultam. (231)

Micsoda kín nyilallt a térdembe! (236)

A térdemen iszonyú seb... (236)

Ismét a térdemre tapogattam. Akkor éreztem, hogy amit én nagy sebnek tapogatok, nem egyéb aludt vérnél. A bőrkötés hiányzott. Egyszerre csak valami keménységre is rátapintok a térdemen, s arra végignyilall rajtam a kín megint.

Percek teltek belé, míg ezt a fájdalmat is elszűrösöltem. Azután megint lenyúltam a térdemhez, és akkor már igen óvatosan. Sok szisszel-jajjal kitapogattam végre, hogy a térdem csontjában egy eltörött lándzsahegy áll.

Ha kiránthatnám..., bizonyára elszűnne a kínja. (236)

S föl akartam kelni, de megint belegyökemlett a kín a térdembe. Arra föleszméltem.

A fájdalom kissé szünetelt. A könnyeimet is letöröltem. Ki kell jutnom innen akár-hogy is! (237)

Óvatosan körülmarkoltam a lándzsahegyet:

– Jézus, segíts!

Összeszorítottam szememet, fogamat, s kirántottam. (238)

Zéta egész éjjel a térdsebével küzd. Végül kirántja a sebből a dárdát. Elájul. S másnap reggel már arra ébred, hogy összeszedik a sebesülteket. Rájön, hogy megmenekült. Immár kissé magához térve arról számol be az 51. fejezetben, hogyan látják el sebeit. Attila elsétál mellette is, miközben meglátogatja katonáit, s hozzá is szólva biztat mindenkit: „a sebetek dicsőségetek” (243). A regény, hogy fokozza az önkívület jelentőségét, újabb kinnal sújtja Zétát. Pestises lesz. A láz miatt újra bódult állapotba kerül, s csak alig-alig fogja fel, hogy egy megáradt patak hogyan sodorja el sok holttesttel együtt – erről szól az 52. fejezet. Az 53. fejezetben pedig a lidérces álmoknak tűnő tapasztalatok után egy kolostorban tér magához. Csodával határos módon kigyógyul a pestisből, s lassan térdsebe is gyógyulni kezd: „a térdem begyógyult, de még nem hajolt” (250).

Ez a lábadozás azért is fontos, mert ekkor kezdi el Zéta először élőszóban kialakítani élettörténetét, pontosabban szólva annak a szerelemhez kötődő részét: „egyszer aztán elmondtam neki [az öt gyógyító Lupusz püspöknek] Emőkével való történetemet” (251). Az 54. fejezet utáni részek számolnak be arról, hogy több hónap után visszatér Zéta Attila udvarába, ahol nagy örömmel fogadják a halottnak hitt fiút. A kíváncsi ismerősöknek újra elmondja történetét, de persze nem úgy, ahogy

Lupusz püspöknek, merthogy hallgatnia kell szerelméről. Így fonódik tovább az az elbeszélés, amely majd perszonális írásművé érik. Története előszóbeli elmondásának második kísérlete kapcsán foglalja így össze Zéta különös élettapasztalatát: „a fél lábamat még akkor is sajoltam, különösen, ha sokat álltam vagy jártam. Még most is, ha az időjárás változik, bizony emlegeti a térdem Katalaun síkját” (268). Az írás jelenét és a régmúlt megértendő léteseményt tehát a térdfájás köti össze. Úgy tűnik, a homályos élményemlékekre kárhoztatott Zéta térde különösen élénk elbeszélő emlékezőkészségre tesz szert. Ráadásul olyan emlékezőtehetségre, amelyben a térdseb története és Emőke iránt érzett szerelmének története összefonódik. Mit is jelent az valójában, hogy „még most is emlegeti a térdem Katalaun síkját”? *A szöveg a térd emlékezetét helyezi oda, ahol az önkívületbe sodródott tudat emlékezete kihagy.* A térd története a regényben pontosabban tárja fel a szubjektum történetét, mint azaz az elbeszélés, amelyet Zéta perszonális elbeszélőként összeállíthat. A térd *alakmási* jelentőséghez jutva olyan saját történetre tesz szert, amely a regényszöveg prózanyelvi síkján igencsak egyedi módon értelmezi át Zéta történetét.

Zéta térde négyféle módon funkcionál a regényben. Először a rabszolgalét jeleként testesül meg a térd és a térdel végrehajtott cselekvés. Amikor édesapja a szegénység kényszerének nyomása alatt eladja a tizenkét éves Zétát, s a fiú egy olyan családhoz kerül rabszolgának, amely kegyetlenül bánik vele. A család gyermekeinek bokszsákja lesz, akik ellen hiába védekezik: a védekezés miatt is megbüntetik. Egy ilyen eset alkalmával az alábbi módon érvel Zéta: „– Uram – sírtam a térdemre esve –, tűzzel égették a lábamat!” (10). A térd és a térdelés a rabszolgalét, a teljes kiszolgáltatottság jeleként jelenik meg tehát először a regényben. Ez a cselekvésbeli automatizmus ismétlődik meg akkor is, amikor Priszkosz kiszabadítja a kegyetlen család karmai közül Zétát, majd egy idő után fel is akarja szabadítani. A szabademberré válás lehetőségére így reagál Zéta: „– Ó, jó uram – rebegtem térdre esve –, ne küldj el engem! Ne adj nekem pénzt! Hadd maradjak, ahogyan voltunk!” (15). Azonban lassan elfelejti Zéta azt a térdével kapcsolatos kötelezettségét, amely valaha rabszolgalétét jelölte, hiszen Priszkoszsal immár szabad emberként mozoghat a világban. Másodszor a hun táborban jelenik meg Zéta történetében a térdelés. Amikor Priszkoszsal együtt tiszteletüket teszik Attila feleségénél, Rika asszonynál, a fiú rajztehetségével nyűgözi le a királyné köré csoportosuló hölgyeket, köztük Emőkét is a fejedelmi sátorban. Ezt így jeleníti meg a regény: „a következő percben már a kezemben volt egy üres hímzővászón és a vörös kréta. Letérdeltem a szőnyegre, és reszkető kézzel pontoztam ki két kört” (72), „Priszkosz meghajolt, és távozott Rusztikiosszal. Én ott maradtam térdemen a nők között” (73). Ez a rituális gesztus a tisztelet, a barátkozás és közösségvállalás szándékát sűríti a térdel végrehajtott cselekvésbe, ugyanis az egész hölgytársaság együtt, térdén pihenve van jelen a szituációban. Így tehát a korábban rabszolgalétet jelölő térd és térdelés a kölcsönös tisztelet és bizalom jelévé

alakul át. A térd harmadik funkcionálása az Emőke iránt érzett reménytelen szerelemmel áll összefüggésben. Zéta, tudván, hogy Emőke iránti szerelme nem nyerhet viszonzást, egyetlen dolgot kér az érzelmeit jól ismerő lánytól: egy kézcsók lehetőségét. Ez hosszú idő elteltével így valósul meg: „Megfogtam mind a két kezemmel, mint ahogy madárkát simogatunk, s fél térdre ereszkedtem, gyöngéden megcsókoltam” (88). A térdelésnek ez a harmadik formája a szerelmi önmegadás gesztusrendszerével dúsítja a térd regénybeli szimbolikus jelentőségét. Azonban van még egy negyedik funkciója is a térdnek Zéta történetében. A catalaunumi harctéren Zéta már teljesen a hunok közé olvad, s átvéve mozgáskultúrájukat, térdével az erőt és az irányítást igyekszik megvalósítani: „ugyancsak kell a két térdemet szorítanom, hogy a rohanó lónak a hátán megmaradjak” (221), „én is megszorítom a térdemmel a fakót, hátrahajolok, s fellövöm a nyilamat a magasba” (221). Itt a hunok sajátos harcmódorát követni törekvő térd szorítása már egyenesen a hatalmat és az irányítást testesíti meg, igencsak távol kerülve a rabszolgaság jelölésétől. A térdnek ez a négy regénybeli funkciója egy olyan személytörténetet formál Zétára vonatkoztatva, amely a rabszolgaletből indul ki, a szabadság és az egyenlőség elérésének folyamatán vezet keresztül, a szerelmi kapcsolat felé mutat, s az irányítóerő megkaparintásában ér véget.

Amikor Zéta a térdsebével kínlódik a nagy csata utáni éjjel, s a rákövetkező hetekben, akkor a regényszöveg váratlanul, visszamenőlegesen jelentéssel és jelentőséggel telíti a térdet és a térd imént felvázolt szinte láthatatlan funkcióváltásai által felvázolt személytörténetet. A térdsebbel való megküzdés a térd által kiemelt életút-eseményekkel való megbirkózást szimbolizálja. A térdnek a szereplő egész további életére kiterjedő diszfunkciója pedig azt jelöli meg, hogy a figura nem azonosítható maradéktalanul a térd által jelölt korábbi szerepekkel és funkciókkal, s azok összességével sem: se nem rabszolga, se nem barátja a hunoknak, se nem hősszerelmes, se nem az erők és események irányítója. Ezek a látványos szerepek és funkciók mind csak eltakarják a láthatatlan igazságot. Mindezekén túl, a szereplő alakmásként értelmezhető térd, immár *sebesült* térdként, legvégül emlékező és elbeszélő funkcióra tesz szert: „emlegeti a térdem Katalaun síkját” (268). Ezúton Zéta is elnyeri létezésének értelmét, s láthatóvá válik figurájának újabb lényege: íróvá, történetmesélővé, a regény perszonális elbeszélőjévé válik, aki miközben látszólag egy szerelem történetét meséli el, valójában egy (szöveg)szubjektum születését adja elő.

Mindennek létrehozásához Gárdonyi regényének egy új nyelvre van szüksége; sem egy krónika, sem a történelmi regény nyelve nem képes létrehozni a perszonális elbeszélésnek azt a formáját, amely fel tudja építeni a térdtörténet és a szerelmi szála felfűzött élettörténet összefüggésrendjét. Természetesen a lovagregény hatalmas hatású hagyományától kezdve Walter Scott vagy Alexandre Dumas regényeiig jó pár példát lehet találni arra, hogy a háborús sebesülés és a szerelem története ho-

gyan fűzhető össze. Azonban konkrétan a *térdseb* és a szerelem összekapcsolódása már ritka szövegesemény. De nem példátlan. Az azonban meglepő, hogy mely regényekben fordul elő. Jól ismerünk legalább egy vagy inkább két olyan elbeszélést a világirodalomból, amelyben a térdseb és a szerelem története összefonódik. Diderot *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája* című travesztív regénye, illetve a Diderot által nyíltan hivatkozott Sterne-i *Tristram Shandy* regény VIII. könyvének 19–22. fejezete éppen ezt állítja elő. Úgy tűnik tehát, Gárdonyi meglepő módon a travesztív regény írástechnikájához folyamodik akkor, amikor a Zéta perszonális elbeszélését készítő sorsfordító tetteket és eseményeket a térdtörténeten keresztül törekszik felmutatni. Sterne regényben Trim és Toby nagybácsi rövid beszélgetésében a térdseb és a szerelem történetének igencsak sikamlós összefonódása azért fontos, hogy lehetetlenné tegye „Bohémia királyáról és a hét várkastélyról szóló história” elmondását (Sterne 1989, 600–609). Diderot mindezt Jakab és a gazdája végtelenségig nyújtott társalgásává terjeszti ki, amely során azonban már éppen a térdseb és a szerelem ugyancsak sikamlós módon összefonódó történetének elbeszélése odázódik el lépten-nyomon. Jakab történetében már nem Bohémiának, vagyis Csehországnak, hanem a térdnek van históriája. A francia regényben számtalanszor ki van emelve az a meggyőződés, hogy mindenki élete meg van már írva valahol, azonban mivel „az élet csupa félreértés”, és mivel „annyi paradoxon hemzseg az ember koponyájában” (Diderot 1960, 50–51), ez az életírás kibetűzhetetlenné válik. Ezt az alaptételt demonstrálja azzal a könyv, hogy a véletlenül bekövetkező események, a félreértések és a paradoxonok által kitermelt digressziók, kitérők tömege elmondhatatlanná és érthetlenné teszi a kijelölt „lényeket”, ti. a térdseb és a szerelem összefonódó történetét. A sok beékelődő esemény, epizód és egyéb elbeszélendő történet eredményeként Jakab gazdája, aki pedig már a mű legelejétől kezdve „magáénak érzi” Jakab szerelmének és térdének históriáját, sohasem fogja megismerni a nevezetes történetet. S a mű végén a térdseb és a szerelem összefonódására kíváncsi olvasót is tovább tereli a szöveg implikált szerzője a *Tristram Shandy* felé. A travesztív regényforma által létrehozott térdsebtörténet így egy olyan világirodalmi jeggyé válik, amely a történetmondás és az értelemalkotás nehézségeit jelöli.

No mármost, amikor Gárdonyi arra kárhóztatja Zétát, hogy a perszonális elbeszélését leginkább provokáló térdsebesülés történetét is elő kell adnia, akkor a térdsebtörténet elmondásához hagyományosan hozzákapcsolódó travesztív regényírás-technikát idézi fel. Persze Gárdonyi a *történetképzés szintjén* kénytelen korlátozni a travesztív digresszió folyamatának eluralkodását, hiszen figyelembe kell vennie művének történelmi regényi és perszonális elbeszélési karakterét is. A történelmi regény formája kevésbé engedékeny a narráció destrukciójával szemben. A perszonális elbeszélés már nem kerülheti ki az elbeszélőszerkezet töredékessé válását, de vallomásos jellegében mégiscsak az érthetőségre, a központban álló kérdéses

tettel való elszámolásra irányul. E két ok miatt Gárdonyi regényének narratív struktúráját is egyfajta célirányosság uralja. Azonban a *szövegalkotás szintjén* a travesztív próza írásmódja működésbe lép, s deformálja a másik két íráselvet. Ugyanis *A láthatatlan ember* csakis a travesztív regény írástechnikai eljárásain keresztül juthat el a szövegszándék központi problémájához, ti. az ember láthatatlanságának demonstrálásához, s ezzel együtt a kiismerhetetlenség és az elbeszélés nehézségeinek felmutatásához. A szövegmű a térd alakmássá alakításával és a térdtörténet közép-pontba helyezésével a Sterne-i és a diderot-i travesztív regény módjára homályosítja és bizonytalanítja el a történelmi kép és a narratív identitás maradéktalan előállításának lehetőségét. Éppen ezért kiemelkedően fontosak azok a csatafejezetek, amelyek a térdsebre fókuszálva bevezetik a regény világába a vakság, az elvakultság, az önkívület, a delírium, az elmezavar, a tudatkiesés és az emlékezés homályosságának kategóriáit.

Hivatkozások

- (Diderot 1960) Denis Diderot: *Mindenmindegy Jakab meg a gazdája*. (Ford. Bartócz Ilona). Budapest, Európa Könyvkiadó 1960.
- (Eisemann 2015) Eisemann György: *A láthatatlan ember és a látható nyelv = Meseterkönyvek faggatása. Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről*. (Szerk. Bednánics Gábor és Kúspér Judit) Budapest, Ráció Kiadó 2015. 45–60
- (Eisemann 2018) Eisemann György: *A láthatatlan ember és a látható nyelv = Műfaj és közeg – hatás és jelentés*. Budapest, Ráció Kiadó 2018. 198–215.
- (Gárdonyi 1966) Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*. (Szerk. Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.
- (Sterne 1989) Laurence Sterne: *Tristram Shandy úr élete és gondolatai*. (Ford. Határ Győző). Budapest, Európa Könyvkiadó 1989.
- (Z. Szalai 1966) Z. Szalai Sándor: *A „láthatatlan író” regénye = A láthatatlan ember*. (Szerk. Z. Szalai Sándor és Tóth Gyula) Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1966. 311–323.
- (Z. Szalai 2023) Z. Szalai Sándor: *Az újító Gárdonyi Géza*. Budapest, Nap Kiadó 2023.

Jánosi Zoltán

„Maroknyi, elszánt nép...”

Agresszorok és létválaszok Gárdonyi Géza: Egri csillagok, Franz Werfel: A Musza Dagh negyven napja és Albert Camus: A pestis című regényeiben

Gárdonyi Géza életének jelentős részében az Osztrák–Magyar Monarchia szellemi vérkeringésében élt, s noha tematikai körzete és írásművészete jellegzetesen magyar talajból fejlődött ki, nem maradt kapcsolatok nélkül, izoláltan sem Közép-, sem a tágabb Európa világában. Nemcsak olvasmányai, hanem a társadalmi életre, a kor által determinált életközégekben élő személyiségekre, lélektani jelenségekre figyelő tekintete is olyan felismeréseket közvetíttek számára, amelyeket Európa vagy a nagyobb világ más pontjain élő kortárs – vagy későbbi nemzedékekbe született – alkotók is hasonlóan és dominánsan érzékeltek egyes műveikben. A Gárdonyi egyik fő írásművének tekintett *Egri csillagok* (1901) – egyéb munkái, így a Franz Kafka világának egyes elemeivel is erőteljesen párhuzamba állítható *Az öreg tekintetes*¹ mellett – szintén ilyen, a távolabbi helyeken is rokon szellemi és formálási hullámokkal érintkező regény. Ez a mű, amelyet elsősorban a nemzettudati optika (és abban a nyilvánvaló példafelmutatás, a nemzeti egység és önbizalom, a dicsőbb történelem tudatosításának vektorai) felől szoktak vagy elismerően értelmezni² vagy pedig fanyalogva minősíteni, sőt ostorozni³, a Gár-

¹ „Az öreg tekintetes című kisregénye (1905) célratorően szerkesztett, tragikumában a korabeli irodalom legegységesebb, legtisztább darabja.” = Alexa Károly: *A próza megújulása és Mikszáth*. Gárdonyi Géza. In: *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*, főszerk. Sipos Lajos, Budapest, Dunakanyar Kiadó, 2000, 305. Mint ilyen prózapoétikai minőség érintkezik a kisregény Franz Kafka néhány művének gondolatosságával.

² Pálfi József: *Vallomások az Egri csillagokról* avagy első Bibliámról. In: *A velünk élő Gárdonyi. Vallomások*, szerk. Keller Péter, 2024, 193–202.; Balázs Géza: *Az örök Gárdonyi*. In: Uo. 18–28.; Gabri Rudolf: *Mit jelent Gárdonyi a külhonban élő magyarságnak?* In: Uo. 54–59.; Alexa Károly: *A próza megújulása és Mikszáth*. Gárdonyi Géza. In: *Pannon enciklopédia. Magyar nyelv és irodalom*, főszerk. Sipos Lajos, Budapest, Dunakanyar Kiadó, 2000, 305.

³ Mezei József: Gárdonyi Géza. In: *A magyar irodalom története IV.*, 1849-től 1905-ig, szerk. Sőtér István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 910–911; Györke Ágnes: *Homéroszi eposztól a Nagy Könyvig*. Gárdonyi Géza: *Egri csillagok*. In: *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Budapest, Gondolat Kiadó, 2007, 625–637.

donyi-életműnek a kereszténység kapcsolatrendszerébe is szervesen illeszkedő világirodalmi távlataira is rámutat. S egyetemes összeköttetéseinek tágabb rendszerét, e perspektíváinak a tudomány felől kevésbé láttatott dimenzióit is nagy határozottsággal nyitja meg. Az európai irodalomnak jó évtizedekkel Gárdonyi után megírt nagy alkotásaira mutatva szabadít fel az újraértelmezést segítő fény-sávokat annak az írónak az arcára, aki – miközben a magyar falu, a magyar vidék, a magyar történelem sokszor „maradi”-nak becézett, értékeiben olykor ideológiai alapokon és tudatosan megkerült írójának van elkönyvelve⁴ – kivételes nyelvtudással és alapos világirodalmi ismeretanyaggal is rendelkezett. „Gárdonyi – amint azt Cs. Varga István tudatosítja – nemcsak a magyar irodalomban volt tájékozott, hanem a világirodalmi horizonton is. Anyanyelvén kívül német, latin, olasz, spanyol, francia és török nyelven is gyűjtötte műveinek forrásanyagát. A számára fontos műveket eredetiben szerette olvasni.”⁵ „Kertjében Dante-dombormű állt. Dolgozószobájában Arisztotelész portréja..., íróasztalán Shakespeare szobra A polcokon olasz, spanyol, német, francia, angol, orosz stb. nyelven klasszikusok könyvei ... (...) Könyvtára 32 nyelven megjelent könyveket, folyóiratokat tartalmaz.”⁶ S ahogyan arra Nagy Sándor rámutat, munkatársi kapcsolódásai során, például „a Magyar Génuszban Gárdonyi jelentős külföldi írók műveivel is megismerkedhetett: Oscar Wilde, Ibsen és Kipling nevét is megtaláljuk a folyóiratban. (...) De hasonlóképpen megtaláljuk Gárdonyi Géza nevét a Figyelő (1905) hasábjain is, amely amellett, hogy a magyar irodalom legkiválóbbjait szólaltatta meg, már felfigyelt a nagy európai eszméáramlatokra is.”⁷ Igencsak széleskörű intellektuális alapokon nyílt meg és tágult ki tehát Gárdonyi érzékenysége a huszadik századi európai ember egyetemesebb létgondjainak irányában is. Számos munkájában érzékelte, hogy a magyar ügyek kérdésein kívül a 19. századvég, majd a 20. századelő Európájában, sőt a nagyobb világban is – mind kulturális, mind társadalompolitikai téren – két nagy, a történelmi változásokhoz kötött gondolathalmaz kristályosodott ki, s jelzett egyre komolyabb létproblémákat: a kapitalizmus által előidézett fejlődési utak ellentmondásai és az agresszív hatalmak mind nyugtalanítóbb

⁴ Az eredetileg Ziegler vezetéknevű, sváb származású író elemzői gyakran a „nemzeti” és – a problematikusnak vélt – „népi” fogalomhoz kötik, a magyar bajokban az egyetemes emberi avagy európai gondokat is feltáró és megjelenítő író már kívül marad az optikán.

⁵ Cs. Varga István: „Gárdonyi és a Jézus-eszmény...”. *Szakraális dimenzió Gárdonyi-műveiben*. In: *A velünk élő Gárdonyi. Vallomások*, szerk. Keller Péter, 2024. 48.

⁶ Uo. 49.

⁷ Nagy Sándor: *A nemzedékváltás regénye* (Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes*). http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/990/1/229-242_Nagy.pdf = Az egri tanárképző főiskola tudományos közleményei, 1968, 233–234.

emberellenes fellépései. Ezek egyértelműen követelték az ezekben a történelmi keretekben mozgó emberi – és természetesen írói – válaszadásokat.

Gárdonyinak az európai történelemre is irányuló, illetve azzal kapcsolatban álló írói figyelme műveinek egyetemesebb értékeivel együtt került reflektorfénybe olvasóinak tudatában, s egyes művei nem csupán az irodalomkutatók, hanem az olvasók fejében is világirodalmi analógiákat hívtak elő. „*Ivanhoe* és az *Egri csillagok*, mondta nagyapám: ezek nélkül is fel lehet nőni, de nem nagyon érdemes” – emlékezik a gyermekkorában hallott szavakra Molnár F. Tamás.⁸ Ő maga pedig (az írók rokonító sorban Alexander Dumas nevét is megemlítve) még azt is hozzáteszi, hogy Gárdonyi „Ha kitekintünk a világirodalomba – ... olyanokkal osztozik, mint Sir Walter Scott. (...) Sir Walter Scott és Ziegler Géza regényfonalai, akár csak Bolyai és Lobacsevszkij geometriájában keresnének magukhoz illő síkokat, úgy futnak: életsors-párhuzamok.”⁹

Az *Egri csillagok* nemzeti érdek- és értékvédelemre vonatkozó értelmezési eredményeinek megerősítése mellett maradvá ezéért tegyük hát fel immár világtörténeti – azaz antropológiai – szintről is a regényben világosan megnyilatkozó alapkérdést. Az pedig úgy hangzik, hogy az emberiség bármelyik csoportjának van-e joga a létét veszélyeztető külső agresszorral: az életét, értékeit, kultúráját kiirtással, elrablással, megsemmisítéssel fenyegető hatalommal szemben megszerveznie önmaga védelmét; ragaszkodnia továbbá a tradicionális kultúrájának, hosszú évszázadok alatt felépített szellemiségének a megtartásához. S ha így tettük fel ezt – a Gárdonyi regény minden lapjáról visszatükröződő – kérdést, akkor máris az önvédő (népi, nemzeti, törzsi stb.) harcok számos könyve állítható Gárdonyi műve mellé az európai és az egyetemes irodalomból, illetve az irodalmi értékű történetírásból. A regényt minősítői hazai hasonlításokban gyakran hivatkozott Homérosz-műtől, az *Iliásztól* a thermopülai szorosnál a perzsákat megállító görögök hőstetteit bemutató könyvön (Steven Pressfield: *Tűzkapuk*) vagy a Masszáda várát a rómaiaktól halálukig védő zsidók önfeláldozását leíró Josephus Flavius-munkától (*A zsidók története*), Lev Tolsztojon (*Háború és béke*) át az első, majd a második világháború honvédelmi küzdelmeit bemutató prózáig (Anatolij Ribakov: *Az ismeretlen katona* stb.) sorolhatók e könyvek. S noha Gárdonyi regénye nyilvánvalóan a magyar történelmi sorsból táplálkozott – s előzményei között köztudottan számon tartható a *Szigeti veszedelem* eposza is –, az ebbe az egyetemesebb sorba illeszkedését az még külön indokolja, hogy az egri várvédők közösségében maga az európai kultúra és értékrend védte magát a rázúduló kegyetlenségekkel

⁸ Molnár F. Tamás: *Gárdonyi Géza, a mécses*. In: *A velünk élő Gárdonyi*, 178.

⁹ Uo. 175–176; 181.

szemben.¹⁰ A nemzeti érdekkörön keresztül ez a modell – különösen a regény két zárófejezetében, a vár megvédésének rajzolataiban – a Gárdonyi-műből akaratlanul is kifelé mutatva, hasonló alapgondolatokkal, szerkezeti, koncepcionális, kompozíciós és szereplői típusváltozatokkal és szintén valós történeti alapzatokon kerül majd kifejezésre az európai regényirodalom – már jóval a magyar író halála (1922) után született – két közismert remekművében is.: a szintén a Monarchiában nevelkedett Franz Werfel: *A Musza Dagh negyven napja* (1933) és az európai lét kissé távolabbi helyszínéről, Észak-Afrika francia gyarmati világából származó Albert Camus *A pestis* (1947) című regényeiben.

*

Mert igen: amit Gárdonyi a millennium sokszor hamisan szemképráztató, ám a megoldatlan történelmi kérdésekre érdemi választ igazán nem adó közegében, az ebből fakadó személyes szorongásában (a nemzetiségek új határokat akaró mozgalmainak ismerete és az európai történelem mind láthatóbb feszültségei közepette¹¹) a magyar történelmi sorspéldában felmutatott (a fenyegetettség mérete és a halált is vállaló ellenállás akarása), ahhoz hasonló gondolatösszeg tért regényeket ösztönzően vissza – nyilvánvalóan más történelmi keretekkel és stílári változatokban – e két kitűnő író említett munkáiban is. Franz Werfelben az örmények törököktől elszenvedett tragédiája és a fasiszálódó Németországban egyre erősödő rasszizmus, a kezdődő zsidóüldözés – illetve ennek az örmény tragédiával analóg veszedelmeként megsejtett és azzal kifejezhető képlete – és az erre figyelmeztetni akaró írói felelősségtudat erősödött regényt komponáló megszólalássá. Az 1940-ben Algírból kiutasított, később Párizsban a francia ellenállási mozgalomba Sartre-ral együtt bekapcsolódó s az illegálisan kiadott *Combat* című lap szerkesztési munkálataiban is szerepet vállaló Camust pedig a Franciaországot legázoló német fasiszta hódítás

¹⁰ A műben modell- és példaszerűen bemutatott folyamatos védekezésnek, azaz a túlélésnek a magyarság számára történelmi távlatokban és országos nagyságrendben ugyanakkor rettenetes ára volt: „1494/95-től az 1710-1720-as évekig, két és egynegyed évszázad alatt Magyarország népessége jóformán semmit nem emelkedett, szinte stagnált. Nem lehet kétséges, a meghökkenő mozdulatlanság vitathatatlanul a török világ rovására írható.” = Für Lajos: *Magyar sors a Kárpát-medencében. Népesedésünk évszázadai 896–2000*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2001, 131.

¹¹ „1890-ben lemondott Tisza Kálmán, s utódainak a felemásan polgárosuló, döntően agrár ország sokasodó gondjaival kellett szembenézniük: a gazdasági és politikai liberalizmus fokozódó igényeivel, a munkásságot képviselő szociáldemokrata és a különféle paraszti mozgalmak megerősödésével, a nemzetiségek elszakadási törekvésével s mindemellett a feudális előjogokhoz, a társadalmi távolságok fenntartásához ragaszkodó hagyományos felfogás erejével is.” „A dualista rendszer kényes politikai egyensúlya a kilencszázad évek elején veszélybe került...” = A dualizmus válsága (1890–1905), in <https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/veres/veres23.htm>

szólította meg, és kényszerítette – mint a lázadó lelkiismeretét irodalmi manifesztumra hívó erő – a Gárdonyiéval sok vonásában rokon, s noha évtizedekkel későbbi, de mégis hasonlóan, a történelmi veszélyeztetettségéből kinövő (és ennek poétikai, tematikai járulékait is több szinkron erővonalon rögzítő) írói válaszádsra.

Noha látszatra óriási távolságok vannak az idézett művek között, és órákat lehetne beszélni a különbségekről is, a jelen közelítés nem ezekre az esztétikai distanciákra, hanem a tematikai és gondolati közelségre helyezi az optikát. Mert közelebről nézve egyértelműen paralell cselekmény-alapozási, jellemfestési, regénypoétikai univerzálisok, egyetemes toposzok rögződnek bennük. A megtámadott és védekező emberi közösségek helyzeteire és sorsválaszaikra, azaz a történelemre és annak formálására tekintés minősége olyan mértékben szimiláris a három műben, hogy ezek felhajtóerőin képződnek meg a „megírtsági” állapot, a narráció – a különbözőségeket boltozatszerűen felülíró – párhuzamai is. Azokban pedig a gondolati tartalmak, irányok, a jellemek, a helyzetek, a szereplő-típusok, a cselekménymozzanatok analógiái. Nyilvánvalóvá téve, hogy univerzális emberi ügyek azonos vagy hasonló terhektől szenvedő korokban történő irodalmi megszólítása, prózapoétikai elemzése és szimultán eredményekre jutó következtetés-sora történik meg a három regényben. Vagyis a témára ébredés, az elemző logika és a példázatmegragadás révén jönnek létre a rokon, a párhuzamos vagy az azonos irányokba mutató szépirodalmi összegzések.

Ezért hát bármennyire is egyszerű – noha látványos – volna a történelmi kereketek, a narrációs megnyilvánulások nagyfokú különbözőségeit lajstromozni, s ezek felől megszorongatni Gárdonyi vállalkozását, ám bármilyen irodalomelméleti, poétikai avagy ideológiai oldalról vesszük is szemügyre ezt a három könyvet, az alaphelyzet – az elemi írói szándékot is elementárisan tárva az olvasók elé –, valamennyiben ugyanaz. A nyelve, kultúrája – abban meghatározóan keresztény hite –, anyagi javai, értékei miatt az agresszortól – Camus esetében annak sokrétűen megnevezett (a halálos betegség bacilusa, a patkány, a járvány) allegóriájától – megtámadott antropológiai csoport halálra szánt önvédelmének megszervezése, majd a támadóval szembeni küzdelemnek végül – ha rettenetes áldozatokkal is járó –, de győzelemre vezető végig vitele.

A körbezárt, beszorított emberi közösségek állapotai – mivel konkrét történelmi háttéresemények állnak mögöttük –, mindhárom alkotásban geográfiailag és az ábrázolt történések idejében is pontosan megjelöltek. Gárdonyi esetében köztudottan az 1552. szeptember 11. és október 18. között történt egri várostrom adja az ábrázolt történet kronotoposz-kereteit. Eseményláncának lokalizációját Camus már a könyve elején rögzíti: „Azok a különös események, melyekről ez a krónika szól, 194*-ben játszódtak le Oranban. (...) Oran mindennapos város: francia megyefőnöki székhely az algériai tengerparton, mindössze ennyi. (...) *Április*

16-án Bernard Rieux doktor a rendelőjéből kilépve, a lépcsőházban egy dögölt patkányba botlott. Az 1940-es évek elején történő mű nem egészen egy év eseményeit összegzi, áprilistól februárig. *Jóval összetettebb és kevésbé közismert a Franz Werfel munkáját motiváló részletesebb történelmi és földrajzi háttér.* A könyv témája „az a folyamat, amelyet a történelem az 1915-ös törökországi örmény genocídiumnak (népirtásnak) nevez, s amelynek másfélmillió örmény, gyakorlatilag az egész Nyugat-Örményországban élő örmény népesség áldozatul esett. (...) az örmény lakosság egészét a szíriai sivatagba szándékoztak áttelepíteni. (...) 1915 márciusában kezdődtek az erőszakos kitoloncolások. (...) Július 31-én éjszaka a Musza Daghat örmény falvának népe a hegyre vonult. Azok, akik úgy gondolták, hogy engedelmes állampolgárai maradnak a hatalomnak, elindultak a biztos halál felé. A többség azonban, kb. ötezer lélek, nagyrészt nők és gyermekek, látva a fenyegető végzetet, úgy döntött, hogy ... az élethez legszükségesebb holmikkal, élelemmel, állataival a Musza Daghra vonul, és ott önvédelmi harcra rendezkedik be.”¹² Az örmények esetében a körbezárt, és a már-már várként védelmezett terep pontos földrajzi megjelöléssel „az Amanosz-hegység legdélibb tömbje, a Musza Daghat (Dzsebel Musza, örményül: Musza Ler) a Földközi-tenger keleti partján emelkedik, az Orontesz folyó mentén. Magassága 1355 méter, tetejét egy 3–3,5 km széles, háromszögletű fennsík alkotja, ez az ún. Damladzsik (Tamladzsik). A hegytetőről pompás kilátás nyílik egyrészt a tenger, másrészt az Orontesz-völgy irányába.”¹³ A történelmi adatok szerint a támadó törökök létszámban és felszerelésben éppen olyan összemérhetetlen arányban múlták felül az örményeket, mint az egri várát védő magyarok esetében. Az alig több mint kétezer védekező magyart negyven ezer főre tehető török sereg támadta, a Musza Daghat ötezer örményét jó félezer férfi védte¹⁴, az ellenség pedig több rohamban egyre nagyobb létszámú, végül kb. 15 ezer fős sereggel ostromolta meg a hegyet, míg – a regény szerint (az *Egri csillagok* 38 napig tartó ostromidejéhez hasonlóan) 40, a valóságban 53 nap¹⁵ után – fran-

¹² Krajcsir Piroska: *A Musza-Daghat igaz története* = <http://www.restancia.hu>, 2024. 05. 15. A cikk hasonló formában megjelent 2015-ben a Rubicon folyóiratban, az Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetekben, a Barátság folyóiratban. A szerző armenológus, a jereváni Akadémiai Történettudományi Intézet korábbi munkatársa.

¹³ Uo.

¹⁴ „Összeszámolták a fegyvereket is: mindössze 350 puskájuk, 50 pisztolyuk és 200 kardjuk volt.” = Krajcsik Piroska i. m.

¹⁵ „A történészek szerint a Musza Daghon töltött 40 nap valójában 53 nap volt. Werfel a kényszerű táborozás idejét 1915. augusztus 1-től szeptember 10-ig számította. A zsidó származású, de keresztény Werfel nem a történelmet akarta meghamisítani, hanem a mítikus 40-es számmal az örmények kivonulását, legendás megmenekülését kívánta a mítoszokhoz közelíteni, így emelve

cia hadihajók mentették meg, a fedélzetükre emelve a túlélőket (mintegy négyezer embert). S éppen úgy, ahogyan „Musza Dagh primitív paraszti harcusaiban meglátjuk az emberi önfeláldozás hőseit...”¹⁶, úgy Gárdonyi paraszt, kismester s más foglalkozásokat űző harcusaiban, és Camus-nak a járvánnyal szembeszálló polgáraiban is.

A Musza Daghra (Mózes hegyére) menekültek történetét elbeszélő könyv esetében ráadásul még a történelmi szereplők és ezek szándékai is nagymértékben hasonlóak, azaz e két műben közvetlenebbek a közös tartalmakból eredő kohéziós erővonalak. A *Musza Dagh negyven napja* cselekményszerkesztéséhez ezért az első, a külső rátekintésre is nagyobb mértékben hasonló Gárdonyi regénye. A pestistől megszállt város kapcsolatában pedig kissé elvontabbak, jelképesebbek, áttételesebbek a konkrétan is leírható és szembesíthető tematikai és cselekményvezetési, illetve jellemformálási párhuzamok.

*

A Prágában született, 1938-ban, Bécsből a fasizmus elől Franciaországba emigrált, majd 1940-től haláláig az Egyesült Államokban élt Franz Werfel (1890-1945) „elbeszélő művészetének csúcsát jelzi *Die vierzig tage des Musa Dagh* (1933) (*A Musza Dagh negyven napja*, 1966) című regénye, mely az 1. világháború idején játszódik, és az örmények egy csoportjának hősiek harcát ábrázolja az őket deportálni akaró törökök ellen. Az eredeti dokumentumok alapján megírt regény megrázó tiltakozás a nacionalizmus és mindenfajta faji politika ellen.”¹⁷ „Saját vallomása szerint Werfelnek ez a néppusztítás volt élete egyik legnagyobb élménye és ezt a szubjektív élményét velünk újra tudta megélelni regényében.”¹⁸ Krajcsir Piroskának a regény történelmi hátterét és Werfel elemi szándékait is igen alaposan felmutató összegzésében „Franz Werfel, a prágai születésű, zsidó származású író 1933-ban fejezte be *A Musza Dagh negyven napja* című regényét. A terjeszkedő fasizmus árnyékában alkotta meg a számára világhírt hozó regényeposzt a Dzsebel Muszára vonult örmények történetéről. A műben az örmény népiertás egyetlen epizódját emelte epikus magaslathoz, s az örmény hősiességnek állított örök emléket. Üldözött zsidók utódaként közlelő érintette a törökök

biblikus magasságokba az örmények hősiek önvédelmi harcát. „Az igazságot írtam, sőt, többet, mint a pusztá igazság. Mert a képzelet segítségével megrajzolt igazság igazabb, mint a nyers valóság” – mondta később Werfel.” Krajcsir Piroska i. m.

¹⁶ Kassák Lajos: *Musa Dagh negyven napja*. Franz Werfel regénye – Nova-kiadás, Nyugat, 1934. 5. szám Kassák Lajos, i. m.

¹⁷ Győri Judit: *Franz Werfel*. In: *Világirodalmi kisenciklopédia*, II. kötet, szerk. Köpeczi Béla és Pók Lajos, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976, 507.

¹⁸ Kassák Lajos i. m.

tömeges örménygyilkolása az első világháború idején. Az örmények keresztények voltak, s a mohamedán törökök vallási színezetet is adtak a népirtásnak, amely a nácik által később végrehajtott holokauszt előképe lett.”¹⁹ A zsidó sorsveszélyek iránti aktuális üzenet elemi kiáltása annyira benne volt a regényben, hogy azt – a műről a Nyugatban hírt és egyben kiváló elemzést adó – Kassák Lajos is egyértelműen kihallotta, amikor azt írta, hogy a regény igazi szereplője: „Az örmény föld hajszott és gyötört népe (...) Bélyeggel a homlokukon élnek, hasonlatosan az üldözött zsidósághoz, csak azzal a lényegesnek látszó különbséggel; hogy őket nem a zsidóságukért, hanem a kereszténységükért üldözik. Nemzetiségük fölött az ifjútörökök az uralkodó réteg, akik faji gyűlöletüket a vallási fanatizmus gyűlöletével tetézik.”²⁰

Gárdonyi regényét a gondolati-eszmei vonások erős párhuzamosságai mellett már a tudatosító, a hiteles történelmi és szociográfiai alapzatokba nyúló következetes dokumentativitás ereje is összeköti Werfel előzetes ténykutató alaposágával és a műbe átemelt gondos tájékozódásával. Gárdonyiról tudjuk, hogy: „Régi leveleket, okleveleket, hadtörténeti közleményeket olvas, följár a Nemzeti Múzeumba, elutazik a bécsi levéltárba és a konstantinápolyi szultánmúzeumba. (...) Soha egyetlen művéhez sem gyűjtötte olyan lelkiismeretesen az anyagot, mint az *Egri csillagokhoz*. (...) mindennek utánajár, nem tűr semmiféle pontatlanságot. (...) A hadak útját a korabeli térképek nyomán vezeti, a török sereg aprólékos leírása a metszetekkel díszített „oszmán kosztümkönyv” nyomán készül, a regényben idézett levelek a *Négyszáz magyar levél a XVI. századból* című gyűjteményből valók.”²¹ Werfel tájékozódási ereje sem visszafogottabb, alaposágában szinte a magyar író felkészülésének – noha akaratlan –, de szintén a közös írói lelkiismeretességéből, a pontosság és a magas korábrázolói minőség igényéből fakadó későbbi lenyomatát adja. „Az író a húszas évek végén került kapcsolatba az örmény népirtás túlélőivel, s figyelme e kis, elnyomott, tragikus sorsú nép történelme felé fordult.”²² A tudatosító emlékállítás, a kornak szóló figyelmeztetés és a jövőnek üzenő példázat ugyanúgy összeforrtak szándékában, mint Gárdonyi szellemében. „„Ennek a műnek a vázlatja 1929 márciusában készült az író damaszkuszi tartózkodása idején – írja könyve előhangjában Werfel – A megcsonkított és kiéheztetett menekültek, a szőnyeggyári munkásgyerekek szívét tépő látványa adta a végső elhatározást, hogy az örmény nép felfoghatatlan sorsát el kell ragadni a mindent elnyelő múlt birodalmából.” Ezt követően három éven keresztül tanul-

¹⁹ Krajcsir Piroska i. m.

²⁰ Kassák Lajos i. m.

²¹ Lipp Tamás: *Így élt Gárdonyi Géza*, Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1989, 116–118.

²² Krajcsir Piroska i. m.

mányozta a bécsi mekhitaristák kolostorkönyvtárában az örmények történelmét és az örmény kultúrát, olvasta az első világháború dokumentumanyagát, hogy közelebb jusson az örmények lelkéhez, s megértse tetteik lelki mozgatórugóit.”²³

„Attól a pillanattól kezdve, hogy a történés színhelye a falvakból áttevődik a Musza Daghra, az irodalmi mű megdöbbenő erővel kiteljesedik” – írja a könyvről Kassák Lajos. Ahogyan Werfel művében is igen részletesen és fokozatosan koncentrálódik a különböző eseménymontázsok révén a tartalom Musza Dagh hegyének irányába, úgy a Gárdonyi regényben is „valamennyi szál az egri várhoz vezet, csak az eposzi méretű várostromban kap jelentőséget minden korábbi mozaik.”²⁴ „Az *Egri csillagok* két utolsó része éles kontrasztban áll az első hárommal: míg azok a kalandregény szerkezetét követik, az utolsó kettő prózában írt hőskötemény, amelynek középpontjában a nagyszerű küzdelem áll. Már nem a csoda vagy a végzet szabja meg az emberek sorsát, mint a korábbi részekben. A hajdani dicsőség felelevenítésével Gárdonyi követendő példát akart állítani a hitvány jelen elé: lám, még a több részre szakadt, vezető nélkül maradt, anarchiába sülyedt országban is megállták a helyüket az Egerbe érkező vitézek, akiket igazi közösséggé kovácsolt a nemes cél, a haza védelme.”²⁵ Korántsem „véletlen” felismerés, hanem egyenesen szükségszerű egymásra tükröződések nyomatékositása tehát, hogy Némédi Lajos már *A Musza Dagh negyven napja* 1973-as kiadásának utószavában felvillantotta a Werfel-alkotásnak az *Egri csillagokkal* való egyes párhuzamait: „Az író a részletek gondos kidolgozásával köti le figyelmünket. A magyar olvasó egy-egy jelenetnél akaratlanul is az *Egri csillagokra* gondol. A török nevek, címek, rangok és fogalmak különben is ismerősebbek nekünk, mint a nyugati olvasóknak.”²⁶

*

Idegen, kegyetlen hatalom általi megszállás ténye váltja ki Camus (1947-ben megjelent) világhírű regényét, *A pestis* című alkotását is. Noha a könyv filozófiai tartalma, üzenetösszege nyilvánvalóan a létbe vetett emberi helyzetre is vonatkoztatható, az irodalomtörténet által igazolt tény, hogy művét Camus a németek által megszállt Franciaországban, 1942-ben kezdte írni, és a pestisjárvány szörnyűségében eredendően a fasizmust allegorizálta. Camus maga is megnevezte regénye megalkotásának a történelmi kényszer szülte, alapvető indítékát. „A pestis, amely szándékom szerint több szinten értelmezendő nyilvánvalóan az európai el-

²³ Uo.

²⁴ Lipp Tamás i. m. 122.

²⁵ *A dualizmus válsága (1890–1905)* <https://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/veres/veres23.htm>

²⁶ Némédi Lajos: *Utószó*. In: *Franz Werfel: A Musza dagh negyven napja*. Második kötet, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1973, 387.

lenállási mozgalomról is szól a náciizmus ellen. Ennek bizonyítéka, hogy anélkül, hogy név szerint is szerepelne, mindenki ráismert az ellenségre, Európa összes országában.” S ha később, a kötetről nyilatkozva az egyetemes emberi léthelyzetre adott írói válaszát is aláhúzta, a náci eszmék minősítése és a velük történő szembenállás a kezdetektől máig alapja maradt – a filozófiai távcső mellett – a regény megközelítésének: „A mű a pestissel jelképezi – szimbolikus formában és meggyőzően – a fasizmus iszonyatát. Egy csendes kisvárosban pestisjárvány tör ki, s egyre inkább elhatalmasodva, egyre több embert legyilkolva hatalmába keríti a várost. A főhős, Rieux doktor, Camus leghíresebb korai esszéjének – Szisziphosz mítosza – irodalmi megtestesülése, aki nem hajlandó tudomásul venni a vereséget, újra és újra lázad a könyörtelen sorssal szemben, s az emberi lét értelmét a küzdelemben keresi, mely bármennyire reménytelen is, az ember győzelmét képviselheti a vak végzettel szemben.”²⁷

A küzdő ember motívumrendjének megformálásához, a brutális történelmi felhajtóerő mellé, Gárdonyihoz és Werfelhez hasonlóan Camus is megkeresi a maga irodalmi példáit. „Tudjuk, milyen hatással volt Camus-re a *Moby Dick* mint az ember rossz ellen vívott harcának” egyik legmegrázóbb mítosza – emeli ki a megformálás egyik ösztönző szépirodalmi forrását Gorilovics Tivadar –. A *pestis* erről a harcról szól, hátterében a megszállás és ellenállás Franciaországával. A regény, ismerte el az író Roland Barthes-nak írt levelében (1955), »nyilvánvalóan magában foglalja az európai ellenállás küzdelmét a náciizmus ellen», ugyanakkor „több is, mint az ellenállás krónikája...”²⁸ Avagy, amiképpen Mészáros Vilma, mindezeket kiegészítve fogalmaz: „A megszállás idején egyre inkább előtérbe kerül a szolidaritás gondolata, ez sugallja a *L'État de siege* (1948) (*Az ostromállapot*) című dráma-allegóriáját és a *La Peste* (*A pestis*, 1970) című regényét is. Mindkét mű a pestissel jelképezi a fasizmus iszonyatát. Közös veszélyek idején mindenkinek kötelessége a többieknek segíteni – sugallja *A pestis*...”²⁹ A tematikai parallellitáson kívül az *Egri csillagokkal* közös vonásként szükséges megjelölni azt is, hogy – miként francia író művét elemző kutató fogalmaz –, a létveszedelem, azaz itt a fasizmust allegorizáló „járvány teremtette sajátos világ kiválóan alkalmas a legkülönbözőbb magatartásformák bemutatására.”³⁰ Bodnár Dániel így nyomatékosítja az orvos szerepét, és jellemzi is néhány társát a gyilkos természeti erő

²⁷ Legeza Ilona = <https://legeza.oszk.hu/sendpage.php?rec=li0274>

²⁸ Gorilovics Tivadar: *A francia irodalom a 20. század első felében. A regény útjai*. In: *Világirodalom*. Akadémiai Kézikönyvek sorozat, főszerk. Pál József, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 915.

²⁹ Mészáros Vilma: *Albert Camus*. In: *Világirodalmi kisenciklopédia* I. kötet, szerk. Köpeczi Béla és Pók Lajos, Budapest, Gondolat Kiadó, 1976, 193.

³⁰ Uo.

elleni védekezés megszervezésében: „A városra zúduló pestissel vívott elszánt és lankadatlan küzdelmet két nézőpontból ismerhetjük meg. Az egyik Rieux doktor tárgyilagos megközelítése, a másik a jómódú Jean Tarroué, aki szubjektív megjegyzésekkel színesíti feljegyzéseit. (...) E két világi alak mellett igen lényeges szerepet tölt be a regényben Paneloux atya, a »művelt és harcos jezsuita«.”³¹

A veszélytől kiváltott emberi reakciók tipikus változatai (Rieux doktor, Raymond Rambert újságíró, Jean Tarrou, Paneloux atya) állnak tehát a leginkább megformált karakterekkel élénk a regényben. Gárdonyi munkájában ez a veszély-teremtette létkörnyezet, szintén több emberi aspektust hordozó szereplőt teremtve, a várvédők sokrétűen összetett magatartás- és jellemváltozataiban domborodik ki. A fasiszta agresszió elleni magasrendű irodalmi tiltakozás és ellenállás allegóriáját kifejező regény gondolati modelljének hatásához nemcsak a Gárdonyi-műnek a saját, a közvetlen magyarországi korához intézett szava, hanem a mának szóló üzenete is hasonló. „Úgy vélem, hogy egy ilyen zűrzavaros, eszét vesztett és sok szempontból megrendült, nyugtalan és bizonytalan korszakban – mondja például az *Egri csillagokról* Pálfi József – melyen éppen mi is áthaladunk – igen nagy szükségünk van az ilyen mintát, példát adó emberek ébresztő, bátorító biztatására.”³² S e Camus-művön kívül a francia író közismert, *Sziszüphosz mítosza* (*Le Mythe de Sisyphe*, 1942) című drámája is szoros párhuzamba vonható az *Egri csillagok* heroikus bázis-üzenetével, hiszen a francia írónak ez a munkája is „végső kicsengésében a küzdelem értelmét hirdette a megszállt Franciaországban: „A küzdelem önmagában betöltheti az ember szívét. Sziszüphoszt boldognak kell elképzelni.”³³

Gárdonyi alkotását a Camus-éval összevetve, mindkét műben (s természetesen Werfel alkotásában is) a veszélytől körbeszorított emberi közösségek ellenálló, morális felemelkedése is példaszerűvé válik. Egyfelől a török, másfelől a pestis a védekezése esélyeiben magára maradt, de identitását, épségét megvédeni akaró embercsoportot veszélyeztet. A körbezárt, életveszélyes „csapdába” szorított lét-helyzet riasztó felismerése, tudata, a támadó bajokkal szemben egyedül hagyott állapot kényszerítik mindkét és mindhárom közösséget a heroikus szembeszegülésre. Az ellenállási és a ki- és a megmenekülési vágyak, a védekező emberi közösség radikális fogyása, az egyes meghatározó személyiségeinek halála, a fizikai ellenállás erőfeltételeinek, kohézióinak folyamatos apadása, de az ellenálló erőnek mindezek ellenére is történő – a végsőkig elszánt – fenntartása szintén elemi párhuzamok Gárdonyi, Camus és Werfel alkotásaiban. Ahogyan az egyéni önfel-

³¹ Bodnár Dániel: *A pusztító erők ellen együtt kell küzdenie hívőnek és nem hívőnek – Albert Camus: A pestis. Magyar Kurír*, 2019. november 10.

³² Pálfi József i. m. 199.

³³ Gorilovics Tivadar i. m. 916.

áldozások, az összefogás tudatos fejlesztése, az emberi csoportok értékvédelmének azonos szintű akarata is. *A pestis* középpontjában álló orvos és Dobó István, valamint az örmény Bagradián figurái több szempontból is centrális értelmű szereplő-ikreknek ítéltethők. Dobó esküje, viselkedése, Bagradián eltökéltsége, Rieux doktor monológjai, a járvánnyal szemben fellépő szervezőmunkája, erőfeszítései evidenciaként világítanak rá erre a szoros kapcsolatra – még a történelmi idők és az írói világképek különbözőségei ellenére is. Rieux doktor, Dobó és Bagradián jellem- és cselekvéspárhuzamairól akár külön tanulmányt lehetne írni. S az is bizonyos, hogy amiképpen – Szabolcsi Miklós megfogalmazása szerint – „Bernard Rieux... a 20. század összefoglaló jelképei közé emelkedett”³⁴, akképpen működött Dobó István személyisége is, nem kis mértékben Gárdonyi műve alapján, a magyar nemzeti tudatban. S ha *A pestis* „harc az értelmetlenség, a pusztulás, a széthullás ellen, amelyet még akkor is folytatni kell, ha reménytelen”³⁵, akkor mi más a kiáltása, Camus művéhez hasonlóan (akár „parabola vagy tanmese”³⁶ formájában) az *Egri csillagok*nak? „– Istenem! – mormolta [Dobó], a kezét imádkozásra illesztve. – Te látod a mi kis romladozó várunkat s benne ezt a maroknyi, elszánt népet. ... A Te nagy mindenségben kicsi semmiség ez a földi világ. Ó, de minekünk ez a mindenségünk! Ha kell a mi életünk, vedd el, uram, tőlünk! Hulljunk el, mint a fűszál a kaszás vágása alatt. Csak ez az ország maradjon meg... ez a kis Magyarország...”. A főszereplők segítőinek köre, a cselekményben pedig a védekezés megszervezése, az ellenállás rajza, a küzdelem dinamikája és a végkifejlet leírása szintén szimultán strukturális „menetrend” alapján, szüzsé-tipológián épül fel mindhárom könyvben. A létveszélyekkel szemben, a – noha különböző történelmi időkben és veszedelmekből előállított – szereplőkben azonos magatartási ívet mutató – és a tetteket szabályozó – emberi cselekvéskódok mutatkoznak meg. A gyermekek, a papok alakja és több más szereplőtípus is azonos aktivitási és jellem-koherenciákban képződnek meg.

*

A keresztény szakralitás és az ehhez kapcsolódó történelmi hagyomány szerepe a rablőhordáknak való ellenállásban különösen a magyar mű és Werfel alkotása közötti párhuzamokban hangsúlyozott, de tartalmait – emlékezetes polémiák közepette – jelentősen megéri Camus kötete is. „– Szent István király! Nézz alá az égből! Nézd pusztuló országodat, veszendő nemzetedet! Nézd Egert, ahol még állnak a te templomod falai, és ahol még a te nyelveden, a te vallásodban

³⁴ Szabolcsi Miklós: *Világirodalom a 20. században*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1987, 166. és vö. Alexa Károly i. m. 305.

³⁵ Szabolcsi Miklós i. m. 167.

³⁶ Uo.

dicséri a nép a Mindenhatót. Mozdulj meg mennyei sátorodban, Szent István király, ó, borulj az Isten lába elé!” – hangzik el Gárdonyi regényében s számos hasonló vallomás, fohász, kérés volna idézhető Werfel munkájából is; Camus-nál pedig az orvos-főszereplő, Rieux és a barátjává lett Tarrou, valamint Paneloux atya párbeszédeiben és vitáiban nyilvánul meg jelentősen a keresztény kultúrkör, és szembesül a történelemmel. A keresztény eszmék jelenlétének izzását mindhárom műben erőteljesen jelzi, hogy valamennyinek a cselekményében szerepel egy-egy kiemelkedő szerepkörben jellemzett egyházi ember, aki a főhős mellett a meghatározó lelki támaszát adja közösségének. Gárdonyinál Gábor, majd az ostrom idején Bálint papok, Camus-nál Paneloux atya, Werfelnél pedig főképpen Ter Haigasun lelkész. Az egyházi személyek szerepe mindegyik könyvben kiemelkedően hangsúlyozott, Werfel művében pedig egyenesen kimagasló. „Külön tanulmányt érdemelne Ter Haigasun lelkész, a csont-bőr emberke, aki testben sokkal gyengébb Bagradiánnál, de lelkierőben a legszívósabb és leghatalmasabb az ötezrek között. Mikor mindenki fejvesztetten lemond a küzdelemről, őt nem lehet a porba hajlítani, mint az acélrúgó, visszapattan. Amire egyszer elhatározza magát, azirányban többé nincsenek kétségei. Nem ellenfele, de karakterben ellentéte Bagradiánnak. Ő nem akar lehajolni a nép közé, mert lényegében velük azonosnak érzi magát és a dicséretére válik, hogy egy lépéssel mindig előttük jár és egy fejjel kiemelkedik közülük. A nép tudja, hogy ő a pásztor és ő érzi, hogy ez a nyáj örömeiben és bajaiban egyaránt hozzátartozik. Ott, ahol Bagradián érzelmesen tehetetlennek érzi magát, ő pillanatok alatt határoz a haldoklók felett az élők javára....”³⁷ Albert Camus főhőse – ahogyan a szerző egész írói és filozófusi világa – jóval inkább vívódik a kereszténységgel, nem hisz a fenti erőiben, azok szféráján kívüli emberi létértelmet és cselekvési utakat keres. Ám a kötet pap szereplője és az Istenről vele és másokkal folytatott dialógusai révén a keresztény eszmekör vitathatatlanul, mint a világi folyamatok és katasztrófa-értelmezések elé helyezett kontrasztképző tükör, a transzcendencia-távolítások közepette is, sőt azok ellenére is jelen van a könyvben. „Még mindig nem szoktam meg a halál látását... És talán Istennek is jobb, ha nem hiszünk benne, s ha minden erőnkkel a halál ellen harcolunk, és sohasem emeljük fel tekintetünket a felé az ég felé, ahol ő hallgat...” – mondja például Rieux Tarrounak. A járvány ellen vele együtt vállvetve küzdő Paneloux atyának pedig ekként fakad ki: „A halál meg a betegség, ez az, amit én gyűlölök, hiszen ezt jól tudja (...) Akár akarja, akár nem, azért vagyunk mi együtt, hogy elszenvedjük őket, s hogy fölvegyük a harcot ellene... Látja, még az Isten sem választhat el most bennünket.” A betegséget szintén elkapott Tarrou pedig

³⁷ Kassák Lajos i. m.

haldoklása közben így szól Rieux doktorhoz: „Hogy szentté legyen az ember, élnie kell. Küzdjön.”

A Camus-főszereplő, Rieux, a Werfel-főhős, Gabriel Bagradián és Dobó párhuzamaiból a saját néppel való szolidaritás, az egy-lelkűség és az élet értelmének keresése is tisztán nyilatkozik meg. Dobó elszántságának, esküjének és kitartásának, lelki természetének szinte az iker-képe szemlélhető mindkét központi hős alakjában. „Bagradián szemében tulajdonképpen nem gyűlölet, hanem szent és vidám harag lángolt. Úgy látszik, örömet okoz neki a gondolat, hogy egyedül száll szembe Enver pasa milliós hadseregével. Ugyanakkor Bagradián így kiált fel: »Nem élni akarok, hanem tartalmat adni az életemnek.«”³⁸ S mindezekre pontosan rímel a francia orvos önfeláldozó létválasza is a veszélytől körbefogott városban.

A jövőnek szóló üzenet szintén, egyértelműen kifejezett mindhárom regényben, és messze kiemelkedik az ábrázolt cselekménysorok közegéből. A küzdelem fogalmát el nem pusztítható erőként, centrális kategóriaként állítják oda az emberi sorsot mérő paradigmák magaslatába. Az emberi békét óvó éberségre, figyelemre és az élet forгатagával szembeni összpontosításra koncentrálnak – a kivívott győzelmek, a megmenekült életek örömnépe után is. „Ő tudta azt, amit nem tud ez a vidám tömeg, de a könyvekben olvasható – mondja Camus Rieux gondolataival a kötet végén –, hogy a pestis bacilusa sohasem pusztul el, sem el nem tűnik, mert évtizedeken át szunnyadhat a bútorokban és a fehérneműben, türelmesen várakozik a szobákban, a pincékben (...) és a limlomokban, s hogy eljő tán a nap, amikor a pestis, az emberek szerencsétlenségére és okulására, felébreszti majd patkányait, és elküldi őket, hogy egy boldog városban leljék halálukat.” S ugyanilyen létfilozófiai meglátást sugall a Werfel-mű is, szintén Kassák összegzésében ekként: „...felzaklatott fantáziával és megfeszült idegekkel ébren vagyunk s már tudjuk is, hogy ami most másokkal történik, ezekhez a másokhoz hasonló voltunknál fogva, az emberi sorsközösség által velünk is ugyanígy megtörténhetne. S ha nem is személy szerint velünk, de közeli rokonainkkal, édes testvéreinkkel meg is fog történni. Hiszen ebben a könyvben az erők és gyöngék örök könyörtelen harcáról van szó és alkalomadtán mi valamennyien halálosan gyöngék vagyunk. És nem tudunk lemondani a harcról, mert ez az életünk eleme, harc az életért...”³⁹ Gárdonyi pedig a regénybeli példázatos cselekedeteken túl Dobó esküjében koncentráltan fogalmazta meg a progressziót: a feladhatatlan emberi elveknek azokat a földi és szakrális távlatait, amelyek értékét Pálfi József így foglalta össze: „Ma is művel, és őrizni tanít értéket, mértéket. Azok a „csillagok” az egy, örök, igaz és

³⁸ Kassák Lajos i. m.

³⁹ Uo.

egyetemes Isten közelébe és közvetlenségébe hozva tanítanak az élet és az ember méltóságának tiszteletére.”⁴⁰

*

A rokon alapzataik, szellemi és koncepcionális áramaik felhajtóerőin a Gárdonyi-mű holdudvarába emelt két európai regény üzenete és gondolati tartalma – Magyarországról nézve – azért is nagyon fontos, mert soraik az európai történelem és irodalomtörténet felől és az európai ember és kultúra nevében az *Egri csillagok*kal egybevágóan mondanak ellent bármiféle, a hódítót, a kifosztót és a gyilkost elfogadhatóbbá maszkírozó, az emberi közösségek önvédelmi jogát megtagadó vagy az ellenszegülést végzőket kifigurázó, az identitás- és önvédő reflexeket a közösségi tudatban gyengíteni akaró – a történelemben elsősorban a diktatúrák által alkalmazott – eszmei propagandáknak. (Az *Egri csillagok* értékeit radikálisan tompító, akár kommunista, akár globalizációs irányokból gerjesztett dolgozatok mellett például annak – a tatárjárásról készített – 1242 – *A Nyugat kapujában* című, 2025-ös filmnek is, amely a magyarság önvédelmének heroikussága, értelme, eredményei és történelmi drámája helyett – ráadásul ködös gondolati keretek között – jóval inkább az ország lakosságának tetemes részét kiirtó hódítót reprezentálja.) De a Gárdonyi-regényt effajta vagy hasonló szemszögből analizáló, azt hol a mesékbe, hol a – torznak minősített – nemzeti önérzetet viselő munkák tartományába száműző, a Kádár-időktől máig felbukkanó honi írásoknál maradva: az európai írók említett művei a maguk eszmeiségében radikálisan állnak szemben az afféle kitételekkel, amelyek – burkoltan vagy nyíltabban – a gyilkost, a hódítót, azok lényét, tetteit veszik ölelő és semlegesebbé stilizáló karjaikba, az adott antropológiai közösség önvédelmi jogát és a támadásokra adott reflexióit pedig egyre halványabbá igyekeznek satírozni.

Az emberirtást eltakaró szemléletekkel szemben Camus igaza érvényes: az az ítélete, amelyet Rieux doktorral – a Gárdonyi- és a Werfel-regények üzeneteivel egybehangzóan – már a regénye első részében így mondat ki: „Soha az életben nem leszek hajlandó szeretni azt a világot, ahol gyermekeket vonnak kínpadra.” S ugyanígy idézhető e gondolatkörben Camusnak egy másik, az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc hatására leírt, a mába sugárzó mondata is: „Csak úgy maradhatunk hívek Magyarországhoz, ha soha és sehol el nem áruljuk, amiért a magyar harcosok életüket adták, és soha, sehol – még közvetetten sem – igazoljuk a gyilkosokat.”⁴¹

⁴⁰ Pálfi József i. m. 198.

⁴¹ Albert Camus: *A magyarok vére* (esszé), Párizs, 1957. október, *Eszmélet* folyóirat.

Molnár F. Tamás

Gárdonyi Géza feltételes megálló Thomas Mann és Olga Tokarczuk között?

Gondolatok a „Ki-ki a párjával” (1922) regény kapcsán

A *Ki-ki a párjával* című Gárdonyi regény, az oeuvre utolsó darabja [Z. Szalai 2014:416] talán legjellemzőbb tulajdonsága a szelíd humorral átitatott belenyugvás. Pedig a két részből összeálló történethez, és különösen a második pillér tárgyához más illelenék. Az éppen felnőtt főhősnő – Olga – egy, a maga választotta lélettől sértett, megbántottságában lubickoló domináns anya árnyékában reménykedik legalább a testi szabadulásban; a második részben mindenre rávetülő tuberkulózistól való kigyógyulásban. Sorsa egy önmagával elfoglalt és súlyos bajában osztozó fiatal férfival kereszteződik; a történetet a végállapotú senyvedés, a „ftízis” keretezi, a cselekményt a végzet írja. A két aszimmetrikusan romantikus lélek rajzolta ívben a zárókő – több értelemben is – a tüdő gümőkora. A tuberkulózis – a Fehér Halál – a XIX. század második, és a XX század első fele közti száz év emblematis és allegorikus betegsége; gyakori irodalmi toposz, szinte korfestő elem. Sors, tudat, társadalom és történelemformáló hatása a spanyolnáthához és évszázad múltán a COVID-19-hez mérhető [Molnár]. Társadalmi tekintetben egyszerre aktív demográfiai tényező és tükör: a szociális kérdések és a tömeglélektani jelenségek lakmuszpapírja. A történeti szubperiódus domináns halálloka [Molnár 2023], a kor mentalitása megértésének éppúgy feltétele, mint kulturális referenciakénti elfogadása. Elég a képzőművészetből Munch vagy a preraffaeliták képeire, a zenében Puccini *Bohéméletének* Mimijére vagy Verdi *Traviatajára* utalni, az irodalmi mezőkben pedig se szeri se száma a „sorvadásos, tüdőcsúcshurutos betegeknek, szerzőknek, művészeknek. A sor Charles Dickens kis Dorritjától kezdve Dosztojevszkij számos alakján át, Erich Maria Remarque *Három bajtársát* (1936) említve John le Carré *Elszánt diplomata* (*The Constant Gardener* 2001) című filmként is nagyszerű regényéig húzódik: csak hogy néhányat említsünk. A művészeti térben betöltött szerepe Susan Sontag *„A betegség mint metafora”* című munkája óta a művész (arteficiális intelligencia: AI; copyright Szentjóni Tamás) faragta esszébe illő közhely. A fiktív karakterek mellett az alkotók számára is sorsfordító elem a tuberkulózis; a görög fátum kapitalizmus kori pandant-ja; gondoljunk Keats, Csehov vagy Orwell esetére. A Koch bacillus okozta senyvedés, a „specifikus gyulladás” sokrétű allegória (Sonntag, 1). Krúdy törékeny nőalakjai hányszor „mellbetegek” – „köhög a viktoriánus kor, a belle époque, a boldog békeidők irodalma” [Molnár 2024a:31]. A kor olvasója pontosan értette,

amikor az Isten rabjai első oldalán ezt olvassa: „Én már nem sokáig élek, - kezdte az apja azon a rekedt, susogó hangon, ahogyan a mellbajosok beszélnek...” [Gárdonyi 1943] – majd „a beteg a mellére tapasztotta a tenyerét, mintha le akarná fogni a köhögést és susogva folytatta’ vagy: A köhögés újra elfogta. Kínos. mély köhögés. Szinte érezni lehetett, hogy valami szaggatja a tüdejét.” A kór szinte a művészi lét, a tehetség sine qua non-ja is. A magyar kabaré atyja, Nagy Endre gúnyosan meg is jegyzi Ady végül csak átmenetinek bizonyult vérképéséről: seba, utóbb behozta... [Molnár 2023:32]...” Közhely közhely hátán.

Mi indokolja hát, indokolja-e bármi, hogy egy esszényi időt raboljunk az olvasótól, ekkora leütésszámot szenteljünk egy mára elfeledett regénynek, mely a kor szokása szerint folytatásokban jelent meg (Pesti Hírlap) – 1922 nyaratól kezdve, s az utolsó rész már a szerző halála (1922. október 30.) után jutott csak el az olvasókhoz. Két éve, hogy – 1920. június 4-én aláírtuk a trianoni békeszerződést; az önmagával határos csonka országból nézve Erdély is külföld immár. Horthy Miklós konszolidálódó Magyarországot Bethlen István második kormánya vezeti, és a póráz végén való jó magaviselet jutalmául felvettek minket a Népszövetségbe. Gárdonyi a tavasztól napról napra gyengül; de az 59 éves férfiből leginkább az élniakarás fogy el, semmint valamely, orvosilag jól megfogható kór gyötörné. Elfogy az ország, elfogy az Egri csillagok a hőseposz írója is. Innen nézve búcsúregényt olvasunk. Sorsvázlatokat, s ahol kell, ahol lehet finom öniróniával festenyzett lélekrajzokat. „Az asszony sírt¹. S leánya is sírt vele. Az asszony fel-felfakadozott a zsebkendőjéből: Ne menj férjhez soha! Olga ne menj férjhez! Férfi ronthatja meg csak a nő életét!” – kezdődik Kvabka Olga, pontosabban édesanyja szomorkásan egyhangú története Szentlőrincen. Pécsett olvasva a regényt, egészen természetesnek tűnt, hogy a közeli Szentlőrincen, Baranya vármegyében kezdődik a történet; hiszen már az Egri Csillagok kezdő jeleneteinek is ez a vidék ad helyet. Kisvárosi, nagyközségi félparaszti világ; lehetne Siklós, vagy Sásd, de történhetne a Gárdonyi számára oly meghatározó távoli Devecseren is [Barna 2012, 114]. Megnéztem néhány korabeli képeslapot, átvonatoztam a szentlőrinci vasútállomásra. A vasút utca – szokatlanul – nem vezet sehova, főtérre különösen nem, mert itt olyan nincs. Álltam az 1907-ben, az Eszterházyak (kastélyuk szemben, a barokk Szent Lőrinc templom mögött; most városháza) és Zichy püspök adományából épült klinkertéglás, négy tanító lakásos tényleg impozáns népiskola előtt. Kezemben a könyvvel elbizonytalanodtam; mert Kvabkáék templomi esküvőjéről nem esik szó a regényben. Lehet, nem is a mi Szentlőrincünk ez, hanem Pestszentlőrinc vagy

¹ A mai olvasót zavarbaejtő nyelvtanú, rövid, kapaszkodót nem kínáló nyitómondat. Váratlan helyről rímel rá egy ikonikus rockdal szövegének első sora: Sír az az asszony. (Tunyogi Rock Band: *Szabad vér*; 1996 Závodi-Horváth)

éppen Sárszentlőrinc, talán mindegy is. Gimnáziumának lennie kellene; hiszen ott tanított Olga anyai nagyapja. Hetvenhét szentlőrinci fiatal férfira emlékszik a homokkő Nagy Háborús emlékmű; ez nagy helyre vall, de gimnáziuma csak városnak volt akkor is. Bejárhatott innen Pécsre, vagy a másik Szentlőrincről Pestre. Keresnék egy házat, ahol lakhattak; egy módosabb porta – most szikvízüzem – kapóra jön. Hát Kvabka? Az efféle síkföldi községek belsőbb utcái nemigen különböznek, az egykori, regénybeli sövénykerítések között ma Kádárkockáknak igyekeznek emberszabásúbb külsőt adni. Jellegzetes épületek híján könnyű eltévedni, feladom. A regény még jellegtelenebb pesti környezetben folytatódik a történet, itt bontakozik ki (igaz, takarékos mondatokban) a férj/apa, a minden bajért felelős izsakos pallér (típus)története. Az anekdotasorból egybeálló sorsleírás – melyből egy durva jelenetet kivéve hiányzik az erőszak – nem nélkülözi a szarkazmust; Kvabkáné egyszerre áldozat és önnön rossz sorsában passzív tettetárs. Jó pár oldal fegyelmezett olvasás kell hozzá, hogy a fordulatok, a mondatfűzés ne lassítsa a mai, igénytelen szövegfogyasztáshoz szokott befogadást. A regény első harmadára megismerjük az anyai szenvedés teljes spektrumát, ha a fájdalomában osztozni – részben a fel-felvillanó finom gúny hatására is – nem is sikerül. „A férfiak mind gonoszak” – tanítja, óvja a lányát [Gárdonyi é. n. 30] – és tudatja velünk, olvasóival. Mintha az hajtaná, ha már a saját anyja elmulasztotta megvédeni őt maga magától annak idején, most rajta a sor, hogy megvédje a lányát. Olga a szűk, sötét pesti lakásban szerzett tuberkulózisának súlyos diagnózisára az orvos jó levegőt, vidéki életet ajánl (Gárdonyi é. n. 49). A kor medicinája a magashegyi levegőt javasolja (Molnár 2024b38) – élhet vele, aki megengedheti magának. Míg a regénybeli tér, Erdély igen, az idő már nem fontos; történelmi tény, hogy a megírás, de különösen a megjelenés idejére Erdélyt megszállták a románok. Olga postamesternő-sége önállóságot ad a hősnőnek, önellátó sőt ápoló, gondoskodó személyt mutat és ebben az értelemben modern nőalak². A szolnoki állomási jelenetben (Gárdonyi é. n. 52–54) – a korábbi barátnő, Berta; az „elbukott nő” (és nem mellékesen sötét árnyként mellette a vélhető bordélyosné) immár bizonyíték az anyai intés igazára: „a férfiak ördögök”. Erdélyben, egy névtelen kisvárostól órányi kocsizásra lévő hegy, fenyvesekkel ölelt falu lesz a továbbiakban a szűkre és mégis oly tágra szabott színhely. Dr Sipos Csaba a Pestről csakúgy tuberkulózisára gyógyulást kereső fiatalember a szövegtest második harmada elején (Gárdonyi é. n. 60/176) jelenik meg. Eddig sem kanyargott sokat, de innentől lineáris a cselekmény: a vége pontosan tudható. Olga révén tudja az olvasó is, hogy a férfi számára nincs menekvés [Gárdonyi é. n. 79] A „hová” helyett tehát a „hogyan” az író mesterségi kérdés itt. A sorstársak ártatlan, egyre hosszabbodó sétái során Olga gondoskodó önzetlen

² Óhatatlanul idekíváncozik Bródy Sándor *A tanítónő* című darabja (1908).

szeretete plátói szerelemmé alakul; ami felszabadítja az anyai nyomás alól is. A férfit finoman árnyalt, részben betegségével is magyarázható önzése és ábrándos pesti amorózus ideája akadályozza a rá váró éteri szerelem felismerésében, a viszonzásról nem is beszélve.

A cselekmény tragikus fordulatát (Gárdonyi é. n. 134/176) Etel, Sipos idealizált, de Olga szemén át láttatva igencsak középszerű menyasszonyának (egyébként sajnos logikus és ésszerű) szakító levele jelenti. (Többedik olvasásra tűnt csak fel, szó szerint orrontottam meg egy parfüm, a „dzsoki blök”-nek nevezett Jockey Club³ többedszeri felbukkanását. Előbb Berta [Gárdonyi é. n. 36] most pedig Etel finoman gúnyos jellemzésére használja Gárdonyi ezt a márkát (Gárdonyi é. n. 102, 121) Etel sorai veszik el a férfitől a gyógyuláshoz önmagában amúgyis kevés életkedvet, hogy innen egyre gyorsulva bontakozzon ki a történet a végzetes befejezés felé. Sipos szeme kinyílik (vagy megszabadult saját illúziói csapdájából?) – és Olgára végre férfiként tekint, akiben pedig felébred az eddig szelíden, de konzekvensen elnyomott nő. A temetői jelenetben (Gárdonyi é. n. 152) a négy cigányfiú (három hegedű és madzagon cipelt brácsa) húzta népdalra, a „Vékony deszka kerítés”-re (erre még visszatérünk) járnak: ez Olga első és utolsó tánca is. Mégsem haláltánc ez; különösen nem a középkori (gótikus?) értelemben. Az utolsó húsz oldal, a főhős agóniájával Gárdonyi Olga reménytelen önfeláldozó harcát állítja szembe, melyet egyszerre vív a kegyetlen téllal, a józan falusiakkal és a reménytelen betegséggel.

Különös ez a halál, a doktor Siposé: nélkülözi a mélységesen megrendítő hatást, sőt még a tragikumot is: olyasmi történik, amit valamennyien várunk; megvált a szenvedéstől – amit az író sokkal inkább sejtet, semmint bemutat. A másik földi élet, a női főszereplő sorsa természetes és szép befejezésével zárul a regény. Olga így kéri anyját: „Az ő sírja mellé – suttozta – ássad meg az enyémet is. – S Habocska óhajtása még azon a héten teljesült.”

A név ilyenén használata – doktor Sipos kedveskedése – az olvasói optika (és így az írói is) változását jelenti: így látjuk a két, az ebből a világból kilépett két kedves, esékeny alakot.

Orvosi olvasatban feltűnik a kórleírás szinte Németh László-i pontosságú bemutatása, holott az író csak laikus, de tűpontos megfigyeléseire támaszkodhat.

³ Jockey Club Parfum: az 1840-es évektől egyre népszerűbb, keleti-parti amerikai „szagos víz”. tiszta, klasszikus merész, sportos illat, melynek kezdeti határozott citrusos és bergamottos jellege idővel jázmin, gólyaorr/muskátli, borostyán, ilang (maláj illóolaj: a virágok virága), szantálfa és pézsmá vegyülékének érzetébe megy át. A trió másik két tagja: Yacht Club és Polo Club neve is jelzi, hogy az amerikai luxus jelei: sokkal inkább illenek a Nagy Gatsby világába, mint a pesti Korzóra.

Gárdonyi egri házának könyvespolca előtt állva hiába kerestem orvosi szakkönyveket – bár az is lehet, hogy voltak, csak időközben elvesztek. Pessoa lisszaboni háza polcain (Casa / Biblioteca Particular Fernando Pessoa [Ferrari 2011.], Sir Walter Scott abbotsfordi kastélya könyvtárszobájában a kötetek között böngészve (Molnár 2024C179) nem kellett sokat keresgélnem, míg rábukkantam a kor jellegzetes általános kézikönyveire, a szerzők kulcsműveinek gutenbergiánus forrásaira. Gárdonyinál nem találtam orvosi könyvet a polcokon. A regény „szakmai olvasata” a szerző mély, alapos orvosi ismereteiről tanúskodik, ami, meglehetősen „csupán” a kiváló írói megfigyelések egyezése egy korabeli tudógyógyász idevágó tudásával. A szereplők szedte gyógyszerek hibátlanok, kezdve a lipantinnal (Gárdonyi é. n. 73) az ópiumig és származékaival, ideértve a Roche gyógyszercég gyártotta pantopont (Gárdonyi é. n. 63, 94) amit Csáth Géza is használt, igaz ő injekcióban és más céllal. A morphin (Gárdonyi é. n. 166), Codein, Dover-por, Agaricin szalmiák(szesz) és a Kreozol (Gárdonyi é. n. 63) csak mintegy kiegészíti a gyógyszerpalettát. Még a vérzéscsillapító alkaloidaé, az Ergotiné sem hiányzik az üvegcsék közül (Gárdonyi é. n. 168.o). Jó közelítéssel feltételezhető, hogy ezeket a szereket egri kezelőorvosai révén ismerte. Hiánytalanul sorolja Gárdonyi a korban a tuberkulózis tüneti kezelésének teljes arzenálját. A végstadiumú tuberkulotikus beteg fellángoló reményéről, a közelgő végzettel való alkudozásról majd sokkal később Kübler Rossnál olvasunk.⁴

Még Kvabka lassú („és megérdemelt”) halódása is orvosilag pontos leírást kap: a csak tejfölt nyelni engedő nyelőcsőrák (Gárdonyi é. n. 49) az orvos olvasó diagnózisa. A regény orvosalakjai (a névtelen pesti doktor; 48. oldalon: hol laknak, jó levegő kell; Halász dr (Gárdonyi é. n. 57.o. és később) – tudásuk korlátainak ismeretében, kíméletes, de őszinte beszélgetéseikben tükrözik Gárdonyi ideáját a jó orvosról és remélhetően saját tapasztalatait is.

Számos oka van tehát annak, hogy a regény szerepeljen a hazai kultúrorvostani/ orvosbolcsészeti kurzusok ajánlott olvasmányai között [Ureczky2025i.p] A kórtól túlfűtött anyagcsere okozta hiperaktivitástól (lásd József Attilánál a 37 fokos lázat), a gyerekes világmegváltó gondolatokig mind megannyi tipikus tünetet találunk (Gárdonyi é. n. 120–126). A mindent megrontó pénz eltörléséről való naiv ábrándozás orvosi hűséggel ábrázolja Sipos jellemét, a tudat lázas kitágulását és mutatja be Olga szelídségét.

A regény filozófiai vonulata – szelíd domb (Somogy, vagy Tolna vármegyéből való; Szentlőrincről nézve már a Mecsek is hegy) mert van neki, ha nem is terpeszkedik el rajta, mint Lukács György / Settembrini a *Varázshegyben* – a szelíd beletörődésé, a hétköznapi emberek sorsnak való kitettségé. Ha lett volna a Gár-

⁴ Elisabeth Kübler-Ross: *A halál és a hozzá vezető út*. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1988.

donyi regénynek angol fordítása – ami sajnos teljességgel elképzelhetetlen – talán elnyeri a kegyetlen kritikus JB Priestly tetszését is, aki szerint a filozófiai traktátusok nélkül nagyszerű regényt írt volna Thomas Mann [Priestly 1960. 422]

Szabályszerűség, de egy esszében talán megengedett hiányolni azt, aminek bár volna helye, mégis egy írásműben. A Gárdonyi egész életművében, az utolsó előttiben is [Gárdonyi 1916] jelenlévő Isten (címben, szövegtestben) ebből a regényből, ami témája a halál miatt talán a leginkább meghívna a túlvilági létet a textus szövetébe – hiányzik⁵. Látszólag. Úgy hiányzik, mint a kimondott szó egy néma imából; ez már a legbensőségesebb viszony tükré; a megnyugvásé. Mindenki, a regénybeli szereplők, az olvasó, és legfőképp az író is tudja, hogy miről van szó: ez a végtelen szelídségű elmúlásregény néma Istenhymnus – és vele Gárdonyi búcsúzik.

Sok más, talán jobb olvasata is van a regénynek: jogosultnak tartanék és nagyon is érdekelne a feminista értelmezés is. Számomra mégis a vendégszövegek posztmodernitást megszegyenítő megjelenése a legizgalmasabb. A jelenség nyilván nem lep meg bő félszázad múltán Eszterháznál, a technikával bőven élő többiekénél, de fejbe rúg egy minden szempontból más világból való Gárdonyinál. Kvabkáné – a rangon alul férjhez ment iskolázott, olykor mulatságosan sznob lecsúszott polgárasszony sokat, jól és passziósan idéz Petőfitől, Arany Jánostól (Gárdonyi é. n. 4, 85, 92, 98); melyekre a Sipos cinikus reagálásában az irodalmi divatokra való nyelvtöltögetés is benne van. Szinte vártam, hogy Gárdonyi hőisével Adyt is idéztessen; de ő az olcsó megoldás helyett Poe Hollójából citál (Gárdonyi é. n. 29).

A regény nyújtotta olvasmányélménynek azonban van egy egészen különleges rétege, amit a zenei idézetek rejtene. Gárdonyi számos művének szövetébe sző be a korban közismert dalokat; de ez itt most más; organikus szerepük van⁶ Gárdonyi regényeiben ugyanis, írói eszközként a máskor, sokszor, hangulati aláfestésként használt „zenei betét” itt pusztán illusztratív szerepéből kilépve hangsúlyképző elem lesz a megidézett népdal. Van, hogy elég csak címében felidézni a sorsfordító, Kvabka udvarlásában oly fontos egykori szentlőrinci palánkot, mint a bukovinai „Vékonydeszka kerítés” nótát: az olvasó már hallani véli a dallamot, érezni a ritmust; Sipos tánca olyannyira érzékletes (Gárdonyi é. n. 153). Székely népdalból (Maros, Küküllő mente) származik a sorpár „Nem engedik azt az Egek

⁵ Az utolsó előtti írásmű címe is ezt bizonyítja: *Szunyoghy Miatyánkja* (1916)

⁶ Két, mai, azaz évszázaddal későbbi regény kívánczik ide, amelyekben egy-egy zenei alkotás csakúgy szerves kötőanyag: nélkülük más könyvet olvasnánk. Olivier Bourdeaut: *Merre jársz Bojangles* regényében (2016) Jerry Jeff Walker country száma a Mr Bojangles központi motívum. Lawrence Block *Ha a szent kocsmá is bezár* (1986) művében a főhős megértésének kulcsa Dave Van Ronk *Last Call* című blues-a (1973).

/ hogy én téged szeresselek (Gárdonyi é. n. 3)⁷. Esztike, a cselédlány dalol (rá is szól Kvabkáné: Esztike, ne nyikorogj) „Addig innen rózsám el nem mégy / míg három szál gyertya el nem ég” (Gárdonyi é. n. 70)⁸. Esztike dala újra és újra felbukkan; ismétlődik, s a gyertya említése hol rövid és baljós (Gárdonyi é. n. 79) hol bukolikus jelenetbe ágyazott (Gárdonyi é. n. 87), mint az „Azt a kutya mindenit” kezdetű népdal (Gárdonyi é. n. 139) kapcsán is.

Egy műdal; magyarnóta szerepel, Dankó Pista-Pósa Lajos szerzeménye a Darumadár gyere velem) [Gárdonyi é. n. 59] és egy cigány nóta, a „Nem kell nekem selyembárony takaró” (Meghalok érte / Pala mero) [Gárdonyi é. n. 58].

Közbevetendő – és a Gárdonyi recepció vagy éppen annak kacskaja volta – hogy ezek egy le és eltűnt (eltüntetett) kultúra csökevényei; és ez a hazai, szocialista valóság (1949-1989) éveire nagyjából, egészében igaz is lenne. Különös, hogy Kodály és Bartók hazájában ez árvalányhajás, sírva vigádós, szégyellnivaló motívumokká degradálódott. Reményt a csodaszámba menő táncházmozgalom ad: akár egy hangoskönyv illusztrációjaként is. Mert a történet film után sóhajt, ha nem a Harry Potter próza és filmnyelvvvel tompított agyú közönségben gondolkodunk.

A regény szövegét, a szóhasználatát nem kímélte az elmúlt száz év, nem öregeedett jól; a stílus mára más irányt vett. A gazdagon árnyalt. fluid lélektani tartalom nehezen találja meg a formáját a történelmi regényre optimalizált, az anekdotikus történetmondásról soha le nem mondó Gárdonyi stílussal, mint befogadó edényben. Ám ha a textussal való megküzdés természetes követelmény a *Sátántangó*-nál, akkor miért ne volna egy másik regiszterben az Gárdonyinál? Krasznahorkai olvashatósága Jókaiival összemérve – miközben a befektetendő energia arányos, közel azonos – nyitott végeredményű.

Miként válaszoljam hát meg a magamnak feltett kérdést: Gárdonyi regénye hogyan illik a nagy tuberkulózis regények sorába? Az, hogy Thomas Mann regényének német bemutatását két évvel előzte meg, önmagában nem érdem. Hogy a hazai irodalmi köztudatban ott van, ahol (jobbára sehol), az a mi bajunk; már azé, aki törődik vele. Nemigen van keletje az olyan regénynek, aminek elsajátításáért meg kell küzdeni. Ebben már osztozik Thomas Mannal. A Varázshegy érdemi külső cselekmény nélküli belső fejlődésregény, tere – egy hóvihartól eltekintve - a szanatórium zárt világa. Gárdonyinál is szűk a tér, de érezni a fenyvesek illatát, látni az ösvényt, ha nem is távolodik el soha nagyon a falutól, a temetőtől. Míg azonban a Varázshegyet a közelgő pusztulás uralja, a névtelen erdélyi faluban a

⁷ Már angyalom, Isten hozzád kezdetű dal.

⁸ Addig (innen) rózsám el nem mégy... kezdetű somogyi népdal. A sorpár más népdalokban, vendégként is előfordul (pl. Tolna vm), illetve Dél-Somogyban „Erre gyere rózsám, nincsen sár” kezdetűben.

halál nem valami nyomasztó, szorongató jövőként van jelen, hanem mint az elmúlás sztoikus tudomásulvételének tárgya. Könnyebb a dolga a hasonló témájú Sommerset Maugham regénynek, a *The Sanatorium*nak (1939; film: 1950, TV adaptáció 1960) – könnyű és olvasmányos; üdítően semmitmondó. Most jelent meg magyarul az 2018-es Nobel díjas írónő Olga Tokarczuk (megint egy Olga...) *Empozion* című nagyszerű (rém)regénye (2022). Mann művének feminista parafrázisában a betegség szimbolikus erőt kap; a természet és az ember viszonya olyan mágikus-hyperrealista ábrázolásában, amire csak egy zseniális nőíró képes. Gárdonyi regénye ebben az összevetésben nagyon földszintes; szinte Szabolcska Mihály-osan, Pósa Lajos bácsi-san egyszerű. Azaz más dimenzióban értelmezendő. Csak saját magával mérhető. Pontosan ez a különbség indokolja a feltáró gondolkísérletet: melynek eredménye ez az esszé.

Irodalomjegyzék

- Barna Béla: *Gárdonyi Géza az újságíró*. *Acta Acad. Agriensis* 2012; 39:113–127.
- Ferrari, Patricio: *On the Margins of Fernando*. Pessoa's Private Library: A Reassessment of the Role of Marginalia in the Creation and Development of the Pre-heteronyms and in Caeiro's Literary Production *Luso-Brazilian Review* University of Wisconsin Press 2011; 48 (2): 23–71.
- Gárdonyi Géza: *Ki-ki a párjával*. Dante Könyvkiadó, Budapest. Gárdonyi Géza Munkái sorozat, évszám nélkül (é. n.). (Első könyvalak: Légrády Könyvkiadó, Budapest, 1923)
- Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*. Dante Könyvkiadó, 1943; 1–3.
- Gárdonyi Géza 1962. *Szunyoghy miatyánkja*. In: Gárdonyi Géza: *Ábel és Eszter. Kisregények 1905–1913*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962. Budapest. (*Szunyoghy miatyánkja*. Budapest: Singer és Wolfner. 1916.)
- Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2008.
- Keller Péter: *Ajánlás*. In: *A velünk élő Gárdonyi. Vallomások*. Szerk Keller Péter 2024; 9–11.
- Hatvany Lajos: *Gárdonyi utolsó regénye*. *Nyugat*, 1923. november 16.
- Molnár F. Tamás: *Tuberkulózis. Tömeges megbetegedések, és társadalmi következményeik. Történelemalakító tömeges fertőző és nem fertőző betegségek*. In: *Történeti egészségtan*. Szerk: Ember István, Molnár F. Tamás, Varga Csaba Dialóg Campus Kiadó 2010; 64–72.
- Molnár F. Tamás: *Történeti egészségtan és kultúrmedicina. Betegségek, epidémiák és égi másuk, lenyomatuk, tükröződésük*. In: *Történeti egészségtan*. Szerk: Ember István, Molnár F. Tamás, Varga Csaba Dialóg Campus Kiadó 2010. 186–190.

Molnár F. Tamás: *A tuberkulózis sebészi kezelésének rövid története*. In: Kovács Gábor: *A tuberkulózisról másképpen*. Medicina Könyvkiadó Budapest, 2023; 187–222.

Molnár F. Tamás: *Mesés tüdőbetegségek*. Orrok és köhécselek. Amega 2023; 30 (5): 32–35.

Molnár F. Tamás: *Színek és szanatóriumok*. Amega 2024; 31 (6): 38–42.

Molnár F. Tamás: *Szénanátha és vérköpés*. Amega 2024; 31 (5): 31–35.

Molnár F. Tamás: *Gárdonyi Géza, a mécses*. In: Keller Péter: *A velünk élő Gárdonyi. Vallomások*. Szerk.: Keller Péter, 2024: 172–180.

Priestley Literature and Western Man Heinemann, London, Melbourne, Toronto 1960. p. 422.

Ureczky Eszter – Molnár F. Tamás: *Kultúrorvostani négykezes. Műút*, 2025; 70: pp: in press.

Vaget, Hans Rudolf: *The making of The Magic Mountain*. Thomas Mann's The Magic Mountain. A Casebook. ed. Hans Rudolf vaget, Oxford University Press 2008; 15.

Z. Szalai Sándor: *Gárdonyi nagy útja*. Kairosz Kiadó é. n. (2014): 416–8.

Karádi Zsolt

„... s a nap fehér folt csak a föld fölött”

Megjegyzések Gárdonyi Géza költészetének verstanához

Szoviár János emlékének

2025. október 11-én éppen a mai, Gárdonyi Géza költeményeinek verstani elemzéséről szóló dolgozathoz kerestem szakirodalmat, amikor rábukkantam Szoviár Jánosnak az *Agria* 2013. őszi számában megjelent „*Azt mondd-e, hogy versnél szebb a próza?*” című, *Tollvonások Gárdonyi Géza lírikusi portréjához* alcímű esszéjére. És akkor derült ki, hogy Szoviár tanár úr két nappal korábban, október 9-én reggel, ötvenéves korában elhunyt. Az itt következő tanulmányt az ő emlékének ajánlom.

*

Gárdonyi Géza lírájának recepciója meglehetősen gyér számú írásban ölt testet. Alapműnek Kosztolányi Dezső esszéje tekinthető. Kosztolányi máig ható élességgel látta és láttatta a Gárdonyi-líra sajátosságait, midőn ezt írta: Gárdonyi „költészete a népdalainkból lelkedzett. Egy neuraszténiás ember idegrendszere végigrezgette magán a magyar népdalokat. Ma már tudjuk – a naturalizmus komikus csődje után –, hogy a parasztot nem lehet azon nyersen beállítani a könyvbe, az az érdekes, amit mi veszünk észre rajta, és a népdalt se lehet „átvenni” és „utánozni”, az a költészet, amit mi látunk és érzünk bele. Gárdonyi Gézához kerülő úton jutott a népdal, a magyar vidéki városon keresztül, amely magába hasonítja és anélkül, hogy tudná, a vérben őrzi (...) A városi költészethez, amelyet a legújabb nemzedék fejlesztett ki, átmenetet alkotnak ezek a versek, amelyek nem népiesek a szó régi értelmében és nem városiak a szó mai értelmében, csupán egy kisvárosi remete nemes álmai.” (Kosztolányi 1914.)

Schöpfung Aladár 1922 őszén, Gárdonyi halálakor a *Nyugatban* közzétett cikkét így fejezte be: „Érdekes, hogy Gárdonyinak a magyar vidéki életet a maga intimitásában ábrázoló művészete korban összeesik azzal az idővel, amikor a nagyvárosi élet motívumai és a nagyvárosi ember lelki struktúrája először nyomultak be nagy erővel a magyar irodalomba. Ettől a korhangulattól ő tudta magát legjobban függetleníteni s ennek inkább szimbóluma, mint tényezője a saját elmenekülése a fővárosból a vidéki élet magányába, abban az időben, amikor a magyarok nagy tömegei a menekülés fordított útját keresték: a vidékről menekültek a fővárosba. De Gárdonyi a maga útjain járó, mindentől és mindenkitől független lélek volt, egész a különködésig. Ösztöne arra hajtotta, hogy konzerválja magát úgy, ahogy fiatal korában kifejlődött a lelki világa. Ezzel pedig konzerválta magában az életnek azokat a képeit is, amelyeket gyermek- és fiatakorában öntudatlanul magába

szívott. Semmire sem gondolunk annyi szeretettel és gyöngédséggel, mint gyermek- és ifjúkorunk élményeire. A gyermekkori és ifjúkori élmény frissessége adja meg Gárdonyi falusi írásainak báját, azt a meleg, közvetlen és dalszerű lírát, amely alakjainak és történeteinek a természetes levegője.” (Schöpfung 1922)

Sík Sándor nagyívű tanulmányában izgalmas gondolatokat fogalmazott meg: az író „legalább pályája első felében mintha elsősorban lírikusnak érezné magát. Szüntelenül ott sajog benne a nosztalgia a szorosabban vett költészet, a líra, a vers után. „A próza nekem robot” – mondogatta – „sosem örülök úgy egy-egy regényemnek, mint négy jó verssornak” (...) Két kis versfüzetét többre tartotta minden regényénél.” (Sík 1928: 96) Sík ezután idézi Gárdonyi *Tolsztojnak* című költeménye első és harmadik versszakát, hangsúlyozandó a zárlat szentenciáját:

*A próza mállik, szertehull, ha régi.
A vers örök, mint minden, ami égi.*

Később néhány „mély inspirációjú” művet (Útra-készülés, *Esti harangszó*, *Egy este*, *Fiamnak*, *Fölfelé*, *Éjjel a mezőn*) említ, ám ezekkel, illetve az *Április*, a *Fűzfalevél*, a *Nyárfalevél*, s a *December* címűekkel kapcsolatban megjegyzi: „[m]indek előtt azonnal szembetűnik, hogy ami ezekben a költeményekben, még a legszébbekben is, megkap, az nem a líraiság intim zenéje, hanem majdnem mindig a reflexió csendes hullámmása.” (Sík 1928: 97) Az Útra-készülés részletes elemzését követően így folytatja: „Gárdonyi fantáziája sem lírikus-fantázia, minden énre-vonatkoztatottsága mellett sem. Az igazi lírikusnak a mindenség egy kitágult, kivetített én; a lírikus magából, a maga lelkéből szerkeszti meg a világgépet. A Gárdonyi-féle realista-fantázia számára a világ az elsődleges, abba érzi bele a maga érzését, abba olvassa bele a maga lelkét. Az effajta líraiság nem mossa el a valóság objektív színeit, csak lírailag színezi, átfesti őket: lírai csillogású objektív képet ad, nem tiszta lírát...” (Sík 1928: 98–99)

1933-as írásában Tamás Ernő Gárdonyit a századvég irodalmi folyamatában igyekszik elhelyezni, azt írván: „A népi szemlélet és tudatos kezdetlegesség viszont sokszor túlzásba viszi és akkor formai pongyolaságba, hevenyészettségbe téved. Konok hit a népköltészet irodalmat, nyelvet megújítható erejében kellett ahhoz, hogy Vajda János, Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő után népdalszerűen, de mégsem a levitézlett, Petőfit utánzó népköltők módján írjon Gárdonyi a századfordulón. A Hét-ben egyre-másra írták a városi hangok verseit Heltai Jenő, Makai Emil, Martos Ferenc, Erdős René, Szentessy Gyula – Gárdonyi éppen velük szemben áll ki a gátra a maga irodalmi ideáljáért.” (Tamás 1933)

Bóka László 1958-ban szerkesztette a *Gárdonyi Géza versei* című kötetet, amelynek előszavában többek között ez áll: az ő „minden művében, prózájában, ver-

sében egyaránt, otthonosan érezzük magunkat, mint a külföldről hazatérő utas, mint a szülői ház ajtaján benyitó ember. Mert ha kinyitjuk a könyvét, anyanyelvünk boldog biztonságában érezzük magunkat. Verseiben ehhez a biztonsághoz a verselés önkéntelen természetességének jó érzése járul. Gárdonyi nem mívelő mestere, nem virtuóza a magyar versnek, hanem énekes madara, önfeledt dúdolója.” (Bóka 1958: 21)

Gárdonyi Géza legelszántabb kutatója és monográfusa, Z. Szalai Sándor 1970-ben adta ki a *Gárdonyi műhelyében* című könyvét. Ennek hetedik fejezete tárgyalja az író líráját. Az addigi értelmezések nyomán kialakított felfogását tömörítő bekezdésben Gárdonyi sajátos hangja kapcsán mondja: „[ö]sszességében nem nagyigényű, olykor szentimentálisan érzelmes költészet az övé, miként Heltaié, aki szintén nem a nagyváros egészét, hanem annak egyik rétegét képviselte. Máig ható újszerűségüket ne a verselési módban, hanem az új témák beáramlásában, a személyesebb hangvételben, kötetlenebb felfogásban, továbbá köznapi fogalmakat is ügyesen beépítő nyelvben keressük. Technikai készségük néha a modorosságig egyszerű, sőt – kimondottan vagy kimondatlanul – megkerülését jelenti Vajda és Reviczky elvontabb költészetének is.” (Z. Szalai 1970: 111)

Megjegyzendő, hogy a Gárdonyi Géza: *Versek – drámák* (1966) kötet *Költészet és színpad* című utószavában Z. Szalai csaknem pontosan ugyanezt írja, rámutatva, hogy „– például a *De szép az éj*, a *Levél a tanyáról*, az *Éjjel a Tiszán*, az *őreghonvéd* és a *Szeptember* – a kor legjobb költeményei közé sorolható.” (Z. Szalai, 1966: 470)

Az irodalomtörténész további munkáiban (*Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*, *Gárdonyi nagy útja*, *Az újító Gárdonyi Géza*) a lírikus elemzésekor voltaképpen e korai fejezet gondolatait ismétli-variálja; a legutóbbi könyvben vitatható verstani megjegyzéseket is tesz – de ezekről majd később.

Izgalmasan újszerű megközelítést alkalmazott Bednancs Gábor, amikor a tér és emlékezés szerepét analizálta Gárdonyi lírájában: „[h]a az emlékezés során épp a színre vitt térstruktúrák azok, melyek meghatározzák a felidézés gesztusait, akkor mégiscsak igaza van Kosztolányinak abban, hogy a modernség, mely egyre inkább szerkezeti vetületében láttatja az időbeli mozzanatokat, képes volt létrehívni azt a horizontot, ahonnan Gárdonyi versei újra beszédessé válhattak. A vers hangjában megjelenő idő, a költeményekben fenomenálisan kirajzolódó tér a szövegalakítás minden furcsasága és látszólagos aránytalansága ellenére megfontolandó, egyéni távlatokat nyit az olvasók előtt.” (Bednancs, 2015: 392)

Verstani vizsgálódásainkhoz impulzusokat Pomogáts Béla 2013-as írása adott, amelyben a szerző többek között azon vívódik, mi magyarázza, hogy a kor konvencióihoz alkalmazkodó, olykor modernebb hangokat is megpendítő Gárdonyi-hang – Kosztolányira is utalva – oly’ „szeretni való”. Az esszé utolsó előtti egysége szerint: „[h]a az esztétika és az irodalomtörténet objektív mérlegén mérnök meg e verseket,

még nem tudnók meg, miért állják az időt. Ezeknek a verseknek valahogy filológiaiilag nem ellenőrizhető varázsuk van. Igaza van Bóka Lászlónak: Gárdonyi lírája irodalmunk meghitt titkai közé tartozik, mert ezt a költészetet nem objektív értékei, hanem szubjektív hangulatai avatják ma is elevenné – a vele való foglalkozás sem lehet elemzés, irodalomtörténeti és esztétikai érvek felsorakoztatása.” (Pomogáts, 2013: 17)

Ha e költészetről való gondolkodás sem irodalomtörténeti, sem esztétikai érvek mentén nem mozgósítható, akkor vessünk néhány pillantást Gárdonyi *verstani* megoldásaira: értelmezésünkben a *formák* alkalmazása nyilván esztétikai kérdés is...

*

Gárdonyi életében két kötet adott ki: az Április 1894-ben, a *Fűzfalevél, nyárfalevél* 1904-ben jelent meg. A harmadik, a *December* 1929-ben látott napvilágot. (1958-ban jutott az olvasók elé a *Gárdonyi Géza versei*, 1966-ban a főntebb említett *Versek – drámák*, 1994-ben pedig a Gárdonyi Géza: *Versek*. 2007-ben került a könyvespolcokra az Útra-készülés, az istenes verseket tartalmazó kiadvány. (Jelen dolgozat az 1966-os, illetve az 1994-es gyűjtemények anyagát vette alapul.)

Összességében megállapítható, hogy az *Egri csillagok* szerzője nem volt korszakos újító sem a tematika, sem a képalkotás, sem a versforma-használat terén. Témái (szerelem, hit, Isten, boldogság-boldogtalanság, természet, magány) gyakran a Petőfitől, Aranytól, illetve a népköltészettől örökölt műfajokban (dal, ballada, románc, elégia) és (főleg) ütemhangsúlyos és ritkán jambikus versformákban jelennek meg. Ezek taglálása előtt érdemes megjegyezni azonban, hogy Gárdonyinál olykor egy-egy mondat, egy-egy kijelentés váratlan hatású és igazolja a kritika azon véleményét, amely szerint lírája átmenetet képvisel Vajda és a századforduló, illetve Ady között (Bóka 1958: 6):

Fönn az égen pacsirta szól; harmatos még a mező; a nap úgy kél, mint egy szét-tárt szép nagy arany-legyező. (*Két leány*)

A strófa harmadik-negyedik sorának hasonlatában szereplő *legyező* kozmikus-sá tágul: a kép meglepő a harmonikusnak ígérkező nyitó szavak után, miként a téli tájat festő versszakban a hó és a köd Kosztolányira emlékeztető (*Téli alkony*) megoldása:

Már napok óta borult az idő. A földön hó. A havon szürke köd. A fának éjjelen-kint préme nő, s a nap fehér folt csak a köd fölött. (*Tél farka a pusztán*)

A fehér és a szürke variációiból szőtt, impresszionista kép Gárdonyi remeklési közé tartozik. Miként a *November* című költemény, amelynek a második, már-már szimbolista titokzatosságú versszaka után álló harmadik strófája szinte Csonkai rokokóját idézi:

*Megérzi az ember, mikor nem is látja,
 hogy valaki jött, és immár mögötte van,
 pedig nincsen nesze, sem árnyékmozgása,
 s megfordulunk rája.
 Így éreztem Istent mindig, hogy velünk van.
 Éreztem, mikor a holt föld kebeléből
 a zöldellő élet miriádja kélt föl:
 almafám rózsaszín virágba öltözött,
 s fehér üde szegfűm illatot lélegzett;
 fiatal ákácfa két ablakom között
 nőtt, nőtt, lombosodott, széjjel terjeszkedett;
 kék pohárkát a hajnalka kitárta
 s mézét a zümmögő méheknek kínálta;
 (November)*

Gárdonyi nem volt filozofikus alkat, néha azonban kozmikus kérdéseken is el-
 töprengett egy-egy pillanatra:

*Ha egyszer a nap egy nagy éjszakán
 elveszne a Föld tulsó oldalán,
 s mi várnánk, várnánk, hogy reggel legyen,
 s nem lenne reggel többé sohasem...
 (Napnyugváskor)*

Sőt, olykor a valóságos látványból kiindulva – nagy, összegző versében – ab-
 szurd, illetve szürrealista látomás kerekedik:

*El-elnézem olykor időtlen hosszasan
 a vágató csikóst a kályhám oldalán,
 ahogy a mély árkon szilajon átrohan,
 és sohasem ér túl a rámakarikán.
 Valami boszorkány, – hátul vagy előtte, –
 belebűvölte itt őt a levegőbe.
 És én egyre várom, álmodozva várom,
 hogy egyszer csak mozdul és elvágat tovább
 hajtja a vascsikós vasból való lovát,
 és csak üres helye marad a kályhámon.
 (November)*

*

Gárdonyi Géza költészete a versformák tekintetében nem túl gazdag. Munkásságának túlnyomó része ütemhangsúlyos felező 12-es, illetve felező 8-as. Ezek mellett alkalmazta a 8/6-os, a 7/6-os, a 8/7-es, a 3/2/3, a 4/4/2-es sortípusokat is. Az időmértékes formák közül a jambikust kedvelte, egészen trochaikus lüktetésű, illetve teljes szimultán vers alig van nála. Munkásságából teljességgel hiányoznak az antik sor- és strófatípusok, azaz a hexameter, a disztichon, a szapphoi, az alkai-oszi és az aszklepiadeszi strófa is.

A többnyire a 19. századi Petőfi-, Arany-formákat alkalmazó Gárdonyi barátját, Szabolcska Mihályt is követhette. Szabolcska például *A magam ösvényén* című kötetében (1907) zömmel ütemhangsúlyos verseket tett közzé (*Rákóczi nótáját...*, *Dal az odaégett levelekről, Messziről...*, *A finn dalosokhoz, Egy eljegyzési hírre, Dal az imádságról, Halott van a szomszédunkban, Őszi tájon, Karácsony este, Vizsgán, Lányhivatás.*) Jambikus lejtésű a *Tisza partján, A fájdalomból, a Maholnap, a Húsvét*, szimultán vers a *Betlehemi angyalok*, stb.

Gárdonyi a felező tizenkettőst sokféle mondanó, hangulat és műfaj köntöseként használja. Az történeti-epikus (*Korvin János, Az öreghonvéd*), a leíró (*Falusi strófák, Este*) a szerelmes (*Mikor téged látlak*), az epikus-hangulati (*Karácsony éjjelén, Magyar hegedűs.*), a balladisztikus (*Liliom Boriska*), a vallásos-istenes (*Vasárnap a rohicsi temetőben*), a játékos-évődő (*Levél a fiamnak*) hang egyaránt megjelenik benne. A „hagyományos”, négy, illetve nyolc soros versszakok mellett alkalmaz kétsorosokat (*Vasárnap a rohicsi erdőben*) és egyéb „szabálytalanokat” is (*November, Levél a fiamnak, Ygazság a földön*).

A felező tizenkettősök belső tagolása leggyakrabban 4/2// 4/2:

*Panaszodra siket, vigaszodra néma,
lelkében is balog, nagy lépésre béna!*
(Korvin János)

*Ez az öreghonvéd beszélhetne róla!
De hallgat ő. S hallgat a zöldelő róna.*
(Az öreghonvéd)

*Megtiltották, hogy a galambomhoz járjak:
nem nekem nevelték, gazdagabbra várnak.*
(Falusi strófák)

*Tarna vitéz hol vagy: földben-e vagy égben?
Akár ég, akár föld, gyere rózsám értem!*
(Magyar hegedűs)

*A 4/2-es tagolás mellett gyakori a 3/3-as megoldás is:
Karácson éjjelén, karácson éjjelén...
A templom kórusán leghátul ültem én.
(Karácson éjjelén)*

*Liliom Boriska keresi ruháját,
Patyolat kis ingét, virágos szoknyáját,
(Liliom Boriska)*

*s úgy másszál, hogy némi lábad is maradjon,
és minden bugyogód széjjel ne szakadjon.
(Levél a fiamnak)*

A ritmikai monotonía elkerülése érdekében a 4/4//4/2, illetve a 3/3//3/3 osztás többféle variációt mutat; gyakori eset, hogy a metszet *előtti*, valamint *utáni* hat szótag ritmikai tagolása nem ugyanaz, illetve az egymást követő sorokban változik az ütemek szótagszáma:

*Mikor téged látlak, mindig azt gondolom;
nem vagyok én ébren, csak szépet álmodom.
És hogy el ne röpjölj, itt ne hagyj engemet,
azért fogom mindig gyöngé kis kezedet.
(Mikor téged látlak)*

*S éreztem, hogy Isten itt van, itt e tájon,
mikor a nap fölkel az aranyos ágyon,
és felhőfátyolát arcáról levette,
meleget sugárzott minden elevenre.
(November)*

*Elhervadt a mező. Hullong a falevél.
Messze idegenből a had visszatér.
Csak egy legényt várok. Csak egy legény nem jön.
Elmaradt, ott maradt az idegen földön.
(Magyar hegedűs)*

Szép számmal találunk Gárdonyi lírai oeuvre-jében jambikus verseket is (*De szép az éj, Ének a Holdhoz, Házassági ajánlat, A mama elaludt, Április végén, A Margitszigeten, A falu reggel, Búcsú, Legszebb versem, Vilma, Balog Fáni, Fejét*

a szék karjára hajtva, Tolsztojnak, A bogár). A jambus ellentmondásos megítélésének dacára a magyar költészetben népszerű volt (Szepes-Szerdahelyi 1981: 248-254; Szuromi, 1990: 100-108). Gárdonyi Géza ugyanolyan hajlékonyan használja, mint a felező tizenkettest (*Kezdő tanítónak, Egy este, Tíz év múltán*). A jambusi vers a trocheusához képest kevésbé dalszerű, így jól alkalmazható a meditatív-hangulati-kontemplatív jellegű művek esetében. Effajta törekvéseket tükröz az Ének a Holdhoz, az Április végén, *A Margitszigeten, A bogár*. A jambus teret ad még egyfelől az epikus emlékezésnek (*De szép az éj, Búcsú, Vilma, Fejét a szék karjára hajtva*), másfelől az anekdotikus, illetve a balladás megoldásoknak is (*Házassági ajánlat, A mama elaludt, Balog Fáni*). Ebben a formában jelenik meg (a szakirodalomban leggyakrabban emlegetett) *ars poetica*, a *Tolsztojnak* is:

*Azt mondod-e, hogy versnél szebb a próza?
A próza fű. A vers közötté rózsa.
A próza billegdélő házi kácsa:
csak úszni tud, bár oldalán a szárnya.
A vers csapongó énekes-madár:
a földről mindig a magasba száll.
A próza csupa bővizű patak,
rajt hánykolódva megy a gondolat.
A vers aranyló tiszta napsugár.
A gondolat benn ölelkezve száll.
A próza morgó malom kelepe.
A vers a szívnek hárfa-éneke.
A próza mállik, szertehull ha régi.
A vers örök, mint minden ami égi!*

A mű arra is jó példa, hogy Gárdonyinál is – nyilván a nyelv természetéből adódóan – könnyen adódnak szimultán jambusi sorok. E sortípusban a penthemimerész típusú metszetet követő szó gondolati-jelentésbeli nyomatékkal is bír:

u - / u - / u // - / u - / u - / u
A próza fű. A vers közötté rózsa

u - / u - / - // - / u - / u -
A vers csapongó énekes-madár

u - / u - / - // - / u - / u -
A vers aranyló tiszta napsugár.

u - / u - / - // - /u - / u u

A vers a szívnek hárfá-éneke.

u - / u - / - // - /u u /u - /u

A vers örök, mint minden, ami égi!

A jelzett sorokban a hatodik szótaghelyen olyan jelentésszavak kezdődnek, amelyek erőteljesen járulnak hozzá versegész mondandójához (*vers, énekes-madár, tiszta, hárfá-éneke, minden*).

A jambikus-szimultán *Egy este* négy versszakának huszonegy sorából a penthemimerész előtt többnyire a 3/2 (illetve 2/3), utána a 3/2 és a 3/3 (4/2) ütemezés dominál, kiemelve ezzel a metszet utáni szó energiáját:

*az volt egyetlen bús gondolatom,
hogy bár ne lenne többé hajnalom!
akár a sötét Halálnak a vállán,
ha egyszer alszom, alszom: nem vagyok.
s én újra búsán hívom a Halált,
óh költs fel, mint e tavasz-reggelen!*

Népszerű forma Gárdonyinál a felező nyolcas (*Emeleti szépkisasszony, A Szikszay ablakában, Betyár-átok, Éjjel a Tiszán, Paizs Anna, Falusi nóták, Mikor itt vagy, A szív*). A népdaltól örökölt nyolcasok legnagyobbbrészt pontosan feleznak, eltérés csak néhány esetben észlelhető. Az *Emeleti szép kisasszony* hatodik sorában tapasztalható 3/3/2-es tagolás:

*Emeleti szép kisasszony
kikönyököl az ablakon.
Ő a kéklő eget nézi.
Kis darab jut innen néki.
Én meg azt a kék csillagot,
amely a / szemében / ragyog. 3/3/2*

A *Betyár-átok* negyedik sorában nincs felezés:

*Kinek láncon keze-lába,
szomorú az éjszakája.
Kezem-lábam nehéz láncon:
nagy is a szomorúságom. 3/5*

A *Paizs Anna* negyedik strófájának utolsó sora tér el a végig érvényesülő felezéstől:

*Negyedik: jött szőke hajjal.
Ájtatos volt, mint az angyal.
Mikor játszott, misét játszott.
Hogy pap lesz, előre látszott. 3/3/2*

A *Falusi nóták* első verse harmadik-negyedik strófájában szerepel a felezéstől eltérő megoldás:

*Hallod-e te Fodor Anna,
Fodor Anna, piros alma:
ha én cseresnyefa volnék, 2/ 4/ 2
sej, még jobban lehajolnék.
S ha én kismadár lehetnék, 2/ 3/ 3
a válladra lerepülnek.
Azt se bánnám, ha megfognál,
azt se hogyha megcsókolnál!*

Az kétütemű ütemhangsúlyos sortípusok / strófaszerkezetek közül Gárdonyi Géza köteteiben előfordul a 8/7-es (*Falusi nóták*, *A harmonika*, *A fénykép*, *Villamoskocsin*), a 8/6-os (*Mariskával*), a 6/6-os (*A leány bújja*), a háromüteműek közül a 4/4/2 (*A bor legendája*), s a 3/2/3 osztás is (*Mikor a gyermek*). A Csery Dóra egyedi megoldást tartalmaz: a nyolcstrófás mű 7/6/8/6 formával indul. A negyedik és a hatodik versszak eltér ettől: 7/7/8/7 szerkesztésű.

Ennél is érdekesebbek azok a művek, amelyekben Gárdonyi keveri az egyes sortípusokat (Ültünk együtt, A Zugligetben, Köd és fény, Szeptember).

*Ültünk együtt a kertben csendesen,
s egymásra néztünk szerelmesen.
Ő hallgatott és én is hallgattam.
Kezemben a kezét simogattam.
– Én szép virágom, Rózsakoszorúm!
mért néz reám ily édes-szomorún?
Nem felelt, csak elmosolyodott.
Az Isten-tudja min gondolkodott.
(Ültünk együtt)*

Az első sor ötös jambus, a második 3/2/4-es ütemhangsúlyos sor. A harmadik-negyedik ismét ütemhangsúlyos (4/3/3, 4/2/4.) (Kísért itt a 4/4/2 tagolás, amikor az ütemhatár szómetsző ...) Az ötödik sor jambusi szimultán sor, a hatodik azonban 4/3/3 ütemezést kínál. A hetedik trocheusi 4/5 osztású, a nyolcadik ellenben jambusi szimultán sor (3/2/5). A *Zugligetben* indító versszaka felező nyolcasokból áll, a továbbiakban azonban a strófák 8/7 tagolású sorokat tartalmaznak. Hasonló felütéssel rendelkezik a *Köd és fény*: két ötös jambusi szimultán sorral indít, majd két 4/2-es osztású ütemhangsúlyost követően a vallomás felező tizenkettesekben szól. A legösszetettebb a *Szeptember*: a különböző szótagszámú sorok, s az egymástól távol eső rímek a melankolikus őszi hangulat zenei lüktetését biztosítják. A mű komplex hatását a eredeti formán kívül az intertextusok erősítik: az őszibogár Berzsenyit, s a „fejemre az ősz dere, az ősz dere száll” sor pedig a *Szeptember* végén Petőfijét evokálja. (Petőfi, illetve Arany János a *Magyar hegedűs* című vers ötödik-hatodik sorában is „jelen van”, amikor Gárdonyi ezt írja:

*Holdvilágos éjjel ki kopog, mi kopog?
– Gyere ki galambom: itt vagyok, itt vagyok!)*

A kiegyensúlyozott, bevált formákat alkalmazó Gárdonyi verseiben érdemes szemügyre venni az áthajlásokat. Az enjembement a 19. századi költészetben is előfordul, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi és Arany is él vele (Fónagy 1999: 110-116.); szerepe a 20. században nő meg. Gárdonyi Géza viszonylag sűrűn él vele. Leggyakrabban a mozgást, mozgalmasságot tartalmazó sorokban használja:

*Mikor az égnek kéklő magasságán
Leomlik finom, ezüst fátyolod,
(Ének a holdhoz)*

*Sűrű sötét erdő,
vékony holdvilág
Járom az erdőnek
gyöngyös harmatát.
Zsivány-módon járok
bokros utakon,
pedig csak szerelmes
szívem hordozom.
(A falu visszhangja)*

*Öreghonvéd, fakó panyókás sipkában
ballagdál az utcán csöndes egymagában.
(Az öreghonvéd)*

*Egyre messzebb, egyre halkabb,
már a mélabús zene;
belévegyül lassankint az
ákáclombok halk nesze.
(A harmonika)*

*Körültünk az alkony homálya
szétbontá barna fátyolát,
és betakarta észrevétlen
a kedves ódon kis szobát.
(Fejét a szék karfájára hajtva)*

*Püünkösöd napján a ligetben
víg emberek sokadoznak:
zöldelő fák árnyékában
heverésznek, játszadoznak.
(A Zugligetben)*

*Fiatal ákácfa két ablakom között
nőtt, nőtt, lombosodott, széjjelterjeszkedett;
(November)*

Előfordul, hogy a soráthajlás alanyt és állítmányt szakít ketté:

*Emeleti szép kisasszony
kikönyököl az ablakon.
(Emeleti szép kisasszony)*

*Egy kékruhás, kenderhaju leány
Jött a mamával a vén fák alatt
(A Margitszigeten)*

Máskor jelző és jelzett szó válik ketté:

*Pedig belől a forró reszkető
gyerekszív zúgott, mint a cimbalom.
(De szép az éj...)*

*Olykor az enjembement több soron keresztül tart:
Nem tudom. Csak nézem-nézem
odafenn a magas égen
azt a sok szép, lehunyorgó
sziporkázó csillagot,
s lelkem mély, szent békeességben
földi árnyban, égi fényben
elmerülve andalog.
(Éjjel a mezőn)*

Gárdonyi Géza költeményeiről eleddig verstani szempontú elemzés nem készült. Bóka László megjegyzésein túl (Bóka 1958: 21–22.) Z. Szalai Sándor fogalmazott meg néhány fontos észrevételt a művek ritmikájával és hangzásvilágával összefüggésben (Z. Szalai 2023: 153–154.). Egyetértek vele abban, amiket Gárdonyi rímeivel, a ragrímekkel, illetve az igényesebb megoldásokkal kapcsolatban mondott. A *Mariskával* című költemény záró strófája kapcsán azt írta: „Feltűnő, hogy a vers utolsó sora nem ereszkedő trocheusokból álló, hanem emelkedő jambusokkal, spondeusokkal sejteti a szerelmesek izgató, botló lépéseit.” (Z. Szalai 2023: 154.) A jelzett könyvrészletben több probléma is akad. A „vers utolsó sora” szószerkezet félrevezető, ugyanis ez a sor refrénként áll a mű mindhárom strófájának végén. Továbbá a Z. Szalai-kötet 154. oldalán a sorban szereplő ige E/1. személyű, a Gárdonyi-kiadásokban ellenben többes szám első személy szerepel: Z. Szalainál „Sétálgatok Mariskával az akácfák alatt”, a többi helyen „Sétálgatunk Mariskával az akácfák alatt”. Emellett a költeményben akadnak trocheusok, azonban a jelzett sorról nem állítható biztonsággal, hogy az „emelkedő jambusokkal, spondeusokkal sejteti a szerelmesek izgató, botló lépéseit”, jöllehet a sétálgatunk Mariskával szintagmában van három jambus; a sor inkább ütemhangsúlyosnak tartható, némi jambusi modulációval...

*

Gárdonyi Géza, aki 14 évesen írta első versét, s aki 19 volt, amikor a *Fel, nagy örömmre* című versét és karácsonyi énekét szerezte (Gárdonyi 2007: 9) fia könyve szerint „nem hivatásos verspengető művész” (Gárdonyi 1934: 253) volt első kötete megjelenésekor. És Gárdonyi, aki „reneszánsz ember”, igazi polihisztor, aki az iro-

dalom mellett foglalkozott nyelvtudománnyal, filozófiával, valláselmélettel, pszichológiával, közgazdaságtannal, történettudománnyal, s aki tehetséges zenésznek, festőnek, fényképésznek és sakkozónak is mondható (Keller, 2015: 38–44), azt állította: „Örököt alkotni csak versben lehet.” Később hozzátette: „A vers annál jobb, minél dalolhatóbb. A dal nem hal meg.” (Gárdonyi 1974: 65.)

Ez a halhatatlan dal legjobb műveiben ma is itt van közöttünk. „A közösséget áhító, de az emberek közt teljesen feloldódni képtelen Gárdonyi nyugtalan szemlélőként, újat keresőként van jelen a legtöbb versében” – (Szoviár 2013: 185) Ezt az újat kereső, nyugtalan szemlélőt, a magyar irodalom egyik legtermékenyebb alkotóját Herczeg Ferenc a Pesti Hírlapban közzétett nekrológiájában búcsúztatta: „Életének a költészet adott súlyt, tartalmat és méltóságot. A saját tehetségét olyan áhítatos, hittől hordozta magával, mint a pap a szent kelyhet. Úgy érezte, hogy az valami drága és titkos kincs, amely nem is az ő tulajdona, hanem az istené, akit szolgálnia büszkeség és boldogság volt. (Herczeg, 1922: 1) Szintén a Pesti Hírlap hozta le Kosztolányi Dezső gyászbeszédét, amelyben az alkotó megsemmisülése fölötti fájdalomban „egy világ dől itt romba”: „Vannak viharos lángelmék – mondja Kosztolányi –, melyek magunkra döbbsentenek, vannak hideg lángelmék, melyek a gyémánt ragyogásával tündöklenek, élesen és keményen, s vannak prófétáló, útmutató, előre hajtó lángelmék is. Gárdonyi Géza más volt és sokkal több volt min nekünk. Ő a bájos lángelme volt. Úgy égett, mint egy családi lámpa. A magyarság, ez a nagy és boldogtalan és szétszóródott család az ő fényében ült együtt s most úgy rémlik, hogy a lámpa, egy pillanatra, elborul, s mi, egy pillanatra, sötétben maradunk. De csak káprázat az egész. Aki eltűnt, mindent itt hagyott és az olthatatlan olaj ég tovább. Lámpa, világíts nekünk. Jókai és Mikszáth társaságában Hatalmas Harmadik, ne hagyd el testvéreidet, írók fejedelme, Láthatatlan Ember, kit alig láttunk életedben, s eztán testi mivoltodban soha többé nem láthatunk, lélek, légy most láthatóvá mindnyájunknak és maradj mivelünk.” (Kosztolányi 1922: 3)

Irodalom

- Bednancs Gábor 2015. *Emlékezet és tér Gárdonyi költészetében.* 379–392. In: Bednancs Gábor, Kusper Judit szerk.: *Mesterkönyvek faggatása.* Tanulmányok Gárdonyi Géza és Bródy Sándor művészetéről. Ráció Kiadó. Budapest.
- Bóka László 1958. *Előszó és vallomás.* 5–23. In: Bóka László vál.: *Gárdonyi Géza versei.* Magyar Helikon, Budapest.
- Fónagy Iván 1999. *A költői nyelvről.* Corvina, Budapest.
- Gárdonyi Géza versei 1958. Magyar Helikon, Budapest.
- Gárdonyi Géza 1966. *Versek – drámák.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

- Z. Szalai Sándor – Tóth Gyula 1966. *Költészet és színpad*. In: Z. Szalai Sándor – Tóth Gyula szerk.: *Versek – drámák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gárdonyi Géza 1974. *Titkosnapló*. Vál.: Z. Szalai Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Gárdonyi Géza 1994. *Versek*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Gárdonyi Géza 2007. *Últra-készülés*. Szerk.: Kindelmann Győző. Szent István Társulat, Budapest.
- Gárdonyi József 1934. *Az élő Gárdonyi I.* Dante, Budapest.
- Herczeg Ferenc: *Gárdonyi Géza*. *Pesti Hírlap*, 1922. október 31. 1.
- Keller Péter 2015. *Az élő Gárdonyi-arc*. Szent István Társulat, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1914. *Gárdonyi Géza versei*. *Nyugat*, 1914. április 16.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Kosztolányi Dezső* gyászbeszéde. *Pesti Hírlap*, 1922. november 3. 3.
- Kovács Gábor 2021. *Gárdonyi regényművészete*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Pomogáts Béla 2013. *Gárdonyi, a költő*. Somogy, 3. 15–17.
- Schöpflin Aladár 1922. *Gárdonyi Géza*. *Nyugat*, 1922. 21.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Sík Sándor 1928. *Gárdonyi, Ady, Prohászka*. Pallas RT. Budapest.
- Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981. *Verstan*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- Szoviár János 2013. „Azt mondd-e, hogy versnél szebb a próza?\": *Tollvonások Gárdonyi Géza lírikusi portréjához*. *Agria*, 2013. ősz. 172-185.
- Szuromi Lajos 1990. *A szimultán verselés*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tamás Ernő 1933. *Gárdonyi Géza, a költő*. *Nyugat*, 1933. 10–11.
<https://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>
- Z. Szalai Sándor 1970. *Gárdonyi műhelyében*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Z. Szalai Sándor 1977. *Gárdonyi Géza alkotásai és vallomásai tükrében*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Z. Szalai Sándor 2013. *Gárdonyi nagy útja*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Z. Szalai Sándor 2023. *Az újító Gárdonyi Géza*. Nap Kiadó, Budapest.

Terdikné Takács Szilvia

Gárdonyi Géza pokol-installációja, mint művészeti kísérlet

Ismeretes, hogy Gárdonyi 1896-ban tervezett egy nagyszabású pokol-körképet (mai fogalmaink szerint inkább valamiféle installációt) amelynek a Városliget egyik pavilonja adott helyet. A vállalkozás sikeréről-sikertelenségéről csak érintőlegesen kívánok szólni, sokkal inkább érdekel az, hogy milyen impulzusok, szellemi hatások állhatnak az ötlet hátterében, és hogy Gárdonyi alkotása hogyan helyezhető el a művészi pokol-ábrázolások univerzumában.

Honnan származik a keresztény világ tudása, elképzelése a poklóról? Sok esetben még a jól tájékozott keresztény hívő is meglepő dolgoknak jön a nyomára, ha a Bibliához fordul: plasztikus elképzeléseinket a válogatott szenvedéseknek kitett lelkekről sokkal inkább a későbbi korok festészete és leírásai táplálják. A Biblia vajmi keveset mond a poklóról, és az a kevés is meglehetősen ellentmondásos.

Az Ószövetség a *Seol* fogalmát használja a halál utáni állapot leírására, amelynek értelmezése ugyancsak sokat módosult a könyvek keletkezésének több évszázada alatt. Abban nincs különbség, hogy valamennyi szerző a holtak birodalmát érti ezen, valahol a föld alatt. Azok, akik Istennek tetsző életet élnek, ugyanúgy ide kerülnek, mint a legmegátalkodottabb bűnösök. Annak megítélésében, hogy a holtaknak van-e öntudata, már nem egyértelmű a kép. Izaiás (14: 9) szerint a babiloni királyt majd kárörvendve fogadják a holtak az alvilágban, hiszen a halállal minden hatalmát és gőgjét el fogja veszíteni. Ennél riasztóbb – szinte „ateistának” tűnik - az örök életben hívő számára a Prédikátor könyve leírása: eszerint a halál a teljes megsemmisülés, utána nem következik semmi:

*Minden, ami előttük van, hiúság, mert mindenkire egy sors vár:
az igazra éppúgy, mint a gonoszra, a jóra ugyanúgy, mint a rosszra,
a tisztára éppúgy, mint a tisztátalanra; (...)
ezért az emberek fiainak szíve betelik rosszasággal és megvetéssel,
amíg élnek, utána pedig az alvilágba vezet az út.
Senki sincs, aki örökké élne, s aki ebben bizakodhatna. (...)
Mert az élők tudják, hogy meghalnak,
de a halottak semmiről sem tudnak többé,
és jutalmuk sincs többé, mert emléküik feledésbe merül.” (Préd 9,1–6)*

Az ószövetségi hívő ember tehát nem azért igyekszik egyfajta erkölcsi rend szerint élni, mert örök szenvedés várja a túlvilágon, hanem azért, mert az evilágon számíthat súlyos büntetésre. Vagy azért, mert egyedül erkölcsösen érdemes élni, mert ez az emberhez méltó.

Egyik figyelemre méltó következtetésünk tehát az, hogy Az Ószövetségben a halál és a pokol fogalomköre nem válik el egymástól: mind, aki meghal, ugyanabba az alvilágba kerül, erkölcsaitól függetlenül. A másik pedig az, hogy istenhit többnyire nem függ össze a túlvilágban való hittel, az olyan ritka példáktól eltekintve, mint amit Dániel próféta vetít előre: *Azok közül, akik alusznak a föld porában, sokan felébrednek majd: némelyek örök életre, némelyek gyalázatra és örök utálatra.* (Dán 12, 2). A próféták korában ugyan szórványosan megjelenik a holtak közötti differenciálás és a feltámadás-hit, ám ez mégiscsak a krisztusi tanításban ölt egészen szilárd formát.

Krisztus egyértelmű üzenete, a radikális örömhír az, hogy van feltámadás, és hogy van menny. Hogy az ember számára a halál után nem csak a „lent”, az alvilág lehetséges, hanem Jézus üdvözítő működése révén a fent is, ami eddig csak az Istené és az angyaloké volt.

Krisztus korára már jelentősen megizmosodott az a gondolat, hogy a halál után „valami” van, hogy a túlvilági lét nem a teljes megsemmisülés. Ebben nagy szerepet játszott a Római Birodalom multikulturalizmusa, amelynek révén a görög Hádész és a zsidó Seol-képzetek sajátosan ötvöződtek.

Az viszont tény, hogy maga Jézus viszonylag keveset beszél a pokolról. Egy-két példabeszédben megjelenik a tűz motívuma (A dúsgazdag és a szegény Lázár, Lk 16, 19–31), ill. egy helyütt a gonoszokra váró végítélet következményéről szól így: ...és tüzes kemencébe vetik őket. Ott sírás és *fogsikorgatás lesz* (Mt 13,50). Máskor inkább a kívül maradást hangsúlyozza, mint a tűz szűzről szóló példázatban (Mt 25, 1–13), vagy a gazdag ifjúval való találkozás után megfogalmazódó szalólóigében: *Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába* (Mt 19, 24). De hogy voltaképpen milyen a pokol, hol van, mi történik ott – mintha ez csak mellékes szerepet játszana az evangéliumokban. A görög Hádész részletesen kidolgozott, tagolt rendszer: őrzője, révésze, folyói vannak, beszélgetni lehet a holtakkal (Odüsszeusz), vagy megkísérelni kivezetni őket (Orpheus és Euridiké). Ehhez képest a bibliai gyehenna igencsak talányos fogalom. Jézus a mennyek országáról legalább tízszer annyit beszél, mint a kárhozottak sorsáról.

A pokol fantasztikus kiszínezése leginkább a középkorhoz kötődik. Mindaz, amit a pokolról tudni vélünk, leginkább Dante számlájára írandó, és megkockáztatható, hogy alapvetően Dante fantáziája kanonizálódott, tehát lett a pokolról való egyházi tanítások kiindulópontja, mint fordítva. Ahogy Jézus – pedagógiai

céllal – inkább a menny köré koncentrált a mondanivalóját, a középkor és később a barokk, szintén pedagógiai céllal – meglehetősen „túltolták” a pokollal való ijesztgetést.

Ez a terjedelmes bevezetés egyáltalán nem tűnik majd haszontalannak, amikor Gárdonyi lehetséges motivációit vizsgáljuk, egyelőre célszerű leszögeznünk azt, hogy nagyszabású pokol-terve nem bibliai, hanem dantei gyökerű.

1896-ban, tehát párhuzamosan a városligeti *Pokol-körkép* munkálataival, Gárdonyi lefordította Dante *Isteni színjátékának* első részét. Ha valaki a pokol-témához nyúl, abban én alapvetően háromféle típusú motivációt tudok elkülöníteni. Az első a kontemplatív, tehát egy elmélkedő, metafizikai (ide sorolnám például Tarkovszkij *Stalkerét*). A második egy teológiai (pl. Aquinói Szent Tamásé), a harmadik pedig egy esztétikai, amelybe az ördögmeséktől kezdve Goethe *Faustj*áig vagy Palahniuk *Kárhozottj*áig sok mindent beleértek. (Dantében különböző súlylyal, de mindhárom viszonyt megtaláljuk).

Gárdonyival kapcsolatban viszont kizárólag a harmadik, az esztétikai viszony érdekes. Ha végiggondoljuk a művészi pokolábrázolásokat, néhány közös pontot mindenképpen meg tudunk jelölni.

Az egyik feltűnő jelenség – és témám szempontjából sem mellékes – , hogy az ördöggel cimborálás/pokoljárás-témájú művek között arányaiban több a remekmű, mint bármely más témában. Dante, Goethe, Dosztojevszkij, Madách, Bulgakov, Thomas Mann, de szerintem még Bornemisza Ördögi kísértetek-je világirodalmi szintű alkotások. Ebből Gárdonyira nézve egyelőre annyi a tanulság, hogy a pokol hálás téma, tehát az ötlet, hogy egy körbejárható poklot tervezzen, egyenesen szenzációs.

Ha a képzőművészet területére evezünk, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy bármiféle pokolábrázolás elengedhetetlenül hatásvadász. A pokol-freskók láttán gyakran az az érzése támad az embernek, hogy a festő nem valami kínzó látomástól gyötörve ragadott ecsetet, mert azok az ábrázolások nagyon is földiek és érzékiek, mintha a sötét indulat vagy az elfojtott erotika fölébe kerekedne a kegyes szándéknak. Nagy kérdés, hogy mialatt a jámbor vagy a kevésbé jámbor hívó a latin mise alatt, amit nem ért, szemlélgeti, hogyan főzik forró szurokban a bűnösöket, vajon mélyen magába száll-e, megretten, jó útra tér-e? Vagy csupán olyanfajta borzongás szállja meg, mint ami minket egy horrorfilm láttán, vagy – mert hiszen templomban van, és ez nem lehet bűn – szemlélheti zavartalanul azt, aminek a látása másképpen, templomon kívül tabu (hogy messzebb ne menjek, Bosch festményeinél). Szabad-e, nem istenkísértés-e ilyen módon megközelíteni ezt a súlyos témát?

Tovább is mehetünk az ördögmesékre, ahol az ördög nemhogy nem félelmetes, hanem egyenesen lúzer (Danténál is találunk komikus jeleneteket). Lehetséges,

hogy azért lehet a pokolhoz művészileg szabadon, bátran, felelőtlenül (kevésbé félve az Istentől) hozzányúlni, mert a pokol alapvetően nem bibliai motívum? Ráadásul a pokolhoz szervesen hozzá tartozó ördög (akinek fenyegetőnek, félelmetesnek kellene lennie) azért tűnhet fel komikusnak, mert így legyőzhető, illetve CSAK így győzhető le?

Gárdonyi esztétikai viszonya – ami a Dante-fordításából kitűnik - nagyjából a fentieknek megfelelően írható le. Szándéka szerint egy népszerű fordítást kívánt a közönség elé tárni, tehát jelentősen könnyített az eredeti Dante-szövegen: kihagyta a filozófiai-teológiai betéteket, a Dante-korabeli történelmi-politikai utalásokat (mellőzte a tercínát is). A hangsúlyt a borzongató-fantasztikus látványra, az ördögszörnyeteger leírására és az emberi szenvedés különböző fajtáira helyezte:

*„A meztelen lelkeknek nagysoka
Járt-kelt futott e kietlen mezőn;
Némelyik már a földön elterült.
S nem hangzott más, csak kínos nagy sírásuk.
A sivatagra, mint álló időben
A hogy a hó hull csendes lebegéssel,
Úgy hullt az égből a sok lángpehely.
S e tűzesőben, ez izzó homokban
Nincs védelem. A nyomorult kezek
Takarnak, fednek, kapkodva kapkodnak,
S leseprrik olykor a testről a lángot.*

Dantéhoz hasonlóan az iszonyat feloldására a humor eszközét alkalmazza:

*Majd társihoz beszélt, megintve őket
Mire azok fogukat vicsorgatták,
s hogy útunk fordult, ördögi dühökben
Nekünk (nem mondom, mivel) trombitáltak.*

Valódi horror az alábbi leírás, és ilyesfajta ábrázolás az ember legsötétebb, legtitkoltabb érzékeire hat: a horror mindig eladható, és Gárdonyi tudta ezt:

*Vers nélkül is leírhatatlan
A vérontás, az iszonyú sebek,
S az élőnyelv is borzalomba halna,
Ha mindazokról beszélni akarna
A miket én láttam ezekután.*

*Mint csatatér, a melyen nemzet sorsa
Dőlt el az imént, a vér még párolog,
És szerteszét a csonka emberek
Hevernek nyögve, haldokolva mind,
Olyan látvány tárult mostan élénk.
Egy ember lágyéig széthasítva,
Hogy lába közt csüggöttek a belek.
Nézett reám, s a mellétt széjjel-nyitva
Így szólt: – Im, nézzed, mennyit szenvedek.*

A fentiek – akár a körképen megjelenített látványt, akár az olvasás teremtette vizuális élményt nézzük – önmagukban is hatásosak. Gárdonyi azonban nem elégedett meg ezzel, és mai értelemben vett marketingesként is kiválóan szerepelt. Pokol-indulót írtak Dankó Pistával, napi pokol-hírek jelentek meg a napilapokban, hangzatos reklámszlogenekkel csábították a közönséget. Talán szükség is volt ezekre a kiállítás súlyos hiányosságait ellensúlyozandó (ugyanis a kivitelezés időben elcsúszott, az alapanyagok silányak voltak). A százezer főnyi látogató mintegy fél év alatt mindenestre sikerként könyvelhető el.

A komoly esztétikai kifogások ellenére az koncepció egyedülálló. A körkép elnevezés megtévesztő, ugyanis Feszty alkotásával ellentétben ez háromdimenziós, a festett táj elé helyezett emberalakok mellett fontos szerep jut a fényjátékoknak is (a képzőművészet a dioráma elnevezést használja a műfajra).

A látogató – ahogy Dante Vergiliussal – maga járja körbe, fedezi fel a pokolbéli tájakat, szembesül a hátborzongató jelenetekkel, egyszóval az *Isteni Színjáték* vándorával azonosul (bónuszként mindehhez kap egy útikönyvet, ami természetesen Gárdonyi Dante-fordítása.)

Dante pokla a föld középpontja felé szűkülő mélyedés, tehát vertikálisan értelmezhető, ahogy a híres Boccaccio festmény is ábrázolja: Dante és kísérője – mint egy spirálisan – lefelé halad. A földszintes pavilonban ilyen tér berendezésére nem volt lehetőség, az út tehát horizontális, a látogató egy patkóívet jár be. A „körítés” azonban erős kételyeket támaszthat bennünk a tekintetben, hogy alkalmas-e a pokoltúra-szituáció az elmélyülésre, önvizsgálatra. A Pokol-induló, a harsány reklámok, a kiállítással kapcsolatos bulvárhírek (amelyeket természetesen Gárdonyi írt név nélkül) mintha más célt szolgálnának: itt egy szintiszta üzleti vállalkozásról van szó.

Mit szóljunk ahhoz keresztény emberként, hogy a pokolra – ami nem tréfadolog – lehet piaci vállalkozást építeni? Pont ugyanazt, amit a gonoszt nevetségessé tévő ördögmesékre. Azon valószínűleg fennakadnánk jó páran, ha egy belépődíjas menny-sétát hirdetne valamelyik élelmes vállalkozó. A Tankcsapda *Mennyország*

tourist című száma jobban kiveri a biztosítékot, mint pl. a *Constantine – a démon-vadász* című film. Mintha a pokol szabadabb préda lenne a művészet számára: a menny témájához viszont olyan szakrális áhítattal szabad csak hozzányúlni, mint ahogy tette Fra Angelico.

Gárdonyi Pokol-körképe néhány hónapig volt látogatható a közönség számára, aztán mintha elfelejtődött volna. Nem csak Magyarországon, de még a nagyvilágban sem készült hasonló. Persze, számos Dante-infernó-témájú kiállítást találunk, de azok különálló alkotásokra épülnek, és nem teremtenek teljes térbeli pokol-atmoszférát. És kiváltképp nem helyezik a pokljáró Dante-szerepbe a látogatót.

Néhány éve mégis készült valami hasonló: Tar községben, a nemesi udvarház romjai mellett találjuk a pokol kapuját, ami tényleg a föld alá vezet. (Vajon miért van nekünk, magyaroknak különös késztetésünk arra, hogy mindenképp építsünk egy poklot?) Itt a község saját pokolbéli vándorát, a XV. századi Tar Lőrincet kísérelhetjük el veszélyes útjára.

A pokljárás témája és a pokolbéli lényekkel való találkozás különösképp izgatja a művészetet. Dante *Commediája*, Goethe *Faustja*, Madách *Tragédiája*, Thomas Mann *Doktor Faustusa* vagy Bulgakov *Mester és Margaritája* metafizikai szinten közelítik meg a témát. A képi ábrázolások azonban – amelyek közé Gárdonyi projektje is sorolható – a pokolnak egy érzéki, plasztikus, kézzelfogható aspektusát ragadják meg, nem idegenkedve a borzongatóan hatásvadász elemektől sem. Noha Gárdonyinak különös érzéke van a (nem felekezeti értelemben vett) szakralitáshoz, sokkal inkább egy polihisztori-üzletemberi oldalát ismerhetjük meg, egy – talán kivitelezésében kevésbé nívós, de ötlet szintjén mindenképpen egyedülálló – vállalkozás révén.

Források

Kovács Ákos 1997. *Gárdonyi fény-színháza: A Pokol. Holmi* 9. 1997. március 403–419.

Dante Alighieri: *Pokol*. Ford. Gárdonyi Géza. Singer és Wolfner, Budapest 1896.
Biblia. Szent István Társulat Budapest 1976. Babits Mihály így írt a *Nyugatban* Gárdonyi Géza Dante-fordításáról: „Gárdonyié a kuriózumok közé sorolható. Ő vagy kihagyta a nehezebb helyeket, vagy megmagyarázta, de versben és szövegben. A Dante célzásaiból történeteket kerekített, csakhogy a kommentárt kerülje. A nyelvet a végletekig elmagyarosította és elnovellásította. Egy modern magyar Dante, de Dante nem volt sem modern, sem magyar.”

Cs. Varga István

Gárdonyi Jézus-eszménye és Szent Margit-képe¹

Kovács Árpád emlékezetére

Ars sacra – szent művészet

Northrop Frye, kanadai irodalomkritikus és –teoretikus, *Az Ige hatalma* című könyvében állapítja meg: „Eszébe nem jutna senkinek, hogy az iszlám kultúráját ne a *Koránból*², a hindu kultúráját ne a *Védákból*³ és az *Upanisadokból*⁴ kiindulva kezdje vizsgálni. Miért ne lehetne éppilyen eredményes, ha a nyugati kultúráját a *Bibliából* kiindulva vennénk górcső alá?” A *Szentírás* vox viva evangelica, az élő örömhír *hangja*, Isten levele az emberekhez, minden sorát a szeretet sugallta. Gárdonyi megfogalmazásában: „Ez a könyv a könyvek könyve”, „Isten szíve dobog benne.”

A költők, írók sajátos hatalma a szóba vetett hit. Frye ennek a hatalomnak a mibenlétét vizsgálja. A Biblia és az irodalom kapcsolatának kérdéséről a *Kettős tükrökben*, a magyarul is nagy sikert arató művében is értekezik. Szerinte ez a poéta-tekintély végső soron abból fakad, hogy a költők, írók a társadalom alapvető ismereteit összefoglaló mitológiát, de nem az ideológiát alkotják újra. A Biblia is a mítosz metaforikus nyelven íródott. A Szentírás és az irodalom osztozik a világot teremtő szón, a Jézusban testet öltött Igén (Logosz, Szó, Verbum). Frye *Az Ige hatalma* c. könyvében⁵ folytatja a *Kettős tükrök* témavilágát, amelyben a Biblia irodalmi elemeit mutatta be.

¹ Írásom a választott témakör nagysága, sokrétűsége miatt csupán néhány Gárdonyi-mű értékkereső és értékfelmutató, vázlatos antológiája a szó eredeti értelmében: „virágcsokor”, „virágfüzér”, „virágszedés”. Anthosz: virág – *legein/lego*: gyűjt, szed, olvas.

² A *Korán* az iszlám elsődleges szent könyve, Isten Mohamed próféta által kinyilatkoztatott, örök-ké való szava.

³ A *Védák* fő célja: az életben elfoglalt helyünk szerinti kötelesség, magasrendű célok követése (dharma); gazdasági fejlődés (artha); az egyéni vágyak helyes beteljesítése (káma); felszabadulás az anyagi világ kötelekeiből (moksa); Isten önzetlen, odaadó szeretete (bhakti).

⁴ Az *Upanisadok* az emberiség vallási és bölceleti hagyományának foglalata. India, egyúttal az egész Kelet filozófiai irodalmának legősibb szövegei, amelyek költői hangvétellel, misztikus mélységeikig igyekeznek feltárni a létezés végső titkait.

⁵ Az eredeti cím: *Words with Power: Being a Second Study of The Bible and Literature* (Erős szavak/hatalommal bíró szavak: a Biblia és az irodalom második tanulmány.) Európa Kiadó, Budapest, 1997. 414 olda. ISBN: 9630762013. Fordította: Pásztor Péter.

Az irodalmi átvételeket követi nyomon. A *Nyugat* gazdag, változatos irodalmában az eleven bibliai üzeneteket és a görög-római hagyományt vizsgálja.

Az *ars sacra* magyarul: *szent művészet*. A jelzős szó szerkezetben az *ars* görög megfelelője a *techné*, legtágabb értelemben mindazt az emberi, testi és szellemi, lelki készséget, jártasságot, képességet, alkotások összességét jelenti, amely az emberi tevékenység eredményeképpen létrejött. Aki alkot, létrehoz valamit, az *artifex*, alkotó, művész, színművész (*artifex scaenicus*), mester, tudós, kézműves stb.

Szophoklész emberképének közismert drámaköltői megfogalmazása: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre ford.) – „Πολλὰ τὰ δεινὰ κοῦδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.” (*Antigoné*, 332–333) Prótagorasz *homomensura* tétele: „Minden dolog mértéke az ember” – ismeret és igény együtt alakít mértéket... A *deinosz/deina* (δεινός/δεινά) többértelmű ógörög melléknév pozitív és negatív fogalmi teljességet hordoz. Hasonló a latinban a *sacer*, mely *szent*, ha az égiekre vonatkozik, átkozott, ha az alvilágiakra. A *deinoszt* számos magyar és külföldi fordító *csodálatos*nak értelmezi, pedig „szörnyű”-t is jelent. Ratkó József a híres definíciót így tolmácsolja: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.”

Rendkívül sokrétű a *sacer* jelentésköre. A latin *sacert*, a héber *kadost*, a magyar *szent* szóhoz hasonlóan, nemcsak személyekre, hanem tárgyakra is vonatkoztatjuk. A bizánci görög nyelv a *hagios*, a latin a *sanctus* alkalmazza személyekre, a *hieros* és a *sacer* melléknévet tárgyakra, intézményekre, berendezésekre is. Eredetileg a *sacer* valamely istennek, isteneknek felajánlott, megszentelt személyt, helyet, tárgyat jelentett. Ezek a fogalmak szemben állnak, bár nem teljes ellentétben, a „*profán*”-nal, a „*nem-szent*”-tel.

A *profán* szó eredetileg olyan tiszteletteljes dolgot jelölt, amely nem kötődött valamely istenhez. Kezdetben a *profanum* megjelölésnek nem volt negatív jelentése, csupán hely- és helyzetmegjelölő funkciója. *Fanum* az a megszentelt hely, ahol a főpap, a pontifex megjelent, tartózkodott. A *profanum* etimológiája mutatja: a „*pro+fanum*” a *fanum*onon kívüli, *fanum* előtti területet jelölte. A *profanum* azonban már Plautusnál (Kr. e. 3. sz.) a „*nem-szent*”, a közönséges, a tisztátalan kifejezése benne van.

Az Újszövetségben a „*koinos*” tízszer fordul elő „*nem szent*” értelemben. A *koinos*: közös, általános. A *koinosz* olyan ember, aki egy vállalkozásban, eljárásban vesz részt. (*Koinonia*: a keresztények közössége.) A *koiné* görög nyelv Nagy Sándor Hellász-birodalmában, a Földközi tenger térségében terjedt el: a görög nyelv dialektusaiból kialakított egységes „közös” nyelv: közvetítőnyelv, „lingua franca”; a különböző anyanyelvűek közötti hídn nyelv, köznyelv, kereskedelmi nyelv, segédnyelv, hordozónyelv vagy „linknyelv”. Az Újszövetség is *koiné* görög nyelven íródott.

*Szent*nek nevezzük azokat a tiszteletreméltó személyeket, intézményeket, dolgokat, tárgyakat, tulajdonságokat, amelyek magasztos kapcsolatban állnak Istennel, a

Sacrummal, és Jézussal – Isten Szentjével, akiket és amiket neki felajánlanak, oda-szentelnek. Bennük Isten különleges módon nyilatkozik meg. A vallásfilozófia különbséget tesz a mágikus, a tabu és a vallásos szakralitás között. Mindhárom közös vonása: híveik mindent, amit Isten alkotott, szentnek fogadnak el, mert általuk Isten nyilatkozik meg.

Az ószövetségi „szent” a mélységekig titokzatos, idealitással telített fogalom. A kifejezés eredete valószínűleg a *kadad*, amely annyit tesz: *levágni*. Innen származik a köznapitól való elkülönítés, elhatárolás gondolköre, amely rokonítható a latin *sacerrel*. A zsidó vallásban a nép szent voltából következik, hogy az istentiszteleti rendet is szigorú szabályok irányítják. Pontos rendelkezések írják le a *szent tárgyak* kinézetét, elkészítésük módját stb. Ez elsődlegesen vonatkozik a frigylárára és a szentélyre. Isten kifejezett szándékára vezetik vissza a liturgikus ruhák és egyéb kellékek külalakját is. Ennek alapján nevezhető szentnek – hivatalánál fogva – a *főpap*, illetve a *papság* egésze.

A Teremtés története János szerint: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige az Istennél volt, és Isten volt az Ige.” (János 1, 1); „Ev αρχή ην ο Λόγος, και ο Λόγος ην προς τον Θεόν, και Θεός ην ο Λόγος.”; „In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.”⁶ A Teremtés így történt: „omnia in mensura et numero et pondere disposuisti” – ‘mindent elrendezettl méretben, számban és súlyban’, nem emberi hanem isteni mértékkel! Kozmosz – ‘világmindenség’; ‘világűr’. – kozmikus: ‘a világmindenségre vagy annak jelentős részére kiható’. Nemzetközi tudományos szakszó a görög *koszmosz*: ‘elrendezés, világrend, szép rend,’ mindenség. *Koszmikosz*: a ‘világegyetemre vonatkozó’. (A *koszmeó*: ‘elrendez, igazgat’.

A Teremtő kézjegye a Világ Rendjén a *különbségtétel*! Isten és ember, ember és állat, élet és halál, szent és profán, jó és gonosz, férfi és nő között – szögezi le Dennis Prager, a *Tóra* tudós tanítója. Ez a 6 distinkció az a hat tartóoszlop, amelyen a világ – Istentől elgondolt – rendje nyugszik, a szellemi hierarchia rendje is.⁷

A pártállami minősítő mérce

1945 után, főképpen 1948-at követően, nálunk a művészetek, az irodalom is, az ateista, materialista, állampárti, politikának és ideológiának minősítő mércéje a *pártosság*, *forradalmiság* és *népiség* volt. 1957-től a ’90-es évekig a kultúrpolitikai hatalmi játszma hármas alapelve: *Támogat, Tűr és Tilt*. A magyar művészetet, benne az irodalom aka-

⁶ Az „Ev αρχή” idealitással telítettebb, többet jelent, mint az „In principio” és a „Kezdetben”.

⁷ Dennis Prager: *A Torah Scholar Helps Explain the Age Of Foolishness*. *Crisis Magazin*. 2016. okt. 5. Egy Tóratudós segít megmagyarázni a bolondságok korát – *Válságmagazin*. Jonathan B. Coe. 2022. október 25.

démiai és egyetemi kánonja megfosztotta lelkeségétől, szakrális/spirituális és erkölcsi értékeitől. 1948-tól 1956-ig több Gárdonyi-mű is tiltólistára került. Az *Egri csillagokat ifjúsági* irodalomnak deklarálták, kiadásait manipulálták, deszakralizálták.⁸

Gopcsa László Gárdonyi-könyvét⁹ is indexre tették, amelyben ezt írja: „Fennkölt gondolkodású, emberszerető, bölcselő író: a magyar irodalom egyik klasszikusa. Írásmódja nem rokon sem Jókai Mór, sem Mikszáth Kálmán, sem Herczeg Ferenc stílusával; egészen másképp ír, mint bárki a koráig föllépő elbeszélők és színműírók közül. Munkáiból mélabús költőiség árad, hangulata és bája van minden írásának, eredeti zenéje prózájának. Tártalan író volt, magános fa kartársai között. Szellemének gyökerei a magyarság ezeréves földjéből táplálkoztak, őseréjű művészetét nem rontotta meg semmi idegenszerűség.”

A Szép, a Jó, az Igaz és a Szent

Az állampárti ideológiát felváltó *posztmodernség* számára a szakrális irodalmi értékek mellékesek. Az egyre szekulárisabb „korszellem” keresztény örökségünket deszakralizálja. Az embert és világát megfosztja hitbeli, vallási, spirituális lételemétől. A *Biblia* üdvösségre vezérlő kalauz, nem tudománytalan mesebeszéd. A *Himnuszban*, a *János vitézben*, *Az ember tragédiájában* jelenlévő Isten nem csupán *irodalmi jelenség*.

A *szakrális/spirituális* világot az Istenhez tartozó *lelki* szóval fejezzük ki. Szent az Istennek kijelölt, felajánlott, megszentelt¹⁰ személy, tárgy, dolog. Az alvilági istennek „szentelt” pedig átkozott, kárhozott. Ábel Istennek ajánlotta fel hálaáldozatul legszebb értékeit, amelyeket az Úr elfogadott, megszentelt. Ennek jele az Ábel füstje. Az Úr imádságában a *sanctificetur*, a szenteltessék meg a görögben a „hagiadzó” (ἁγιασθήτω – hagiasztheto) megfelelő alakja, a passivum teologicum ugyanezt fejezi ki.¹¹

A Szép, a Jó, az Igaz a Szent Szakrumból fakad, a Teremtőre mutat. Ottlik Géza szerint: „Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne” – „nem néven nevezve kell benne jelen lennie, hanem valóságosan. Ha (...) másként nem, hát,

⁸ Keller Péter – Nagy Ádám János: *Az Egri csillagok szövegváltozatai*. In: (Az) *Egri csillagok* – A szerző életében megjelent négy kiadás szövegváltozatai egy kötetben, Eger, 2023, 771–754.

⁹ Gopcsa László: *Gárdonyi Géza élete és legelső írásai*. Budapest, 1923. Uő: *Gárdonyi Géza tanítói munkássága*. *Katolikus Szemle* 38 (1924), 4. sz., 212–221.

¹⁰ Bánhegyi Miksa: *Ars sacra. Szent művészet*. Szerk. és társszerző: Cs. Varga István. Budapest, Xénia Kiadó, 1994. 11–30.

¹¹ Vö.: Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Szerk. Bart István, ford. Berényi Gábor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.; Eliade, Mircea: *Das Heilige und das Profane – Vom Wesen des Religiösen*, Hamburg, 1957.; Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Ford. Kamocsay Ildikó, Budapest, Európa Kiadó, 1997.

mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra...” (Zsolt 42,2)

Vas István tanúságtétele: „Jézus élete a legnagyobb dolog, ami az emberiséggel történt. (...) mindennek, ami személyiség, Jézus személye ad értelmet, jogosultságot, reményt. Én azért lehetek én, mert Jézus Ő volt. Élni azért nem szégyen az embernek, mert Jézus élt. És szenvedni csak azért nem gyalázat, mert Krisztus kínhalt.”¹²

Cs. Gyimesi Éva állapítja meg: „Az Evangélium az irodalmárok többsége számára nem más, mint ősi szövegkorpusz; az Újszövetség már közel két évezred óta a műveit írásbeliség vissza-visszatérő szimbólumainak: toposzainak, motívumainak és műfajainak, aforizmáknak, példázatoknak a forrása. A modern archetipológia teoretikusai, például Northrop Frye és Gilbert Durand is ebben az értelemben keresnek és állítanak fel összefüggést a szentírási helyek és a világirodalomban meghonosodott számtalan jelkép között. Frye egyenesen azt vallja, hogy az irodalmi művek virtuális összefüggésrendszere, képzeletbeli osztályozási rendje archetipológiai alapokra épül. Tagadhatatlan, hogy a bibliai forrásokból a metamorfózisok végtelen során át bűvópatakként élnek tovább motívumok még a modern kor leginkább istentelennek tűnő műalkotásaiban is.”¹³

Gárdonyi intelme: „Mikor híres ember arcképét nézzük, azt akarjuk látni, ami láthatatlan: a lelkét.”¹⁴ Ezért fontosak az alapkérdések és válaszok: 1. Az író hogyan viszonyul a tradícióhoz? – Igenli vagy tagadja-e a hagyományt? Gárdonyi őrizte, ápolta, éltette, újította is a nemzeti tradíciót. 2. Elismeri-e az áteredő/eredendő bűnt és annak a következményeit? Gárdonyi emberképe: „Agyagedénybe zárt Isten-sugár”. 3. Mi a legfőbb célja? Miben látja az ember méltóságát? Hiszi-e, hogy a Teremtő az embert *saját képére és hasonlatosságára* alkotta? Méltósága ezért szent és sérthetetlen.

Szakralitás és átragyogás Gárdonyi-művekben

A *hős*, a *szent* és a *szörnyeteg* hármas típusból különösen az első kettőt szerette ábrázolni. 18. születésnapján megnevezte *életideáljait*, köztük a *Jézus-eszményt*. 19 éves kántortanító Devecserben, amikor megírja a *Fel nagy öröme* című, karácsonyi népénekének szövegét és dallamát is. Benne a *Föl a szívvel – Sursum corda* öröme

¹² *Dokumentum – Ki nekem Jézus? – A Vigília körkérdése* (Ottlik Géza, Weöres Sándor, Vas István válasza). In: *Vigília*, 35(1970/12), 860.

¹³ Cs. Gyimesi Éva: *Szigeti Lajos Sándor: Evangélium és esztétikum. Bibliai motívumok a modern költészetben*. In: *Erdélyi Múzeum*, 59(1997/3–4.), 398–400.

¹⁴ Gárdonyi Géza: *Földre néző szem, égre néző lélek*. Budapest, Nemzeti Örökség Kiadó, 2015.

zeng. Az *Offertóriumra (felajánlásra)* szerzett *Karácsonyi ének*¹⁵ költőisége, dallama is megragadóan szép: „Mily ragyogó fény árad az éjben! / Betlehem úszik fény özönében. / Égi csodának nyílt meg az ég! / Szent örömet zeng angyali nép: / Megszületett a Jézus!” Az 1888-as keltezésű *Krisztus álma* című versének alcíme: *Legenda Virágvasárnapra*. 1904. május 1-jére datált a *Zsoltárok*, amelynek nyitánya: „Boldog ember, az Isten útját járja, / Láthatatlan angyal az utazótársa.” 1910-ben keletkezett *A Hét főkincsről* szóló alkotása...

*Álmodozó szerelem*¹⁶ című, első regénye fülszövegében írja Keller Péter: „Gárdonyi tanítósa kezdetén átélt személyes élményeire épülő példabeszéd a lelki tökéletesedésről.” A lényegét az beérkezett író később a *Titkosnapló*ban így foglalja össze: „A szeretet mértéke: mennyit képes valaki valakiért szenvedni.”¹⁷ A hit, a szeretet/szerelem lelkierője titok. Az ifjú tanító szerelmi kapcsolataiból rendre tovaszállt a „boldogság kék madara”. Gárdonyinál az ellentéztiszteletben az egyes történetek pozitív kicsengésűvé válnak: „Ilona az Istent imádta. Sándor a lánykát.” Sándor megszőkíti Ilonát, elvonulnak a rengetegbe. (...) Gyerekük születik, de meghal. Sándor szerzetes lesz, majd kilép a rendből, majd megnősül, csalódik, felszarvazzák, amiért gyilkolni akar. Amikor azonban újra találkozik Ilonával, együtt térdelnek le gyerekük sírhalmához. Közös imádsággal kiesdik a kiengesztelődés kegyelmét: „Sándor Ilonával állt az oltár elé. A pap megáldja szerelmüket.”¹⁸

Szagrális magaslati pont látványszinten és „misztériumos látásmód” szerint is: a szentmise: „Ha valami szépet, lélekemelőt akarsz látni, menj el egy vasárnapon a falusi templomba, s amit ott szemlélsz, amit ott hallasz és érzel, felülmúlja képzeletedet, üdítőleg hat lelkedre, s egy kedves emlékekkel gazdagít.” (...) „Sándor meghatottan engedte át magát a vallásos ténykedés eme hatásának, s égi érzelmekben ringatózva szemlélt és hallgatott.”

A másik szagrális csúcspont: a *Miatyánk*-textusának értelmezése: „Tudjátok-e, mi a lélek szárnya? A miatyánk. (...) Háromszázmillió ember rebegi el mindennap e gyönyörű költeményt, melyet tizenkilenc századdal ezelőtt alkotott az istenlelkű szerző. (...) Ebben az egyszerű, rövid miatyánkban (...) több gondolatremek van, mint a világ összes költőinek műveiben; több bölcsesség, mint az ó- és újkor minden filozófusának koponyájában”. A kulcskérés: „„Bocsásd meg a mi bűneinket, mikép-

¹⁵ *Néptanítók lapja*, 1887. Győr.

¹⁶ Gárdonyi Géza: *Álmodozó szerelem*. Balázs Géza szöveggondozásával, jegyzeteivel és előszavával; Cs. Varga István utószavával. Keller Péter kiadásában, 2023.

¹⁷ Gárdonyi Géza, *Titkosnapló*. Szerk. Ács Margit, Z. Szalai Sándor. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

¹⁸ Keller Péter: *A Balaton az Isten költeménye – Gárdonyi Géza és a Balaton*. In: *Magyar Múzsza*, 2023. március, 47–54.

pen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek.” Rettenetes ítélet a haragvóknak, átok azokra, akiknek bosszú forr szívükben, mert ezzel önmagát ítéli el az imádkozó; magára idézi az Isten büntető kezét; annyi, mintha átkot mondana önféjére.”¹⁹

Gárdonyi *media in vita*, az élet teljében/delelőjén találta meg a Horatius, Catullus... Arany és még sokak által vágyott *otiumot*. Az *otium idő*, *nyugalom* jelentésű, szellemi-lelki gazdagodásra, művelődési gyarapodásra, pihenésre, nemes szórakozásra szolgál. Az *otium* nyugalma nem unalom, hanem az alkotó munka optimális közege. (*Negotium*: pénzt kereső foglalkozás, pénzért dolgozás.) Megtapasztalt igei gondolat: „Időnk elsuhan, mint az árnyék, az ember nem ismeri idejét.” Sorsunk Isten kezében van. Mindent kölcsön kapunk, még az életünket is. A szerzetesi munka és napirendet meghatározó *hora* nemcsak időszakaszt jelent, nemcsak időmérésre szolgál, hanem a meglett időt jellemző minőségre is utal, amelyet imádságra, épületes olvasásra, elmélyülésre szánnak, amely beépül az üdvtörténet egészébe. Az idő, minden pillanata szent. Időt, kegyelmet csak a Teremtő adhat.²⁰

Gárdonyi megszenvedett, megküzdött hitéért. Egerben irodalmi végvárat, alkotóműhelyt teremtett, szellemi kilátót épített. Az egri csendben újjászületett hite, helyreállt életének érték- és munkarendje. Hitte és vallotta: az emberi szellem a forrása minden művészi alkotásnak és találmánynak.

Ars sacra szellemiségű gondolatait számos Gárdonyi-írásban novellában, regényben megtalálhatjuk. Ravasz László összegez, meggyőző és igaz megállapítása: „Ő az első magyar szépirodalom, a ki a hitét (...) beleviszi az irodalomba. (...) Sok mindenben kételkedett, sok mindenből kiábrándult, de az, hogy Isten él, a Gyermek Jézus aranyvesszeje királyi pálca, amellyel sorsok, szívek felett parancsol, a Boldogasszony szent, égi szomorúságából meghallgatott imádságok nőnek, mint májusi esőből a gyöngyvirágok: mindez sohasem volt kétséges vagy homályos előtte.”²¹

Egri csillagok, Láthatatlan ember...

Az *Egri csillagok* ember-, jellem- és virtusnevelő, nemzettudat-építő *opus magnum*. „Emberségről példát, vitézségről formát” regénypéldázat. Nyitánya tünemé-

¹⁹ A *Miatyánk* ismert magyar átköltései: Reviczky Gyula: *Miatyánk*; Sík Sándor: *A néma Miatyánk*; Wass Albert: *Magyar Miatyánk*; Tóth Tihamér: *Miatyánk*. Budapest, Szent István Társulat, 1937.; Ternyák Csaba: *Az imádkozó Jézus a szinoptikus evangéliumokban*. Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2005.

²⁰ Vö. Notker Wolf: *Szánj időt magadra, hogy életed legyen*. Bakonybél, Szent Mauritius Monostor, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017.

²¹ RAVASZ László, *A láthatatlan ember*. In: *Az egri remete*, szerk. SIMON Lajos, Budapest, Dante, 1933. 22-25.

nyes, édeni pillanat földi mása: „A patakban két gyermek fürdik; egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú alig hét esztendő; a leány két évvel fiatalabb. Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen süttött. A víz is tetszett nekik.”

A regény zárása fenséges: „Mind a két anya kitárt karokkal röppent a maga gyermekéhez. Az egyik azt kiáltotta: – Szelim! A másik azt kiáltotta: – Jancsikám! S letérdeltek a gyermekükhöz. Ölelték, csókolták. S amint a két asszony, ott térdelt egymással szemben, egyszercsak összepillantottak, s kezet nyújtottak egymásnak.”

A békejobb a kiengesztelődés, a nemes lelkűség jele. A magyar és a török gyerek az élet záloga: a jövő reménye. Katartikus szabadulás-érzés, *félelem, szánalom, megnyugvás* szimbiózisa jön létre *bájos* és *fenséges* dimenzióban. A két anya egy magasabb erkölcsi lélekállapotba emelkedik. Az erkölcs (ἠθικός/ethikosz) a szokásból (ἔθος/éthosz) *Katarzis*: testi és lélektani „megtisztulás”. A szánalom, részvét/együttérzés, félelem és borzongás (*eleos* és *phobos*) a világgal való megbékéléshez, lelki harmóniához vezet. Az élet hite, szentsége szakrális értelmi és érzelmi szempontból is bűvkört varázsol a jelenet köré. *Deus caritas est. (Isten a szeretet.)* „Az Élet él és élni akar...” (Ady Endre: *Intés az őrzőkhöz*) A végeredmény nem *hepiend*, hanem *lélektisztító katarzis*.

A Gárdonyi-művekben emberség és magyarság dallama száll a legmagasabbra. Sárközi személyében az *Egri csillagokban* is szerepel rokonszenves cigányhős. Az író szeretetteljes humorral ábrázolja, még a félelmét, dilemmázását is. A lényeg tetteiben van: hathatósan segíti Dobót, a várvédőket Hegedűs és társai árulásának leleplezésében.

A *Jancsi dádé* katartikus szépségű, karácsonyi novella: unikális roma-sorstükör. A Teremtő végtelen, irgalmas szeretetének, emberség, magyarság, a szenvedőkkel való együttérzés lelki értékeinek csodálatos hitvallása. Irodalmunkban, de a világirodalomban is – Fielding, Scott, Puskin, Hugo, Baudelaire, Lenau, Gorkij..., Márquez stb. – romatémájú művei közt is egyedülállóan szép és igaz történet.

Keller Péter *A láthatatlan ember*²² és az *Ida regénye*²³ között is szoros eszmei rokonságot lát: „az *Ida regénye* előszava néhány mondatban a regény története mögötti eszmére hívja fel az olvasó figyelmét. Azt üzeni, hogy merjük vállalni a sorsunkat, merjünk jónak lenni, merjünk Jézus-követő emberként élni, ne féljünk, nem vagyunk egyedül, a leghetetlenebb helyzetben, helyzetekben is velünk van az Isten, az Ő láthatatlan keze vezet minket.(...) *A láthatatlan emberrel* egy időben születhetett a láthatatlan kéz gondolata, hogy Dsidsia Zéta vállát érintő keze annak a *láthatatlan embernek* a keze, aki Dsidsia által nevezte néven és vezette új világba Zétát! (...) A

²² Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*. Budapest, Singer és Wolfner, 1902.

²³ Gárdonyi Géza: *Ida regénye*. Budapest, Légrédy, 1924.

regény műfaja az író szándéka szerint gyónás, de mondhatnánk úgy is: bölcsességről, (...) az efezusi levél alapján az életvezetésről szóló lelki tükör: „...ti, okos emberek, engeditek, hogy a balgák megnyerjenek benneteket. Eltűritek, ha valaki szolgává alacsonyít benneteket, ha kifoszt, ha kihasznál, ha fölétek kerekedik, ha arcul üt.” (2Kor 11, 20–21)

Az *öreg tekintetes*²⁴ (1905) Dosztojevszkij-mélységű igazság és jézusi irgalmasság példázatregénye. Gárdonyi hitte és vallotta: „Az igazság békét teremt” (Iz 32,17) Edith Stein intelme: „Ne fogadj el semmit igazságnak, ami szeretet nélkül van. És ne fogadj el semmit szeretetnek, ami igazság nélkül van.”

A Mammon-hitű lélekrombolásra, emberség és magyarság sorskérdéseire is rávilágít. Hőse Csurgó Károly, özvegy, idős, vidéki földbirtokos, atillában járó *tekintetes* úr. A fővárosba a lányához költözik, akinek orvos a férje. A főváros csillogása mögött megtapasztalja a szellemi-lelki otthontalanságot, az idősök, betegek, elesettek, szegények iránti közönyt. Létének, fővárosi életének tere beszűkül a segítő szeretet (caritas), a gondoskodás, irgalmas szívűség hiánya miatt. Veje szerencsejátékon eljuttatja a Csurgó-birtok árát. Az öreg tekintetes végül visszaadja lelkét Teremtőjének. Ez a remekmű óriási, jövőbe látó intelem. Jogos kérdés: lesz-e annyi idősök otthona, elfekvő kórház és főképpen ápoló kéz, amennyire már most, és a jövőben szükség lesz?

Gárdonyi szavain átsüt a szolidaritás, a pedagógus hit: az ember többre tanítható és jobbá nevelhető. A *Kezdő tanítónak* című vers a *bájos* esztétikai minőség mintapéldája: „Mikor először lépsz az iskolába, / Legyen arcodon Jézus nyájassága: szólítsd köréd a kisgyermeket, / és simogasd meg kezecskéjüket. // S ha látsz közöttük rútat, rongyosat, / gyermeki arccal búbanatosat, / ismerd meg benn a korán szenvedőt, / s öleld magadhoz, és csókold meg őt.” Az író gondolkodása *parainézis*-szerű: „Aki Istentől gondolkodik, imádkozik. Aki alkotásait csodálja, imádkozik. Aki bizalommal néz az égre, imádkozik. És legjobban imádkozunk akkor, mikor Istenre való gondolással segítünk embertársainkon.”

A *Mese a lángról* példázat: „Csillagos estéken az égen sziporkázó szikrahullást látunk, amint ezüstkényű rajban csillannak elő a kékesen sötét magasságból, s kerengve, oszladozva szállingóznak lefelé... Csakhogy azok nem szikrák, hanem apró, fehér lángok, Isten égi országának lángjai... Minden emberben ott van az a fehér láng, ott legbelül... Mikor meghalunk, a láng megint visszatér oda, ahonnan jött... Az a láng a Lélek...”

Gárdonyit egy napilap gyász híre is írásra készítette. Naplójában reflektált a tragikus hírre: „1913. július 8. A pozsonyi temetőben egy fiatalembert találtak. Pisztoly

²⁴ Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes*. Budapest, Singer és Wolfner, 1905.

hevert mellette. A mellén seb. Mellette egy könyvem, s rajta ceruzával ez a jegyzet: Ez a könyv csaknem visszatartott az öngyilkosságtól...”²⁵

A *Szunyoghy miatyánkja* filozófiai szemléletében következetes tézisregény. Címébe iktatva, közszói értelmében szerepel a „miatyánk”. Szunyoghy Dániel jellemrajza, lélekábrázolása, sorsának társadalmi beágyazottsága nagyszerű. Gárdonyi elhatározta: olyan könyvet fog írni, amely az embereket visszariasztja a halálba meneküléstől, hogy az elkecseregettek félelmei, rémképei ne hajszojják őket a halálba. A *Szunyoghy miatyánkja* az író elérte célját. Naplójegyzete tanúsítja: „Hogy valóban megerősítem a könyvemmel sok embert az ingadozásban, a nekem írt levelek bizonyítják.”

Szunyoghy élete pokoljárás. Életét, két házasságának történetét szinte a kívülálló szenvtelenséggel meséli el a detektívnek. Hitvallása („miatyánkja”), hogy az élet forgandó szerencsén alapul: „Új kapcsolatokat kell keresnünk az étellel, barátom. [...] Találunk. Mindig találunk. Ha felhős is az ég valameddig, egyszer csak mégis megérkezik a nap megint, s meghozza a maga sugarait.” Szunyoghy életigenlő meglátása szerint az egészséges, szeretetteli élet alapja a racionális életszemlélet. Lényege: „az életben semmit nem szabad túl komolyan venni, csak azt, ami boldoggá tesz.”²⁶

A szakrális dimenzió egyik döntő bizonyítéka a *Ne félj!* című vers: „Ha ránk is így szakad a fájdalom, / szeretettünket látva a gyászpadon, / s kiáltjuk: nincs már aki segítsen! / Törjön át Jézus szava a bús csenden: Ne félj, csak higgy!”²⁷

Mária-tisztelet zeng a litániás *Esti harangszó*ban: „Szép májusvégi estén egyedül / ülök a kertben. S nézem, mint merül / az égi nap a földi kék homályba, / a hegyek ibolyaszín fátyolába. / A völgyben lenn, már feketül az árnyék. / Elcsöndesül az emberlakta tájék. / Csillag ragyog a Mátra tetején, / A távolból harangszó száll felém: / Üdvözlégy Mária!”

Az Útra-készülésben a halál kérdésére a költő és gondolkodó regényíró találó választ ad: „Beteg vagyok. Talán meg is halok. / Künn csöndes téli éj van. A kályha morog. / Jégfátyol fehérlik az ablakomon. / Imádkozom. // Miatyánk Isten, Mindeneknek Atyja, / kihez hajlunk, mint fű a Nap felé, / az én szívem kétség nem szorongatja, / midőn indulok végóráim elé: / a halál nekem nem fekete börtön, (...) egy ajtó bezárul itt lenn a földön, / s egy ajtó kinyílik ott fenn az égen, – / ez a halál.” Tündéri költői lelemény a verszárás: „S ha jó az éj s én újra visszatérek, / egynéhány szál gyöngyvirágot letépek, / és felviszem a csillagfényes égbe. / Megkeresem a Jézus anyját véle. / A Jézus anyját, kinek képei / oly búsak lenn és olyan szenvedők! / Hadd lássam egyszer mosolyogni őt!”

²⁵ Gárdonyi Géza: *Átkozott józanság*, Budapest, Singer és Wolfner, 1907.

²⁶ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi II.* Budapest, Dante. 1934, 209–214.

²⁷ Keller Péter: uo. 2015.

A *Ha meghalok* című verse is költői tanúságtétel: „Ne nézzetek rám borzalommal, / ha meghalok: / az a halott a koporsóban nem én vagyok. / Csak hamu az, elomló televény. / A láng eltűnt. A láng, – az voltam én.” A verszárás egy igehely analóg, bibliai inspirációja: „Nézz föl az égre és számold meg a csillagokat, ha meg tudod számolni őket. Majd hozzáfűzte: Ilyen lesz a nemzetséged.” (Ter 15,5) A vers fináléjában a felszólító módú kérdésben biztatás rejlik: „... s mikor a szónok a sírnál beszél, / és végül kiált: „Hát Isten veled!” / ne le a sírba integessen nékem, / fölfelé nyújtson búcsúzó kezet!”

A szakralitás szempontjából számos példát találunk *Az én falum*²⁸ novellafüzérében. Derűs és komor, tragikus és anekdotikus történeteiben, életképeiben sugárzik az író gyermek és kisdíák korának, a hajdani dunántúli néptanítónak embersége, emberismerete, a falusi emberek iránti szolidaritása, hagyomány, hit és vallás iránti tisztelete. Gárdonyi evangéliumi példabeszédeket, álmokat írt empátikus, élvezetes stílusban olvasói okulására, a hit megerősítésére: „Az én aranyom nem a hegyek bányáiból való: az én tömjénem nem Arábia illatfáin termett; az én mirhám nem testi sebeket enyhít. De csak oda viszem, ahova a Napkeleti Három.”²⁹

Nemzetben, közös nyelvben, kultúrában, szellemi-lelki sajátosságokban gondolkodott.³⁰ Az írást nemzetépítő küldetésnek tekintette. Aligha véletlen, hogy az Erkeltszerű, vele interjút is készítő írónak *A láthatatlan ember* című regénye a *Himnusz* „Bendegúznak vére”, az *Egri csillagok* a „Zászlónk gyakran plántálád...”, az *Isten rabjai* a „Hajh, de bűneink miatt...” legszentebb nemzeti imádságunk sorait asszociálja. A magyar nyelvet a magyar észjárás szerint akarta megtartani a magyartalanságok ellenében.

A hit minden kultúrájának az alapja, annak pedig a nyelv a legfőbb hordozója: „Mindennemű nemzetnek főkincse a nyelve. Egy nemzet bármit elveszthet, visszaszerezheti, de ha a nyelvét elveszti, Isten se adja vissza többé.”³¹ „A nyelv is változik idők haladtában, mint ahogy a nemzet is változik. De a nemzet lelke nem változik, hát a nyelvnek a lelke se változhatik. A nemzet lelke, meg a nyelv lelke egy. Aki hibásan beszél a nyelvet, a lélek ellen vét.” „A nemzet ereje a nemzetnek a műveltsége” gondolata összecseng Széchenyiével: a nemzet ereje szellemi öntudatában, lelki erejében, „a *kiművelt emberfők* sokaságában” és gazdasági tehetőségében rejlik.

²⁸ Gárdonyi Géza: *Az én falum – Egy tanító följegyzései I–II.* Budapest, Légrády, 1898.

²⁹ Gárdonyi Géza: *Arany, tömjén, mirha.* Legendák, evangéliumi álmok. Budapest, 1924. (Nemzeti örökség, 2023.)

³⁰ A stílus és a nyelv kérdéseivel Gárdonyi számos könyvében, írásában foglalkozik. Pl.: *Titkosnapló.* Kovács Gábor: *Gárdonyi regényművészete,* Gondolat Kiadói Kör Kft., 2021.

³¹ Gárdonyi Géza: *Magyarul így.* Dante Könyvkiadó, 1938.

Herder és Goethe óta a nemzetfogalom számos értelmezése ismert. Renan szerint „A nemzet: lélek, szellemi princípium.” Babits hangsúlyozza, a nemzet *lelki közösség*: „Egy nyelv, mely gondolkodásunkat hasonlóvá tette; ugyanazon mesék, (...) ugyanazon történet, melyet tanultunk (...) Az egész múlt, jelenig gazdagodva, úgy, amint lelkünkbe fölgülemlett.” Konklúziója: „*Nemzet: a kultúra*”. József Attila: „A nemzet: közös ihlet.” Németh László szerint a *nemzet* legfőbb sorskérdése: a megmaradás. Ezért az író-gondolkodó legfőbb célkitűzése az „emelkedő nemzet”, amely közös vállalkozás.

Egri asyllum, szellemi kilátó

Egerben házat, nagy kertet, majd szőlőbirtokot vásárolt. Saját bora volt. Vendégeit szeretettel fogadta, saját „piros borával” kínálta. Igazi egri tulajdonosi polgár lett. (Besitzbürgertum) Sokáig csak *Tisztelt Cím* volt, akkor is, amikor tiszteleti, majd rendes tagja lett a Magyar Tudományos Akadémiának. A *tekintetes úr* titulust csak akkor kapta meg, amikor szőlőbirtokot és tanyát vásárolt az Egerrel szomszédos osztorosi határban, a Savóskúti dűlőben. Égre nyíló írói műhelyt, szellemi kilátót épített. Nemzetének szabadon szolgáló írója, a műveltség önállósult, egri tulajdonosi polgár lett. (Bildungsbürgertum)

Erkölcsei értékrendjét emberség és magyarság, tanítói és újságírói hivatás, sokrétű érdeklődés határozta meg. „Akik ismerték Gárdonyi Gézát, elmondhatják (az életről): állta fogadását az utolsó leheletig.”; „... az életmódjában egyszerű, a társaságban szerény, egész valójában csendes és békés író szerette és becsülte mindegyik pályatárs.”; „Örömmel kell azt hirdetnünk, hogy alig van Isten-hívőbb, Krisztus-szeretőbb, Mária-tisztelőbb, másvilágban-bizakodóbb, tisztább tollú és erkölcsösebb írónk Gárdonyinál.”³² „Nemcsak nyelvében és írásaiban, lelkében és érzésében is magyar volt...” (Tordai Ányos)

Az 2013-as jubileumi emlékévkben megélénkült a Gárdonyi-kutatás és könyvkiadás. A kutatók egy új, teljesebb, árnyaltabb, hitelesebb, igazabb, tényekre építő, téves állításokat, koholmányokat, vádak, megkérdőjelezéseket cáfoló Gárdonyi-kép kialakításáért munkálkodnak. Fény derült az életmű számos, homályban hagyott értékére. Szőlősgyörökön, a Göre Gábor konferenciák előadói Csokonai Vitéz Mihály és Berzsenyi Dániel mellé elhelyezték Gárdonyi Gézát a Somogyi Irodalmi Panteonban. Tanulmányaik válogatását Keller Péter saját kiadásában jelentette meg.³³

³² Tordai Ányos: *Amit nem tudunk Gárdonyi Gézaról*. Különlenyomat, *Magyar Kultúra*, 1935. évfolyam. Uő: *Gárdonyi utolsó napjaiból* (Naplójegyzetek). *Élet*, XIII. évf. 23. sz.

³³ *A Nemzeti szalóny és Más – Válogatás a Göre Gábor Humorkonferenciák előadásaiból*, szerk. Keller Péter, 2021.

Külhoni, irodalmi kapcsolatok

Gárdonyi nemcsak a magyar irodalomban volt tájékozott, hanem világirodalmi horizonton is. Anyanyelvén kívül német, latin, olasz, spanyol, francia és török nyelven is gyűjtötte műveinek forrásanyagát. A számára fontos műveket eredetiben szerezte olvasni. Ifjúkorában Cervantes *Don Quijote* című művét, *Az elmés nemes Don Quijote de La Manchát*, a világ egyik legismertebb regényét olvasta, buzgalommal tanulmányozta. Számára *Don Quijote* lovag, Sancho Pansa, a hűséges csatlós: emblematisztikus típus.

Az Isteni színjáték Pokol fejezetét magyarra fordította. *Pokol-körkép vállalkozását százezren nézték meg*. Kertjében Dante-dombormű állt. Dolgozószobájában Arisztotelész portréja, Jókai arcképe, íróasztalán Shakespeare szobra látható. A polcokon olasz, spanyol, német, francia, angol, orosz stb. nyelven klasszikusok könyvei sorakoznak. A 10 ezer példányosra becsült könyveinek 85 %-a II. világháború után még megvolt. Könyvtára ma 48 féle tárgykörből, 32 nyelven megjelent könyveket, folyóiratokat tartalmaz.³⁴

„Evangéliumi esztétika”

Kosztolányi Gárdonyi géniuszát a „bájos” esztétikai jelzővel jellemezte: „Vannak viharos lángelmék, melyek magunkra döbbsentenek, vannak hideg lángelmék, melyek a gyémánt ragyogásával tündökölnék élesen és keményen, s vannak prófétáló, útmutató előrehajtó lángelmék is. Gárdonyi Géza más volt és sokkal több volt minekünk. Ő a bájos lángelme volt...”³⁵ (A Czuczor–Fogarasi-szótár szerint: a *bájos* érzékekre különös vonzalommal ható, kedves, kellemes, elragadó jelentésű.)

A magyar irodalom a szakrális-spirituális irodalmi vonulata, a *literatura sacra hungarica* századokon át a nemzeti önismeret iránytűje, az üdvösség őrzője, emberiség és magyarság megtartója, a nemzetstratégia szellemi-lelki forrása volt.³⁶ Remek-

³⁴ Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Eger, Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár. 2000. Lásd még: uő. „Agyagedénybe zárt Isten-sugár” – *In memoriam Gárdonyi Géza*, Eger, Hungarovoxx, 2013, 203–216.

³⁵ *A Pesti Hírlap* koszorúja (Kosztolányi Dezső gyászbeszéde Gárdonyi ravatalánál). *Pesti Hírlap*, 44. (1922) 250.

³⁶ Rónay György: *Szentek, írók, irányok*. Budapest, Szent István Társulat, 1970; pontos iránytű a költészet és vallásos érzés összetartozásáról. Sík Sándor: *A kettős végtelen*. Szerk. Kardos Klára – Rónay György, Budapest, 1969, 2003. Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom*. Szerk. Lukács László – Rónay László, Budapest, Vigília Könyvkiadó, 1989. Sík Sándor: *A magam módján*. Szerk. Rónay László, Budapest, Új Ember Kiadó, 1996. Jelenits István: *Élet és Evangélium*.

műveinkben a kegyelem tehetsége megteremtette a Jézus-eszmény, a szakralitás – átragyogás csodáját. Gárdonyi „bibliás ember” volt. Ikonikus életművére érvényes a zsoltáros szava: „Minden forrásom belőled fakad.” (Zsolt 87, 7) Gárdonyi világirodalmi példákra figyelő, de nem mintakövető művészete a Jézus-eszmény és a megbo csátás irgalmának hitével, a szakralitás szempontjából rokonítható Pilinszkyével, aki Ted Hughes szerint a magyar és a világirodalomban is mintaadóvá vált.

Pilinszky *Tűnődés az evangéliumi esztétikáról*³⁷ c. jegyzetében állapítja meg: „... van egy íratlan keresztény esztétika, amit leginkább „evangéliumi esztétikának” lehetne nevezni. Hulláma végigvonul az európai irodalomban, hat napjainkban is. Van aztán többek között egy másik művészeti-esztétikai vonal is, amit klasszikusnak nevezhetnénk, s amely időről időre megszüli a maga kánonjait. Az evangéliumi azonban megfogalmazhatatlan. Lényegében Jézus személyéhez kötött, példája Jézus, az a mód, ahogy egyedül ő tudott egyszerre hallatlan kritikával és szeretettel megvizsgálni egy elébe került „esetet”, emberi szívet, emberi nyomorúságot.

Ez a jézusi „hatás” az európai művészetben az igazság egyfajta szeretve-szenvedélyes keresése, (...) A „jézusi pillantás” számára megszűnik minden külső kötelezettség, egyedül a megvizsgált szív lüktet. Ha a „klasszikus vonala” az irodalomnak arányainak mértékével gyönyörködött, a „jézusi vonal” közvetlenségével. A keresztény művész nem mesteri ábrázolója kíván lenni hősenek, hanem felebarátja, s nem szerencséje, hanem veresége óráiban akar legközelebb férközni hozzá. A klasszikus művész maszkot visel, a keresztény mezítelen; a klasszikus művész mester, a keresztény szamaritánus.” (...) „Az író nem értelmez, hanem ábrázol. (...) Hitet tesz a modern struktúrával szemben a régiek „modellje” mellett: a struktúra vidéki bankár, a modell síríg tartó hű cseléd lány”. Meggyőző az analógia: minden középkori székesegyház más és más, mégis mindegyik a világegyetem modellje. „A modell jellemzője: mindenki által egyformán érzékelhető, ugyanakkor különböző szinteken értelmezhető.” A szakrális dimenzió tekintetében Gárdonyi egyik jeles elődje Pilinszkynek, akinek definíciója az Isten rabjai szerzőjére is érvényes: „A mindenség modellje, áll a templom”.³⁸

Gárdonyi „remetesége” az életműépítés, az alkotócsend egyik lehetséges mintapéldája. A csöndről írja Pilinszky: „... minden igaz szó mélyén a csönd lakik. Isten minden beszédet felülmúló csöndje, az a legfőbb és kimondhatatlan beszéd, mely

Szerk. Mohay Tamás, Budapest, Új Ember Kiadó, 2001. Rónay László: *Isten nem halt meg – A huszadik századi magyar spirituális líra*. Budapest, Szent István Társulat, 2002.; Török Endre: *Átragyogás*. Szerk. Havasi Ágnes – Reisinger János, Budapest, Oltalom Kiadó, 2008.

³⁷ Pilinszky János: *Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”*. In: *Új Ember*, 1961. december 3.

³⁸ Sík Sándor: *A magam módján*. Szerk. Rónay László, Budapest, 1996. Rónay László: *Isten nem halt meg. A huszadik századi magyar spirituális líra*. Budapest, Szent István Társulat, 2002.

szavainkban örökösen megtestesülni kíván, hasonlóképpen ahhoz, ahogyan az Ige testet öltött közöttünk. Ezért írhatta Pierre Emmanuel hasonló, de sokkalta gazdagabb elmefuttatásai során, hogy „minden gondolat – emberi szó – erőfeszítése végső határán: imádság.” Pilinszky a *Néhány szó a szavakról*³⁹ című jegyzetében fejti ki: „Ha van is tudománya, maga a nyelv nem tudomány. Elsőrendűen: közlés és összeköttetés. Kimeríthetetlen eszköz arra, hogy hírt adjak magamról másoknak, s azonos szinten híreket szerezzek másokról a magam számára. A beszéd tehát: adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet. Ahol visszaélnék a szeretettel, vagy ahol megszűnik a szeretet, ott nyilvánvalóan elhal a beszéd eredendő értelme is és visszájára fordul művészete. (...) a beszéd véghetetlenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is „beszél”, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel. [...] A nyelv elsőrendűen nem a nyelvészet, még csak nem is a költészet, hanem az ember megszentelődésének, a szeretet teljességének és kiteljesítésének a gondja. A többi csak irodalom, és csak filológia.”⁴⁰

Szemléletünk létfontosságú vonása kimondhatatlan és láthatatlan: „Az irodalom ugyanis nem leírás, még csak nem is kifejezés, hanem a dolgok megszólítása.” Műveiben is a szavakon túli, egyfajta metanyelv, beszéd fölötti néma beszélgetés történik az emberi létezéssel, mint az imádkozó ember és Isten között. Az imádságban teljes létünkkel fordulunk Isten és a mindenség felé, ahol a hit a valóság legfőbb mércéje. A Jézus-eszményük, „evangéliumi esztétikájuk” is rokon: az ember minden bűnössége ellenére is szentségre, üdvösségre hivatott.⁴¹

Gárdonyi *Jancsi dadé* című novellája katartikus, világszintű, romatémájú remekmű, amint Pilinszky számos műve, köztük a *Szent lator* is képvisel, amely *de profundis* kiáltó, nagypénteki konfesszió. Szakrális művészetünk karakteres, metafizikai tartalma a teremtés titkának része, hozzájárulás a teremtés beteljesítéséhez.

Az irgalom jézusi boldogmondása: „Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek.” (Máté 5,7) Jézus azt tanította, hogy az irgalom: a legfőbb jó tett. Következménye, jutalma a boldogság. Világunkból egyre inkább kiszorul az igazságosság és a könyörületesség, és marad a rideg valóság, az irgalmatlanság. A hazugság mindent tönkre tesz, nyomában gazságok születnek. Illyés *Egy mondat a zsarnokságról* c. bűnlajstromozó verse a zsarnokság, hazugság, gazság, irgalmatlan világot leplezi le.

³⁹ Pilinszky János: *Néhány szó a szavakról*. In: *Új Ember*, 1968. november 24.

⁴⁰ Pilinszky János: *A mélypont ünnepéye* (1968).

⁴¹ Vö. Radnóti Sándor: *A szenvedő misztikus – Misztika és líra*. Budapest, Vigília Kiadó, 1975. 317–327. Könyv alakban, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. Kuklay Antal: *A Kráter peremén – Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez* (Eddigi 6 javított kiadása: 1987, 1988, 1995, 2005, 2020, 2022.)

Az Atya és megváltó fia, Jézus a megtestesült irgalom Az irgalmasság klasszikus példázata az „irgalmas szamaritánus” A nyomorult embert cserbenhagyók irgalmatlanok, ezért boldogtalanok is voltak, mert nem volt könyörületes szívük. Boldog volt viszont az, aki könyörült a szenvedőn. Az irgalmas szívű Jézus a Golgotán értünk a halált vállalva megfizette bűneink váltságát, ezért irgalmasságban részesültünk.

Margit: „Istennek lilioma”

Sík Sándor távlatos és hiteles megállapítása: Gárdonyi „... a betlehemi csillagot érezte céhe címerének, és hittel vallja, hogy csak az a jó könyv, amely tanítója a nemzetnek. (...) prédikációs könyvlapjaival és tiszta költészetével: impozáns erővel hirdeti a lélek szuverenitását, a halhatatlanság hitét, a szeretet evangéliumát.”⁴² Történelmi regényeiről írja: „Az *Isten rabjai* nekem a legszebb regényem. Az *Egri csillagok* a legjobb regényem. És *A láthatatlan ember* a legkedvesebb regényem.”⁴³

Amikor másodszor is elolvasta a Margit-legendát, maga is elcsodálkozott: „S mily más szemmel! Ami részek az első olvasásban megdöbbenettek, úgy elmentem mellettük, mint virágos udvaron a trágyadomb mellett... De hogyan nem látta meg a múlt időknek ezt a fenséges alakját senkise! Hányan megírták már Ildikót, Zách Klárát, Széchy Máriát! A történelem minden nő-alakját rámába aranyozták már magyar írók, csak éppen Margit-királylány hever még a porban. Támasszuk fel!”⁴⁴

Az *Isten rabjai* című regény a tatárjárás utáni Magyarországon, IV. Béla korában, Fejérvár; Buda, Nyulak szigete, Győr; Isaszeg színterein játszódik. A regény központi szimbóluma a liliom. Szépsége, illata, gumója az élet titka, az élet győzelme az enyészet fölött. Az öreg kertész tudja, a fiának el is magyarázza a titkot. A gumót fel kell hasítani és a magot belehelyezni, hogy a seb, szenvedés az új, életre születés ára: „... a hagymába lyukat szúrsz. Árral. Vagy szöggel. Aztán magot nyomsz a közepébe, hagymamagot... Úgy ülteted. (...) A fiú bámult, pislogott. – Nem érted? A mag az élet. A hagyma a rothadás. Az élet a rothadásból kikél. – De minden növénynek más a természete.”⁴⁵

Jancsi, a kis kertészlegény plátói szerelmének alakulását követhetjük nyomon, akit Margit királykisasszony a szépségével, jóságával elbűvölt. Általuk ismerjük meg a 13. századi női és férfi kolostorok, főképpen a szigeti kolostor világát. Fejérváron, az első

⁴² Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas, 1928, 398–403.

⁴³ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi I–II*. Budapest, Dante, 1934. Uő. Budapest, Kairosz, 2008. Vö. Keller Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*. Budapest, Szent István Társulat, 2015.

⁴⁴ Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi*. Budapest, Pallas, 1934: II/146–148).

⁴⁵ Gárdonyi Géza: *Isten rabjai*. Gárdonyi Géza művei. Budapest, Kossuth Kiadó, 2012. 8.

színhelyen, János kertész, közeleg halála érezve, magához hívja Jancsi fiát, hogy átadja neki mesterségbeli tudásának titkát. Az apa halála után Julis asszony, az özvegye, és a kis Jancsi Budára kerül, a Nyulak (Margit) szigetére. Az épülő domonkos rendi kolostor kertjét műveli, virágait gondozza. Látásból megismeri a királyi párt. Találkozik a kis Margittal is, aki teljesen elvarázsolja. Jancsi anyja, Julis asszony, apáca lesz. A kis Jancsit szerzetessé nevelik.

A második rész története nyolc évvel később folytatódik. Jancsi már felnőtt. Margit szép nagyleány lett. Jancsi egyre többször vele álmodik. Őt látni azonban ritkán adódik alkalma. Béla király békét köt a cseh királlyal, akihez az egyezmény szerint feleségül kell adnia Margitot. Margit azonban apáca akar maradni. Istennek szenteli életét. Végül a cseh királyhoz Margit egyik unokahúgát adják feleségül. Margit eléri célját: apácává szentelik.

A harmadik részben viszály dül Béla király és idősebbik fia, István herceg között, aki haddal támad apja ellen és Isaszegnél győzelmet is arat. Margit, hogy kibékítse egymással apját és bátyját, önkéntes penitenciáknak veti alá magát: testét sanyargatja, ostorral véresre vereti a hátát. Kiengeszteli, eléri apa és fia megbékélését. Béla király nemsokára meghal, felesége is hamarosan követi a sírba. A kolostorban felfedezik Jancsi írásait, amiket Margit iránti plátói szerelme ihletett. Ezért eltávolítják a kolostorból. Elterjed Margit csodatévő híre, aki Jancsit is meggyógyítja a hidegleléstől. A sok önkínzás, önsanyargatás – hiába fedte meg a priorissza is az egészségére káros fokú aszkéziséért – annyira legyengíti a szervezetét, hogy önfeláldozó életvitelében belehal.

A regény címadását értelmező párbeszéd lényegére egy dialógus vet fényt. Az emberek „a világi gondok, a csalóka gazdagság és a többi földi szenvedély rabul ejtik”, és elfojtják az Igét, amely nem hoz bennük gyümölcsöt. Végül vannak olyanok, akikben az Ige jó földbe hullott. Hallják a tanítást, magukévá is teszik, és harmincszoros, hatvanszoros, sőt százszoros termést hoznak. (Vö.: Mk 4,1-20)

Szikárdusz prior mondja Jancsinak: „... ez az ember látszik neked, hogy úr, pedig nem úr. Rab. Testnek rabja.” Őszinte, egyenes beszédben tudatja Jancsival: a kereskedők a pénz rabjai, a bársonydolmányos, süveges urak a pompa rabjai... A szerzetesek az Úrnak, a jóságos Istennek a rabjai...

Margit megszentelődésének a regénye, életszentsége nem érthető a misztikus *substitutio* (alárendelődés) tana nélkül. Ennek a lényege: a Bárány élete árán váltságdíjat fizetett az emberiségért, elégtételt az összes bűnösért. Margit is ártatlanul és önként szenvedett Magyarorszáért. Vezeklésének célja: az Ég kiengesztelése a magyarság megmaradása. Az önfeláldozás és lemondás fenséges tana a második legfőbb parancsból ered: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” „Égi jegyesként” éli meg a szenvedéseket. Víziókban látja Mária, az „Égi Szűz” szépségét. Jancsi barát személye, a *Rómeó és Júlia* drámában a szeretetre méltó Lőrinc baráthoz mérhető karakter.

Kovács Árpád *Liliomos Margit* címen, *A női princípium Gárdonyi regényében* al-címmel publikált tanulmányában⁴⁶ szól arról, hogy Margit a megszentelődés útján megkülönböztető, identitásképző tulajdonságot, lényegi, tőle elválaszthatatlan, jézusi attribútumot képvisel: „Én vagyok az út, az igazság és az élet” (Ján 16,4) A tisztaság jelképét viseli, Liliom-jegyet hordoz több szereplő is. János fráter álombeszédében kifejti Margit megszentelődésének lényegét: „én nem egy királyi férjnek éltem, és nem egy-két gyereknek, hanem minden királyi asszonynál magasabban: az én Uram Krisztusom örökfehér jegyeseként” Kovács Árpád szerint az „örökfehér jegyes” a Női Príncipeium lényegét fejezi ki. A kolostor a szeretetszolgálat világa. A kert, mint az Énekek énekében is, a Menyasszony metaforikus reprezentációja.

Az élet és a halál megítéléséhez, megértéséhez az egyiket a másik fényében kell vizsgálni. Az élet értelmét, értékét, minőségét és mélységét éppen a halál tudatával, lehetőségével lehet leginkább felmérni. A bibliai magvetés példázatában, az igazlét modelljében Ady szerint „Élet s halál együtt mérendő”. A liliumtermesztő kertész felismerését artikulálva fogalmazza meg a lelki nemesség és szívbeli jóság vonásaival is rendelkező Margit, a maga „nem-hervadó”, múlhatatlan, halhatatlan küldetését.

Ottokár leánykérésére Margit üzenete, válasza királyi apjának: „...ne háborgassanak engem a cseh király kívánságaival. Nekem minden földi királynál kedvesebb az én tövissel koronázott királyom. Attól engem el nem tántorít se kérés, se fenyegetés.”

„(Jancsi) Odapillant, és ott is ragad a szeme. Álmélkodva látja, hogy a Mária-kép növekszik, szélesedik, terjedezik, világosodik; Márián a kék kendő halványul, fehérül, s változik fehérre, mint az apácák csuhája, skapuláréja; a fején, vállán meg változik feketévé, mint az apácák véluma, palástja. A bal kezében lilium. Illata is érzik. De hát hogy kerül a kezébe lilium? A képen nem volt azelőtt lilium. S a mellkép nőttön-nő, teljes alakká magasul. Napfényhez hasonló, remegő sugarak aranyozzák körül. Fején a keskeny korona tündöklök. S az arca is finomul, fehérül. Egyszer csak azt látja, hogy átváltozik az arc Margitnak arcává.

De olyan álomi szépségű, mint amilyennek Jancsi Margitot a beavatáskor látta. Még a szempillái is olyan árnyékosak. Ajkai mint vékonyka finom rózsalevél.

– Jó fráter – szólal meg ismert kedves madárkahangján. – Mért homályos néked az én szenvedésem? Nem láttad-e, mily romlottságban él ez a nemzet? Mily állatóságba süllyedtek a dús főnemesek is?

Nem láttad-e, mennyien jöttek a cifra, kevély és elhízott asszonyok a szigetre, ékszerrel terhelték? Jöttek, jöttön-jöttek, jártak az én meglátogatásomra. Nem láttad-e, hogy megindulnak az én alázatosságomon, az én szegénységemen, az én ájtatosságomon? És nem láttad-e, mint hozzák el az ország minden részéből gögös leányaikat, hogy az én példámra Isten felé nézzen legalább egy tagja a családnak?

⁴⁶ A velünk élő Gárdonyi. Vallomások. Szerk. Keller Péter saját kiadása. 2124. 135.

Nem láttad-e, hogy azok a lányok hogyan forgatták még a klastromban is a szülők rangját, vagyonát, pompáját az elméjükben? S hogyan indult meg a lelkük a királyleány alázatosságának és ájtatosságának példáján?

Nem láttad-e, hogyan terjedt az én imádságos, szent életemnek híre szét az országban? Hogyan ejtette gondolkodóba az állati tobzódásokhoz szokott szíveket? Hogyan ismerték meg kicsinységüket az én alázatos nagyságom láttára? Hogyan ismerték meg szívük keménységét, mikor azt látták, hogy én a legszegényebb betegen is magam töredelmével könyörülök? Hogyan néztek azután a földi kincseikre, mikor látták, hogy én rongyokat öltök fel és mennyei kincsekre szegzem a szememet? Hát nem láttad, hogyan fordult a testi világban élők lelke a lelki világ felé?

Tusakodhatsz-e még azon, hogy én nem egy királyi férjnek éltem, és nem egy-két gyermeknek, hanem minden királyi asszonynál magasabban: az én Uram Krisztusom örökfehér jegyeseként, s minden kisdednek imádkozásra tanítójaként. S épp te sajnálsz-e, hogy nem palotában éltem? Avagy nem helyezed-e te is a méltóságos szép liliomot szemét-földbe? S ha bárki is belép arra a rút helyre, ugye, nem a rútságokat látja ottan, hanem csak a liliom nemes fehérségét? De a te liliomod elhervad, én pedig, Istennek e földre ültetett lilioma, századokon át fehérlek majd a nemzet emlékezetében...”

Jancsi a kolostorkerti házikóban nevelt liliomcsokrot Margit felravatalozott holstére fekteti. Úgy érzi, a liliom jelképezi Margit életét. Mélyről feltörő szavakkal vallja meg: „Neked neveltem. Téged illet. Istennek lilioma!”

Az *Isten rabjai* a gondolkodó író hitének, Jézus-eszményének, Mária-tiszteletének szépírói tanúságtétele. Margit megszentelődésének tanulsága: ha megkaptuk a hit ajándékát, a hithűség kegyelmét, bár a világban élünk, mégsem lehetünk csak a világé. Tőlünk függ a hitben való kitartás és növekedés. Hitből fakadó jócselekedetekkel biztosíthatjuk üdvösségünket, segíthetünk másokat is az üdvösség útján.

A Gárdonyi-remekművek a szakrális és a profán világ ontológiai titkáról, egylényegűségéről vallanak, ugyanarról, amiről a híres igehely: „Így van ez a halottak feltámadásával is. Az emberi test, amelyet elvetünk a földbe, romlandó, és el is pusztul. A feltámadott test viszont romolhatatlan és elpusztíthatatlan.” (1Kor 15, 41–44)

Az író megjárta a *cogito ergo sum* és a *doleo ergo sum*, vagyis a *ráció* és a testi-lelki szenvedés, a *mysterium passionis*⁴⁷ mélységeit. Istenkereső ember volt, aki megtalálta, akit keresett. Megtérése után, Egerben mindennapos olvasmánya lett az Újszövetség. Könyves számvetésében felsorolja az általa olvasott, életére, gondolkodására, művészetére ható, fontos könyveket. Konklúziója: „Ezek mellett persze, más könyvek is hatottak rám. De olyan könyv, amelyet többször is elolvasok, csak egy van az Új-

⁴⁷ Szecskó Károly: *Gárdonyi egri orvosa volt. In: Agyagedénybe zárt Isten-sugár – In memoriam Gárdonyi Géza. Szerk.: Cs. Varga István. Budapest, Hungarovox Kiadó, 2013, 195–202.*

testamentum. Minden nap olvasok belőle már több száz événél. Mindig ott van az éjjeli asztalomon. A koporsómban is ez legyen a szívemen.”⁴⁸

Egyetemi, akadémiai, kánonváltogató világunkban is igaz ez a Gárdonyi-gondolat: „A kritika fújhat hideget, fújhat meleget. De ami értéktelen, nem fújhatja bele a nemzeti kultúra kincstárába. Ami értékes, nem fújhatja semmivé.” Az irodalom sem kánonokban, hanem az olvasók emlékezetében és a szívében él.

Irodalom

A Nemzeti szalóny és Más – Válogatás a Göre Gábor Humorkonferenciák előadásai-ból. Szerk. Keller Péter magánkiadása, 2021.

Bánhegyi Miksa: *Ars sacra*. In: *Szent művészet*. Szerk. és társszerző: Cs. Varga István, Budapest, Xénia Kiadó, 1994. 11–30.

Cs. Gyimesi Éva: *Szigeti Lajos Sándor: Evangélium és esztétikum. Bibliai motívumok a modern költészetben*. In: *Erdélyi Múzeum*, 59 (1997/3–4.), 398–400.

Dokumentum – Ki nekem Jézus? A Vigilia körkérdése. In: *Vigilia*, 35 (1970/12), 853–862.

Eliade, Mircea: *Das Heilige und das Profane – Vom Wesen des Religiösen*, Hamburg, 1957.

Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Szerk. Bart István, ford. Berényi Gábor, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987.

Eliade, Mircea: *Képek és jelképek*. Ford. Kamocsay Ildikó, Budapest, Európa Kiadó, 1997.

Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Szerk. Ács Margit, Z. Szalai Sándor, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974.

Gárdonyi Géza: *Az én falum – Egy tanító följegyzései I–II*. Budapest, Légrády, 1898.

Gárdonyi Géza: *A láthatatlan ember*. Budapest, Singer és Wolfner, 1902.

Gárdonyi Géza: *Az öreg tekintetes*. Budapest, Singer és Wolfner, 1905.

Gárdonyi Géza: *Átkozott józanság*. Budapest, Singer és Wolfner, 1907.

Gárdonyi Géza: *Arany, tömjén, mirha*. Legendák, evangéliumi álmok. Budapest, 1924.

Gárdonyi Géza: *Ida regénye*. Budapest, Légrády, 1924.

Gárdonyi Géza: *Magyarul így*. Dante Könyvkiadó, 1938.

Gárdonyi Géza: *Földre néző szem, égre néző lélek*. Budapest, Nemzeti Örökség Kiadó, 2015.

Gárdonyi József: *Az élő Gárdonyi I–II*. Budapest, Dante, 1934.

⁴⁸ Kéky Lajos: *Gárdonyi Géza*. Szerk. Császár Elemér, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1926.

- Gopcsa László: *Gárdonyi Géza élete és legelső írásai*. Budapest, 1923.
- Gopcsa László: *Gárdonyi Géza tanítói munkássága*. In: *Katolikus Szemle*, 38 (1924/4), 212–221.
- Jelenits István: *Élet és Evangélium*. Szerk. Mohay Tamás, Budapest, Új Ember Kiadó, 2001.
- Keller Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*. Budapest, Szent István Társulat, 2015.
- Keller Péter – Nagy Ádám János: *Az Egri csillagok szövegváltozatai*. In: *(Az) Egri csillagok. A szerző életében megjelent négy kiadás szövegváltozatai egy kötetben*, Eger, 2023, 771–754.
- Keller Péter: *A Balaton az Isten költeménye – Gárdonyi Géza és a Balaton*. In: *Magyar Múzsza*, 2023. március, 47–54.
- Kéky Lajos: *Gárdonyi Géza*. Szerk. Császár Elemér, Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1926.
- Kovács Gábor: *Gárdonyi regényművészete*. Gondolat Kiadói Kör Kft., 2021.
- Kuklay Antal: *A Kráter peremén – Gondolatok és szemelvények Pilinszky János verseihez*. VI. javított kiadás. Üveghegy Kiadó, 2022.
- Pilinszky János: *Tűnődés az „evangéliumi esztétikáról”*. In: *Új Ember*, 1961. december 3.
- Pilinszky János: *Néhány szó a szavakról*. In: *Új Ember*, 1968. november 24.
- Radnóti Sándor: *A szenvedő misztikus – Misztika és líra*. Budapest, Vigília Kiadó, 1975. 317–327. Könyv alakban, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- Ravasz László: *A láthatatlan ember*. In: *Az egri remete*. Szerk. Simon Lajos, Budapest, Dante, 1933. 22–25.
- Rónay György: *Szentek, írók, irányok*. Budapest, Szent István Társulat, 1970.
- Rónay László: *Isten nem halt meg. A huszadik századi magyar spirituális líra*. Budapest, Szent István Társulat, 2002.
- Sík Sándor: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Budapest, Pallas, 1928.
- Sík Sándor: *A kettős végtelen*. Szerk. Kardos Klára – Rónay György, Budapest, 1969.
- Sík Sándor: *Kereszténység és irodalom*. Szerk. Lukács László – Rónay László, Budapest, Vigília Könyvkiadó, 1989.
- Sík Sándor: *A magam módján*. Szerk. Rónay László, Budapest, Új Ember Kiadó, 1996.
- Szecskó Károly: *Gárdonyi egri orvosa volt*. In: *„Agyagedénybe zárt Isten-sugár” – In memoriam Gárdonyi Géza*, Budapest, Hungarovox Kiadó, 2013, 195–202.
- Ternyák Csaba: *Az imádkozó Jézus a szinoptikus evangéliumokban*. Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2005.
- Tordai Ányos: *Amit nem tudunk Gárdonyi Gézáról*. Különlenyomat. „Magyar Kultúra”, 1935. évfolyam.
- Tordai Ányos: *Gárdonyi utolsó napjaiból*. (Naplójegyzetek) In: *Élet*, XIII. évf. 23. sz.

Tóth Tihamér: *Miatyánk*. Budapest, Szent István Társulat, 1937.

Török Endre: *Átragyogás*. Szerk. Havasi Ágnes – Reisinger János, Budapest, Oltalom Kiadó, 2008.

Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Eger, Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, 2000.

Varga Zita: *„Agyagedénybe zárt Isten-sugár” – In memoriam Gárdonyi Géza*. Eger, Hungarovox, 2013. Szerk.: Cs. Varga István.

Wolf, Notker: *Szánj időt magadra, hogy életed legyen*. Bakonybél, Szent Mauritius Monostor, Budapest, L' Harmattan, 2017.

Keller Péter

A Biblia és Szent Pál, mint világirodalmi előzmény Gárdonyi művészetében

Gárdonyi és a Biblia

Dédapám a Biblia szeretetét és tiszteletét otthonról hozta magával. Édesapja evangélikus volt. A családi Biblia családi olvasmány is volt, majd Dédapám mindennapos olvasmánya lett.

Tordai Ányos cisztercita szerzetes és paptanár saját élménye, hogy Egerben az íróval folytatott baráti beszélgetések elmaradhatatlan része volt a Bibliáról való eszmecsere.

A Gárdonyi házban hasonló habitusú emberek jöttek össze. Elsősorban római katolikus papok, akik ismerték a Bibliát és hitigazságokat és – hivatásuk okán – meg is osztották a tanítást másokkal. Madarász Flóris a szószéken túllépve bibliai tárgyú színjátékot is írt: *A tékozló fiút*.¹

Dédapám a Bibliát a könyvek könyvének tartotta, kiemelve, hogy „Mikor a Bibliáról beszélek, jobban az Új-testamentumról beszélek. Az Óban csak az első négy fejezet, a Zsoltárok, Jób és Bölcs Salamon könyvei azok, amelyek világossága kiolt-hatatlan, mint a csillag-tűz.”² Könyvtárának összetétele bizonyítja, hogy sok időt és energiát fordított a bibliai üzenetek értelmezésére. A vallástörténeti, teológia állományból 31% krisztológia, 17% biblia, sok a katekizmus, káté, hitvallás (8%) és általános és összehasonlító vallástudományi kötet (6%).³

Műveiből érezhető, hogy szívéhez különösen is közel állt a Hegyi Beszéd⁴, Szent János szeretetfogalma⁵. Szent Pált nem említi a *Titkosnapló*, és neve a *Földrenéző szem*, *Égre néző lélek* című gondolatgyűjteményben is csak egyszer fordul elő. Ott viszont azon a helyen, amikor arról elmélkedik, hogy a „lélek külön vizsgálja magamagát és külön a testet.” Itt írja Gárdonyi: „Már Szt. Pál mondja: Más törvényt

¹ Madarász Flóris: *A tékozló fiú*. Bibliai zenés színjáték 4 felvonásban, Szent István Társulat, Budapest, 1905.

² Gárdonyi Géza: *Földre néző szem*. Dante, Budapest, é. n. 172.

³ Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger, 2000.

⁴ Keller Péter: „A szenvedés szülte a szeretetet” (*Gárdonyi élete, művei és a hegyi beszéd*). In: *Agria* 68. sz. (2025. tavasz). Szerk. Homa János, 76–87. oldal.

⁵ Keller, Péter: *A másokért felajánlott élet motívuma Gárdonyi nőalakjaiban*. In: *A női dimenzió: a kortárs női reflexiók fórumának folyóirata*, 1. pp. 77–85. , 9 p. (2021)

látok testemben és mást lelkemben.” A Gárdonyi féle lelki ember fogalom tehát páli alapokon értendő. Gárdonyi azért akart lelki emberré válni, mert felismerte, hogy a lélekbe írt törvények felülírják a testi törvényeket. Azt is megérezte, hogy lelki embernek lenni feladat, ugyanis a korinthusi levél alapján *„Mi nem a világ lelkét kaptuk, hanem az Istentől eredő Lelket, (azzal a feladattal) hogy megismerjük, amit az Isten a kegyelemben ajándékozott nekiünk.* (1Kor 2, 12–16)

Szent Pál és Gárdonyi

Látok párhuzamot Szent Pál és Dédapám személye között. Dédapám életében is volt pálfordulás. Mindkét irányban. Fiatalon a Jézus-követés mellett döntött. Családi tragédiája okán az Ószövetség büntető Isten-képét vizionálta. Istentelen pogánynak nevezi magát Szabolcskának írt levelében. A református Szabolcska ebből a lelki állapotból próbálja kivezetni, és meggyőzni őt, hogy az Újszövetség Istene szerető Isten⁶. Tordai pedig már arról számol be, hogy „A gondviselő Isten visszahívta a pogány főváros útvesztőiből a templomos régi fészekbe. Majd húsz évvel előbb indult el onnan az öreg liceum tudásával és hitével vértезetten: most vissza kellett mennie, hogy magasra nőtt fája meg is lombosodjék, hogy semmivé törpült hite ismét az ég felé irányuljon. Mert ez történt Egerben. Ott a soktornyú város felett, a magányos csöndben Isten újra megérintette lelkét. Elszongította a fájó sebeket. Mellé telepítette megmaradt kis családját. Önzetlen, melegszívű embereket küldött hozzá jóbarátokul. És lassan-lassan erőssé fonódott a szál, mely egri azilumát az égboltozattal, az Istennel a másvilággal ezután már elszakíthatatlanul, összekötötte.”⁷

Szent Pál a Kolosszeieknek írt levélben külön fejezetet szentel az apostol hivatásának (Kol 1, 24–28). Pál azért fáradt, hogy minden embert tökéletessé tegyen Jézus Krisztusban. Gárdonyi úgy gondolkodott, hogy „az író munkája: embernevelés”.

Szent Pál Krisztus felfoghatatlan gazdagságát hirdeti, mely el volt rejtve Istenben (Ef 3, 8–10), Gárdonyi az élet szépségére, Istennel való kapcsolátára tanít és egyik legutolsó írásában az Ida regényében hitet tesz a gondviselés mellett (láthatatlan kéz vezet) és amellet is, hogy a művészet lényege az Isten teremő szándékának folytatása.

Pál az efezusi levélben Krisztus foglyának nevezi magát (Ef 3,1), Gárdonyi fel akar jutni arra a hegyre, melyen Krisztus áll.

⁶ Ld. Szabolcska levele Gárdonyihoz, 1894. október 12.

⁷ Tordai Ányos: *Amit nem tudunk Gárdonyiról*. Különlenyomat a „Magyar Kultúra” 1935. évfolyamából

Pál úgy érzi a rábízottak javáért kapta Isten kegyelmi adományait (Ef 3,2). Gárdonyi azt vallja, „Amit Isten nekem erőnek adott, hogy alkossak, nem nekem adta, hanem nemzetemnek...”⁸

Pál kinyilatkoztatásból ismerte meg a titkot, Ravasz László szerint Gárdonyi is mindent felülről kapott.

A szív története a szív teológiája

Az efezusi levélben Pál azért imádkozik, „hogy a hittel Krisztus lakjék szívetekben, s gyökeret verjeteek és alapot vesseteek a szeretetben. (Ef 3, 17)

A római levélben azzal dicsekszik, hogy a „Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten szeretete.” (Róm 5,5) és azt tanítja, hogy „A szívbeli hit (...) megigazulásra, a szájjal való megvallás pedig üdvösségre szolgál” (Róm 10,10).

A megigazulás a keresztény teológiában az Isten és az ember közti helyes viszony helyreállítását jelenti, a bűnök bocsánatát és az üdvösség ajándékát. A keresztény élet lényege úgy is fogalmazható, hogy az nem más, mint a szív átförmélődése Krisztus képmására a szeretetben

Gárdonyi a Biblia azon részleteit tanulmányozta különös előszeretettel, ahol „*emberi szív lükkög benne vagy karakter rajzolódik elő*”. Arra jutott, hogy „Ami a szívből jön, a végtelenségből jön, s ami a végtelenségből jön mindenkinek kincse. A szív művei halhatatlanok.”¹⁰ Nem a divatos, hanem az örök értékeket rejtő témákat kereste: „*Csak a szíve történetét írd, csak lelki szituációt!*”¹¹ Arra jött rá, hogy a szemet és a fület a szív nyitja meg. Szívhez pedig csak szív tud szólni. „*Minden műnek akkor az értéke, amekkora rezgést kelthet a szívekben.*”¹²

A *Titkosnapló*ban a szív közel százszor fordul elő. Kulcs-szó, reflektor szó, mert ahol előkerül mindig lelki, transzcendens fénnel világítja meg a szövegrészt: író, olvasó, írói módszert, irodalmi értéket egyaránt. A szív képes az isteni szeretet fényét befogadni is, sugározni is.

Ezek a gondolatok bibliai eredetűek. A szív teológiájának bizonyos értelemben vett alapvetései. Salamon király szavai ugyanis író, olvasó egyaránt figyelmeztetnek: „Figyelj, fiam, a szavaimra, nyisd ki a füledet a beszédemre! Ne tévedsz el őket soha a szemed elől, és őrizd meg a szíved közepében! Mert élet annak, aki

⁸ Aradi beszéd. *Titkosnapló*, 218.

⁹ Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 62.

¹⁰ Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 60.

¹¹ Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 62.

¹² Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 54.

megleli őket, gyógyulás az egész testének. Nagy gonddal őrizd a szívedet, mert hiszen belőle indul ki az élet. (Péld 4, 20–23)

Ha a szív átrezegtetését úgy fogjuk fel, mint, ha új szívet kapna az olvasó, akkor Ezékiel prófétához jutunk, aki azt mondja Istenről *„Új szívet adok nektek és új lelket oltok belétek, kiveszem testetekből a kőszívet és hússzívet adok nektek. Az én lelkemet oltom belétek és gondoskodom róla, hogy parancsaim szerint éljeteek és szemetek előtt tartsátok törvényeimet és hozzájuk igazodjatok.* (Ez 36, 26–27)

Nem légből kapott belemagyarázás ez a gondolatpárhuzam Dédapám esetében, hiszen élete végén az Ida regényében a művészetről azt vallja, hogy az az isteni „legyen”-be (Ter 1) való bekapcsolódás.

Páli gondolatok az életműben

Dédapám művészetének egyik különlegessége, hogy a szíveket bibliai témákkal, történetekkel példabeszédekben rezegteti meg. Ehhez előszeretettel veszi mintául Szent Pál leveleit.

A láthatatlan ember 1901

A láthatatlan ember kapcsán azt gondolom, mindenki, aki egy kicsit is ismeri az Újszövetséget a regény előszavában felfedezi a páli párhuzamokat. Az előszó szinte sugallja, hogy Zéta Szent Pál „szócsöve”:

- Pál megírta a Szeretethimnusz, Zéta a szeretetről beszél.
- Zéta embert ölt – Pál ott van, amikor megkövezik az első vértanút, Szent Istvánt.

Az előszóban három olyan meditációs témát vet fel Zéta, ami a páli levelekben hangsúlyos:

- a láthatóság – láthatatlanság,
- a bölcsesség – balgaság,
- a megismerhetőség.

Ha a páli levelek vonatkozó helyeit megkeressük, a szentírási üzenetek ismertetében a regény új olvasata tárul(hat) elénk.

A cím a második korintusi levél alapján – „... ne a láthatóra, hanem a láthatatlanra fordítsuk figyelmünket. Mert a látható mulandó, a láthatatlan azonban örök.” (2Kor 4, 18) – kiemel(heti) a regényt a földi világból.

Ennek a lehetőségét az író sem zárta ki, sőt azzal, hogy a címben az Embert először nagy E-vel írta, szinte sugallja is.¹³

Az első korintusi levél *Isten titokzatos, rejtett bölcsessége* fejezetében (1 Kor 2,1-16)¹⁴ együtt szerepel a balgaság-bölcsesség és a megismerés. Ezen az alapon az előszó rímel a páli levélre. Abban is felfedezhető hasonlóság, hogy ebben a bibliai szakaszban Pál – Zétához hasonlóan – a maga történetét meséli el, gyónja meg. Pál azért ment Korintusba, hogy hirdesse Isten misztériumát. A bölcsességet abban látja, hogy az ember felismeri, hogy Istent szeretni mindennél jobb, szebb és

¹³ „A regény címét sokáig nem találtam meg. Első címe volt: *Napenyészet*.

Ezt üresnek láttam.

A második: *Szerelem rabszolgái*.

Ezt meg jókaianak éreztem. Ezt is törültem. Legyen *Láthatatlan Ember*, a leányra vonatkozásul.

Ez aztán meg is maradt.” – részlet *Az élő Gárdonyiból*.

¹⁴ Szent Pál apostolnak a korintusiakhoz írt első leveléből 2, 1–16

Isten titokzatos, rejtett bölcsessége

Én is, **amikor nálatok jártam**, testvérek, **nem** keresett szavakkal vagy **bölcsességgel akartam nektek hirdetni Isten misztériumát**. Elhatároztam ugyanis, hogy nem akarok másról tudni köztetek, csak Jézus Krisztusról, a megfeszítettéről. Gyöngeségem tudatában félve és nagyon elfogódottan mentem hozzátok. Tanításom és igehirdetésem ezért **nem a bölcsesség elragadó szavaiból állt**, hanem a lélek és az erő bizonyosságából, hogy hiteteknek **ne emberi bölcsesség, hanem Isten ereje legyen az alapja**.

A tökéletesek körében azonban **mi is bölcsességet** hirdetünk. **Nem ennek a világnak a bölcsességét**, sem az e világ pusztulásra ítélt fejedelmeiét, hanem **Isten titokzatos, rejtett bölcsességét, amelyet Isten öröktől fogva megdicsőülésünkre szánt**. Ezt senki sem ismerte fel a világ fejedelmei közül, mert ha felismerték volna, nem feszítették volna keresztre a dicsőség Urát. Így érvényes az Írás szava: „**Szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szív föl nem fogta, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik**.”

Nekünk azonban feltárta Isten a Lélek által. A Lélek ugyanis mindent átlát, még Isten mélységét is. **Ki ismeri az ember belső dolgait, ha nem a benne lakó emberi lélek? Hasonlóképpen Isten titkait sem ismeri senki, csak Isten Lelke**.

Mi nem a világ lelkét kaptuk, hanem az Istentől eredő Lelket, hogy megismerjük, amit az Isten a kegyelemben ajándékozott nekünk. Erről beszélünk is, de nem az emberi bölcsesség tanította szavakkal, hanem ahogy a Lélek tanít, lelki embereknek lelkieket nyújtva.

A testi ember nem fogja fel, ami az Isten Lelkéből ered. Balgaságnak tartja, s nem képes megérteni, mert lelkileg kellene megítélnie. A lelki ember azonban mindent megítél, maga azonban senki ítéletét nem vonja magára. „Hiszen ki látta át Isten gondolatait, hogy oktatná őt?” Mi azonban birtokában vagyunk Krisztus gondolatainak.

értékesebb¹⁵, mert „Szem nem látta, fül nem hallotta, emberi szív föl nem fogta, amit Isten azoknak készített, akik őt szeretik.”(1Kor 2,9). Állítja: Isten lelke vezeti az embert. Ez egyben azt is jelenti, hogy csak Isten ismeri igazán és csak ő tudja alakítani teremtményét (persze, mint a történet mutatja, csak akkor, ha hagyja az ember, azaz Zéta, illetve Gárdonyi).

A regény egy új olvasatát abban is látom, hogy *A láthatatlan ember*-ben Dédapám arról vall, hogy őt is megérintette Isten misztériuma és Isten szeretete felülírta földi vágyait. Csak Isten ismerte igazán Zétát, illetve Gárdonyit. Csak Isten látott bele a lelkébe. Isten vezette rá, hogy nem a saját vágyait, álmait kell megpróbálni minden áron megvalósítani.

Zéta egyenesen félreismerte Emőket, megakadt az arca szépségénél, eltúrte, hogy megüsse és megsebezze arcát. Isten sokáig, a regény végéig hagyja, hagyta Zétát balgaságában. Gárdonyit a regény megírásáig.

A csoda, a misztérium, hogy képessé válik Zéta és Gárdonyi is másképp látni a világot, felfedezni, hogy a lélek átsüt Dsidsia arcán.

Zéta rádöbben, Gárdonyi pedig rádöbbsenti az olvasót, hogy Dsidsia meg tudja élni a Szeretethimnusz. Van tehát egy ember, akinek példája követendő, hiszen: „Mi (...) mindnyájan, akik födetlen arccal tükrözzük vissza az Úr dicsőségét, a dicsőségben fokról fokra hozzá hasonlóvá változunk át, az Úr Lelke által”. (2Kor, 18)

Zéta Dsidsiával együtt elindul ezen az úton. Gárdonyi új életet kezd Egerben.

„Mintha nyugat felől is hajnalodna”.

Az új olvasat létjogosultsága mellett szól, hogy Tordai szerint is a regény keletkezésének éveiben gyógyultak be Dédapámnak a házasságában kapott sebei. Egerben jutott el oda, hogy meg tudott bocsátani. Emberi és erkölcsi hitelességét látom bizonyítva e megbocsátásban. Nem szép szólam volt tőle az, amit első regényében, az *Álmodozó szerelemben* a Miatyánk elemzésekor leírt.

Ez után pedig második regénye, a Cyprián tanulságát megáéva téve úgy élt, hogy elkerülte a kísértéseket.

Nem véletlenül volt ez legkedvesebb regénye.

¹⁵ <https://mek.oszk.hu/00100/00188/html/korintus.htm#2,6-16>

A falábú ember (1904)

A falábú ember (1904) üzenetét tekintve rokon *A láthatatlan ember* előzőekben bemutatott olvasatával. Az efezusi levél: „Buzdítás a megújulásra”¹⁶ fejezetének (Ef 4, 17–32) egyfajta átírata. A történet szinte versről versre követi a bibliai szakasz logikáját.¹⁷ Egyfajta figyelmeztetés, hogy *ne éljünk úgy, mint a pogányok, akik hiúságokon járatják az eszüket*. mert, ha így teszünk sötétség borul elménkre és elidegenedünk az istenes élettől. Lelkileg eltompulva kicsapongásokra adjuk magunkat, és kapzsiságból mindenféle ocsmányságot űzünk, azaz lopunk.

A novella tanulsága, hogy mi *nem ezt tanultuk Krisztustól. Ha valóban őrá hallgatunk megtanuljuk, hogy Jézusban van az igazság.*

A főszereplő, a falábú ember szakít korábbi életmódjával. *Megújul gondolkodásába, új emberré válik. Elhagyja a hazudozást, őszintén beszél embertársával.*

¹⁶ „Buzdítás a megújulásra

Azt mondom tehát, sőt figyelmeztetek titeket az Úrban, ne éljete úgy, mint a pogányok, akik hiúságokon járatják az eszüket. Sötétség borult elméjükre és elidegenedtek az istenes élettől tudatlanságukban, amely szívük megátalkodottságának következménye. Lelkileg eltompulva kicsapongásokra adták magukat, és kapzsiságból mindenféle ocsmányságot űznek.

Ti azonban nem ezt tanultátok Krisztustól, ha valóban őrá hallgattatok és megtanultátok, hogy Jézusban van az igazság.

Korábbi életmódokkal ellentétben vessétek le tehát a régi embert, akit a megtévesztő kívánság romlásba dönt. Újuljatok meg gondolkodástok szellemében, s öltözzétek magatokra az új embert, aki az Isten szerint igazságosságban és az igazság szentségében alkotott teremtmény.

Hagyjátok el tehát a hazudozást, beszéljen mindenki őszintén embertársával, hiszen tagjai vagyunk egymásnak.

Ha elfog is benneteket az indulat, ne vétkezzetek. A nap ne nyugodjék le haragotok fölött.

Ne adjatok teret a sátánnak.

Aki lopott, ne lopjon többé, hanem dolgozzék, és keressen kenyeret keze munkájával, hogy legyen miből adnia a szűkölködőknek is.

Semmiféle rossz szó ne hagyja el ajkatokat, hanem csak olyan, amely alkalmas az épülésre, hogy amiben kell, javára váljék hallgatóitoknak.

Ne okozzatok szomorúságot Isten Szentlelkének, akivel meg vagytok jelölve a megváltás napjára.

Legyen távol tőletek minden keserűség, indulat, haragtartás, szóváltás, káromkodás és minden egyéb rossz.

Inkább legyenek egymás iránt jóindulatúak, könyörületesek, és bocsássatok meg egymásnak, amint Isten is megbocsátott nektek Krisztusban.” (Ef 4, 17–32)

¹⁷ Id.: Keller Péter: *Az élő Gárdonyi-arc*. SZIT, Budapest, 2015.

Nem ad teret a sátánnak.

Lopott, de ne lopjon többé, hanem dolgozik, kenyeret keres saját keze munkájával, ad a szűkölködőknek is.

Semmiféle rossz szó nem hagyja el ajkát, hanem csak olyan, amely alkalmas az épülésre, hogy amiben kell, javára váljék hallgatóitoknak.

Nem okoz szomorúságot Isten Szentlelkének, akivel meg vagytok jelölve a megváltás napjára.

Jóindulatú, könyörületes és megbocsátó lesz.

Érezhető, hogy *Isten is megbocsátott nektek Krisztusban.*” (Ef 4, 17–32)

Az efezusi levelet tehát Gárdonyi példabeszéddé írja át. De itt nem áll meg. Két másik szentírási részletet is beépít a történetbe.

Az egyik a Lukács evangélium „Ahol a kincséd, ott a szíved is” (Lk 12, 34) igehelye, mely egy párhuzamos szálon szintén példabeszéd formájában épül a novelába.

A másik a Hegyi Beszédet idéző záró kép: „A falábú csakugyan ott ült a Királyék diófája alatt. Mellette ült a gyepen az asszony. A kis gyermek az ölében aludt. A nagyobbik fiú a fűben ülve olvasott egy könyvből, amelyet a falábú tartott.

– Mi-kor pe-dig lá-ta vol-na Jé-zus a so-ka-sá-got, fel-mé-ne egy hegy-re...

Az asszony ezalatt áhítatos elmélázással nézett a falábúnak az arcára.”

Ez a záró kép visszavezet *A láthatatlan ember*hez, hiszen itt Gárdonyi arra hívja fel maga és az olvasó figyelmét is, hogy nem csak a Szeretethimnusz, de a Hegyi Beszéd is lehet életmodell.

Szűnyoghy Miatyánkja (1913)

A *Szűnyoghy Miatyánkja* a Miatyánk értelmezés vonalán *Az álmodozó szerelem* és a *Cyprián* folytatása. A kísértés logikáját tárja elénk és arra biztat, hogy az élet eseményeit nem szabad a fantáziánk alapján értelmeznünk.

Az embert a boldogság utáni vágy hajtja. De sajnos a boldogságfogalmunk rossz. „Csak a gyermek (aki a teremő Istent vallja Atyjának) tud boldog lenni.”¹⁸ „A boldogság (...) nem tanultságból kél, se helyből, se pénzből, se rangból.”¹⁹ A boldogság titka, a jézusi kérés teljesítése: „Legyetek olyanok, mint a gyermekek...” (Mt 18, 3). A regény sokszor idézett gyönyörű gondolata: „A boldogságnak hát órája volna, valami olyanféle, mint a gáz-óra, gőz-óra, mindenféle dinamó-óra a boldogság órájának két mutatójára ez a két szó volna írva: VAN és LESZ. A VAN a kismutatón, a LESZ a

¹⁸ Gárdonyi Géza: *Szűnyoghy Miatyánkja*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917, 95.

¹⁹ Gárdonyi Géza: *Szűnyoghy Miatyánkja*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917, 151.

nagymutatón. A nagymutatót a fantázia hajtja. A kismutatót a szeretet.”²⁰ A boldogság a jelenben dől el. „A múlt nem a tied, csak az utána vonuló árnyék. A jövő nem a tied, csak az elédbbe vetődő sugara. /Az óra a tied, csupán az óra, amelyben élsz. Ne siess ki belőle, ha napfényes, virágos békességgel teljes: a világ minden üzlete nem ér fel a szívnek egy boldog órájával.”²¹

A regény arra tanít, hogy a szeretet gazdagság²². Boldogságforrás. Ezzel élni kell. Meg kell fogadni Szent Pál gondolatait (1 Kor 12,12–31; Tit 2 és 3), hogy legyünk boldogok abban az életállapotban, amibe beleszülettünk, örüljünk annak a feladatnak, amit kaptunk (Ef 4, 1–24). Ha elfogadjuk, amit kaptunk, rájövünk, hogy agyagedényünket a Teremtő erre a feladatra formálta, ezzel a feladattal és ezekkel az adottságokkal tudunk legjobban bekapcsolódni Isten teremtő művébe, így tudunk a legtöbbet nyújtani másoknak, a világnak. Ez az elfogadás tesz bennünket képessé a szeretet megélésre, mert „Minden foglalkozás boldogít, ha szeretjük azt a foglalkozást: munkánkat, mesterségünket, művészetünket, - boldogít. Nem a foglalkozásunk boldogít, a foglalkozásunk szeretete boldogít. A szeretet boldogít.”²³

Összegezés

Dédapám mindennapos Biblia-olvasó volt. Biblia-ismerő és -olvasó emberek mindig voltak körülötte. A Bibliát a könyvek-könyvének tartotta. Egyik kedvelt sugalmazott szerzője Szent Pál, akinek életével saját élete is bizonyos párhuzamba állítható. A szív teológiája és a páli levelek gondolatisága az életműben markánsan jelen van. Különösen *A láthatatlan ember*, *A falábú ember* és a *Szűnyoghy Miatyánkja* című írásaiban.

²⁰ Gárdonyi Géza: *Szűnyoghy Miatyánkja*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917, 152.

²¹ Gárdonyi Géza: *Földre néző szem Égre néző lélek*. Dante, Budapest é. n., 206.

²² Gárdonyi Géza: *Szűnyoghy Miatyánkja*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917, 108.

²³ Gárdonyi Géza: *Szűnyoghy Miatyánkja*. Singer és Wolfner, Budapest, 1917, 152.

Kölcsei Tamás

Beszélgetés Bozók Ferenc piarista szerzetessel hivatásról és költészetről

Bozók Ferenc piarista atyával lényegében a véletlen hozott össze. Budapesten, a Piarista Gimnáziumban, a Piarista Szalon egyik rendezvényén, a Sík Sándor összegyűjtött színműveit tartalmazó gyűjtemény szerkesztőjeként (Koltai András mellett) hallhattuk a kérdésekre adott frappáns válaszait. A rendezvény végeztével sikerült is vele beszélgetnem – ami valódi élményszámba ment, s egyben barátságunk kiindulópontjává vált.

– Nagy fába vágtam a fejszémet, amikor az interjú készítésére vállalkoztam. De miért? Mert – számomra korábban ismeretlen (sőt, még csak nem is sejtett) – imponáló irodalmi és költői életművel rendelkezel, amelynek bőségében alig tudok eligazodni, így kérdéseim talán olykor sután hangzanak majd. Mielőtt azonban a költészetedről beszélnénk, előbb rólad, a piarista pappá válásodról kérdeznék. Hogyan és miért választottad a papi hivatást? És miért éppen a piarista rendet?

– Akkor fordultam a vallás és a papi hivatás lehetősége, gondolata felé, amikor a többi ember éppenséggel el szokott fordulni tőle: tizenhat esztendő kamaszként. Előrebocsátom, hogy nem jártam piarista gimnáziumba és nem lebegtek személyesen ismert papi példaképek sem előttem. Szülővárosomban, Gyöngyösön érettségiztem egy szakközépiskolában. Egyik osztálytársammal sokat beszélgettünk a vallásról, zenéről, irodalomról, szinte mindenről. Egyszer a „mindenféle vallásos könyvek” között kezembe akadt Puskely Mária *Szerzetesek* című könyve és abból tudtam meg, hogy vannak piaristák. Engem a papság és a magyar – történelem szakok egyaránt vonzottak. Olvastam ebben a könyvben, hogy a piaristák papok és tanárok is, tehát egyik jövőtervemről sem kellene lemondanom, ha őket választanám. Ráadásul a Puskely-könyvben szerepelt a rend rövid történeti bemutatása és aktuális magyarországi jelenléte után a piaristák pesti telefonszáma is. Ezt a telefonszámot kamaszos vakmerőséggel felhívtuk az osztálytársammal és azonnal az akkori tartományfőnököt, Jelenits Istvánt kapcsolta a Mikszáth téri piarista rendház és gimnázium portása. Jelenits István felkért, hogy időnként látogassak el a pesti piaristákhoz nyílt napokra. Megengedték, hogy néhány tanórára is benézzek. Különleges élmény volt, amint egy reverendás pap éppen az evolúciót tanította a gimiseknek. Voltak közös programok a kalazantinerekkel (szerzetesnövendékekkel) és közben jártam a saját gyöngyösi iskolámat (Almágy Pál Mezőgazdasági Szakközépiskola). Aztán érettségi után mégsem lettem piarista. Elvégeztem Egerben a magyar–történelem szakot, tanítottam Gyön-

gyöspatán az általános iskolában, de a papság gondolata nem hagyott nyugodni, így már majdnem harminc esztendő voltam, amikor jelentkezni mertem a piarista rendbe. Azóta, vagyis 2003 augusztusától tagja vagyok a rendnek.

– **Szüleid, az otthoni légkör vallásos volt?**

– Nagymamám és édesanyám jártak templomba, édesapám pedig az én papi hivatással ismerkedve, kezdett barátkozni a hittel is. Amikor szüleim meghaltak, akkor éreztem először húsbavágóan, hogy milyen az az igazi papi magány, amikor hirtelen felnőtt leszel és „kettesben maradsz Istennel”. Nagy feladat ehhez felnőtt, érett módon, immár földi szülők nélkül viszonyulni. Akiknek nincsenek szülei, azok egzisztenciálisan különböznek azoktól, akiknek szüleik még élnek. Akinek nincsenek szülei, annak már „sosem lesz kerek ez a maradék földi élet”.

– **Gyermekkorodban mikor kezdtél „írogatni”? Milyenek voltak az első verseid, próbálkozásaid? Kis esszéket is írtál?**

– Első verseimet már általános iskola alsó tagozatban megírtam, de szóra sem érdemes, olcsó ragrímekkel megoldott gyenge kis Weöres Sándor- vagy Nemes Nagy Ágnes- gyerekvers-utánérzések voltak. A hangzó versek ritmusa, dallama viszont már azelőtt elvarázsolt, mielőtt az elemi iskolában megtanultam volna az ábécét. Emlékszem, már óvodában felfigyeltem olyan Weöres Sándor – sorokra, mint például: „Éj mélyből fölzengő csing-ling-ling száncsengő”, vagy „Fut, robog a kicsi kocsi, rajta ül a Haragosi” és sorolhatnám a többi. Esszéket gyerekként nyilván még nem írtam, de középiskolai magyartanárom, Buda Imre dolgozataim stílusát mindig dicsérte és magyarból elnöki dicsérettel érettségiztem. Első esszéim már felnőttként, a Keresztény Élet hetilapban jelentek meg, 1997-ben. Első komolyabban vehető irodalmi jellegű esszém pedig egészen későn, 2006-ban, a Lyukasóra folyóiratban látott napvilágot.

– **Költői vénádat ismerve szinte magától értetődő, hogy magyar szakos tanár szerettél volna lenni. Gondolom, nagy élményt jelentett számodra az irodalom magas szintű tanulása.**

– Ki merem jelenteni, hogy életem legboldogabb éve az egri Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola (ma már egyetem) esztendei voltak, amikor olyan tömény mennyiségű szépirodalmat olvastattak velünk, amennyi csak „belénk fért” és nagyon hálás vagyok, hogy olyan műveket is számon kértek, melyek olvasására külső kényszer nélkül nem szánám rá magam. Hisz ez a rengeteg kötelező irodalom kapcsolatba hozott a magyar és világirodalom klasszikus remekműveivel és ezért csak hálás lehetek a kollokviumok és szigorlatok szigorának.

– **Az egri tanulmányaid alatt sem hagytad abba a versírást, vagy a tanulás annyira lekötött, hogy erre alig jutott idő?**

– Annyira kitöltött a rengeteg kötelező szépirodalom, nem is szólva a történelemhez és a nyelvészethez kapcsolódó kötelező olvasmányok tömegéről, hogy eszembe se jutott valamit saját szívemből és eszemből alkotni is. Néhány verset mégis írtam, ezek

megjelentek a főiskolai lapban, a *Líceumi Palettában* és Ködöböcz Gábor professzorum ezek közül egyikkel megkínálta a *PoLiSz (Politika, Líra, Széppróza)* folyóiratot. Megszólított a folyosón és megkérdezte: – Ferikém nem baj, ha elviszem egyik versedet a *PoLiSz* folyóiratnak? Mit tudtam én mi az, azt hittem valami rendőrségi újság. Csak évekre rá tudtam meg, hogy az a versem abban a lapban meg is jelent.

– **Végül piarista pap lettél. Hol kezdted tanítani?**

– A piarista rend magyarországi iskolái közül Szegedet kivéve mindenhol tanítottam. Két helyen (Gödön és Nagykanizsán) csupán egy tanévet, a többi helyen (Kecskemét, Mosonmagyaróvár, Vác) minimum négy esztendőt. Budapesten jelenleg a rendi levéltárban dolgozom és az iskolai kápolnáért felelek.

– **Az irodalomtanítás során – gondolom – sikerült tanítványaidba is beoltnod a versek szeretetét. Tudták-e rólad, hogy tanáruk egy ismert költő, számos megjelent verskötettel?**

– Diákjaimnak sosem mondtam el, hogy írok, de olyan időnként előfordult, hogy egyik – másik író – olvasó találkozón vagy könyvbemutatómon egyik – másik diákom vagy volt diákom megjelent, vagy behozták az iskolába dedikálni valamelyik könyvemet. De azt hiszem, volt diákjaimnak jelentős része még ma sem tud az irodalmi munkáimról.

Ezekén kívül megközelítőleg húsz könyvnek voltam szerkesztője vagy lektora, köztük a legtöbb munkát talán a nemrég megjelent, háromkötetes Sík Sándor összegyűjtött színműveinek kiadványaiba fektettem.

– **Mint író, költő, milyen irodalmi körnek, egyesületnek vagy tagja?**

– Egyiknek sem. Korábban tagja voltam a Magyar Írók Egyesületének és a Fiatl Írók Szövetségének. De előbbi (a régi Írókamara) Mészöly Dezső és Gyurkovics Tibor halála után lassan maga is kihalt, bár az is lehet, hogy névlegesen még él. A Fiatl Írók Szövetségéből pedig kiöregedtem, így voltaképpen jelenleg nem vagyok tagja semmilyen írószövetségnek vagy egyesületnek, csoportosulásnak. „Többkötetes kötetlen” író vagyok. Ez „a kötetlenség és szabadság enyhe mámore” mellett azzal a hátránnyal jár, hogy nem ülök ott azoknál az asztaloknál sem, ahol a díjakat osztogatják és az én nevemet senki sem súgja senki fülébe. Éppen ezért igazi csoda, hogy idén megkaptam Bálint napján (február 14-én) életem első, igen rangos irodalmi díját, a Balassi Bálint-emlékkardot. Hála és köszönet Molnár Pálnak, Agócs Sándornak és a melletttem döntő kuratórium többi tagjának, amiért „outsider-mivoltom” ellenére eszükbe jutottam.

– **Verseket vagy esszéket szeretsz inkább írni?**

– Verseket sem előre eltervezett módon, sem felkérésre nem tudok írni. Csupán ihlet-szerűen. Ezért előfordul, hogy évekig nem jelenik meg versem, aztán egy nyáron „megragadják a grabancomat a múzsák” és születik egy vézna kötetre való. Esszéimről azt kell mondanom, hogy azokat „olvasva írom”. Ez az „olvasva írás” azt jelenti, hogy

aktuálisan egy irodalmi téma, mű vagy szerző intenzíven foglalkoztat, abba elkezdlek mélyülni és a sok gondolkodás és gyűjtőmunka végén összeáll vagy egy esszé, vagy ritkábban egy szaktanulmány.

– **Mi az oka annak, hogy könyveid megjelenése általában az Ünnepi Könyvhetekhez kötődik? Tudatos „időzítés” ez, vagy inkább az alkalom kínálja fel a lehetőséget?**

– Ez nem törvénytörő, de praktikus. Esetenként azért van így, mert a kiadók a könyvhétre szeretik időzíteni és bemutatni újabb portékáikat, olyankor nagyobb a könyvekre eső figyelem. Bekerülnek a könyvújdonságok a könyvheti katalógusba. Az önmagukra adó könyvtárak is éberek ilyenkor és az NKA pályázati támogatások is nagyrészt a könyvheti megjelenésekhez igazodnak.

– **2023-ban, 50. születésnapodra jelent meg *Félszáz* című versköteted, amelyben – stílszerűen ragaszkodva az 50-es számhoz – ötven versedet közölted. Ezek közül melyik áll(t) a szívedhez a legközelebb?**

– A *Félszáz* – kötet nem korábbi kötetekből, hanem folyóiratokból szemlézi a java termést, vagy legalábbis amit én itt és most, pillanatnyilag annak gondolok. Ezek között nem szeretnék rangsort állítani, de talán nem véletlen, hogy éppen ezt az ötvenet válogattam be ebbe az évfordulós kis könyvecskébe. Az utóbbi időben két versem nagyobb figyelmet kapott, a *Nyárszonett* című versem azért, mert Lukács Sándor színművész mondta hanghordozóra, Dóka Attila pedig megzenésítette, a másik a *Kísértetek* című versem, melyet a nemrég elhunyt Kálloy Molnár Péter szavalt. Hadd említsem még *A pénz beszél* című versemet is, melyet Dinnyés József énekelt és zenésített meg. Mindkét vers hallgatható ezeknek a nagy színészeknek az előadásában a youtube-csatornán is.

– **Ha engem kérdezel, számomra a *Rubinpirosat visz a nyárba* című rövid versed a legkedvesebb. Tömör, lelket mélyen megérintő gondolatok jellemzik, a negyedik sora pedig méltó befejezés: „lágý hantok alatt tekerészet az Isten”. A te szívedhez is közel áll ez a rövid versed?**

– Talán nem véletlen, hogy ez a versem egyik kötetem címe lett. Igen, Isten a nagy kertész, aki nyáron gyümölcsökkel és tarkabarka növényekkel megszínezi, majd ősszel Kosztolányival szólva „smaragd szőlővel és jáspisfényű körtékkel” megédesíti az egyébként nem mindig édes és nem mindig könnyű életünket. Az általam idézett utolsó sor arra utal, hogy Isten a hantok alatti „tekerészetével” a növények gyökereit rendezgeti a föld alatt, és ugyanitt feltámadásunkat is tervezi, azon is munkálkodik.

– **Verseid egy részét olvasva az ember hajlamos azt gondolni, hogy nem egy pap írta őket, hiszen nem kimondottan vallásos versek. Valóban így van?**

– Nyilván a vers nem prédikáció és nem lelkigyakorlatos szöveg. Nagy a baj, ha az akar lenni. Ettől függetlenül minden vers képes adni transzcendentális élményt és üzenetet. Verseim jelentős része valóban nem direkt módon vallásos. Inkább úgy fo-

galmaznék, hogy minden versemet meglegyinti az isteni kegyelem és a Lélek, de talán csak éppen oly tapintatosan, olyan diszkréten, mint ahogy a kis fecske belekap szárnyacsájával a nyári tóba, de aztán tovább is repül. Ars Poeticám az, hogy a hitetlenek számára nincsenek csodák, a hívők számára viszont minden csoda. Így például „Istenélmény” egy málna vagy cseresznye íze vagy a darvak röpte szabályos V alakban.

– **Egyszer úgy nyilatkoztál, hogy „a vers nem a prédikáció meghosszabbított karja”. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – prédikációidba gyakran beépítesz verseket? Ismerve szerénységedet, félted, hogy a tieid közül alig...**

– Prédikációban saját verssel nem szerénytelenkedek elő, de a világirodalom mindig gazdagon kínálja magát, szinte minden evangéliumi vagy más bibliai textushoz. De nyilván nem zsúfolom tele a prédikációimat irodalmi idézetekkel, csak ha adekvát módon erősíti vagy támogatja, igazolja a mondanivalót, üzenetet, vagy adott ünnepet.

– **Azt is olvastam rólad, hogy a papságot, a szerzetességet és a tanárságot tekinted hivatásodnak, az irodalmi tevékenységet pedig „erős hobbinak”. Ilyen gazdag költői múlttal és istenadta tehetséggel még mindig „csak” hobbinak tartod a költészetet, vagy az már előrébb lépett az értékítéletedben?**

– Nehezen mondja ki az ember magáról, hogy költő. Erről döntsön a nem mindig hálás utókor. Ezért az óvatos „hobby”- kifejezés. A versírás nem a szakmám és nem is járok a versgyárba dolgozni naponta. Benjámin Lászlónak *A szakma* című versében a költő kislánya felszólítja, hogy menjen a gyárba, és gyártson verseket: „Így képzeled Judit a gyárakat / Sok ember ül ott, görnyed a papír / fölött s reggeltől estig verset ír.” De arra törekszem, hogy a verstani alapokkal felvértezve írjak verseket és erre pályatársaimat is bátorítanám. Ne spóroljuk meg a szakmai részt, a verstant se.

– **Jelenleg a Piarista Levéltárban tevékenykedsz – ahol is most beszélgetünk –, a levéltári munkád mellett milyen egyéb (papi) tevékenységeket folytatsz?**

– Vezetem az iskolai kápolnát, nekem kell rögzítenem, átlátnom és ellenőriznem a kápolna igen gazdag eseményeit, szertartásait, programjait, valamint minden infrastrukturális részéről nekem kell gondoskodnom. Emellett a budapesti piarista gimnázium és a Patrona Hungariae Általános Iskola és Gimnázium diákjait gyóntatom, továbbá több helyen lelkipásztorkodom Budapesten.

– **Szívem szerint még számos kérdést feltennék, főként a sokunk által kevésbé ismert, ám irodalmi, „szakmai” berkekben nagyra értékelt költői tevékenységedről és további céljaidról. Most azonban csak az utóbbiról, terveidről kérdezlek.**

– Legújabb tervem egy tisztán limerick-versekből álló vékony kis kötet. Minden kis limerick, bökvers egy-egy klasszikus író vagy költő paródiája. Ezek a limerickes irodalmi feladványokként hétről hétre már most, megszületésükkel szinkronban elhangzanak az egri Szent István Rádió Tikovits Ernő által szerkesztett betelefonálós irodalmi játékában. A címe az lesz, hogy *Ne vágj hozzám nikkelszamorvánt. – Íróparódiák limerickben.*

Szíki Károly

Veszely Ferenc költő vallomása Kanadában

Az eszme nem hal meg sem éltedben, sem hulltoddan

1936. szeptember 22-én született Kispesten. A Budapesti Református Gimnáziumban kezdte középiskolai tanulmányait, majd a Fáy András Gimnáziumban fejezte be. 20 évesen a *Rákóczi téri ellenálló csapat egyik vezetőjeként részt vett a fegyveres ellenállásban*. A szabadságharc leverése után sokáig bujkált, majd 1957 január közepén elhagyta az országot. Menekülésének története egy kalandos filmnek adna bőséges anyagot. Három diplomás pedagógus. A nyugat-kanadai British Columbiában, Kamloopsban él. **ÖNVALLOMÁSA:** „Teljes jogú kanadaivá váltam, kanadai családdal és portával, de megmaradtam magyarnak felelősségtudatomban és érzésvilágomban egyaránt.”

A kezdetek öröme, gyötrelme

– **Kedves Feri! Minden ember élete egy gazdag olvasmányt kínál. Lapozzuk fel a tiédet! Azon költők közé tartozol, akik jól interpretálják saját verseiket. Tegnap egy megrázó poémádat olvastad fel, aminek alapkérdését veszem kölcsön: Honnan jöttél?**

– Ó, hányszor hallottam ezt a kérdést, valahányszor kinyitottam a számat és meghallották, hogy akcentussal beszélek! Való igaz, minden ember élete egy gazdag olvasmány. Ez alól az enyém sem kivétel. Rángógörccs közepette születtem a második világháború vonagló világába. Kispesten, egy középosztályú pestszentlőrinci családba. Apám vezető volt a kispesti textilgyárban, anyám tisztviselőként kereste a kenyeret. A háborús körülmények örvényessé tették az életemet. Szüleim elváltak, majd apám újra megnősült és megáldott két féltestvérrel, engem meg anyám nevelt fel. Időközben a testvér szerepét a nálam négy évvel idősebb anyai unokabátyám töltötte be. Ő Dr. Pestessy József, a híres Zöld (Baleseti) kórház kedvelt főorvosa, egy nagy magyar–görög–latin–angol orvosi szótár és több ismeretterjesztő mű szerzője.

Vézna, beteges kisgyerek voltam, de jó eszű, kitűnő tanuló. A háborús veszélyek, a rossz táplálkozás, és a nyirkos, fűtetlen pincében töltött idő, az én beteges életemet lett volna hivatott elvenni, de helyettem két másik unokatestvérem halt meg. Az egyiket, egy szép, okos, tizenéves leánykát, a németek ölték meg Auschwitzban, mert apja után zsidónak számított, a másikat egy zabráló szovjet katona lőtte fejbe az ágyában, mert nem akarta, hogy az orosz elvigye holt apja ruháját, amibe – szegény árva gyerek lévén – ő lett volna hivatott belenőni.

– **Nem volt könnyű túlélni a háborút.**

– Túl kellett élnünk előbb az angol–amerikai repülős, majd a szovjet sereg túzérségi bombázását. Egyiket se zavarta, hogy a lakótelepeken jobbára öregeket, asszonyokat és gyerekeket ölnek. A propaganda hatása már akkor is olyan volt, hogy ők csak elpusztítani való ellenséges ebeket láttak bennünk, míg mi vadállatokot bennük.

– **Dermesztő. Radnóti: Nem tudhatom versének hangulata ez: a sírok közt anyókat, ki halkan síroгат..., s mi főntről pusztítandó vasút, vagy gyárüzem...**

– Láttam borzalmakat dögivel, döglött lovak maradványaitól kezdve, amelyekről még frissiben levágták a húst az éhező emberek. Láttam vérző, hernyótalp alatt laposra gázolt holttesteket az utcákon.

– **Nagy lelki teherrel léphettél tovább!**

– Igen, nem rágódtam rajtuk. Gyermekeim valóját, és belső énem mivoltát nem a propaganda, nem ezen körülmények határozták meg, hanem édesanyám határtalan, önzetlen szeretete, és apám megfontolt, elvszerű egyenessége. Ezekhez tartottam magam később is, amikor csak tudtam. Formáló éveimet még a Budapesti Református Gimnáziumban, de már a Rákosi diktatúra zsíroskenyerén kezdtem élni. Itt megbarátkoztam Szerb Györggyel és Thaly Bélával. Amikor az iskolát bezárták, Gyurkával a Fáy András Gimnáziumban fejeztük be a középiskolát, de igazi tanulmányainkat a költészet megismerése és gyakorlata képezte. Mindketten hivatalból utáltuk a megszálló szovjet hadsereget és még jobban azok kiszolgálóit, az úgynevezett kommunistákat. Elvi kommunistát elvétele lehetett ugyan csak találni közöttük, de annál több volt a gátlástalan opportunisták, s a politikusok iránti cinizmusom annyira rám zománcolódt, hogy azt azóta se tudta semmi sem leverni rólam. Ugyanígy vagyok a minden színben csak a maguk érdekét néző és a saját zsebüket tömő pénzhajhászokkal is. Református hittanban növe, talán csak a Gondviselőben csalódtam nagyobb, mint ezen embertársaimban. Nem vettek fel főiskolára, mert az osztályfőnököm elírta a származásomat és apámat maszeknek nyilvánította, aki a textilgyárban fehérítő mesterként dolgozott és ezt a fehérítő mester kifejezést a tanár úgy értelmezte, hogy az apám egy maszek. Négy egyetemre próbáltam felvételt nyerni, de elutasítottak azzal az indoklással, hogy a vizsgán megfelelt, de férőhely hiányában nem nyertem felvételt. Találtam munkát a Honvéd Térképészeti Intézetnél, a Moszkva tér közelében, ahol nyomdász segédmunkásként dolgoztam, térképeket nyomtattunk. Közben besoroztak katonának, amitől a forradalom mentett meg.

1956: A forradalmár Veszely és Márton ezredes

– **Egy kicsi haza kicsi röget hagyta el, erre gondoljunk ebben a gyönyörű városban, Kamloopsban, de nézzük meg, hogyan lettél forradalmár?**

– Belesodródtam. A nyomdából hazafelé mentem, a Rákóczi téren szálltam le a villamosról és egy nagy tömeget láttam, érdeklődtem, hogy mi történik? Azt mondták, hogy itt a pártházban rejtegetnek fegyvereket, azokat magyar katonák őrzik, akik azt mondják, nincsen ott semmi fegyver. Támadt egy ötletem. Oda mentem az ajtóhoz, bekopogtattam. Egy kiskatona nyitotta ki a rácsos ablakot. Láttam rajta, hogy fél a tömegtől. Azt ajánlottam neki: engedjen be kettőnket, hogy megvizsgáljuk, van-e ott fegyver. Ha mi igazoljuk, hogy nincs, a tömeg eloszlik. Nem tudott nemet mondani. Mielőtt beléptünk, oda szóltam az embereknek: ha nem jövünk ki húsz percen belül, ostromolják meg az épületet!

Meglepett az a gazdagság, ami bent fogadott: bőrfotelek, csillogó berendezések... Fegyvert akkor még nem láttam. Felmentem az emeletre, ezalatt a tömeg zajongani kezdett, meg kellett mutatnom magam az ablakban, hogy nincs semmi bajom. Ahogy lefelé mentem, láttam, hogy a csigalépcső alján van egy szőnyeghalmaz. Felemeltem, s alatta ott voltak a fegyverek. Kiadtuk azokat a tömegnek. Mielőtt hazamentem volna, a kis hadnagy megszólított, hogy a parancsnoka akar velem beszélni telefonon. Átvettem a kagylót. Márton ezredes volt a vonal másik végén. Ő volt a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Tisztképző parancsnoka.

(Az Akadémián is megalakult a Forradalmi Katonai Tanács, amelynek állománya aktívan bekapcsolódott a nemzetőrség szervezésébe. Márton András ezredes érdemei elismeréseként október 31-én beválasztották a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba. 1956. november 4-ét követő szovjet támadás során az akadémiák állományát is lefegyverezték, többeket letartóztattak, a tiszteket és a növendékeket szétkergették. A forradalomban betöltött szerepéért Márton András ezredes tíz év börtönre ítélték, „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalom vezetésének büntette” miatt. 1962 áprilisában amnesztiával szabadult, majd tolmácként, fordítóként dolgozott különböző intézményeknél, A 2011. augusztus 2-án elhunyt ezredes a 300-as parcellában helyezték végső nyughelyére.)

Márton megkért, hogy menjek el hozzá, számoljak be az utcán történetekről! Gyalog 1 óra hosszáig tartott az út. Egy ÁVO-s laktanya mellett volt ő.

Megkérdeztem, mit tett az ávósokkal? Azt mondta, hogy a tisztek elhagyták az épületet és csak egy őrmester maradt ott, aki a katonák parancsnoka. Kérdeztem: azok le vannak-e fegyverezve? A válasz nemleges volt! Akkor mit tett eddig? – kérdeztem. Azt válaszolta: átküldtem 6 katonát, akik a fegyvertárat őrzik. Mondtam: én nem tenném ki ilyen kockázatnak az embereimet, mert ha néhány ávós tiszt visszajön, milyen helyzetbe kerülnének azok a katonák? Visszakérdezett: átmennék-e vele, leszerelni a laktanyát? Igen volt a válaszom. Beültünk a dzsipjébe. Belenyúlt az oldalán függő táskájába és kezembe nyomta a pisztolyát. Így lettem én fegyveres forradalmár. Mondtam Márton ezredesnek: a forradalmároknak kell a fegyver, ne őrizték a laktanyában. Küldjön teherautókat és vigyék a felkelőknek!

Ezt megtette. Így a Corvin köznek szánt fegyverek elindultak, de a Keletinél megállította a nép a járműveket és a fegyvereket szétkapkodták. Visszamentünk az irodájába, ott elkészítettük a forradalom követeléseit tartalmazó dokumentumot, s megbízott, hogy vigyem el az ellenálló gócokhoz egyeztetésre. Átadta a dzsipjét két katonával, és útnak indított.

– **Összekötő szerepet vállaltál a különböző egységek között, s így jutottál el a Corvin közbe?**

– Végülis igen. De csak a Moszkva térig jutottunk el. Ott, a felkelők rám szegezték a fegyverüket és követelték, hogy mondjam meg a jelszót, amit persze nem ismertem. Kiszálltam, hogy beszéljek velük. Megtudtam a felkelőktől, hogy a Corvin közben tanácskozás lesz. Eközben a katonák elhajtottak a dzsippel, így gyalog mentem a Corvin közbe. A tanácskozás már javában folyt, így az én küldetésem érvényét veszítette, de maradtam. Ekkor alakult meg a Nemzetőrség. November negyedike után abban a pártházban, amibe előzőleg bementem, megalakult egy ellenállási központ. Én itt teljesítettem forradalmi szolgálatomat! 36-an voltunk jelen, többnyire katonák. Engem beválasztottak egy hattagú vezetőségbe. Előkészítettük a Molotov koktélok. Ott használni őket nem lehetett. Átmentünk a körúton. A fejemen egy fadobozban vittem a tűzeszközöket. Az oroszok egy saroknyira voltak, jelző lövedékeket küldtek felénk. Sűrűlt a fejem fölött a golyók. Ha futok, lelőnek, de nyugodtan mentem, mintha egy láda krumplit vinnék, nem Molotov koktélok. Az egyik Rákóczi téri házból dobáltuk le a Molotov-koktélok a tankokra. Az egyik megállt. Amikor kinéztünk, már égett, és azt hittük, hogy mi végeztük ki, de mint később kiderült, egy ágyú lőtte ki a tankot, amit a Corvin köziek állítottak fel a Rákóczi téri oldalon, egy mellékutcában. Két gyerek felmászott a tank tetejére és megpróbálta kinyitni az ajtót. A mi hadnagyunk lerohant elkergetni őket. A tank a földre szegezte az ágyúját, ami a megadásnak nemzetközi jele, amiről nekünk fogalmunk sem volt. Tovább dobáltuk a Molotov koktélok a tank égő motorjára, ami lángba borult. Az ablakból néztem őket és láttam, hogy egy szovjet katona a tankból próbál kimászni. A hadnagyunk a galériájánál fogva húzta ki, mire az orosz katona a fogával élesre húzott egy gránátot és a kezében tartva betette a hadnagyom lába közé. Meghült bennem a vér. Ordítottam. A hadnagyunk elengedte a ruszkit, aki ezután több gránátot dobott ide-oda és elfutott. Őt követte egy másik, aki ugyancsak szeretett volna meglépni, de valaki lelőtte. Az első katonát láttam, ahogy beszalad egy kapualjba.

– **Láttál-e halottakat?**

– Igen, szanaszét heverték. Koporsókba szedték össze őket, de több volt a halott mint a koporsó. Mésszel öntötték le őket, úgy maradtak egy ideig a földön fekvé, ahol elesetek. Máig megmaradt a szörnyű kép az agyamban.

– El kellett jönnöd, mert ennyiért már kétszer felakasztottak volna? Mikor érett meg benned, hogy elhagyd Pestszentlőrincet?

– A munkahelyemen is beválasztottak a vezetőségbe, így újabb bélyeget szereztem magamra, de én nem akartam elmenni, pedig a határok nyitva voltak. Eszem ágában sem volt, hogy én nyugatra menjek. Visszatértem az éjszakai műszakba dolgozni. Egy reggel behívott magához a főnök, aki jó ember volt, és aki tudta, hogy benne voltam a Forradalmi tanácsban. Ő a kezembe nyomott egy kis darab pecsétetes papírt, amin az állt: én most szabadságon vagyok az ő engedelmével. Azt mondta: Feri tűnj el, menj Ausztriába, mert a forradalmi tevékenységet felülvizsgáló bizottság a te műszakoddal fog foglalkozni a következő héten, ezért neked el kell tűnnöd!

Búcsú a hazától

– Az ötvenhatos forradalom acélossá kovácsolta bennem a hazafias érzést, és úgy vettem benne részt - szívvel-lélekkel - , mint akit nem fog a golyó. Igazi hazafinak tartva magam, semmiképp sem akartam elhagyni az országot, még akkor sem, amikor már az orosz katonák is kerestek. Egy volt tanárnőmnél, Ságvári Máriánál bújtam meg. Január közepén elindultam Ausztria felé. Akkor már nem csak a határt zárták le, de a vonatokról is leszedték az arra tartó embereket. Menekülésem története egy kalandos filmnek adna bőséges anyagot. Csak akkor dobtam el a Márton ezredestől kapott pisztolyomat, amikor már Ausztriában voltam. Azért vittem magammal mert nem akartam, hogy élve elfogjanak. Az aktatáskámban még a *Hét Évszázad Magyar Versei* című kötetek lapultak. Magyar lelkem megőrzése céljából hoztam magammal. Kissé megviselten, de most is a birtokomban vannak. Így váltam menekültté, kanadai bevándorlónvá.

A kivándorolt, vagy a hazájától másképpen elszakadt ember élete nem könnyű. Sajátos problémái, a hovatartozás érzése, a kulturális konfliktusok, bizonyos elnyomottság elviselése, emellett a nyelvi problémák adtak napi gondot. Ezt mutatja be néhány írásom, például *A bevándorló története*. További bepillantást nyújt a hazán kívüli sors vajúdásaiba a *Beszélgetés Arany Jánossal 2000-ben*. Ehhez kapcsolódik két másik, hosszabb drámai költeményem: *Egy ötvenhatos magyar szabadságharcos meglátásai* és a *Magyarán a kommunizmusról*. A Rákosi korszak általam átélt idejét idézi és Nagy Imre szereplését vizsgálja egy forradalmár szemszögéből.

Az új élet kezdetén

– Hogyan kapaszkodtál meg Kanadában?

– Ha menekülésem történetéhez egy film kellene, akkor kanadai emigrációm történetéhez egy több kötetes regény. Az első kötet a beilleszkedés kalandos prob-

lémáiról szólna, a második egy kanadai reformkorbeli pedagógusi karierről, valamint egy nekem újszerű házaseletről egy nem mindennapi gyermek nevelése keretében, a harmadik egy személyes katasztrófa-sorozat nehézségeinek átéléséről szólna. Ezt a hatalmas anyagot sikerült egy „*dokumentum versben*” (A bevándorló története) tömören és élethűen érzékeltetnem.

Ide érve sok nehézségen estem át. Winnipegben landoltam, de alig álltunk meg, feltettek egy vonatra és visszafordítottak, mintegy 250 mérföldnyire, Port Arthurba. Ott elszállásoltak egy üdvhadserg otthonában. Egy szobába tettek egy hobóval, aki tüdőbeteg volt, vért köpött és azzal töltöttük az éjszakát, hogy szegény becsukta az ablakot, mert fázott, én meg kinyitottam, mert féltem a tuberkulózisától. Másnap reggel azt kérdezték, hogy ki akar menni dolgozni? Én azonnal feltettem a kezem. Így a kanadai állam eltartottja csak egy napig voltam.

– **Milyen munkát végeztél?**

– Faúsztatást, hajópakolást, favágást, majd egy dolláros órabérért tíz órán át vasútépítésen dolgoztam. Az első év ezzel telt el. '58 januárjában beiratkoztam *há-lókocsis porter* kiképzésre. Transzkontinentális vonaton dolgoztam hét évig, ami nagyszerű fordulat volt az életemben, mert született kanadaiakkal tudtam értekezni, és azok úgy kezeltek engem mintha egyetemista lennék, ugyanis abban a

feladatkörben, amiben voltam, négerek vagy egyetemi hallgatók dolgoztak, és engem, mivel fehér voltam, egyetemistának néztek. Vancouvertól Winnipegig mentünk, ami húsz és fél órás út. Ebből négy órát úgy kellett dolgozni, mint egy állatnak, de a többi laza volt. Winnipegben 36 órát pihentünk, aztán vissza. Minden úton el tudtam olvasni angolul legalább egy könyvet, és ami fontos, volt alkalmam beszélgetni angolul jól beszélő, módos utasokkal. Érdekelt minden. Tudomány, életrajzi regények, filozófia, archeológia, mindenféle vallás. Ami könyvet tudtam, beszereztem ezekről. Több vallás tanulmányozása meggyőzött arról, hogy nincs „egy igaz vallás.” Az Isten létezését, legalábbis a Gondviselő Istenét is meg kellett kérdőjeleznem, mert a sorsom azt mutatta, hogy az Isten se gondol rám, a kutya se törődik velem. Teljesen egyedül éreztem magam.

– **Nem maradtál örökké a vasútvonalon, tanító lettél.**

– Igen. Megismertem egy kanadai fiút, későbbi barátot, aki már elvégezte az egyetemet. Ajánlottak neki egy állást Ontarióban, de nem volt az utazásra pénze. Én adtam neki az utazási költséget, ő viszonzásul adott nekem kamatmentes kölcsönként 120 dollárt havonta, lehetővé téve, hogy elvégezzem az egyetemet. Közben már taxit vezettem Vancouverben, így ezzel a kettős megsegítéssel sikerült az egyetemi vizsgákat letennem, sokszor nagyon álmosan, mert 12 órát taxiztam a hét minden napján. Végül Kamloopsban kaptam állást. 27 évig tanítottam középiskolai anyagot minden szakon – elemi iskolában. 1996-ban vonultam vissza. Azóta nyugdíjban vagyok. Hogy mi volt az oka annak, hogy középiskolai anya-

got elemi iskolában adjam le? Nem volt az államnak pénze arra, hogy idejében új középiskolákat építsen a baby boomereknek, ezért az elemi iskolákban tartották a középiskola első osztályos diákjainak oktatását, ami a későbbiek során így is maradt.

– Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a vonatozás közben ismerted meg a későbbi feleségedet!

– Mint mondtam, volt időnk beszélgetni az utasokkal. Mi megkedveltük egymást és telefonszámot cseréltünk. Ő akkoriban Calgaryban lakott, eljött meglátogatni engem, így kerültünk össze. Horvát szülők gyereke volt Mary, aki Kanadában született. Sokat köszönhetek neki is, főleg a lányunkat!

A nemzet költője

– Az eszme nem hal meg sem éltedben, sem holtodban. Nem túlzás, azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy az egyik nemzet-költője az országnak Nyugat-Kanadában, Kamloopsban él. Bár több ilyen elismert alkotó van a nagy magyar valóságban, sok önjelölt is, de te mindenkor a Nemzet költője akartál lenni?

– A vágyam, az ambícióm azzal kezdődött, hogy el kellett hagynom a hazámat, el kellett engednem a nyelvemet, el kellett hagynom a lehetőségemet, hogy ott legyek a népemmel együtt. Ebből kellett felépítenem a saját költészetemet.

– Hány munkádat rendezted eddig kötetbe?

– Négy könyvet adtam ki, kettőt magyarul, kettőt angolul. A két magyar kötet közül az egyik a 2004-ig írt műveimet tartalmazza, többnyire költeményeket, de novellákat is. Címe: *Bajban szépiült életeim*. A másik a Kanadai magyar irodalmat ismertető tanulmánykötet. Ebben az itteni író társaim munkáit elemzem. *Hungarian poetry*, mely a magyar irodalom gyöngyszemeinek a fordítása. Az évszázadok költészetét érinti, a népköltészetünkön átívelve egészen napjainkig. Ezért elismerésben részesültem San Francisco-ban, megnyertem az *Atticus Luminaries* aranyérmét 2024-ben, ami 2500 dollár jutalommal és terjesztési ajánlatokkal járt együtt. Ennek köszönhetően egy kibővített második kiadás is meg fog jelenni. Hozzá kell tennem: 10 000 dollár volt a kiadás költsége. A Bethlen Alapítvány támogatásával a *Kanadai Magyar Irodalmat* a Kanadai Írószövetség adta ki, a többit magam finanszíroztam. A *Hungarian Poetry* szerkezetileg négy részre van tagolva:

1. Népköltészet, Intermezzo: Janus Pannonius (1), Balassi Bálint (3).
2. XVIII. század: Bessenyei (1), Kazinczy (1), Batsányi (4), Verseghy Ferenc (1), Csokonai (7), Kisfaludy Károly (2), Kölcsey (3).
3. XIX. század: Vörösmarty (13), Bajza (3), Arany (5), Petőfi (7), Ábrányi Emil (1), Gárdonyi Géza (2).

4. XX. század klasszikus és modern: Ady (8), Babits (3), Juhász (4), Kosztolányi (2), Tóth Árpád(1), Karinthy Frigyes (1), Reményik Sándor (1), Szabó Lőrinc (3), Illyés Gyula (1), József Attila (4), Dsida Jenő (1), Fáy Ferenc (7), Király Ilona (5), Pintér László (2), Veszely Ferenc (11), Szerb György (10), Szilágyi Domokos (1), Kasza Marton Lajos (1), Jókai Anna (1).

– Hogyan lehet egy ilyen nyilvánvalóan majdnem lehetetlen és biztosan befejezhetetlen nagy munkába belevágni?

– Csakis gondolkodás nélkül! Mert ha belegondoltam volna, hogy ez mennyi munkával, és milyen energia befektetéssel jár, nem tudom, lett volna-e bátorságom belekezdeni? Magam se tudom felmérni azt a majdnem szemtelenségig menő bátorságot, önfejűségig ható önbizalmat, ami kellett ahhoz, hogy bátorodjam lefordítani a Himnuszt vagy a Szózatot, és olyan költőkhöz felemelkedni, mint legnagyobbjaink. Miska János és a Délvidékről származó Demmer, bátorítottak az indulásnál és szolgáltatták nekem a könyveket. Rajtuk kívül a sok pozitív visszajelzés bátorított a folytatásra...

– Van egy nagy életrajzi könyved is.

– *The Age of the Individual and my Life and Times in It (Az Egyén Kora, benne az életem és az időm). C'est la Vie! (Ilyen az élet!)* – ez az alcíme. 32 fejezetből áll, 619 oldalon. Angolul írt reagálásaim életem kihívásaira abban a világban, amiben élnem kellett. Esszékből, novellákból, levelekből, politikai és irodalmi elemzések-ből és versekből áll, életem történetébe szőve. Van benne egy recept és egy egyfelvonásos színjáték is. Szólok ifjúságomról, a Rákosi éráról és a kommunizmusról, az 56-os forradalomról, kanadai életemről, szívbajról és a lányunkat érintő komoly következményekkel járó fejsérülésről, a vele járó szerencséről és szerencsétlenségről. Kifejtem mi értendő „Az Egyén Kora” alatt.

– Melyik a fontosabb, a közélet vagy a lelki hazagondolásod?

– Elsősorban szeretném megszerettetni a magyar irodalmunkat az angol nyelvi közeggel. Ezért nagyon vigyáztam a minőségre. Kétségbeesetten igyekeztem, de tudtam, hogy akármennyit írok, soha nem lesz elég. A minőség határozottan célba ért és kaptam elég bátorítást ahhoz, hogy folytassam. Az alapkönyvem a még otthon megvásárolt *Hét évszázad* 4 kötetes antológia volt, amit magammal hoztam és ez lett a szikla, amire az én költészetem épült.

Magyarnak lenni mindörökké

– Közben némi akcentust szedtél össze, ami édesanyádnak feltűnt, olvastam valahol.

– Igen, akarva, akaratlanul, ez megtörtént, felszedtem egy – az anyám által felfedezett – akcentust, mintha én már idegen lennék, pedig magyarul mondtam

mindent. Mint egy elutasítás, úgy ütött meg anyám észrevétele. Ez fájt, de ilyen a világ.

– **Azt olvasom ki a verseidből, hogy az anyaröghöz való kötődésed szilárdan megmaradt, de az új világrendhez való ragaszkodásod mintha bicegne kissé. Abban nem érzed elég jól magad?**

– Ez igaz, de elértem azt, hogy végre otthon érzem magam a saját házamban, szóval én egy asszimilált kanadaivá váltam jól beszélem a nyelvet. Amikor angolul szólok, akkor teljesen nyugodtan kanadainak érzem magam.

– **Míg meg nem kérdezik, hogy honnan jöttél!**

– Igen, és figyelmeztetnek arra, hogy teljesen idegen vagy. A családom, a rokonok, a barátok már jóval nagyobb számban vannak itt, mint a magyar barátaim, de tanult emberek körében semmiféle diszkriminációt nem éreztem azután, hogy elvégeztem az egyetemet.

– **Az emberi lét része a mulandóság. Sok-sok küzdelem után eljutottál IGEN messzire. Nehéz küzdelmet folytattál egykori szerelmeddel-feleségeddel, miközben a leányod súlyos balesetet szenvedett, amelynek következményei még mindig vele vannak. Ebben az emberi mulandóságban hogyan összegeznéd: milyen lett a te kanadai életed?**

– Röviden: sikeres vagyok mind a kettőben. Bővebben: sok fizikai és szellemi küzdelem van mögöttem. Otthon tudom érezni magam mind a két országban. Változik a világ mindenütt, itt és Magyarországon egyaránt. Amikor végre hosszú évek után visszatértem Magyarországra, nem ismertem a hazámra. Egykori lakókörnyezetemet legyalulták, 10 emeletes panelházakat találtam ott, ahol egykor egy kertes házban laktam. Kerestem a kis katolikus templomot, aminek a tornya egykor irányított, de sehol nem láttam, míg végre befordultam egy sarkon és feltűnt előttem, teljesen meglepően.

– **Vallod, hogy amit írsz az Arany válaszában: „a haza szent fogalom és amíg él egy magyar a magyar földön, az eszme meg nem hal?”**

– Én ezt hiszem. A tanítás az egyik alapfeltétele ennek, de csak akkor, ha nem valami általános, világszabadság-eszme, hanem a valós hazaszeretet kerül be az anyagba, mert különben egy kis nép könnyen beolvad és eltűnik. Én megpróbáltam visszaszokni Magyarországra, két hónapot töltöttem otthon egyedül, hogy eldöntsem: vissza tudok-e térni? A válasz erre az volt, hogy igen! Csak azért nem tudtam ezt megvalósítani, mert nem hagyhattam itt a családomat, és nem tudtam őket magammal vinni sem, ezzel kitenni őket is annak, amin én mentem át itt. Szóval, hogy egy idegen országban azt kérdezzék tőlük: Te honnan jöttél ide? Így, ha akarnék se tudnék már hazamenni.

– **A 600 oldalas könyvedben sokat foglalkozol a pénzalapú világképpel. Mi felé halad a világ?**

– A korszakot az egyén korának nevezik, és én először azt hittem, hogy az egyén alatt engem, a közembert értik. Aztán rájöttem, a nemzetközi vállalatok korát értik ezalatt. A vállalatoknak egyéni jogai vannak és a pénzüknek is külön. Törvénybe van iktatva, hogy a pénznek is szólásszabadsága van, nemcsak az embernek. Így a pénz „beszédének” a szabadságát is biztosítja a törvény. Nem viccelek. Ez gyakorlatilag azt jelenti: törvénybe iktatva, hogy büntetlenül meg lehet vásárolni a politikusokat. A korrupció törvényes cselekedet.

– **De meddig lehet ezt a pénzhatalmat fejleszteni?**

– Addig, amíg tönkre nem teszi önmagát. Nem létezhet világhatalom. A nagyhatalmak állandóan próbálják, de soha nem sikerül nekik az egész világot uralmuk alatt tartani. A természet rendje az, hogy minden lénynek meglegyen a maga helye, hogy uralkodjunk a kismadaraktól kezdve a halakon keresztül a magunk helyén. A terület, a hely, a haza az nagyon fontos, megerősíti a kis halakat, hogy el tudják kergetni a saját portáljukról a nagyobb halakat. A történelem szerint a görögök meg tudták verni a perzsákat, mert az otthonukat védték.

– **A mesterséges intelligencia hogyan illeszkedik ebbe, mi várható tőle?**

– Ez egyike a számtalan nagy innovációnak, ami a méretes előrelépés lehetősége, de attól függ, hogyan használják. Nagyszerű alkalom, de fennáll a veszélye annak, hogy rosszra használják fel, vagy hogy a jó csak úgy, mellékesen jelenik meg, a főtéma az lesz, hogy uralják és kontrollálják az embereket. Az író vagy a költő szempontjából hogyha arra használod, hogy kritizálja a te művedet, akkor hasznos, de ha arra, hogy az írja meg helyetted a művedet, akkor káros.

– **A mély nemzettudatod, magyarságtudatod, amit bemutatsz verseidben, honnan jön?**

– Hazulról hoztam, inkább nagyapámtól kaptam, aki vérmes kommunista ellenes volt, állandóan hallgatta a rádiót és vitatkozott azzal, amit hallott, majdnem mindent hazugságnak bélyegzett.

– **A haza szent fogalom, amit erős szavakkal mondasz ki megannyi írásodban. Ha otthon maradsz, akkor átérszed-e a hazádhoz való kötődést ilyen erősen? Mi lett volna belőled, ha maradsz?**

– Valószínűleg segédmunkás, mert az utam el volt vágva. Jól tükrözi ezt otthon maradt barátom, Szerb Györgynek a sorsa, őt is mellőzték, elnyomták, behívták az ÁVH-sok, faggatták minden verssoráról, hogy ez, meg az mit jelent, mert burkoltan kommunizmus ellenes költeményeket is írt. Állandóan fenyegették. Italba meg drogba kergették. Nem hiszem, hogy engem belekergettek volna, de az biztos, hogy elnyomnak és az írást szamizdatba menekítem, ami formában mi ketten ki is adtuk saját költeményeinket. Az én hazafias érzésem valójában a költészetből fakad, a magyar irodalom alapozta meg. Kanadai feleségem néha azzal vádolt meg, hogy csak testben élek itt. A lelkem máshol van. Sokszor igaza is volt. Mert

teljes jogú kanadaivá váltam, kanadai családdal és portával, de megmaradtam magyarnak is felelősségtudatomban és érzésvilágomban egyaránt.

– **Az emlékek eltűntek, megfogyatkoztak?**

– Azok sosem tűnnek el! A haza nem tűnhet el! Elhagytad, de a haza megszépül, ideálissá válik. Ez a hazaszeretet, amit érzel, talán erősebb, mint otthon, mert önzetlen. Ha elhagytad a hazádat, semmi sem jár neked tőle. Nincsen semmiféle kézzel fogható anyagi haszna annak, hogy te magyarnak érzed magad. A nyugdíjat is a kanadai államtól kapom, nem a magyartól. Nekem soha semmi hasznom nincsen abból, hogy én magyarnak érzem magam, hogy most matyó inget viselek. Megszépült a haza fogalma és ahogy öregszem, egyre inkább magyar vagyok, ezért kiváltságosnak érzem magam, hogy beszélhettem veled magyarul!

Epilógus

– **Édesanyád, édesapád, nagyszüleid, közös sírban fekszenek Pestszent-lőrincen. Ők ott, te meg itt? Jól meggondoltad?**

– Fizetem a sír gondozását, a fedőlapra egy nyitott könyvet formáztattam márványból. Halálom után oda be fogják írni a nevemet és ezt a szöveget: „Csak a lelke.” Gárdonyi sírfeliratával ellentétben nekem csak a lelkem lesz ott.

– **Én még csábítalak és elviszlek mindenhova, csak gyere haza!**

– Köszönöm.

– **Én köszönök mindent!**

Elmer István

A vadász levelei

Előtte

Meghalt a nagyapám felesége. Anyám nem élte meg ezt a napot; láttam volna arcán az elégedettséget, talán kevésbé, mint amikor a nagyapámról, az ő apjáról érkezett hasonló hír. Jó néhány évvel ezelőtt hunyt el, fiatal voltam, inkább még gyerek, föl sem fogtam. Nem emlékszem, hogy anyám megosztotta volna velem, amit a levélben olvasott, elvégre a felnőtték dolga nem tartozik a kölyökre, mintha a halál kizárólag az öregedés keserű jutalma lenne.

– Mi az, édesanyám? – kérdeztem tőle, mert feltűnt az arcán átfutó ismeretlen mosoly-fájdalom. Semmi különös, hessentette el, figyelmemet meg a borítékon láttott nagyalakú, színes bélyeg kötötte le.

Mosoly-fájdalom – emléksüggedés. Akkoriban persze nem gondoltam erre, mára azonban megértettem – megéreztem, helyesebb ezt a kifejezést használni, mert az érzéseket, bármennyire értéktelennek, sőt, szégyellnivalónak tartják is olykor, mégiscsak átítatják a lelket (az enyémet mindenképpen) –, arcának sápadt ragyogásában megéreztem az emlékezés fájalmát. Az emlékezését, amely addig a napig elárasztotta az életét.

Gyermek volt, talán kétéves lehetett, apját alig látta, a városka doktor bácsija ideje jó részét a rendelőben töltötte, estefelé meg kiment a betegekhez, mire hazatért, fiatal és szép anyja már ágyba dugta, aludj kisleányom, álmodj szépeket – akkoriban még valóban szépeket álmodott.

Nagyapám feleségének, Csöpinek haláláról a levelet Kimotonge, a maszáj férfi írta, mellékelte az ottani közjegyző írását is. Én örököltem az arushai házat, a hozzá tartozó hatalmas kerttel, inkább birtokkal együtt. Csöpi időnként írt nekem, különösen azóta, hogy anyám, ez a mosoly-fájdalmas asszony meghalt.

– Anyuka, hol van apuka? – kérdezte anyám gügyögve az aszódi estében, és nem kapott választ a nagyanyámtól. Könnyek, hulló könnyek válaszolhattak volna és az indulat, de minek riogassa velük a kisleányát.

– Elutazott... – végül ez a szó szakadt ki nagyanyám szájából; fiatal volt, szép és kedves, mindenki így emlegette, ha szóba került a személye, és hozzágondolták: miért hagyta el a doktor úr ezt az asszonyt? Ráadásul...

Nagyanyám, alighogy leérettségizett, azon gondolkodott, mihez kezdjen az életben. Akkor már udvarolt neki a néhány éve a városkába költözött doktor; iratkozzon be az orvosegyetemre? Orvosnak lenni jó, gyógyítani jó, lelkesedett a barátnőjével. Olgával közösen álmodoztak, együtt jártak a vidéki városka polgári köreibben

meghirdetett zsúrokra, két aranyos leány, nagyszerű partira számíthatnak, távolabbi vidékek és fantáziamozgató távlatok nyílnak meg előttük. Apja is biztatta nagyanyámat – idézte valahonnan a gondolatot –, az élet szép, neked magyarázzam? A legszebb fölfedezni valamit... – messzire tekintett, és visszavonult a dolgozószobájába.

Kerek, pufók arca volt a fiatal orvosnak, az én nagyapámnak; nekem szép, de nem gondolom, hogy ezért bámulták volna meg az emberek; a doktor úr, az igen! – nagyanyám biztonságban érezte magát a közelében, talán túlságos biztonságban is. Olykor hallotta a félretolt megjegyzéseket: ó, a finnyáskodó kisasszony!

Estefelé haza igyekezett, sötétedés után, nyomába szegődött egy férfi, látásból ismerte, vagy talán nem is, egyre közelebb került hozzá a néptelen utcán, hallotta szapora lépteit a háta mögött, mind hangosabban és erőszakosan, „kisasszonyka, hova siet, várjon már egy kicsit”, nyakán érezte a lihegését, még soha nem fordult elő vele hasonló, undorodott a férfi lihegésétől, rohanni kezdett, riadt madár csapkod úgy, ahogyan dobálta a lábát, közben kiabált: segítség, segítség! – végre elérte a házat, ahol a doktor úr már kint állt az utcán: „mi történt, drágaságom?”, „az a férfi”, mutatott a sötétbe, ahol az árnyalak eltűnt.

Tudták, hogy ki lehetett. A doktor úr tisztelői, városi férfiak másnap elkapták és iszonyatosan megverték.

Nagyanyám a házasságkötésük után sokáig nem vett észre semmit (dehogyan sokáig, hiszen éppen csak, hogy megszületett anyám), amikor váratlanul el kellett szaladnia valamiért a boltba, már szürkült októberben, és akkor látott valamit. Látta, amit nem akart elhinni. Olykor a látvány hamarabb érkezik, mint ahogyan az elme képes fölfogni. Olga ott állt a férje előtt, egészen közel hozzá, a doktor úr megsimogatta nagyanyám barátnőjének az arcát, ahogyan... és szokatlanul szomorú szisszéggel szaladt haza.

Két nappal később eltűntek – nagyapám és Olga. Valahonnan Olaszországból érkezett levél nagyanyámnak, hogy bocsásson meg neki, vagy valami hasonló ostobaság; behajózásra vártak Abesszínia felé.

Afrika, mindig ez volt a mániája – mondta egyszer nagyanyám akkor már felnőtt lányának, és anyám nem értette, miért éppen azzal a leánnyal, anyja barátnőjével tűnt el az apja?

Abesszíniában a császár – a négus – testvére fogadta fel nagyapámat háziornosnak. Később Olga, akit valamiképpen feleségül vett, kijátszva az európai jogi előírásokat, mintha kötelességének érezte volna, hogy beszámoljon elmúlt életükről – attól kezdve megszáporodtak a levelek, hogy meghalt a férje; korábban közvetítő segítségével írt, hogy véletlenül se kerüljön nagyanyám vagy anyám kezébe a levele, de bennem valahogy megbízott; úgy gondolta, őrizni fogom a titkot, kettőnknek ezt a különös titkát.

Leírta, milyen félelmetes, egyben csodálatos világba érkeztek. „Nagyapádnak szüksége volt erre az izgalomra, erre a csodára. Sorra érkeztek a maláriás betegek, nagy fehér varázslónak nevezték őt, aki ismerte a trópusi betegségeket. Később, már Tanganyikában, kisebb laboratóriumot rendezett be magának, Európából érkezett a felszerelés, mikroszkópok és más eszközök, azt magyarázta nekem, lehet, hogy a maláriás betegek gyógyítása során olyan felismerésekre juthat, amelyek közelebb vihetnek a daganatos betegségek gyógyításához. Írt is erről egy kis könyvet, ha megtalálom, elküldöm neked.”

Amikor az olaszok lerohanták Abesszíniát, menekülniük kellett. A négus udvarában gyanúsán tekintettek minden fehér emberre; nagyapám hiába bizonygatta, hogy ő nem olasz, hanem magyar, nem hittek neki, kémnek gondolták. A fehér ember mind rossz – és ők menekültek dél felé, otthagyták a császár testvérét, mindezüket. Egészen Tanganyikáig vándoroltak el. Olga azt nem írta meg, hogyan kerültek éppen Arushába... mikor is? 193... -ban.

Senki elől nem kellett már rejtegetnem a leveleket. Mind meghaltak, akiket a fájdalom érintett. Olga meg... egy nő volt, akit soha nem láttam; időnként küldözgett fényképeket, fiatal nő, lenge-könnyű ruhában áll akkor már elhízott, pocakos nagyapám mellett, fején széles kalap.

Szebb lett volna nagyanyámnál, vonzóbb? De hiszen ki tudná megfejtetni a vonzás és a vonzódás természetét? Nagyanyám itt maradt a csecsemővel, és anyám egész életében gyűlölte a szerelmi történeteket; talán nagyanyám lelkéről ilyen módon kívánta átvállalni a szenvedést? Elhagyott nő csecsemővel – nincs ennél szomorúbb. Már úgy gondoltam, anyám kötelességszerűen ment férjhez, apámon élte ki erőszakosságát („az akaratom alá hajtom”), de mindebből alig vettem észre valamit.

Félévente, olykor gyakrabban érkezett levél Arushából. Olga dicsérte a trópusi világot, „semmi nem fogható Afrika illatához”, dúsan pompáztak a kertben a bokor nagyságúra növő virágok, „jobb a világról csak annyit tudni, amennyi eljut ide”, a későbbi fényképeken már egyedül, ráncosan láttam, de szépen öregedett, a szép öregedés nem a ráncokon múlik. A lélekre rakódik az idő és kirajzolja magát az arcon. Szerette nagyapámat, és a levelekből, úgy éreztem, különösen a férje és nagyanyám, anyám halála után, hogy engem is szeret. Mi lett volna ez? A bűnbánat szeretete?

Egyszer azután elmaradtak a levelek. Amikor mégis érkezett egy színes boríték azokkal az élénk színű bélyegekkel, már tudtam... Kimotonge írta. Európában azt mondanák, ő volt a cseléd, Olga a házhoz tartozó emberről beszélt. „Az asszony meghalt, a mi szokásaink szerint férje mellé tettük, ez volt a kívánsága. Maga a ház és a birtok örököse, mit tegyek? Mellékelem a közjegyző hivatalos iratát.”

Két napig afrikainak gondoltam magam; elmémet elringattam a mesében. Éreztem az ottani illatokat, láttam az esti fényeket, a világ minden más tájától különbö-

ző alkonyatot, elképzeltem a hőségben úszó, párás, buja kertet, a távolban Afrika legmagasabb, hófödte hegycsúcsával. Arusha... Arusha... ez lenne az én sorsom is?

A harmadik napon mégis azt írtam: adja el, a vételárat meg uralja át. Nem tudok Afrikába utazni. Nem tudok, vagy nem akarok?

Kimotonge a következő levélben biztosított, az eladással nem lesz gond. A tehetősek közül sokan vágyódtak a fehér doktor házára. Talán azt gondolták, az épülettel együtt megvásárolhatják a gyógyítás szellemét is? Egy indiai kereskedő máris érdeklődött. A maszáj férfi még valamit írt. Egy ládában személyes holmikat talált. Leveleket egy amerikai vadásztól, aki egykor a doktor vendége volt, mert a Kilimandzsáró lábánál fertőzést kapott, és a doktor hozta vissza az életbe. Valami íróféle, fűzte hozzá Kimotonge. Sok-sok levél, bizonyára barátja volt a doktornak.

Mindjárt tudtam, kiről lehet szó. Kimotonge, válaszoltam azonnal, szinte kapkodva, sok ezer kilométer távolságból mohó akarattal öleltem magamhoz a leveleket, Kimotonge, őrizze meg őket az új tulajdonos – értük megyek, amint lehetőségem nyílik rá, értük megyek!

Nem tudtam, mi állhat bennük, de az életem ettől kezdve egészen Arusháig ért. Levelek... velük álmodtam. Leveleket álmodtam.

1. levél

Doktor,

az éjszaka láttam a Kilimandzsáró havát. Nem is éjszaka volt, hanem hajnal. A sakálok abbahagyták rikoltásukat, hiába a hosszú sötét, közeledett a fény, a derengés. Lassú volt az idő járása, fehérlett a hegy csúcsa, hamarabb fordult a nap felé, a hóval fedett tető korábban elérte a világosságot. A maszájok talán azért nevezik Isten házának, mert még soha nem jutottak oda föl. Csak a fényét látták. Tudták, ha nem gondoltak is rá, hogy az értelem szükségszerűen megáll az értelem határán, de mégis azt akarta elérni, ami azon túl van. A bennszülöttek nem filozófusok, csak élnek. Én sem gondolkodom valami mélyen, hallom a szájharmonika vonyító hangját, valaki zenélt házad népe közül. Én meg tudtam, hiábavaló kapaszkodni bárhová, leginkább a vágyaimba. Semmit nem érek el. Azt sem tudtam, lassan vagy gyorsan telik-e az idő? Nem éreztem fájdalmat. Ha igen, egyedül ez a hajnali látvány, ott fönny, a Kilimandzsáró csúcsán, ez maga volt a fájdalom. Édes fájdalom.

Most bizonyára azt gondold, a fertőzés idézte elő bennem ezt az érzést. Nem tagadom, különös hangulattal feküdtem ott a függőágyon, doktor, a te arushai kertben. Mielőtt elmentél valahová két-három napra, meghagyta, hogy tegyenek ki a friss levegőre, ne a napra, hanem árnyékba, borítsanak rám moszkítóhálót, mert a trópusi legyek meg apró rovarok megszállhatják a testemet. Nem említetted, hogy érzik a rothadást, a bomló test szagát, arra jönnek. Azt mondtad, megkaptam a

szükséges kezelést, ennél többet nem tehet, túl fogom élni. Én meg nem tudtam, igazat mondtál-e, vagy csak a szokásos biztatás hangja szólt. Illik biztatni az embert, aki fogantatása pillanatától halálra van szánva. De ki szánja halálra az embert? Miért ez a képtelenség? Ebbe bele lehet örülni.

Erre azt mondtad, nézzem a Kilimandzsárót. Kertedből nagyon távol, de mégis jól láthatóan kirajzolódott, miután fölszállt a pára. Időnként ködbe borult, olyankor valami izgalmat éreztem. Nem tudom, miért, a láthatatlan csúcs szorongást idézett elő. Szorongás? Ugyan már! Ott settenkedett a halál, azt éreztem. Igyak egy whiskyt, ilyenkor jól tesz – és az egyik szolgálodat mellém rendelted, bármi kívánságom lenne. Nem szolgálának nevezted, hanem a barátodnak. A villogó fehér szembogarak és erősen csillogó fogak azt mondták, a fehér doktor jó ember, ő senkit nem nevez szolgálának.

Nem tudtam, mihez kezdjek, miután a mocsárvidéken olyan óvatlan voltam. Belegázoltam a gőzölgő iszapba, hogy puszkavégre kapjam azt az állatot. Még soha nem lőttem vadat Afrikában. Mohón követtem a nyomát, nem menekülhet, most végre elérem. A vadász sikere. Te ezt nem ismered, doktor, ritka ember vagy, aki nem vadászik. Féltetted az állatokat. De nekem sikerre volt szükségem. Hogy lássam, amint elterül, talán ráng még egyet-kettőt, de már nem menekülhet. Azt gondoltam, ezzel uralhatom az életet. Előidézem a halált, és fölé kerülhetek. Vagy legalább az jut eszembe, hogy nem is olyan nagy dolog a halál.

Vérmérgezést kaptam. A mocsárban fölsértette lábamát egy kiálló facsonk. Még soha nem gázoltam előre ilyen meggondolatlanul. De magával ragadott az ösztön. Begyulladt a seb, másnap már lüktetett, vörös izzás, nem volt velem semmiféle fertőtlenítőszer. Hitttem magamban, sérthetetlenségemben. Akhillésznek gondoltam magam? Nem tudom, fiatal voltam, fiatal vadász, aki még köpött minden ideológiára. Egyedül az élet érdekelt. Majd elmúlik. Még egy nap, és akkor láttam, megindult. A feszesre duzzadt bőrön megindult a piros csík. Fölfelé, és tudtam, a szívemet célozza.

Csönd volt, csak a trópus zizegett. Nehezen jártam, fájt és lüktetett minden tagom. Az állat eltűnt, már nem gondoltam rá. Szeretem Afrika hangjait. Más, mint ahonnan én jöttem. Ott megdermed a csönd, a trópusokon meg eleven. Eleven csönd olvad a hőségben. De hiszen te ismered ezt, doktor, még nem is kérdeztem, miért hagytad el Európát. Te mit kerestél, mit reméltél a távoli vidéktől? El kell menni valahová, ahol orvost találunk, mondta a nő, aki velem volt. Kalandornő, valahol az úton szedtem föl, nem akartam tőle semmit, csak hogy jöjjön velem. Nem akartam egyedül maradni. Legyen ott, de ne avatkozzon bele az életembe. Erre azt mondta, önző vagyok. Nem tudtam, mit jelent ez, nevettem. Kinevettem. Ittam egy whiskyt, azt gondoltam, Afrika nem képzelhető el nélkül. Jól feltankoltam, a gazdag amerikai. Pedig alig volt pénzem, de Afrikában egészen furcsa dolgokat gondolnak

a fehér emberről. Különösen a fehér nőről. Láttam, hogyan tekintettek rá. Kiváltottam a vadászati engedélyt, nagyvadra, igen, nagyvadra, mondtam, kevesebb nem érem be, ha már egyszer rászántam magam. És mit kezd vele, kérdezte a vadőr. Semmit, vontam meg a vállam, elejtem. A trófeával? Ajánlott valakit, aki kikészíti, és magammal vihetem. Nekem a trófea maga a vad elejtése. Az afrikai nem értette. Mások hazaviszik a diadal emlékét, fényképet készítenek a földön heverő dög mellett, lám, ezt én öltem meg! – a szarvát meg talán a kifőzött koponyáját hazaviszik, és fölteszik a falra.

Nekem eszembe se jutott. Lüktetett, nemcsak a lábam, az egész testem. Lázas vagy, mondta a kalandornő. Nem is volt az, én neveztem annak. Valami izgalmat keresett a gazdag unalom után. Nemigen érdekelték a férfiak, én sem. Ez jó volt. Egy másik ember, így tekintett rám. Ő is trópusi társat látott bennem. Trópusi társam, mondta, most azután szarban vagy. Volt valamilyen kötszer nála, az ivóvízből benedvezte, azt helyezte rá, ahol leginkább vöröslött. Nem használt semmit, talán egy pillanatra enyhítette a lüktetést.

El kell vinni valahová, szólalt meg végre, ameddig nem késő. Ameddig nem késő. Ez volt az első mondat, életemben, amely igazán mellbe vágott. Sok mindennel pocskondiáztak, hogy részeges vagyok, szóba állok mindenféle gyanús politikai alakkal, képes lennék szabadságharcosnak állni, vonzanak a szélsőséges eszmék. Nem érdekelték, nevettem rajtuk. És a legközelebbi újságcikkben még inkább odavágtam nekik. Kiröhögtem őket a gondolataimmal. És igen szórakoztatónak gondoltam ezt. De soha nem hazudtam. Az igazságot nem ismertem, ma sem ismerem, de elfogadtam a pillanatnyi igazságot. A helyzet igazságát. A lelkiismeretem igazságát, de ezt nem is említem, mert a lelkiismeretet olyan nyálasnak tartják. Pedig neked, doktor, megvallhatom, mindig ez mozgatott. Csakhogy a lelkiismeretem később mást üzent. Sokszor nem értettem egyet magammal. Legtöbbször magammal. Mások eltérő véleményét természetesnek tartottam, azzal nem érdemes vitatkozni. De saját magammal – ez a valódi párbeszéd terepe.

Azt mondta a nő, butaság tovább várakozni. Nem tudtam, mire várakozunk. A lázam egyre magasabbra szökött. Először azt gondoltam, ennek bódulatában halom az állat hangját. Ott ólálkodott a tábor közelében. Bolond vagy, nyugtatott a kalandornő (jólesik így neveznem, van ebben valami meghitt), azt gondolta, már félrebeszélek. Lázban előfordul az ilyesmi. Nem, nem, nyögtem, felkapaszkodtam a hordágyról, hol a puskám? A kíséző bennszülött közönyösen nézett rám, bizonyára látott már trópuson elpusztult fehéreket. Azt is láttam rajta, gyöngének tart, betolakodónak, akire tisztelettel tekint (inkább félelemmel), hiszen ő hozza a pénzt, de gyöngé, sebezhető, ő, az afrikai ellenáll mindenféle fertőzésnek. Otthon van az életében, tudja, mikor hal meg. Mikor kell meghalnia. Ismeri a törvényt. Én meg a törvénytölgő voltam a szemében.

Hol a puskám! Intettem, hogy csönd, hallottam az óvatos léptekeket a sűrű bozótban. Türelmetlenül ráztam a kezem, puskát bele. A bennszülött erre odalépett, éreztem a fegyver tusán a fém hűvös érintését. A kalandornő segíteni akart a járásban. Nem kell, ráztam le a kezét, nem sértődött meg. Azt gondolta, ez az utolsó erőfeszitésem. Hallott róla, hogy a halál előtt a test még egy utolsó erőfeszítést tesz. Hatalmas, izzó lázgömbben vonszoltam magam. Nem roppant gally a lábam alatt. Ott búvik meg, biztos voltam benne. A szemtelen, a pofátlan, megérezte, hogy döglődöm, és egészen közel merészkedett. Ahelyett, hogy elhagyta volna a vidéket. Harcolni akart? Megküzdeni? Ki az erősebb? Nem hagyom magam. Közelebb kerültem a bozótoshoz. A fegyver tusát beillesztettem a vállgödörbe, ujjam a ravaszon, lövésre készen, ha kiront a láthatatlanból, azonnal tüzelhessek. Nem fog ki rajtam.

Nem téveszthetem el. Egyetlen lövés, csak erre van lehetőségem. Ez a tudat egészen felcsigázott. Vonszoltam lüktető testemet, bal lábbal mindig támaszt kerestem, a lövéshez meg kell támaszkodni. Csak határozottan, biztosan. Valaki győzni fog, a másik meg veszít. Ha életben marad, én veszítek. A halál jelenti a győzelmet.

Nem jöttek utánam. A kalandornő és a bennszülött sem. Addig mennyire féltettek. De most elengedtek. Doktor, akkor éreztem meg a magányt. Az ember egyedülvaló lény. Belekapaszkodik a másikba, tudja, hogy rajta kívül ott él a többi ember, és ez nyugalommal tölti el. Nem gondol arra, hogy amikor igazán... szóval, doktor, amikor az élet gyökerestől, mindenestől szembesül önmagával, a leginkább pillanatokban – így tudom kifejezni magam, doktor –, a leginkább pillanatokat egyedül éli vagy halja meg az ember. Ilyen volt ez ott, a bozótosnál. Félttem, de ez másféle félelem volt, mint amire általában gondolunk. A határon minden másféle értelmet nyer.

Nem remegett kezemben a fegyver. Dugja ki a pofáját az átkozott, hallottam, egyre hangosabban hallottam a zörgését odabent. Nem bírtam tovább. Éreztem a ravasz feszülését. Csak egy kis mozdulat, ennyi az egész. De jól kell céloznom, nem téveszthetem el. Ezért csak előre, amíg meg nem győződöm róla, hogy ott van. A pofátlan, az átkozott. Már láttam azt a szétterülő testet. Nem mutatott semmi reakciót, csak ott volt. Miért nem menekül? Nem fél tőlem? Megmutatom annak a szemétnek, ki az erősebb. Elsütöttem a fegyvert.

A házadban tértem magamhoz, doktor.

– Hol vagyok?

Fölém hajoltál:

– Arushában. Én vagyok a doktor. Ronda vérmérgezést kapott. Ha egy nappal később jön, nem tudok segíteni. Szerencséje volt.

– Miért nem hagyott meghalni?

– Talán hiúságból. Hogy megmutassam, mire vagyok képes orvosként.

– Amikor biztos volt benne, hogy megmaradok, elment néhány napra.

– Kétmillió embert gyógyítok. Messze földön nincs orvos.

- És meggyógyítja őket? Mint engem.
- Nem tudom. A gyógyítás utólag bizonyosodik be.
- Doktor, mindennel így vagyunk? Minden csak utólag... mindent utólag élünk meg?

Még mielőtt elmentél, megkérdeztem tőled, mert sem a kalandornőben, sem a bennszülöttben nem bíztam:

- Lelőttem az állatot?
- Nem tudom.

Elszégyelltem magam. Butaságom vagy hitetlenségem miatt? Ma sem tudom. A kalandornő becsülettel ápolt. Egyre jobban éreztem magam, a függőágyból láttam a Kilimandzsárót. Havas csúcsa szikrázott. A masszázok nem merészkednek föl az isten otthonába. Soha nem haladt még olyan lassan az idő. Akkora nyugalommal. Maradjon minden úgy.

Talán ezért láttam annyi idő után, ma éjszaka, már elmúlt az éjszaka, hajnalban megint a Kilimandzsáró havát? Mit gondolsz, doktor? Vagy ezt te sem tudod?

12. levél

Doktor,

gyűlölöm a militarista szellemet, nincs rá enyhébb szavam, gyűlölöm – és hogy milyen az ember (nem, nem az ember, hanem én; magam forgok önnön bűvkörömben, és ebből a magányból tekintek a világ valamennyi jelenségére), milyen vagyok én, talán ez a gyűlölet vitt közel megannyi harchoz, háborúhoz? Az utálat vonzása – ismered ezt az érzést, doktor? Már annyira taszít, annyira megveted, hogy képtelen vagy szabadulni tőle.

Megúszhattam volna a katonaságot – de nem, ragaszkodtam hozzá. Szükségem volt az izgalomra? Mint annak a hosszú szivaros, angol pasasnak, aki háborút akart, mindenáron háborút, a küzdelem izgalmát, ettől remélte, hogy kiszabadítja magát mélységes depressziója sötét verméből – és nem érdekelte őt, hányan halnak meg a frontokon.

Engem is a depresszióm vezetett volna a kheki színű katonazubbony felöltéséhez? Sorozás, meztelenül sorban állás.

- Hajoljon előre, húzza szét a farpofáját!

A katonaorvos a hátam mögé lépett.

- Alkalmas!

A másik asztalnál felvettek néhány adatot.

- Mivel foglalkozott civil életében?

Mintha két életem lett volna, és az egyik véget ért, amikor beléptem a laktanyába. Föl sem fogtam, mit veszítettem el. Már soha többé? – talán soha többé nem ülhe-

tek be enyhe árnyat és jóféle whiskyt kínáló kocsmába, ahol előbb-utóbb feltűnik egy álmos tekintetű, halvány nő, előre ugró csípővel, és elég ennyi izgalom – már soha többé? Lelőnek, bizonyára lelőnek a fronton, nem úszom meg.

Elképzeltem a halálomat. Mellettem egy másik meztelen testű vagány fickótól azt kérdezték, játszik-e valamilyen hangszeren? A tiszt szemébe vigyorgott.

– Kis- és nagybicikli csengőn, valamint lélekharangon.

– Ne játssza itt a hülyét!

A tiszt gúnyosan tekintett a fickóra, félrehúzott szájában a jóslattal: na, majd meglátod, nagyokos, ha beöltöztél! Akkor jópofáskodj!

A következő helyiségben felszólítottak, dobjam bele a civil ruhámat a papírsákba. Homokszerű papírsák, felért a derekamig.

– Fürdés!

Egymás mellett sorakoztak a zuhanyrózsák, tíz vagy annál is több. Egy katona, még nem ismertem a rendfokozatokat, valami virított a vállapján, krumplivirág, nemsókára megtanultam, elfordított egy hatalmas kereket, erre ömleni kezdett a víz. „A fenébe is, hogyan kerültem ide?“, rázott össze a forró víz, de máris elállt. Újabb kiáltás.

– Szappanozni!

Engedelmeskedtem. Mellettem a többiek is. Még eszembe jutott, miért nem lépek ki, „nem, mégsem, meggondoltam magam“, de ez olyan képtelen arcot öltött, hogy már inkább ettől féltem, kevésbé a parancsszótól.

– Lemosni!

Törölközőnek nevezett lepedődarabot dobtak elé, végigdörzsöltem vele magam.

– Tovább!

Egy pult mögül ruhadarabokat hajítottak felém, alsóneműt, vastag zoknit, vagy inkább kötött harisnyára emlékeztetett, úgy kellett elkapnom a levegőből, nehogy a koszos betonpadlóra essen; a kiszolgáló katona végigmért, odanyúlt, máris hajította az inget, a zubbonyt, a gyakorló nadrágot.

– Hányas a lába?

– Negyvenötös.

– Ha kicsi, majd elcseréli.

Alig bírtam magamra erőltetni. Világ életemben utáltam a szűk öltözetet, a derékban rövid nadrágot, a szorító cipőt. A vadászruházat más, laza, könnyű terepviselő – de ez?! Miért a különbség? Talán azért, mert ezután nem állatokra, hanem emberekre vadászom?

Vajon fogom-e látni, akit megölök? Vagy én csak elsütöm a fegyvert, a halott meg valahol messze elfekszik. A másik oldalon ugyanígy gondolnak rám. Eggyel kevesebb ellenségre.

A katona nem meghal, megdöglik a háborúban.

– Ezt akassza a nyakába!

Szóttanul engedelmeskedtem. Vékony, erős láncon fémlap lógott a mellemen. Dögcédula – ha azonosítani akarnak a hullák között. Azonosítási szám, nem vagyok több egy számsornál.

Van-e még emberi arcom? De nem találtam tükröt.

Doktor, neked el merem mondani, piszkosul félek a haláltól. Talán nem is a haláltól, hanem a meghalástól. Ameddig működik a tudat és hullámoz az érzés. Ettől az érzéstől félek leginkább. Olyan fájdalommal jár, hogy az már kibírhatatlan; az elvesztés érzését nem oldja fel semmi – mert nem oldhatja fel. Akkor már a whiskyt sem kívánom, olyan mélyen összeszorít a félelem, már nem tudom elképzelni az álmos tekintetű, halvány nőt, előretolt csípővel a feszes ruha alatt, az érzést, amint szájamba veszem a szivart, fölszáll az illata – csak az a rohadt szorongás marad! Birtokba veszek, nem vagyok egyéb ennél a verejtékverő szorongásnál, és már azt kívánnám, ha marad még annyi erőm, halnék meg mielőbb, legyen vége! Azután... azután?

Hamar a frontra dobtak bennünket. A rövid kiképzés inkább formálisnak tűnt. Kopogó bakancsban, teljes menetfelszereléssel futás az alakulóudvaron.

– Irány a gyakorlópálya!

Oldalamon tártáska, a fenekemet gyalogsági ásó verdesi, a hátizsák fölött hengerre gyűrt vegyvédelmi ruha, mellemen keresztben a géppisztoly, fejemen rohamsisak.

– Katona, maga barom, lökje hátra a géppisztolyt, amikor a falra mászik, mert kiüti vele a fogát.

Tovább, a rohadt életbe! Nem jut semmi az eszembe. Át a gyakorlópályán, az emeletmagasan tátongó résen, két lépcsőben ugrás lefelé.

– Hasra! Laposkúszás!

Fejem fölött szögesdrót. Lőni, lőni fognak, amennyire lehet, a földhöz lapulni, hátha... hátha előttem csapódik be a lövedék, arcomba vágja a sarat, de élek, vagy a golyó elrepül a testem fölött.

– Gyorsabban! Két könyökre támaszkodva, előre! Maga barom, a géppisztoly csöve tele megy földdel!

Széles, mély betonteknő.

– Átugrani! A jó édesanyját!

Nem megy, nem érem el a túlszélét. És már éreztem, amint a lábszáram belecsapódik a beton éles szélébe, szétnyílik a bőr, a hús, fehér a csontom. Eltörik?

– Mit bámul, mint egy fosógólya? Ugorjon, különben a családfájára lépek és oszolt vezénylek!

Csak még egyszer szabadulni! De nincs többé esély. Sodor az élet – a halál felé.

– Katonák! Nóta indul! És káromkodjanak – előre!

Gyakorlat a gázkamrában. A tiszt megtekerte kívül a vasajtó kerekét. Hermetikusan bezárva. A gázálcba folyik izzadságom és nyálam. Egy hangszóróból parancs:

– Gázálarccsere!

Nem láttam a mellettem álló arcát. Ugyanabba a rajba tartoztunk, mégsem ismertem föl. A fehéres gáz – könnygáz volt, csípi a szemet, hogy megvakulsz tőle, és ha beszippantod, hányingered támad – jobbra az egyik fickó öklendezett, üvöltött.

– Engedjenek ki!

A kémlelőnyíláson a tiszt vigyorgó arca. Kezdő katonák, gondolja, majd megérnek a frontra – és a halálra.

Rohadt gusztustalan volt másnak a nyálában lihegni. Mire vagyok képes? Ha valaki korábban említi – nem hiszem el neki. Vagy föllázadok.

A lázadásra a lőtéren került sor. Higgadt vagyok, doktor, ennyi idő után már nyugodt, elmondhatom.

– Hasra! Fekvő helyzetből tüzelés! Egyes lövés! Cél az alsó széle közepe! A tökét célozza, katona, a tökét!

Az emberbábuk valahol a távolban. A fegyver visszasiklik a vállgödörbe, ha rosszszul helyezem be, eltörheti a kulcscsontomat.

Vadul feltört bennem: életben akarok maradni! Megszabadulni, még mielőtt ki-dobnak a frontra.

– Le kellene lépnünk – mondtam a tízkilométeres menetgyakorlat alatt a rajhoz tartozó társaimnak. Nem hallhatta egyetlen előljáró sem.

– Lelégni? Megőrültél?

A srác arra gondolt, dezertáljunk. Ettől ijedt meg. Harchelyzetben rögtönítélő bírósági eljárás. Agyonlőnek.

– Hülye vagy! Én is életben akarok maradni.

Találtam a szolgálati szabályzatban egy kitételt. A sorok között alig tűnik fel. Annál a résznél, amely a szándékos öncsonkításról rendelkezik. Szigorított börtön jár érte, futkosó. De ha valaki öngyilkos akar lenni, ezzel a szándékkal fordítja maga ellen a fegyvert, az más, az nem öncsonkítás. Ha életben marad, annak számít, de ha sikerül! Az ilyen katona megzavarodott, és nem lehet tudni, mikor fordul a tiszt ellen. Igaz, ha sikerül, már képtelen a tiszt ellen fordulni. Nem ismertem ki magam, egyedül életben akartam maradni. A fronton megdöglöm. A frissen frontra dobott katonák továbbélési esélye legfeljebb negyvennyolc óra volt.

– Nem a bábura célzunk, hanem megfordítjuk a géppisztoly csövét! Magunkra.

Öten voltunk a rajban. Öt ember még talán összetart.

– Második raj, hasra, tüzelőállás!

Már késő volt. És ha egyedül maradok? Gyáva vagyok? Izzadtam, de nem úgy, mint a nyári hőségben, úszónadrágban a vízparton, barnán, az olyan dögös, férfias, bármikor belevethetem magam a vízbe – kivert a hideg veríték. Nincs visszaút! Ez

már nem szó, nem gondolat volt, nem elképzelt állapot, hanem maga a kemény, visszafordíthatatlan élet. Nem néztem oldalt a többiekre. Magamra fordítottam a fegyvert.

Amikor rám rontottak a katonai rendőrök, felrángattak és elvezettek, akkor láttam, hogy ketten maradtunk. Fekete hajú, jóképű srácot vezettek mellettem, besorozásunk óta hallgatag volt, mindig csak nézett, fülelt, mint nyúl a barázdában. Elgyöngültem, az ő arcán nem láttam félelmet, közönyösen állt a kihallgató szobában, bátor, irigykedtem rá, én meg...

Gyáva voltam, kiáltani akartam: nem ér a nevem! De összeszorult a torkom.

– Ki volt az értelmi szerző? – kérdezte társamtól az őrnagy.

– Senki.

– Olyan nincs! Ki volt az értelmi szerző?

– Senki.

Hozzám fordult.

– Ki volt az értelmi szerző?

– Ő volt.

Recsegett a hangom, nyikorgott, mint egy száraz kerék.

– Ismétlje meg!

– Ő volt.

Doktor, lehet-e bűnbocsánatot nyerni? Doktor, mondjad meg, mert így nem lehet meghalni! Élni se.

Utána

Felébredtem. Ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy megismerjem az eredeti levelek tartalmát. Akár már másnap odaautaznék értük. Kimotonge rövid időn belül válaszolt. Az indiai alku nélkül megvásárolta a házat. A maszáj férfi szabadkozott, sírtak a szavak, ő nem tehet róla. Ne induljak el Arushába. A kereskedő sokáig várta, hogy valaki elvigye végre a ládát, de nem jelentkezett érte senki. Útjában volt, mindenestől elégette.

Az afrikai estében, a Kilimandzsáró lábánál lebegtek a lángok. A titkokkal, megfejtethetlen érzésekkel teli trópusi alkonyat befogadta Ernest Hemingway leveleinek pernyéit – és talán az én álomba foglalt érzéseim is, hadakozásom bűnnel és reménnyel, ott lebegnek?

Zsirai László

Sótlan lecsó

Ahogy a hagymát aprózta, könnyezni kezdett a konyhában. Kése ütemesen kopogott a munkalapon. Mindig bámulattal figyelte a hivatásos szakácsokat, amint a hagymát vagy az éppen kezük ügyében lévő egyéb zöldségeket szeletelik, elképesztően hihetetlen gyorsasággal. Egyszer ki is próbálta azt a tempót, aztán az ügyeletes sebész varrta vissza libegő ujjpercét. Más kárán tanul az okos ember, Gézaváry kénytelen volt a saját kárából okulni. A felaprózott hagymát a lábasban sercegő olajra borította, majd lassan-komótosan karikázta a csumájától megfosztott zöldpaprikát, paradicsomot, s végül a lecsókolbászt.

Ez volna az élet lényege? A keverés... – gondolta, miközben a gyöngyházfénybe öltöző hagymát megkeverte az olajban. Rövid idő múlva finoman ráöntötte a zöldségeket és a kolbászt, hogy megfőzze kedvenc nyári ételét. Olyan gyönyörűen izzott-fényesedett az olajban az étel, amint rásütött a tűzhelyre a Nap, hogy szinte égi manának ígérkezett a készülő lecsó a nyár-délelőtti jelenetben.

Nyár volt akkor is, június, amikor lágysérvel operáltak – emlékezett a magányosan élő író, aki több mint harminc éven keresztül csak látogatóban járt a sebészetben, de azon a nyáron nem halaszthatta tovább a műtétet. Befeküdt tehát a köztudatban eltűlőzött „halálgyárként” titulált egészségügyi intézménybe, s kezdetben óráról órára, később percről percre várta, mi fog történni vele, körülötte.

Reggel kilenckor jelent meg kisbőröndjével és irataival a számára kijelölt kórházfolyosón, ahol az osztályos főnővér azzal fogadta, hogy nincs szabad ágy.

– Akkor hazamenjek? – kérdezte kissé évődve a főnővértől, bár hihetetlennek tűnt számára, hogy ennyivel megúszná annyi előkészület után.

– Kérem, foglaljon helyet a padon, amíg intézkedem! – utasította a főnővér utánnozhatatlanak tetszően aranyos határozottsággal, és azzal elsietett az egyik irodába.

Ez is jól kezdődik! – gondolta Gézaváry Tamás, miközben körülnézett, hova ülhetne le. A folyosón nem árválkodtak a padok, zsúfolásig megteltek várakozó, új felvételis betegekkel és kísérőikkel, akik folyamatosan türelemre intették őket szóval, aggódva vigasztaló tekintettel, simogatással. Egyszerre az ágyra várók egyre bővülő társadalmi közösségének tagjává vált. Elballagott a keresztező folyosóra, ahol letelepedett, maga mellé emelte kisbőröndjét, arra könyökölve várta a főnővért a további utasítás végett.

Ahogy bepillantott a betegszobákba, és látta a bekötözött betegek fájdalomtól nyúló arcát, a kínlódásukat enyhíteni igyekvő orvosok nyugodt szorgalmát, az angyalian aranyos nővéreket, olyan nyugalom kerítette hatalmába, ami előre várhatatlan azon a helyen, amelynek kórtermeit a kaszás halál is látogatja olykor. Egy nő sétált el előtte köntösben, kezében tartotta a vérvizelettel telítődő katéteres zacskót, amelyet a köpe-

nye alatt elbújó benzincsőre hasonlító vezeték töltött folyamatosan. Egy csíkos pizza-ma felsőjét a hőségben nyitva viselő férfi teljes hasát kötés fedte, kezében ugyancsak vért tartalmazó zacskóval haladt a társalgó felé, hogy belenézzen a televízió műsorába. Majd egy láthatólag magasabb beosztású, műértő, finom modorú ember botozott el előtte, fehér zoknis lábát bőrpapucsekba bújta, három gumitalppal megerősített botjára támaszkodva küzdött le az érszűkületesek jellegzetesen nehéz métereit.

Hiszen engem csak lágyéksérvvel műtenek – vigasztalta magát Gézaváry. Az szinte semmi, mert egyesek szerint a portások végzik ezt a műtétet, ha az orvosok éppen komolyabb dolgok özönével vannak elfoglalva – hallotta az ismerőseitől, és nem értette mosolygó tekintetüket, hiszen a sérv az ő mozgását nehezítette, és fenyegette két évig a kizáródás rémével.

– Ha korábban jelentkezik, akkor most kevesebbet kellene dolgoznom – említette az egy hónappal ezelőtti vizsgálatnál a sebész. – Ez közepes nagyságú, jobb oldali lágyéksérv. Megoperálok, június 27-én, délelőtt kilenckor jelentkezik az osztályon. Úgy négy-öt nap múlva hazamehet, ha nem lesz komplikáció.

– Komplikáció? – csodálkozott el az író. – De hát az ismerőseim azt mondták, hogy ezt a műtétet a portások végzik a kórházban.

– Akkor azt üzenem nekik, kedves Szerkesztő Úr, hogy én még portást nem láttam a műtőben dolgozni. Nem kívánom az ismerőseinek, hogy az önéhez hasonló helyzetbe kerüljenek. Persze, nem súlyos az eset. Ön viszonylag fiatal, ki fogja bírni, azért kötelezően ki kell vizsgálni. A műtét előtti napokban hozza be nekem a labor-, mellkasi, EKG-leleteit, mutassa meg magát az altatóorvosnak is az emeleten.

Ezek után Gézaváry teljes nyugalomban várta, hogy mi történik. A folyosón fog aludni, vagy hol? Miközben ezen töprengett, egy idős orvos közelített feléje érdeklődve:

– Régen rengeteg szállodában adtak a bőröndre ragasztható emblémát – mondta az orvos, amint vizsgálódva a bőrönd fölé hajolt. – Látom, járt Párizsban, Milánóban, Bécsben. Én is jártam ezeken a helyeken. Európa összes fővárosában töltöttem néhány szép napot. Mi a probléma?

– Lágyéksérv, de nincs ágy – válaszolta az ismeretlen orvosnak a bőrönd gazdája, az pedig legyintett.

– Majd találnak ágyat valahol, a műtétől nem kell félni – jelentette ki az orvos, és azzal elballagott az irodák irányába.

Kisvártatva a siker örömeivel az arcán rohant feléje a főnővér:

– Jöjjön, megmutatom, melyik szobában lesz az ágya – hívta a fiatalasszony, aki máris ebben a komoly beosztásban dolgozott. Ez tisztelet-becsület érzetét parancsolta rögtön az íróba, ezzel az egyébként ismeretlen hölgygel szemben.

Befordultak egy másik sebészeti osztályra, ahol tolokocsisok és bottal sántikáló betegek között egy kétágyas kórterembe léptek.

– Válasszon ágyat magának! A szekrényt, ha elmegy valahova, zárja be, mert hiába van biztonsági szolgálat, az ördög nem alszik. Jön majd egy nővér, aki elmondja a házirendet és kikérdezi. Addig várjon, ne menjen sehová. Jó egészséget kívánok! – mondta a főnővér és kifordult a hőségben nyitott ajtón.

Hát ilyen egy kórterem, amely az otthonom lesz négy-öt napig – állapította meg Gézaváry. Fehérre festett falak, hófehér álmennyezet, rejtett lámpatestek, relaxa az ablakon, nikkelfényű, kerekas vaságyak emelhető fejtámlákkal, modern éjjeliszekrények forgatható asztallappal, szürke, vasgári öltözőszekrény, két ajtóval és egyetlen kulccsal. Az ablakból a portára, a másik sebészeti szárnyra, és az utca túlsó oldalán vigyázzban álló panelházra látni. Tisztaság mindenütt, nyugalom, csak a szomszédos szobából két halk hangú nő csevelye hallatszik a nyitott ajtókon át.

Alig pakolta ki a bőröndjét, máris csukódott az ajtó. Egy kék pólós nővér érkezett. Elkérte az igazolványát, kitöltött néhány iratot, egy óvatlan pillanatban a csuklójára bilincselte a vékony műanyag-szíjat a nevével és a kórtermi ágyszámával, nehogy tévedés áldozata legyen a beteg. Az író a továbbiakban lebilincselő nővérnek nevezte magában a kék pólóst, aki elmondta még, hogy délig nyugodtan sétálhat a parkban, aztán kap egy könnyű ebédet, meg egy adag hashajtót, másnap hajnalban beöntés, délelőtt műtét.

A pultos nővértől megtudta, hogy egy óránál előbb aligha lesz ebéd. Lement sétálni az egykori gyógyfürdőből lett kórház gyönyörű parkjába. Bokrok, fák, virágok, évek óta épülgető kápolna; ugyancsak reményekkel épülgető betegek a padokon. Kellemes nyári napsütésben került meg a rácsos ablakokkal is rendelkező pszichiátriát, ahonnan egy beteg a csukott ablakon kivágott hokedlivel vezette le a feszültségét. A felette lévő belosztály fürdőszobájából ugrott ki a rendszerváltás küszöbén a gézturbánnal bekötött fejű, egykori katonatiszt, aki állítólag Maléter egyik páncélos szárnysegédje volt. Nem bírta tovább a benne feltorlódott magasfeszültséget. Harcra született ember, nem szenvedésre. Tokostól vitte magával a fürdőszobaablakot is a mélybe.

Gézaváry szülei már bejárták a kórház kálváriáját. Szinte valamennyi osztályon feküdtek, látogatásuk közepette ismerte meg ezt a hatalmas kórházat, az igazán lelkiismeretes orvosokat, nővéreket. A pszichiátria ablakaira pillantva, mintha édesanyja arcát látta volna felvillanni az egyik mögött, ahogy várni szokta a látogatási napokon. Ebben az épületben aludt el örökre földi élete végén. Éppen ugyanaz az orvos operálta korábban, aki őt fogja műteni. A sebészet a lét nagy találkozóhelye. A szülei tudták ezt, belülről ismerve a szenvedés dramaturgiáját.

Amikor visszaért a kórterembe, egy fiatal, fehér ruhás férfi fordult az ajtó felé. Csornai doktor volt. Kezet fogtak, az orvos érdeklődött páciense hogyléte felől. Azt ajánlotta a betegének, hogy pihenjen nyugodtan, a műtétiig még találkozhatnak.

Amint kiment az orvos, egy nővér hozta az ebédet. Húsleves, kelkáposzta-főzeléket kolbásszal, kovászos uborkával. Életében nem evett még főzelékhez uborkát, de jólesett a finom ebéd. Délután legalább húsztagú csoport látogatta meg, fehér köpe-

nyes férfiak, nők vegyesen. Egy operettes bonviván külsejű férfi vezette a csapatot, az orvosok között azt is látta, aki édesapja lábát amputálta két évtizeddel azelőtt.

– Kérem, megmutatni! – kérte a vizitelő főorvos. – Mutassa meg a sérvét!

Erre a beteg olyan lezser mozdulattal engedte le pizsamanadrágját, mint egy Chippendale-fiú, hogy a vizitelő küldöttségben lévő orvosnők és nővérek halk hangon megmosolyogtak.

– Lokálban lesz? – kérdezte a vizitelő főorvos Csornai doktort, mire Gézaváry egy bártünderre gondolt, aki bájitalt töltött a poharába, s közben azt suttogta: „Kérem megmutatni! Mutassa meg...”

– Nem. A beteg pszicho vegetatív labilitása indokolja, hogy altatásban végezzük el a műtétet.

A vizitelő csapat továbbindult.

Estefelé új beteg érkezett, egy középkorú férfi, aki gépeket szerelt a nyomdában. Beszélgettek, majd elaludtak.

Hajnalban az éjszakás nővér beontást adott Gézavárynak, ezzel kitisztultak a belei. Reggel érkezett Csornai doktor egy nővér kíséretében.

– Jól állunk, másodikak vagyunk. Ne izguljon! A műtőben találkozunk – mondta nyugtatóul az orvos, és azzal kiment a kórteremből a nővérrel együtt.

A betegszállító fiú zöld munkaruhában kérte, hogy tolja le a nadrágját, aztán gyors mozdulatokkal borotválta a műtési területet. Annyit jegyzett meg, hogy egy óra múlva jön érte. A műtét időpontjának közeledtét érző betegből kibújt a magára erőltetett nyugalom. A szomszéd ágyon fekvő betegtársa derültségéből érzékelte, hogy ideges. A nővér egy fecskendőt hozott, a benne lévő gyógyszert az írónak akkor kellett meginnia, amikor a betegszállító vitte a műtőbe. A fecskendő tartalma sózott konyak ízűnek tűnt.

Zöld lepedővel letakartan, mezítelenül feküdt, egyetlen öltözete a fején lévő műanyag sapka volt, s mintha a monacói autóverseny-futamon érezte volna magát, úgy rohant vele a kerekas hordágy. Bár, kétségtelenül, nem a monacói hercegi család integetett neki a folyosón, ám az emberek tekintetéből erőt merített, az együtt érző részvétből azoktól, akik örültek, hogy nem őket viszik a „vágóhíd-ra”. Erőt merített minden mosolyból, minden napsütésből; és minden tragédiából, ami körbeölelte, akár a marni készülő kigyó. Bármilyen elesett állapotban találták is, megfeszítették a gerincét és az önbizalmát a kihívások.

Emlékezett a műtőre, amely leginkább ahhoz a gyári üzemcsarnokhoz hasonlított méreteiben, oszlopaival, amelyekben élete első üzemi riportját készítette. Csakhogy itt nem lógott a vállán magnetofon, nem tartott a kezében mikrofont, egyszerűen engedelmeskedett a felszólításnak: „Csússzon át a műtőasztalra!”. Ott egy ismeretlen nő hajolt föléje, a csuklójába kanült helyezett; a beteg úgy vélte magában, hogy az őrangyalával találkozott. Egy perc múlva nyílt az ajtó és két férfi jött be, mint a zöld egyenruhás ufonauták. Egyikük, Csornai doktor, föléje hajolt, köszönt.

Két óra körül Gézaváry arra ébredt a helyén, hogy tündérnővér állít valamit az ágya melletti infúziós állványon szolgáló üvegből a csuklójába vezető műanyag csövön. Az élet vize – gondolta az író. Majd a paplan alá nyúlt a nővérke s kivette azt a bőrsúlyt, amely a műtési területet nyomta, és azzal kiment a szobából. A nyomdász tájékoztatta, hogy fél tízkor vitték el a műtőbe, tizenegykor hozták vissza. Ahogy ezt elmondta a nyomdász, ugyanaz a betegszállító jött érte. Az író intett a sebesen elrobogó „Ferrari”-nak becézett hordágyon távozó szobatársának.

Feküdt az ágyon, kiszolgáltatottan, és annyiban tehetetlenül, hogy amint egy picit mozdult, vasfogakat érzett a hasfalán. Mennyivel jobb, alkalmasabb volna a cipzár – gondolta és kimerülten elaludt. Arra ébredt, hogy szobatársa horkolt az ágyon. Az éjszaka csendjében, mintha macskák sivalkodtak volna a parkban, ám a restül halló Gézaváry később rájött, hogy a felettük lévő osztályon született csecsemők első felsírását hallotta. Egyetlen éjszaka hárm-at-négyet.

Másnap reggel egy igazi baba ébresztette, porcelánarcú csinibaba. Szemtelenül fiatal volt az éjszakás nővérke, aki a lázmérőt hozta, és elvitte a kacsáját azzal az ürüggyel, hogy ma már ki kell tudni mennie a vécéig. Gézaváry hasában érezte a fémfogak szorítását, ahogy felült és kikelt az ágyból. A papucsait keresve hallotta, hogy szobatársa megjegyzi:

– Egyetlen lendületből, ez igencsak derekas!

Tamás, miközben elvégezte kisdolgot, látta a kötést a hasfalán. A mosdóból nem ment azonnal vissza a kórterembe, hanem a folyosó felé tartott. Az előtér kiszögellésében majdnem nekiment egy haját lófarokban viselő ápolónak. A fiatal férfi ránézett.

– Bocsánat! – mondta Tamásnak, aki a hirtelen találkozás öröme, hihetetlen boldogságát nem titkolva, csak ennyit ejtett ki a száján:

– Sikerült!

– Mi sikerült? – kérdezte meglepetten az ápoló.

– Hát, felkelni és eljönni idáig – motyogta Gézaváry.

– Ja – jegyezte meg az ápoló. – Csak óvatosan, lassan, vigyázva.

A kora délutáni vizitet az osztályvezető főorvos vezette. Gézaváry éppen előtte ballagott be a folyosóról a szobába. Megkérték, hogy feküdjön le. Nem állt szokásában kérésre lefeküdni, de ebben az esetben kénytelen volt kivételt tenni. A főorvos feltépte a kötést rögzítő ragasztószalagot.

– Szép – jelentette ki a sebre nézve. Hogy mi szépséget találhatott egy sebben, azt Gézaváry nem csak a szakmai rutinnak tudhatta be, hiszen éppen erről az osztályról vitték haza az édesanyját az életmentő műtét után egy olyan elhatalmasodott dekubitusszal, hogy ápolása közben megtudhatta, mit jelen a gyógyuló seb szépsége. – Holnap hazamehet. Jó? – hallotta a főorvostól. Belülről kissé elcsodálkozott, hiszen az három napot sem jelent a műtétet követően, és egyébként is még nagyon bizonytalan a járása.

– Ha úgy gondolja, Főorvos Úr! – válaszolta meglepetten.

Azzal a vizitélők lassan kiballagtak a szobából.

A szomszéd nyomdászért megérkezett a felesége. Kedvesen elbúcsúztak, a nyomdász karjából a könyökénél eltávolított izomcsomót megelégtlenül hagyta a kórházban. Nem múlt el egy óra, amikor a szépen áthúzott szomszédos ágyba új beteg került. Hatvanéves körüli férfi, kínok között sántikált be az ágyig. Gézaváry éppen az ágya szélén üldögélt. A másik ágy alatt áttekintve látta a férfi elfeketült lábujjait a piros lábfején. Édesapja lába rémlett fel előtte, akinek éppen ilyen feketék, üszkösek voltak az ujjai az amputáció előtt.

Megsajnálta a férfit, bár sejtette, hogy nincs már remény. Láthatólag vidéki ember volt. A vidéki emberek, főleg a falusiak, még természetes érzelmű lények, nem örölte fel őket a nagyvárosi tülekedés kényszere. A férfit a felesége és egy izomagyú, középkorú parasztyerek kísérte.

– Hány óra van? – tudakolta a férfi.

– Nem tudom, sosem hordok órát. Minden megtörténik a maga idején – válaszolta az izompacsirta, nagyjából olyan hanghordozással, mint amilyenrel a bika bődül az istállóban.

Tamás érezte rajtuk a reménytelenség belülről feszítő izgalmát, egyszer elkapta a feleség kilátástalanságba merülő tekintetét, ám a kísérők próbálták tréfákkal elvenni a beteg kétségbeeső helyzetének életét.

– Aztán mondd meg bátyó a Darabosnak, hogy ne daraboljon!

A feleség és az időtlen izomkolosszus illendően elkészönt, ott hagyták Gézávárynak a feketeujjú fájdalmat.

János rendes embernek tűnt. Rendes vidéki embernek, aki egy nógrádi településen élt, ott végigszolgált az életét, mezőgazdaságigép-szerelőként gyógyította a kombájnokat, traktorokat. Hanghordozásban, magatartásban megállapítható jegyei azonosították a falusi embert. Izgatottan várta a vizitet. Közben ki-kiment a folyosóra, hosszabb időre, behallatszott a hangja, a bujkáló kétségbeesése, a hátha mégis történhet valami csoda hajszálnyi éltető sugara.

Egy nagydarab, igazi hentes alkatú orvos lépett a kórterembe. Jó megjelenésű, fésült ember. Micsoda erős kötélből lehetnek az idegei – gondolta Gézáváry, miközben elkapta az ágyának kerekében megbotlott nővér kezét.

– Mindjárt magára esem – sóhajtott a bocsánatkérő mosollyal az a nővér, aki előző nap a paplanja alá nyúlt a súlyért, majd komolyan az orvos és a másik beteg felé fordult. Szinte nem is hallotta Tamás motyogását:

– Ezért érdemes volt lágyéksérvet kapnom.

– Megvizsgáljuk, mindent elkövetünk, de ez már nagyon előrehaladott állapot – mondta a sebész.

A nővér hamarosan visszatért egy füzettel, és a mezőgazdaságigép-szerelőt vallotta kedvesen a gyógyszeréről.

Az író estére nem jól érezte magát. Torkát fájlalta, lázas lett. Az ügyeletes orvos, aki hétfőn a bőrröndjén lévő matricákat nézegette, elkérte a kanálát, azzal a nyelvét leszorítva a torkába nézett.

– A főorvos úr így akar hazaengedni? – kérdezte szelíden vádlón morogva.

– Tetszik tudni, kevés az ágy. Vidéki eseteket is kötelesek vagyunk ellátni, sok a beteg... Írok fel antibiotikumot, aztán majd meglátjuk.

Komoly, de kedves, belülről mosolygós embernek tartotta Tamás a magában csak „matricás doktor”-nak titulált, sokat tapasztalt orvost.

A szomszéd ágyon szenvedő Jánost nagyon sajnálta. Igyekezett elterelni a figyelmét, de hiába tanult pszichológiát, csak ideid-óraig sikerült. A mezőgazdaságigép-szerelő a lábát fájlalta, de nem csak a lába fájt. A szíve, a lelke, mindene. Nyelte a bánatát befelé a kolbással együtt, amit falatozott. Óránként ment ki dohányozni, az egyik nővér szelíden korholva vezette vissza a kórterembe. Az író keveset aludt mióta az amputálás fenyegetettségében élő férfi a szobatársa lett. Rá hárult valami abból a felelősségből, amit minden elesettebb embertársunk iránt éreznünk hivatott az írások szerint.

Másnap reggel a nővér jelentette az operáló orvosnak, hogy a művész úr ma hazamegy.

– Miért? – kérdezte Csornai doktor megdöbben arckifejezéssel kísérve a nővértől.

– A főorvos úr döntött így, mert kevés az ágy – felelte a nővér.

– Nem mehet haza – jelentette ki Csornai doktor –, hiszen lázas.

Gézaváry aznap szokatlanul korán látta a sietős vizitet a szemközti kórterem lakain át. Az osztályvezető főorvos viharzott kórteremről kórteremre néhány orvos, nővér kíséretében. Hamar elérkeztek a másik osztályon „albérletben” fekvő íróhoz.

– Mutassa a sebét! – adta ki a parancsot a köszönés nélkül belépő főorvos, mint egy katonatiszt. Azonnal tépte is fel a ragasztószalagot a kötésről. Nem szólt semmit, csak az este ügyeletes „matricás doktor”-t hallgatta, aki latinul elmondta, hogy mit tapasztalt és milyen gyógyszert rendelt. Ahogy az befejezte a mondani valóját, a főorvos az operáló orvosra emelte kérdőn a tekintetét. Csornai doktor hosszabban beszélt, mint az ügyeletes, de mivel mondatait latinul formálta, Géza-váry csak következtetni tudta, hogy mi a magyarázat.

– Ez volt az ok – mondta Csornai jelentősegteljes hangsúllyal pontot téve a felsorolás végére, mintegy magyarázatképpen a főorvosnak, aki azzal hirtelen sarkon fordult és csapot-papot otthagya, kirohant a kórteremből. Tamás másnap a kezelőben tudta meg Csornai doktortól, amikor a kapcsokat, mint a kórház „leltári fogyóeszközeit” eltávolította az író hasfalából, hogy pontosan úgy zajlott minden, ahogy a nagy könyvben megíratott. De addig még hátra maradt egy a kórházban töltendő délután, este és éjszaka, a maga sóhajaival, fájdalmaival, kínjaival.

Szegény Jánoshoz csak a felesége telefonált, mert messziről nem tudott minden nap felutazni Pestre. Gézaváryval el-elbeszélgettek mindkettőjük múltbéli tapasztalatairól, jelenükről. János mesélt a kertjéről, a veteményesről, a gyümölcsfáiról, a virágokról. Kár, hogy a cigarettáról az utolsó pillanatig nem tudott lemondani. Dohányzott. Sokat, egész felnőtt életében. Szerette a zsíros ételeket is.

– Ugye, ahogy elindultunk a földekre dolgozni, mit vittünk magunkkal? Nem mást, mint kenyeret, szalonnát, hagymát. Motorral jártam, az utóbbi időben autóval.

Gézaváry epizodista szerepet játszott, János életrajzában nem is említendő, de érezte, hogy ezen az éjszakán mégis nehéz alakítás várja.

Három orvos érkezett János ágya végéhez, meg a nővér. Tamás az ágy szélén üldögélt, nem mert addig kimenni a társalgóba televíziót nézni, amíg a vizitelőket zavarta volna az ajtóhoz vezető úton. A sebész latinul jelentette az érsebészeti osztály vezetőjének az előzményeket és a legutóbbi vizsgálat eredményét. Az osztályvezető főorvos figyelmesen hallgatta. Ki tudja, hányadik esetben zajlott le már közöttük ez a párbeszéd, ez a jelenet. Tamás észrevette a némán álló harmadik orvos, egy doktornő szemében a részvét könnyeit. Mélyen megbújva, de ott csillogtak a doktornő tekintetében az orvostudomány gátjaira hulló könnycseppek. Eddig és nem tovább. Ez a láb már menthetetlen, amputálásával megmarad a beteg élete.

Jánost elkapta a befelé fojtott sírás, úgy kérdezte meg:

– Főorvos Úr! Nem tudnának valamit mégis segíteni? Nem létezik, hogy nincsen valami kínai vagy egyéb módszer a világon...

– Nem létezik más módszer, sajnos. Ha lenne, tudnánk róla. Mondtuk ugye a múltkor, hogy az volt az utolsó érműtési lehetőség. Beszélje meg a családdal. Ezt tudjuk tenni, vagy mi, vagy máshol is csak ezt.

Tündérnővér vállait felhúzva, szemüvege alatti részvéttel nézett vissza az ajtóból Jánosra. Tamás érezte, hogy most egyedül kell hagynia a betegtársát mérhetetlenül nagy gondjával. Segít a csend a gondolkodásban, az érzelmi kiteljesedésben, legyen az akár negatív vagy pozitív kimenetelű. Kell a csend magánya az embernek, hogy döntésre juthasson háborgó lelkében, amit valójában kizárólag csak ő tehet meg, maga, egyedül. Tamás nem hagyhatta, hogy János előtte szégyellje az érett férfi könnyeit.

Gézaváry Tamáshoz kolléganője érkezett látogatóba. Kimentek a folyosóra, ahol megmutatta, hogy már fel tud menni tíz lépcsőn, a látogató újságíró pedig a Velencében nemrég készített fényképeket, mert jól ismerte. Tudta, hogy az író vágya eljutni oda egyszer-kétszer-többször, ahogy majd a lehetősége engedi. Ám akkor, a műtét utáni napokban persze, hogy nem engedte. Vissza kellett mennie a kórterembe, az esti orvosi vizit alanyaként nem hiányozhatott onnan.

Újságokból ismerős orvos érkezett. Erőteljes személyiség. Megnézte a torkát. Amint megtudta, hogy kicsoda a beteg, mindkettőjük nyelve megeredett.

– Ez a láz a sebtől is eredhet, de ebben én nem kívánok állást foglalni. Az operátor szava a döntő, ő ismeri az apróbb körülményeket. Sok minden okozhat lázat. Ez meg az... – mondta a népszerű orvos.

– Mondjuk a műtőkben keringő, kósza nyári bacik – tette alá a lovat Gézaváry.

– Az is lehetséges, de nálunk kevésbé. Lehet ezer ok.

– Tudom, mert dolgoztam egészségügyi szakújságíróként is. Egy országos magazin szerkesztője voltam.

– Igen? – derült fel az orvos arca, akiről az első mondatai nyomán kiderült, hogy egyébként kifejezetten érdekes társasági ember. – És most mivel foglalkozik?

– Szépirodalmi műveket írok, könyveket szerkesztek.

– Ó, nagyszerű! Akkor most megírhatja élete főművét is a kórházi benntartózkodása élményeiből.

Azzal átment a szomszéd szobába, ahol hosszasan szórakoztatták egymást az ott fekvő hölgyekkel.

János egész éjszaka forgolódott, nem találta helyét az ágyban. A kisszéken ülve, a mosdókagylóra tett párnáján aludt percek, aztán sóhajtozott fájdalmasan, könnyezett, kínlódott a rá váró amputáció nehezen elfogadható tudatában. Tamás szóval tartotta egy ideig, amíg betegtársa képes volt még ráfigyelni. Később Jánost elkísérte a nővér egy doktornőhöz, aki megígérte, hogy enyhíteni fog a fájdalmán. Az érzéstelenítés, a fájdalom csillapítása a gerincéből a nyakáig vezetett műanyag-csővön beadott gyógyszerrel történt. János átmenetileg kissé megnyugodott.

– Hogy miért kell nekem ennyit szenvednem? Miért! Rendes, becsületes, szorgalmas emberként dolgoztam egész életemben. Nem jártam kocsmába, nem ittam. Az asszonyt sem csaltam meg soha. Van szép házam, családom, és most vége mindennek... – kesergett, és szavai közepette folyton előtörtek azok a könnyek a keserűség apadhatatlan kútjából.

– Nyugodj meg, János! – mondta Tamás, kérőn, együtt érezve a tehetetlenség hálójában vergődő emberrel. Majd kissé felemelve a hangját hozzá fűzte: – Ezen már nem tudunk változtatni. Az élet fontosabb, mint a láb.

Ekkor lefékeződött, éles tekintet villant rá a másik ágyból. Olyan, mint azé, aki hirtelen elkergette az ábrándjait, nincs menekvés, meg kell történnie annak, amit már régen jóslgatnak neki az orvosok, a szomszédok, a sorstársak. Nincs segítség, elveszíti a jobb lábát, az már a múlt, nem is nagyon kell vele törődni, de egyszerre beleköltözött a kilátástalannak tetsző jövő, kérlelhetetlen kérdésével: mi lesz, hogyan lesz ezután?

– Az é-let fon-to-sabb – szótagolta Tamás határozottan a betegtársa tekintetébe nézve. Ez bizonyult a leghatásosabb nyugtatónak, a beletörődés. Szophoklész óta tudjuk: „Az igazság mindig a legerősebb érv.”

Gézaváryt korán reggel várta a kezelőben az orvosa. Kiszedte a kapcsokat, mint „kórházi leltári gyógyeszközöket”, betapasztotta a sebet. Váltottak néhány szót az

érszűkületről; azután az írónak más dolga már nem akadt, mint várni a mentősöket, hogy hazaszállítsák, mert ezzel a sebbel nem mert átszállással tíz kilométert dülöngélni a gyorsjáratú autóbuszokon. A mai fiatalságban nem bízott azt illetően, hogy átadják neki az ülőhelyüket, és egyébként sem illett műtét után bőröndöt cipelnie ilyen távolságra.

Becsomagolt. A szomszéd szobában tartózkodott hölgyekért autóval jöttek a családtagjaik. Elköszöntek. Elbúcsúzott ő is Jánostól, aki kibékült a sorsával, beletörődött a megváltozhatatlanba. A küszöb helyéről visszapillantva látta, hogy János ugyanúgy kezdi számolgatni az álmennyezet táblakockáit, mint ő számolta az első itteni délután magányos óráiban. Gézaváry Tamás fogta a bőröndjét, kiült a folyosóra, hogy várja a mentőket, akik haza mentik innen, ahol majd meggyógyulgat lassacskán és el is felejtí az egészet.

Eltelt egy óra, kettő, az egyik nővér megállt előtte és közölte vele:

– Rendeltem magának ebédet, mert hátha délután érkezik a mentő.

Tamás gondolta, ez a nővér tudja, mi a dörgés. Bement a kórterembe, az éjjeli szekrényen elfogyasztotta a zöldséglevest meg a tökfőzeléket csirkeaprólékkal. Ismét elköszönt Jánostól és kiült a bőröndje mellé a folyosói padra, noha a nővér említette, hogy ha fáradt, nyugodtan dőljön végig a megvetett ágyon. Az író figyelgette a kórház belső életét. Már abból, hogy előző nap az osztályvezető főorvos hirtelen elfordult-eltérült az útvjáról, ha meglátta az író, észlelte, hogy vétlen alanya és tárgya lett a belső intrikák méla zuhatagának. A padon ülve pedig ismételten meggyőződött róla, milyen táborok rokonszenves vagy rokonszenvtelen képződményeivel kell nap mint nap megküzdenniük az itt dolgozó orvosoknak. Másokkal és egymás között is.

Az osztályvezető főorvos elrohant a folyosó ajtaja előtt. Észrevette, hogy észrevette, de úgy tett, mintha nem vette volna észre és rohant az útján. Az operettek bonvivánja messziről mosolygott a liftre vártában, integetett a „társasági doktor” is, „matricás doktor” megint megállt a bőröndje előtt és gyors gyógyulást, jó egészséget kívánt.

Múltak az órák, de a mentők még mindig nem jöttek Gézaváryért, aki egyre nehezebben bírt ülni a padon. Néha váltott pár szót a járókerettel arra botorkáló Jánossal, vagy más beteggel. Egyszer csak melléje ült egy nő. A nő utcai ruhában volt, látszott rajta a várakozás izgalma.

– A férjemet várom. Érfestésre kellett vinni a Városmajorba. Mi átjöttünk kocsival. Őt hozza a mentő.

– Én szintén a mentőt várom.

– Mivel műtötték?

Tamás erre legszívesebben azt válaszolta volna: szikével. De mivel látta, hogy egy komoly hölgy a társalkodója, őszintén megmondta:

– Lágyéksérvvel.

Így beszélgettek személyes betegségekről, hétköznapi gondokról, a formálódó világ egyhelyben toporgó dolgairól, és – mivel kiderült, hogy a hölgy könyvtáros, Gézaváry Tamás pedig író – az irodalomról.

– Merrefelé lakik? – kérdezte a hölgy.

– Elég messze, Nagytétényben – felelte Gézaváry.

– Nincs az annyira messze. Ha nem jönnek a mentők, a fiaim hazaviszik autóval – ajánlotta fel a hölgy a segítséget.

– Köszönöm! Ha nem jönnek, tényleg elfogadom.

Egy óra múltán megjöttek a mentők. Nem az íróért. Szép szál férfit toltak a hordágyon, egyenesen a helyére. Három óra felé járt az idő.

A fiúk, egy kezdő gimnazista és egy húsz év felé tartó szakmunkás, egyike fogta Gézaváry matricás bőröndjét, lekísérték az íróat a parkolóba, és húsz perc alatt hazáérték vele. Nem hagyták, hogy maga cipelje a bőröndöt az emeletre. A kihaltan várakozó, elfüggönyözött szoba csendjét oldotta fel beszélgetésük. Az érszűkületről, ugyanis az édesapjukat is amputáció várta.

Másnap Gézaváry felhívta a kórtermi telefont, hogy Jánossal még egyszer beszélhessen. A fiúk apja vette fel a kagylót. Amíg Jánosra vártak, az író megdicsérte a srácokat, hogy milyen udvariasak, rendesek. Elkérte a címüket, hogy a megjelenő könyveiből, hálából küldjön a fiúknak a fuvarért, akik egy pohár ásványvízen kívül semmit sem fogadtak el tőle. Tamás, aki magányosan élt, próbált a tanácsaival segíteni ezeken az egyébként addig ismeretlen embereken. A mezőgazdaságigép-szerelő és a villanyszerelő szívesen hallgatta a szavait. Az író mindig is hitt a szavak gyógyító erejében. Ismerte azt a közmondást, miszerint: „rettenetes a bántó szó, mert a seb, amit okoz, sohasem gyógyul be”.

Öt kórházi nap, egy júliusba hajló júniusban. Ennyi a történet. Nem felejtette el. Megírta, hogy mások se felejtsék. A jó szó, az őszinte, megértő mosoly többet ér a pénznél. A megértés aranyfillérei a szeretet alappillérei.

Ahogy emlékeket idéző merengéséből a jelenbe visszatérve ízlelgette a főztjét, egyből rájött, hogy kifejejtette a lecsóból a sót. Olyan a sótlan étel, akár a sótlan élet. Publilius Syrus elmés mondása szerint: „Szó, amiben nincs só, szárny nélküli sasra hasonló”.

Szuromi Pál

Elise

*Kelt Tapolcza fölött a szőlőhegyen,
október 11. 1867.*

Drága Fannim! Drága Barátnőm!

Korán fordult idén hűvösre az ősz, s ha kinn időzöm, alkonyat felé magamra terítetek még egy takarót, hogy védjem didergő lábamat a hidegtől. Legszívesebben kezemet is kendőm alá rejtem ilyenkor, úgy bámulom, szemlélem az őszi természet tobzódó színeit, bujaságát. Tegnap, érkezésünkkor ezt írtam naplómbe e képről:

„... A csöpögő pára nem fedi el, csak szemérmesebbé, rejtőzködőbbé teszi a fák színorgiáit: mint pasztellképen, hatalmas szín-hullámokban remeg a finom ködben a zöld, a sárga, az arany százféle árnyalata...”

Szentimentális vénasszony lennék? nem tagadom. De milyen legyek hetvenévesen, aki, mint finom iróniával te is megjegyezted, mindig túlzottan hajlott a „líraiságra”...

Egy hosszú utazáson vagyunk barátainkkal – hogy végre a lényegét is meghalljad tőlem. Szentmiklósról – Marton-vásárán át – utazókocsikon Hévvízre tartunk. Szinte érzem, hogy Marton-vásár hallatára neked is hevesebben dobog a szíved, megtelve annyi szép emlékekkel, melyek kebledben ismét hevülni kezdenek. Magam tán húsz éve jártam ott utoljára, s már az is majd’ negyvenre esett közös gyermekségünktől, azoktól az égő nyaraktól – s különösen attól az emlékeimben fénnel és örömkönnyekkel bevont nyártól, amikor én a „Bácsit” – a Mestert – megmosolyogtató módon nyelvünkre tanítottam.

Annak a nyárnak az ablakát nyitnám meg neked újra, hogy benne meglásd, miként is lettem ama tündéri kis *bagatellnek*, a Für Elise-nek az *Elise*. Igaz, csak néhány percre, de a „kereszttségben” mégiscsak elsőként...

Nemrég hallom, hogy egy zenetudós, bizonyos Nohl Ludwig „fölfedezte” Beethovennek ezt a kis művét, melyet a Mester ajánlása nyomán *Für Elise*-nek hívnak. A hír ifjúságomba szédített vissza, sugárzó bakfis-koromba, mert az az Elise, még ha csak tréfából, s ha csupán egy hosszú percre is, én voltam...

Szüleimmel, emlékszel, mi a kastély bal szárnyában laktunk, míg a Mester, akit mi, gyerekek csak „Bácsinak” szólítottunk, a vendégházban időzött, ha itt járt.

Korai reggeleken, ha ablakunk alatt megszólalt az izgatott madárhad, gyakran kifutottam a kertbe, hogy közelről, a fák alól hallgassam őket. A magammal hozott pokrócra heveredtem; fölöttem lélegeztek, hajladoztak a terebélyes hársak.

– A kisasszony? – hajolt fölém egy reggel váratlanul egy titáni arc, göndör fűrtökkel s inkább barátságos, mint kemény vonásokkal. – A nimfáknak még aludniuk kéne.

A „Bácsi” volt, hírneves vendégünk, aki a vendégházból reggeli sétájára indult.

Elpirulhattam, s zavarom csak fokozódott, mikor kezét nyújtott, hogy fölsegítsen.

Egy pitypangmező virult, lengedezett előttünk a kora reggeli légben.

A „Bácsi” letépett néhány szálat, s arcomhoz tartva biztatott, hogy röptsem őket a szélbe, ám a reggeli párában a kis ernyők még összetapadtak.

– Blumen, Blumen! – zsörtölődött játékosan a Bácsi.

– Pitypang! pitypang! – feleltem neki magyarul.

– Hogyan? *pit-paang?* – s nyelvi ügyetlenségén nevetett ő maga is.

Majd váratlan lelkesedéssel különféle virágokra és tárgyakra mutatott, s kérte, hogy a nevüket nyelvünkön tolmácsoljam.

Így kezdődött a Mester (hogya Bácsinak ne nevezzem tovább) játékos nyelvtanulása. Játékos, mondom, hiszen „gyakorlatias célja” nem volt vele, társaságban csakis anyanyelvén beszélt, ám ezeken a természet- és virágcsodáló reggeleken, mert ezek lettek néhány héten át a mi kis nyelv-óráink, nagy buzgalommal szívta magába a magyar szavakat.

Egy alkalommal (Te is tanúja voltál ennek) a *Lúdas Matyival* is próbára tettük magunkat (Eszterünk könyv-újdonságai közül csentem ki a művet), de olvasó-kísérletünk „kudarcba”, hangos nevetésbe fulladt.

„Aztán háromszor veri meg Lúdas Matyi kendet!”

E szavakra fellobbanhatott Mesterünk zsarnok-ságokra oly érzékeny vére, mert szilaj kacagással ismételtette Matyi fogadalmát, próbálva anya-nyelvünkön visszaadni azt.

(S éppen Te fedezed föl, Fanni, hogy beszédünk nyomán ő maga is bizonyos dunántúli módon kezdi ejteni a szót, például rövidült „ü”-ket a hosszúak helyett. *„Tüzsre vele!”, „az ott a füben”, „hüszöljünk!”* – követve leginkább fiatal nyelvtanítóját, engem.)

Még nem sejtettem, hogy később, Práter-beli sétánkon, furcsa megszólításomban ennek is szerepe lehet.)

Közben felszáradt a reggeli harmat, s mikor a Mester – sétánk után visszatérve a hársak alá – ismét letépett néhány pitypangot, s azok kis ernyői a seregnyi magvakkal már röpdülni készen remegtek az ujjai közt, ő felém fújta azokat, s míg lassuló libegéssel a hajamra szálltak, felkiáltott: *Pitypangtündér! kis Pitypangtündérem!*

Milyen derűs, játékos napok voltak, rácáfolva előttem azokra a mendemondákra, melyek Őt leginkább zord, „morgós” embernek festették le.

(S emlékszel, hányszor bújtunk meg az ablaka alatt, hallgatva keze alól a „zene születését”? Ahogy a zongorából, mint nála oly gyakran, előbb csak halk lélegzetként föláramlanak a hangok, hogy nemsoká, erőre kapva megidézzék, életre keltsék egész világunkat, a láthatót s a láthatatlant, a természetnek és lelkünknek ezerféle arcát, a vihart és a csöndet, a vágyódást s a beteljesülést – a *szenvedés árán*, ahogyan ő mondta, a szűken mért *örömet*...Mindezt *ma* tudhatom. Akkor két kíváncsi kislány fülelt az ablak alatt, remegő térdekkel az izgalomtól, csak sejtve, hogy rendkívüli percek tanúja lehet.)

Úgy tudom, ez volt Beethoven utolsó látogatása a birtokon, az 1808. esztendőben.

Sokáig csak Teréz és Jozefine révén hallottam róla, túl azon, hogy Európa zenei élete szinte mindennap az ő nevéől zengett...

Két évvel később találkoztunk ismét, épp a nevezetes bagatell befejezésekor.

Nagynénje társaságában egy barátnőmet, Izabelt kísértem hozzá, ki zongorajátékát szerette volna bemutatni neki. Nagy örömezzéssel vett észre mellettük (kis elégtételelmre nagyobb, mint amilyen Izabelnek jutott), majd távozásuk-kor engedélyt kért, hogy szüleimhez, akik rám a Práter szökőkútjánál vártak, ő kíséressen el.

Örömmel láttam, milyen jókedvű, energikus ezen a napon. Nagy léptekkel haladt, rám-rám mosolygott. „*No, kis Elíz, no, szép Kisasszony!*” – s jobb kezét mintegy óvó-terelő mozdulattal a vállamra tette. Közben egy dallamot dúdolt, *rest füle* miatt eléggé hangosan. *Para-para-para-para-tam* – és így, talán az egész dallamot.

A Práter sétaútján haladtunk, közel a veszélyesen áramló kocsiforgalomhoz. Olykor, gazdáiknak imponálni akaró kocsisok durva ostorpattogatással hajszolták volna gyorsabb futásra lovaikat.

A Mester, hogy védjen a forgatagtól, vállamat érintve a füves szegély felé irányított: *Füre, Liz! füre!*, majd egy biztonságosabb pillanatban vissza-léphettem. (Meglepődtem, hogy izgalmaiban magyar szóra eszmélt, a szinte megbokrosodva kö-zelítő lovakat látva).

Majd fél perc, és dúdolt tovább, fennhangon, felszabadultan. *Para-para-para-para-tam...*! S köz-ben: *Füre, Liz!* mert nem kímélték lovaikat, s bizony, a közelben sétálókat sem ezek a pernahajderek.

Nemsoká úgy tűnt, hogy egy szuszogó, harákoló *hang*: egy szuszogó-harákoló alak követ minket.

Szálnalmas figura volt, szálnalmas kéregető, ahogy hátulról hirtelen elénk lendült, elénk tolazkodott, és elállta utunkat. W. volt, a zug kotta-másoló és kottaüzér (és nyilvános iszákos, ahogy a Mester a szemébe mondta).

– Für Elise?! Für Elise! – Mester, ha kegyeskedne a kottáját, hogy szegény Johann is meg-éljen. Esedezem, Mester! Engedélyt, csak néhány másolatra! *Für Elise, Für Elise!*

A Mester megtorpant, szájalom és düh öntötte el, s értetlenség: kis műve címét hogyan sejthette meg ez a svihák, amikor az még csak lebegett az ő szándékai közt is. Ám dühében is bőkezű volt, mert a kottaüzért egy elébe dobott arannyal ker-gette el. Majd látva zavaromat, kézen fogott, és gyöngéden továbbvezetett, amerre indultunk, a szökőkút és a virágpavilonok felé.

A virágok közelében megkért, hogy forduljak el. Majd egy perc múltán, kezében egy szál vörös, szinte fejedelmi termetű rózsával gyöngéden maga felé fordított:

– *Füre, Liz!* – mosolygott huncutsággal a szemében, mintha a kocsisoktól védene ismét. Majd tett egy gáláns mozdulatot, felém, a tizennégy éves „ifjú hölgy” felé, s átnyújtotta a rózsát, most már így:

Für Elise. Für Elise! – Önnek, kedves Eliz!

*

Vicei Károly

Baráti kárpótlás

2. rész

A kaszárnyai épületegyüttes a filmekből ismert haláltáborokra emlékeztetett. Tíz, egymással párhuzamos, százméternyi hosszú csarnok volt a hálóterem, benne nyolcvan-kilencven ágygal, a falak mentén. Az egyik házban irodák és tantermek voltak. Ezekben, szerencsénkre, nem sok politikai vagy fegyverismereti előadás hangzott el, az írástudatlanok oktatása se tartott túl hosszan, úgyhogy naphosszat kedvemre ücsöröghettem és olvashattam szakaszunk helyiségében.

A laktanya szegényes könyvtárában örömmel fedeztem föl Illyés Gyula Petőfi Sándorról szóló, horvátra lefordított művét. A szerző sok verset is idéz a költőtől, amelyek közül néhányat megmutattam délszláv sorstársaimnak. Azok aztán egyre többen sorban álltak, hogy a kimásolt szerelmes verseket beleszóják a kedvesükhöz írt levélbe.

Nehezen ment a fejembe, hogy az önmagát korosabbá, tizenhat évesnek hazudó gyerek, Alexander Petrovich, aki gyűlölte az alávetettséget, nem tűrte a dölyfös, buta emberkének parancsolgatását, mégis önként állt be közkatonának abba az osztrák-német hadseregbe, amelyet hazája zsarnoki megszállójának tartott. A beteges poétát végül épp ezen a tájékon nyilvánították alkalmatlannak a szolgálatra, amit ő, az önérzetes férfiú nyilván sérelmezhetett, miközben én – a szintén önérzetes legényke – arra áhítozok, hogy mielőbb kiszuperáljanak az ármádia jármából.

Az idült torokgyulladástól nem remélhettem elbocsátást.

Amikor az étrendben gyakran szereplő bab és káposzta sorozatos gyomorrontást okozott nálam, követeltem a belgyógyászti vizsgálatot. Zágrábba utaltak hasi röntgenre. A katonai klinika közelében, egy boltocskában tíz deka aszalt szilvát vettem, amit – egy, regényből vett példa nyomán – magostól lenyeltem.

A vizsgálat során talán a szokottnál is több, mézsfehér habarcsot köllött meginnom, mert a képernyőn a belső gyomorfal igen gyanús alakzatot mutatott. Kórházi diétára fogtak. A szilvázást abbahagytam; más megoldáson törtem a fejem.

Az értelmetlen parancsokat nem teljesítettem.

Amikor sok száz ablakról borotvapengével kellett levakarni a rég odaszáradt, légypiszoknyi festékpöttyöket, még úgy tettem, mintha együtt „dolgoznék” a többiekkel.

Egyszer az éjszakai őrszolgálatról visszatérő katona nem tudott elszámolni a kapott puskagolyókkal; egy hiányzott... Nappal fősorakoztatták a legénységet, hogy szorosan egymás mellett haladva matasson a háromholdnyi udvar lucskos

havában, és találja meg az elveszett golyót. Ebben nem akartam részt venni. Döntésemről írásban kellett nyilatkoznom. „Nem keresem a golyót, mert fontosabb az egészségem.” Máskor filmvetítés volt a szomszéd kaszárnyában – oda-vissza tizenöt kilométer – a részvétel kötelező, de én ellenkeztem. Elém tolták a papírt, és én költöttem: „Halkan hull a hó, átázott a cipőm, kályha mellett óvom egészségem.” [Sneg tiho pada, noge su mi mokre, a ja čuвам zdravlje pored peći.] Gyűltek, szaporodtak a parancsmegtagadás dokumentumai.

Problematisztikus személyiséggként könnyen kimódoltam, hogy pszichiáter foglalkoznék velem. Ezt megelőzően esténként a tanteremben, már hosszú időn át diszkrétén összehajolt az értelmiségiek jogászokból, mérnökökből, bölcsészekből, orvosokból álló kis társasága, melynek tagjai ugyancsak a szolgálat alóli fölmentésre spekuláltak. Az ügyben szükség volt sokrétű szakmai tanácsra. Az egészségügy beavatottja jó húzásnak tartotta a gyomorröntgenezés előtti szilvanyelést, és kioktatott, hogy a sima vérnyomásmérésre is föl köll készülni, hogy mégse legyen sima: a művelet előtt a közeli kis kocsmában három ibrik tömény törökkávét köll meginni, s utána néhányszor fölfutni az emeleti rendelőhöz. Aki erre zsebhokival rásegít, annak garantáltan kétszáz körül lesz a vérnyomása.

A jogban jártas szakí fölhívta figyelmemet, hogy kísérő is jár nekem, a nem egészen beszámítható betegnek, így hát egy belevaló „harcos” társaságában utaztam a zágrábi klinikára.

Már az ideggyógyász őrnagy várótermében bevettem fantáziámat: a cigaretta parazsa fölé hajoltam, hogy vöröstre csípje szememet a füst, a meleg kandallóra tapasztott tenyeremen pedig fénylő veríték jelent meg, amire egy kis nyállal is rásegítettem. A rendelőbe lépve rám ripakodott az orvos:

– Mi bajod, bolond vagy?!

A letámadás őszintén meglepett, de nem mozdított ki eltökélt szerepemből. Tudtam, hogy provokál, mert kíváncsi reakciómra. Jónak láttam, ha mérsékelten, bizonytalanul ellentmondok.

– Dehogya vagyok bolond, csak... – Úgy tettem, mintha elakadnék. Megjátsozott aggálllyal pillantottam a jegyzetelő nővérrre.

– Előtte beszélhetsz nyugodtan. Mi a baj?

– Furcsa dolgokat tapasztalok mostanában. Az éjszakai őrségen, éjjelen is túl harangzúgást hallok, pedig a környéken se templom, se település...

Sikerült felkeltenem az érdeklődését. Fokozatosan építgettem azt a tétova, gyámoltalan, gátlásos figurát, akiből úgy kell kihúzni a szót, bátorítással kicsalni a vallomást. Továbbra is félénken pillogtam az asszisztensre.

– Kiküldjem?

– Ne.

– Mik történnek még magával?

– A hálóteremben néha arra ébredtek, hogy közelemben, az ablakon kívül biliárdgolyók koccannak össze. Vagy pingpongoznak... Volt, hogy fölkeltem, és kilestem, de senkit és semmit nem láttam. Máskor kocsmai beszédfoszlányok is vegyültek a biliárdparti hangjaiba.

Talán elhitte az őrnagy, hogy egy műveletlen tucatemberrel, s nem pedig egy, lélektanból megpatkolt kóklerral van dolga. Kíváncsi volt a pszichológus véleményére; utalót írt, és visszavárt.

Egy hét múlva fogadott a lélekmérnök, ha egyáltalán ő volt az a – be nem mutató – kedves ember, aki bomlott elméjűeket megillető nyájassággal és tapintattal egy könyvet nyújtott át, kérdezőn, hogy tudok-e olvasni? Igenemre megdicsért, akár egy óvodást, épp csak nem lapogatta meg buksi fejemet.

Az volt a feladatom, hogy a könyvben szereplő összes kérdésre válaszoljak az IGEN vagy NEM melletti kockákba ikszelve. Egy egész délelőtt állt rendelkezésemre, így is iparkodnom kellett. Azonnal fölismertem a teszt-adta lehetőséget, hogy kezemben a menekülés kulcsa, és fölindultságtól remegve láttam a munkához. Ötszázötven mondatra kellett reagálni. [Félek átkelni az úttesten. A csigát összetapосom. Bánt, ha a lovat verik. Szoktam verset írni. Jó katonának lenni. Szeretem a virágot. Félek repülőre ülni...] Talán jó érzékkel jöttem rá arra, hogy megfontoltan köll hol következetesnek, hol pedig ellentmondásosnak lenni, ahogyan az egy tudathasadásra hajló pacienshez illik. Ha a 73. és 511. kérdés teljesen azonos – vagy csak tartalmában megegyező – attól még a válasz különbözhet. A párhuzamosságokat, azonosságokat és hasonlóságokat észre is kellett ám venni, és egy virtuóz sakkmester kombináló elméjével dönteni a megfelelő ikszelés mellett.

A kis helyiség rám csapódott, tömör ajtaján belül nem volt kilincs – fogolynak érezhettem magam – egyszer se nyitott be senki, viszont többször arra neszeltem föl, hogy kívül elmozdult a cirkli lemezkéje. Olyankor a kémlelőnek szánt pózba vágtam magam: tátott szájjal, kilógatott nyelvvel, bárgyún meredtem a plafonra.

Órák múltán kopogtak, be is léptek. Kértem még öt percet. Pedig akkor már végeztem a töltögetéssel. Hadd lássák, milyen lelkiismeretesen állok az ügyhöz. A kiadványon minden könyvészeti adatot átbogarásztam, és megállapítottam, hogy nyugati, katonai szakirodalomból fordították le szerbre.

Egy, eddig még nem látott, fehér köpenyes fiatalember szórakozott egykedvűséggel átvette tőlem a sorsomat eldöntő kötetet, azzal a megjegyzéssel, hogy a kiértékelést a pszichiáter fogja velem ismertetni, két hét múlva. Távozáskor sem sikerült megtudnom, hogy a hatalmas klinikának ezen a félreeső, csendes zugában látott, finom modorú férfiúk között volt-e egyáltalán pszichológus?

Szakaszvezetőnk figyelmeztetett, hogy másnap reggel különös gonddal tegyük rendbe az ágyat, mert Tóth Elek magyar tábornok látogat a laktanyába. Eddig is macerás elvárásnak tartottam, hogy a matrac alá feszesen begyűrt lópokrócon

jól mutasson a párna felől visszahajtott lepedő csíkja. Így hát ezúttal is nyeglén rendeztem el fekhelyemet. Ám ahogy visszanezék az előtérből, látom, hogy Jernej tizedes éppen földúlja ágyamat, miközben a nevemet kiáltozza. Immár bakancsban odaloholok, és úgy megtaszítom, hogy a szomszéd ágyra hanyatlik az ürge.

Harmadnap maga a kapitány vitt raportra az alezredeshez. Kísérőm izgatottabb volt, mint én. Fényes cipőben, kipötytyenve várta a hívást, s állandóan haját, sapkáját, ruháját igazgatta.

Elhízott, puhány, cérnahangú főtiszt fogadott. Igyekezett a lelkemre beszélni, hogy többé ne emeljek kezet a feljebbvalóra. Megértettem, és megígértem... A meggyőzés sikerén elérzékenyülten tíznapi fogdát szabott ki, és kilátásba helyezte, hogy a jövőben nincs pardon, átad a katonai bíróságnak.

A jól fűtött cellában matrac nélküli, enyhén lejtő, fényesre koptatott deszkátakolmány képezte az ágyat, amelyhez egy pokróc járt. Bármikor kimehettem az udvarra – viszont büntetésből – eltiltottak a gyakorlatoktól.

Az őrnagy pszichiáter leültetett, és hosszú hallgatás után magázva szólt hozzám – Őszintén feleljen: nem érzi jól magát a hadseregben; nem bánná, ha leszerelnék!?

– Nem.

– Ideiglenesen vagy végleg?

– Végleg.

– Postán fogja megkapni a felmentési bizonylatot. Sok szerencsét kívánok az életben. Ne mondjon viszontlátást!

Repdestem az örömtől. Véget ért a katonai szolgálat lidércnyomása. Megint (egyszerűen csak) turistának éreztem magamat a Karlovac (Károlyváros, Karlsbadt) felé tartó vonaton.

A zágrábi katonai klinika kaszárnyámba küldött okirata Kleman ezredorvos asztalán landolt, onnan haladéktalanul a kapitányhoz került, és másnap, a február végi hóolvadásban utolszor ülhettem vonatra kincstári menetjeggyel. Elbúcsúztam az alkalmi bajtársaktól. Egy bosnyák legény szánalommal szólt: „Nem fogsz tudni megőszülni.”

Hosszú hónapokon át sakkos, biliárdos klubérettel, esti korzózással, kisebb-nagyobb szerelmi ügyekkel kárpótoltam magam a seregbeli viszontagságokért.

Egyre inkább resteltem, amiért felnőtten is anyám tart el, így hát munka után néztem; nem egyszer alantas melót is elvállaltam, hogy némi pénzt keressek. A kánikulás nyár közepén egy hónapra fölvettem a benzinkút. Fájt, hogy a legszebb strandidőt is benzingőzben töltöttem.

Pokoljárásom a gabonatároló hangárban folytatódott, ahol éjszakai váltásban, tizenkét órán át nyolcvan kilós zsákokban hordtam a – fülsiketítő gépek által –

csávázott búzát. Ezekért a robotos megpróbáltatásokért, sérelmekért is elégtételt nyújtottak a későbbi bulik, vad tivornyák, csavargások.

Egy zimonyi útépítő vállalat a kubikolásban jó hírű magyarokból verbuvált brigádot Zenta környékén. Lézengő haverjaimmal beálltunk a csoportba, és az lett a dolgunk, hogy a Herceg Novi fölötti új műút mentén egyengessük a talajt. Kiderült, hogy közülünk senki se volt igazán a munka megszállottja. Tréfából urazni kezdtük egymást, és gyakran gyönyörködtünk a tájban az ásonyélre támaszkodva. A tizenhetedik napon fejem fölött körkörösén meglóbáztam a lapátot, és jó megszűre elhajítottam, akár egy kalapácsvető.

Odahagytam a tengerpartot; honvagyamat egy gimis lányka, Ollai Juca is szította. Béremből alig telt útiköltségre.

Babámmal eljárógattunk a hétvégi táncokra. A kültelek kerületi otthonának pódiumán az Enigma együttes pöngette a húrt, a jó, liverpool-i fiúkat, Rolling Stones-éket és más nyugati bandákat utánozva. Végül a termet és a szíveket – rusnya küllemével is – uraló, nyápic, lárvafejű dobos, Dongó Lala, lecsapta kezemről Jucámat. (Bár nem tudni, melyikük lehetett a kezdeményező.) Az eset nem zárta ki, hogy a következő nyáron menedzserként szervezzem a zenekar vidéki turnéját.

Törökkanizsa felé két motorcsonakon szeltük a Tiszát. (Jaj, csak ki ne bukjon a hatalmas Echo King dob!)

A színházterem tömve volt, de a kinnrekedtek tömege is óriási. Már a zenélés kezdetén betörték az ajtót, ahol magam is álltam. Akkor váratlanul ott termett – a magáról évek óta nem hallható – Hosszú Mesza, és egymaga megfékezte az erőszakos benyomulást, legalábbis addig, míg megjöttek a rendőrök. A koncert rendben lezajlott, épp csak az udvari vécére kilépő basszgitáros, Bálizs Jóska, kapott néhány pofont.

A következő ősz megint Herceg Noviban ért; a kubikos előzmények után unokabátyám ott maradt, rálelt egy Kolompár Kálmán nevű vállalkozóra, akinek a szolgálatában parkettát rakott az igénylőknél. Én meg ugyanezt tettem két hónapon át a rokon felügyeletével. Egyetlen nap alatt végeztünk az ötven négyzetméteres, iskolai osztályteremmel. Jól kerestünk, urasan éltünk. Egyszer még Dubrovnikba is eljutottam, mivelhogy a mester elugrasztott padlóakkért. (Ha már ott voltam, végigfutottam a Stradunon, az erőd fal közelében leereszkedtem a nagy víz partjára, s akkor jött az égszakadás; csattogó villámdörejben, bőrig elázottan, félve, dideregve, dagadó érzésektől hősi pózban, kissé könnyezve is hangosan szavaltam Lévay József versét: a Mikest. „Egyedül hallgatom tenger mormolását...”)

Tavasszal állhattam munkába ismét, Zentán, egy kicsiny építővállalatnál, amely az első vízvezeték-hálózat lefektetését végezte. A fagyos márciusban naponta százegynéhány méter árkot ástam. Nagyon szégyelltem magam, amikor ismerős (vagy megismerni óhajtott) lány közelgett felém. Ha tehettem, lebújtam a gödörbe.

Egyszer a cég magánházhoz kölcsönzött ki engem, hogy egy néni vert falú szobájában vések ablaknyílást. A bontóvassal irdatlan port keltettem, és ki-kijártam az udvarra levegőt szippantani, kezet mosni a lavórban, amin elcsudálkozott az asszony.

- Milyen kőműves maga, hogy ilyen sűrűn mossza a kezit?
- Semmilyen. Remélem, nem is leszek az.

Októberben tetszetős álláshoz segített régi, jó barátom – az egykori, gimis iskolatárs, az írónak készülő – Müller Attila. A Severtrans utasszállító vállalatnál mindig volt üresedés: köllött a sofőr és a kalauz. Tilla barátom már kiérdemelte a jobbféle útvonalakat. Jegykezelőként ő tanított be engem. Első önálló utam Zomborba vitt, mindenszentek és halottak napján; piszokul összeszurkált a koszorúval fölszálló utasnép.

Ki volt a főnök az autóbuszon? A sofőr számára ez nem volt vitás; ha egyszer akkora testet irányít, mint a nyolc vagy tíz keréken gördülő hatalmas jármű, akkor az csak világos, hogy az utas és a kalauz is fennhatósága alá tartozik. Így vélekedhetett a zombori Severtrans utasszállító cég minden pilótája, amit a jegykezelők többsége is tudomásul vett. Kivéve engem... Nekem rendszerint a legrázósabb utak jutottak, iszonyúan csörömpölő, robajos járgányokon.

Bajom volt a kényszerűen nyakba akasztott kalauztáskával is; különösen az utazó diáklányok előtt röstelltem, hogy úgy nézek ki, akár egy postás vagy utcai rikancs. Persze jól ki volt találva ez a sokrekeszű bőrszatyor a menetjegy-tömbök és a változatos címletű pénz tárolására. Megtörtént, hogy hirtelen fékezéstől az utastér kellős közepén elvágódtam, táskám tartalma szerteröpült, s az ülés kényelmében gunnyasztó legmamlaszabb gyerek is kiröhögött. A tapintatosabbak szájuk elé kapták kezüket...

Nyílt lapokkal játszó, egyenes ember volt a japán külsejű, Japánnak is nevezett sofőr, aki vezetés közben odafordult hozzám, és köntörfalazás nélkül úgy rendelkezett, hogy kettőnk reggelijére is csináljak egy kis píz. Saját zsebre úgy is lehetett „termelni”, hogy néhány beavatott törzsutas csupán a viteldíj feléért utazhatott, ámde jegy nélkül. Az ilyen fondorlatos csalást leleplezendő kézi stoptáblával hadonászva rontott elő az útszéli kukoricásból az ugyancsak fondorlatos ellenőr, ám a még fondorlatosabb japán pilóta csak kétszáz méterrel arrébb fékezett le, azzal mentegetőzve, hogy nem vette észre a közeget. Nekem pedig bőven volt időm a jegyek kiadására.

A reggeli járat topolyai végállomásán a lezárt buszt elhagyva egy közeli büfébe tértünk be, ahol ledobtunk egy-egy kijózanító sofőritalt. Az ürmös szeszeket neveztük így – az abszinthoz hasonlatos pelinkovácot, vlahovácot... – melyekről azt tartottuk, hogy alkalmasak a másnaposság kezelésére. Aztán a szomszéd falatozóban jöhetett a túrós börek, joghurttal. De ritkák voltak kalauzkodásom kor-

szakának az ilyen idilli esetei. Többször a komor, búrabaszi vezetők lerohasztó társaságában jártam az utakat.

Egy januári reggelen a Csicsa gúnynevű Károly bácsit kísértem Topolyára. Nagy hasával alig tudta bepréselni magát az üléstámla és a kormány közé. Az öreg kisinasként bánt velem; örökön zsörtölődött, parancsolgatott. Neki volt a legrozzantabb kocsija, a hírhedt 25-ös, abban a csörömpölő, huzatos jégveremben alig volt néhány ülés; a piacozók és a diákok álló tömegének lett kitalálva. Amint célhoz érünk, a kiürült fedélzeten rám szól a dagadt ember:

– Fialatúr, ki lehet ganézni! – Ez parancs: takarítsak. Addig ő zabál az albán konyhán. Vitázhatnék vele, hogy övé a busz, enyém az utas, de nem teszem. Tűröm a megalázásokat, a hajnali vekker erőszakos csörgését, a kevés pénzt hozó alantas robotot, mert fanatikusan hiszem, hogy előbb-utóbb kikecmergek sorsom sanyarú gödréből. Még nem tudom, miként, de valahogy bejutok az egyetemre, és lesz belőlem valaki. Máris büszkeséggel tölt el az, aki leszek. Az ábrándos távlat csak fokozza bennem az önsajnálatot; torkomban gombócot dagaszt, remegő sóhaj a lélegzetem.

Kihasználva az egyedüllétet, bekapcsolom a rádiót, Újvidékre tekerem a gombot, ott sok a mai zene; most is pityergős hangulatom aláfestéséül Shadowsék húrjai pönögnek, ringatón. A levertség múltóban; a melódiától kapott bizsergető derűt lop tagjaimba, acélozza akaratomat, már nem derogál söprűt, lapátot ragadni, vödörbe mártogatni a rongyot: mindez csak a jövő stúdiumok, a majdani kitörés, fölívelés kényszerű, mókás közjátéka.

Ekkor jött el a reménybeli megváltást hozó diáklázadások romantikus, forradalmas éve: 1968. Annak januárja hozta el nekem életem legnagyobb szerelmét: Vërut, a Vëru-imádást.

Buszkalauz voltam, és a rozzant járgányok reggeltől estig rázkódtak velem a hepehupás utakon. Egy délelőtt, két járat között véletlenül futottam össze a kék szemű, törékeny teremtéssel, Vëruval, aki furcsamód nem óhajtott találkozni fiújával, Soós Jóska barátommal, inkább velem tartott egy kis sétára. Kockázatos kaland – izgalmasan szép, első közös élmény – volt leereszkedni a jeges rakpar-ton, a zajló Tiszáig. Aztán déli egy órakor ellenkező irányba tartó autóbuszokra szálltunk a Korona kávéház előtti megállóban. Utasaim mind visszamosolyogtak, ahogy kótyagosan osztogattam jegyeiket. Előzőleg ugyanis a szórakozottan elnyúló búcsúkézfogás közepette megbeszéltük Vëruval, hogy estére találkozunk az adai templomnál.

Csóró konduktorként álmodni se mertem, hogy a nádszál természetével divatos manökeneket lepipáló, számomra elérhetetlennek vélt, tizennyolc éves gimis lány egy hóhullásos estén karjaiban alél a templom tövében. Csók, kábulat, ámító suttogás...

- Te csak szédítesz engem – mond a lány. Színlelt kételye is lovat ad alám.
- Igen, szédítelek, de tudod, miért?
- Hm?
- Mert fülig beléd estem.

Nyár végéig tartott az önfeledt, lebegtető, játékos téboly, amely boldogságos időszak csak erőgyűjtés volt a szakításhoz. Vëru józanodott ki előbb. Belgrádi egyetemre pályázott, és miközben Alexander Taylor – Selye stresszszakos professzor inasa – fölkeszítette a vizsgákra; egymásba habarodtak.

Elhagyott, szálnalmas buszkalauzként vonszoltam magam tovább. Elestem támad a kór, torokgyulladás és sokféle nyavalya. Orvosom, Klemm Zsuzsa doktornő meglepő kúrát javasolt; rábeszélte, hogy a kórház elmeosztályán kipihenhetem a mértéktelen buszoszás fáradalmait. A szerelmi gyászról nem szóltam, pedig azt is ki köllött heverni, így hát elfogadtam a doktornő sugallatát. Tisztában voltam azzal, hogy a kórelőzményt firtató lélekidomári faggatás és a fölírt tabletták mit sem érnek; csakis öngyógyításra vagyok utalva.

Legjobb gyógy mód az utazás: szökés a vereségek, veszteségek színhelyéről. A mániákus lödörgés vezet el ahhoz az áldásos lélekcserehez, amely önmagunkra találást, belső békét hoz, és hazatérve már nem hisszük oly megszállottan, hogy másutt és más bőrben lenne jó.

A szellem pallérozása is ígéretes menekülés a vergődő állapotból; ehhez kellenek a megfelelő könyvek, derűt árasztó, kedves, értelmes emberek, barátok. Zene.

Kebelbarátommal, Hosszú Meszával akarom megbeszélni az életet... Tavaly láttam őt utoljára, amikor az Enigma törökkanizsai koncertjén kiszorította a teremajtót betörő csöcseléket. Akkoriban is megpróbált leszakadni a fiume nyáról, nővérénél húzta meg magát, de végül csak visszatért a tengörre. Ott fogom keresni kitartója, Mila asszony fogságában.

A hangos, kacarászó, kisminkelt néni szívélyesen fogadott; jó diplomata-érzékel igyekezett bevágódni az élettárs – nem alaptalanul befolyásosnak vélt – barátjánál.

- Jó zsi nincs itthon. Az ócéanon hajózik. Matróz.

Marasztalt, hogy bár egy napra legyen a vendége. Este – barátnőjével együtt – szabadtéri filmet néztünk. A Nem félünk a farkastól nekem való dráma volt. A főszerepeket a Burton-házaspár játszotta.

Mila nénitől az egykori, házigazda örmény-magyar családhoz mentem. Család már nem volt; a nagymama meghalt, a fölserdült lány kiröpült. Marija asszony testesebb volt, mint valaha, és még mindig az olajfinomítóban dolgozott. Sűrűgött-forgott körülöttem, ott fogott vacsorára. Pörköltet főzött, és sok bort küldtünk utána.

Patyolat-tiszta, illatos ággyal kínált meg Marija, majd elvonult a fürdőszobába. Utána mellém dőlt, ami meglehetősen fölzaklatott. A részegség segített legyőzni idegenkedésemet az ormótlan és elrettentő hastól...; végül is nem szerettem volna hálátlannak vagy tapintatlannak mutatkozni. Föltételeztem, hogy nem a szokványos vágy munkált benne, inkább csak a lelkének köllött, hogy valakit végre maga mellett érezzen az ágyban.

Reggel kérve kért, hogy munkaidejének leteltével várjam be az olajüzemből; ebédet kanyarít kettőnknek. Vívódtam, mert sehogy se tudtam kimódolni, hogy távozásommal ne okozzak csalódást, keserűséget; mégis odébbálltam, megléptem, megkönnyebbüléssel ültem a kigördülő vonatra.

Ősszel a Severtrans fölmondott, amit nem bántam, mert Vëru hűtlensége fájdalmas dühöt és szívós becsvágyat szított föl bennem, hogy középiskola nélkül is meghódítsam az egyetemet; készültem hát a felvételi vizsgákra, melyekből kettőt már februárban legyűrtem. Sikerem mellett másféle kárpótlás is boldogított: egy nővérképzős pipi, Radics Stella barátsága. Az ifiklubban jöttünk össze; én verssel szerepeltem, ő meg szavalattal lépett föl.

Egy magános öregasszonnyal közös szobán osztozott a fő utca egyik udvarában. Amikor hazakísértem, nem engedett továbbállni, látva gyávaságomat, szinte bevonszolt, hogy nála folytassuk a beszélgetést. A nénit nem zavarta jöttöm.

Stella haja sötét, fénylő, fiúsan rövid, kissé félre fésült frufruval. Hangja mély, tizenhat évéhez túl komoly, lelke meleg, szíve lágy. A néni lekapcsolta a fali lámpát, és a dunna alatti csendesség beálltával a mákonyos kábulatig összetapadt a szánk.

Anyám rendszerint késő éjig szolgált a kávéházi söntésben, így hát zavartalan kettesben voltunk a kis kedvessel, amikor először eljött hozzám. Szüzen adta volna oda magát, ám a lehetőségtől buta izgalomba jöve leblokkoltam. (Másnap a muter elcsodálkozott azon, hogy a levesből addig finnyásan félretolt répát és zöldséget mind megettem.)

Hihetetlen, de Stella újra eljött, alkalmat nyújtva a „pótvizsgázásra”. Hozott magával egy vékony csontú, aranyos barátnőt is (testőrül?), de szerencsénkre – váratlanul, mint mindig – betoppant Hosszú Mesza, s amikor elérkezettnek látta az időt, fölnyalabolta a veréb lánykát, és bevitte a szomszéd szobába.

Az első alkalom ünnepélyességével, meghatott, óvó figyelmességgel vontam magamhoz édes feletem. Már a babusgató, becézgető, nevetgélő utójátéknál tartottunk, amikor nyílik a szobaajtó, pofonok csattannak, szitokszó száll, vöröslő orcával, méltatlankodó kifakadással panaszolja föl sérelmét barátom, amiért a pajzán dulakodásba belemenő, féktelen gerjedelmet kiváltó kis csaj egyszer csak görcsösen összezárta térdeit. Stella Meszának adott igazat.

(Folytatjuk.)

Petrusák János

Bebőröndölt életek

Egy idézettel hadd kezdjem: „már többször gondoltam arra, hogy esetemben a véletlenek azok, amelyek – tervezetlenül, előre nem látható módon – de törvényszerűen bekövetkeztek, bekövetkeznek. Ez esetben sem történt más, mint hogy szándékaimtól függetlenül belesodródtam...” (Tóth Pál Péter: A magyar szociográfia a 20–21. században, bevezető.)

Belesodródtam én is az eseményekbe. Szó szerint élém lépett.

Mónika egy igazán dekoratív, csinos hölgy, olyan, akire tapadnak a férfitekintetek. Tudja ám ezt, és láthatóan nem haragszik meg, hogy én ugyanúgy ezt teszem. Jómagam viszont nem csupán a szép nőt látom meg benne, hanem az interjúalanyt. Hiszen előttem az utcán egy ukrán rendszámú kocsiból száll ki. Ezért, mivel rám mosolyog, megszólítom.

Ekkor már nyár van, június, nagy meleg. Én gondolatban már Pestre és az Ünnepi Könyvhétre készülök, dedikálni. De előbb mást kell írnom, mert érzem, hogy kell, ha egy ilyen nő és vele egy ilyen történet lép – a szó szoros értelmében – élém.

Kárpátaljai a hölgy és magyar! Vele napot perzselő szépségű lánya és virgoncan értelmes legényke fia.

Ekkor már több éve zajlik – méghozzá itt, a szomszédunkban, a szomszédos államban – egy, mindenki által másként látott háború. Mert foglaljuk csak össze, az elmúlt hónapok alatt úgy a hivatalos sajtóban, mint a neten, és ott is elsősorban a szubjektív hírek és értékelések között, meg persze a közbeszédben mik hangzotak el erről!

Van az úgynevezett hivatalosan EU-s, s majdnem egész világra szóló, amúgy – akármit is mondjanak az ukrán politikusok – nálunk, Magyarországon is rögzült álláspont: Ukrajna és benne az ukránok világraszóló hősök! Őket egy területileg s népességszámban is háromszor akkora állam támadta meg. Erre meg nem kell katonai szakértőnek lennünk, hogy tudjuk, ha egy támadó háromszor erősebb, akkor... győz. Ott pedig már három hónapja nem tud győzni. Tehát, akik megállították őket – ennyiben igaza van Ukrajna magyarországi nagykövetének – az egri hősökhez hasonlatosak. A hősök pedig, az agresszornak útját állók minden tisztelet mellett minden segítséget megérdemelnek.

Na, ebben a segítségben a világ több állama már különféle véleményen van. Hiszen vannak, akik fegyvert, lőszert és pénzt talicskázának számolatlanul oda, viszont van egy ENSZ-álláspont, amely ezt megakadályozná: háborús országba, területre fegyvereket nem lehet szállítani! Ráadásnak az „azonnal Ukrajnát az

EU-ba” ígéret is itt lesz lyukas, hiszen háborús, avagy polgárháborús országot nem lehet felvenni. Először is tehát ennek a szörnyű háborúnak kell véget érnie.

A magyar – és más – politikusok és a legtöbb egyházi vezető álláspontja ugyanaz. Elsőnek is legyen vége a háborúnak, hogy utána következzenek a tárgyalások. Viszont az ukrán politikai álláspont az, hogy nekik kell diktálniuk a feltételeket, nemhogy a békéért, hanem már a fegyverszünetét is. Ez pedig egy háromszoros erőfölényben lévő nagyhatalommal szemben életveszélyes!

Az orosz – ismerjük meg azt is –, kínai meg más álláspont viszont az, hogy Oroszországot Ukrajna fenyegette a NATO-ba lépéssel és a határai mentén – amelynek jelentős része orosz határ is – történő rakétatelepítésekkel. (Gondoljunk csak a kubai rakétaválságra, bár Kubától Washington jóval messzebb van, mint a Dontól Moszkva. Ha az amerikaiak joggal háborodtak fel 1962-ben a szovjetek rakétatepítésén a szomszédjukban, akkor jogos lehet az oroszok ugyanilyen érzékenysége.) Ráadásnak – meg nem erősített orosz források – az ukrán erőknek a területükön élő orosz nemzetiség elleni cselekedeteiről írnak.

Akkor most mi az igaz? Az, hogy háború van! Igaz, az oroszok ezt tagadják, mivel szerintük egyfajta „különleges művelet” zajlik.

És most lássuk, hogyan is élük – élték – meg az emberek, akiknek bőrére mindez történik!

Miután Mónika, a lánya és fia szépen körbe-ülnek, én kezdem a beszélgetést:

– Volodimir Zelenszkij ukrán elnök, nemcsak én mondom, hanem mások is, játszani kezdett a medvével, talán idomítani akarta, miközben bajuszát is megtépdeste... És ez lett! Ti hogyan látjátok?

Mónika kissé eltöpreng, könnyű, nyári ruhája alsó korcát babrálgatja, majd rám tekintve így válaszol:

– Mivel kereskedőként és üzletkötőként járom, vagyis inkább csak jártam az egész országot, így tudom, hogy olyan volt, olyannak tűnt az utóbbi időkben Ukrajna, akár egy túlfújtt autógumi. Tisztában vagyok vele, hogy a túlfújtt gumi gyorsabb haladást eredményez a kisebb tapadás miatt, ráadásnak kevesebb fogyasztás mellett, viszont, különösen nagy melegben, könnyebben ki is pukkanhat. Nálunk a túlfújtt, túlfeszített állapot már jó pár éve tart. Fenyegetést éreztek az emberek, s ezért indulatosabbak lettek, kevésbé toleránsak. Pedig, a magyar sajtó egy része bármit is mondjon, Ukrajna és benne Kárpátalja sokszínű, és ezt a sokszínűséget nem csupán megtűrő, hanem értékelő állam volt. Egészen 2014-ig. Akkortól nemcsak a sajtóban, hanem a közbeszédben is eluralkodott az indulat. „Engedtük az orosz nemzetiségnek ezt meg azt, mire elvették földünk egy részét, és egyre beljebb jönnének” – hallhattuk az emberektől. És ez jogos!

Elhallgat, picit gondolkodik, majd nagyot sóhajtva folytatja:

– Sajnos, ennek az orosz nacionalizmusnak és az ezt követő területi foglалásnak-foglалásoknak esett, esik és fog esni áldozatul a kárpátaljai magyar kulturális autonómia, ugyanis nem csupán az ukrán politikusok, sajtósok, hanem az emberek nagy része is úgy gondolkodik, hogy bármely ukrainai nemzetiség példát láthat az oroszokban. Ha nekik mindez sikerült, sikerülhet másoknak is. Én és más magyarok hiába mondjuk, hogy a magyar nyelvhasználat, mint kulturális autonómia nem fenyegeti Ukrajnát, sőt erősítené, ezt nem látják, és ebben a mai helyzetben, tudjuk, egy jó ideig nem is fogják belátni. Egy EU- és NATO-tagállam Magyarországra, amely Ukrajnánál jóval kisebb és gyengébb, soha, ismétlem, sohasem jelenthet olyan fenyegetést az ukrán államiságra, mint Oroszország, vagyis mondjuk ki nyíltan, az Orosz Birodalom! Sőt a magyar-ukrán kapcsolatok, mint például a kettős állampolgárság, vagy a kárpátaljaiak szabadabb belépése Magyarországra, így az EU-ba, mind-mind olyan hidak, amelyek a két országot és népet összekötik. Lehet, hogy a híd alatt árok van, de ez a híd miatt alig érzékelhető. Viszont amint a hidakat lezárják, vagy korlátozzák a forgalmat, ne adja isten, hidrobbantásról beszélnek, az mind feszíti a helyzetet, és tépi széjjel a kapcsolatokat. Azt kellene megérteniük az ukrán politikusoknak és embereknek, hogy az orosz és a magyar nemzetiségi kérdés, már csupán számarányait is tekintve, sosem lehet azonos. Ha csak a Kárpátalján élő magyar, román, szlovák és lengyel kisebbségeket nézzük, mindnek önálló állama is van. Ez nem problémát kellene, hogy jelentsen, egyfajta látens fenyegetést, hanem esélyt a virágzó és együttműködő kapcsolatokra.

Rám néz, mintha várná helyeslésemet, s én bólintok is.

– Hadd mondjak egy példát – folytatja Mónika –, amely nemcsak az enyém, hanem férjemé és nagylányomé is, hiszen mi mind, sőt mára már a fiam is profitálunk abból, hogy kettős állampolgárok és kétnyelvűek vagyunk. 14-ig, majdnem 1914-et mondtam, az első világháború kitörését, de legyen ez csak nyelvbotlás, szóval nem 2014-ig, hanem szinte 2022. február 24-ig én plusz érték, érted, *érték* voltam sok ukrán cég számára, mert én magyar vagyok, beszélek egy EU-s nyelvet, és ez kapcsolatot jelent bárhova. A magyar, mint tudjuk, talán a Holdon is van, de a Földön aztán mindenhol, így az EU sok részén találkozhatunk nemzettársakkal. Nem igaz, hogy önző, a nemzettársait gyűlölő lenne mind, bár elismerem, ilyenekkel is volt alkalmam találkozni. Ilyen emberek minden népben vannak, de nem lehet az, hogy az egész nép ilyen legyen! Ekkor és itt hadd szóljak az ukránokról. Védő szót, ugyanis rengeteg sztereotípiát van a magyarországiakban. Még én, a kárpátaljai magyar is hányszor, de hányszor megkapom: „te ukrán vagy!”. És – itt rám nevet – nem kell ahhoz az, hogy egy ukrán kocsiból szálljak éppen ki. Például egy magyar hivatalnok „rám köpi”, hogy „akkor maga ukrán”, erre mondom, nem, én magyar vagyok, ráadásnak magyar állampolgár is. Vagy legutóbb egy magyar vámos beszólt nekem, eléggé éles hangon, amikor a határon segíteni

próbáltam egy ukránnak, aki csak anyanyelvén tudott. Aztán kiderült, hogy ez a vámos szintén beszél ukránul, mivel onnan települt át, de már nem akarja hallani ezt a nyelvet. Érdekes, hogy mégis az ukrán határnál szolgál. Ahogyan – és ebben igaza van sok magyarnak – a világnak tudomásul kell vennie, hogy Oroszország ott volt, ott van és ott is marad, ugyanez így igaz Ukrajna esetében is. Ukrajna már jó ideje ott van s volt 1991 előtt is mint a Szovjetunió része, és már akkor a Szovjetunió tagköztársaságai közül egyedüli módon, önállóan az ENSZ tagállama volt, tehát, visszatérve a jövőre, Ukrajna mindig maradni fog.

- Ne haragudj, de hadd kérdezzek rá a föderációs vagy konföderációs tervekre!
- Te ne haragudj – dől erre hátra Mónika –, de mire is gondolsz?
- Olvastam, hogy Ukrajna ezt az egész mostani helyzetét megelőzhette volna.

Bár a történelemben nincs olyan, hogy volna meg ha, mégis játszunk el a gondolattal: mi lett volna, ha a most éppen elszakadó területeknek szabadságot adtak volna, egyfajta belső önkormányzatot, államiságot egy Ukrán Államszövetség keretein belül? Erről neked mi a véleményed?

– Na, erről – dől megint előre Mónika – nem beszélnek, és nem is beszélhetnek! Ezt az ottani rendőrség és a titkosszolgálat az ukrán állam elleni cselekedetnek venné. Itt hallottam róla először, hogy több kárpátaljai magyar politikust vegzáltak, éppen azért, mert egyesek szerint Ukrajna egységét kívánták a kijelentéseikkel megbontani. Én azt mondom, és nem az ukránokat kívánom egyfajta Ukrajna-rajongó, fanatikus fanként mindenben védeni, hogy gondoljon az ilyesmibe bármelyik állam polgára és nem csupán politikusa bele. Képzeliük el: Magyarországon szép számban élnek németek, és a magyar parlamentbe is bejutattak egy teljes jogú képviselőt, de többet akarnak, és a Pilisben, ahol nagy német falvak vannak...

- A török idők alatt elnéptelenedett magyar falvakba telepítették be őket.

– Ja, hány száz éve is? Na ugye! Ha mondjuk, vagyis ők mondanák, jogot formálnak holnap a szabad nyelvhasználat meg a parlamenti képviselőség mellett egy területi autonómiára, majd kikiáltanák a Pilisi Német Köztársaságot, akkor te és más magyarok mit szólnátok? Na mit? Ugyanezt mondják, és joggal mondják az ukránok ugyanúgy! Kényes egész Európa, nem csupán a keleti fele a nemzetiségi problémákra. Gondoljunk itt a spanyolországi baszkok vagy katalánok gondjaira, s a többség ellentéteire velük. Bőven akadnak problémák: a korzikaiak és franciák, skótok és angolok, hogy az észak-írországi írekről ne is beszéljünk.

– Én meg – szólok közbe – nem akarok orosz-fan, ahogyan a rajongókat zenei és filmes szóval hívtad, lenni, de azért mondom, hogy Oroszország a csecsen-kérdést éppen ezzel rendezte: önállóságot adott nekik Oroszországon belül, amely amúgy is föderatív állam.

Mónika előbb elhúzza a száját, majd a fejét is megcsóválja.

– Ez már csak fikció, ha úgy vesszük, álmodozás... Éppen 2014 óta, de leginkább 2022. február 24-e óta az ukrán nacionalizmus erősödik, amely kell is egy háborúban álló országban. Lehet leszólni az elnökünket, amit amúgy Ukrajnában nem lehet, hiszen törvény van rá, hogy az büntetést kap, szóval az a lényeg, hogy Zelenszkij megteremtette az egységet. Egészen egyszerűen és egyértelműen felvette a kérdést: „akarod Ukrajnát vagy nem?” Aztán így folytatta: „ha akarod, a barátunk vagy, ha nem, akkor ellenség!” Ennyi. Bocsánat, hogy Dobó Istvánt és az egri hősokeket citálom én is példaként, de olvasva az Egri csillagokat, Gárdonyi csodálatos művét, nem ez volt ott is? Hedegűs hadnagy mást akart, talán csak a békességet a támadó törökökkel, és ezért Dobó kapitány felakasztatta mint árulót. Hát akkor most miért csodálkozunk?

– Azért az elnökök igen támadja a magyarokat!

– Nem támadja, csak többet kér. És nem csak a magyaroktól, hanem mindenkitől. Gondolj csak bele az ő és vele Ukrajna helyzetébe! Ha téged, Isten ne adja, megtámadnak az utcán, méghozzá, hogy maradjunk a háromszoros túlerőnél, hárman, akkor ne is sikítosz segítségért? És mit tennél, ha megállnának az emberek, de nem segíteni, hanem tanácsokat osztogatni, hogy így védekezz, meg úgy, sőt néhányan még szidnának is, hogy biztos te támadtad meg a háromszoros túlerőt, akkor meg mit jagszsz?!

– Azért mi nem csak észet osztunk, hanem segítséget is! Nyíregyházán vagy Nyírteleken is, meg még sok helyen ukrainai gyerekek üdülnek, a Magyar Állam, vagy magyar önkormányzatok pénzén. Ez nem lett még megköszönve...

– Hidd el nekem, megköszönik az emberek.

– De a politikusok még nem tették! Viszont ott van nálatok az a bizonyos ukrán halállista...

– Jaj, álljunk már meg! Te ezt láttad? Hol van, hol olvasható? És ha olvasható is, ki csinálja, ki szerkeszti és miért? Például, ha valakinek a neve alatt egy személy csinál egy internetes oldalt, hogy hová kell betörni, akkor az a bűnös, akinek a neve alatt csinálta ezt? Ugye, hogy nem! Nem csupán a face news, hanem a face news „féknyúzos” cáfolata egyaránt százezerral dübörög ma a világban. A kamu hírek, vagy fals hírek, álhírek mind valódinak látszanak, s a mindennapjaink részét képezik, sajnos. Gondolj bele, János: ha rólad felteszek egy hírt, hogy UFO vagy, esetleg a hír cáfolatát is egyből, miszerint János nem UFO, bár sokan mondják rá, akkor te mit teszel? Szaladsz, hogy ellenőrizd önmagad? Ugyanez érvényes más hírekre is! Nekünk, egyszerű embereknek fogalmunk sincs, hogy mi van. És talán ez a legrosszabb. A férjem február 24-én ott maradt, mert hát mindent hagyjunk ott? Én a két gyerekkel átjöttem Magyarországra. A fiam, lányom már itt tanul. Én azonban járom a határt. Úgy, ahogyan – mosolyog – egy jó kettős állampolgárnak kell.

Ezek után rákérdezek arra, hogyan illeszkedtek be itt. Mónika elmondja, a két-lakiság előnye, hogy több helyen van lakásuk s boltjuk. Egzisztenciájuk, ha úgy tetszik. Viszont szülőföldjét sosem hagyná ott. Sajnos, ahogy mondja, gyermekein már mást lát. Édesapjukat és nagyszüleit féltik Kárpátalján, de ahogyan mondják, majd átjárnak a határon, így, ezzel fejezve ki, innen mennek át oda. A két fiatal kérdezve látom csillogó szemükben: ők már az itteni életük készítenek. Nemcsak testileg, hanem lelkileg, minden gondolatukban is itt vannak.

– Mi – mondja is ki a gyönyörű lány – ide tartozunk.

– Ahogyan oda is – helyesbít sietve az anyja. – Hiszen, ha minden magyar ott-hagyja Kárpátalját, tényleg nem lesz ott nemzetiségi kérdés, mivel mi magunk oldottuk meg. Ameddig lehet, ott kell nekünk élni – jelenti ki határozottan, majd hozzáteszi: – Leginkább ott.

Elsősorban a két fiatal kérdezem, hogyan fogadták itt és be őket?

Egyszerre felelnek: jól, mi több, nagyon jól. Sőt az első időkben kissé sztárok is lettek, idegenek, bár mégsem azok, különlegese, érdekes történetekkel.

Az ifjú legényke beszéli azt el, hogy földrajzórán a tanár bácsi tőle kérdezte Ukrajna földrajzát, és ő persze tudta. Bár kissé másként tudta. Számára ugyanis nem Kijev, hanem Kijiv a főváros, ahogyan Harkov – Harkiv, Ogyessza – Odesza, Lvív – Lviv, Nyikolajev – Mikolajiv, vagy éppen Mariupol, és nem oroszosan Mariopol. A nálam – ki sem merem számítani, mennyi évvel fiatalabb – mondja, és joggal: „mi magyarok, állásfoglalást látunk abban, ha valaki Pozsony helyett Bratislavát, vagy Eperjes helyett Prešovot mond és ír, ugyanígy értsük meg az ukránok érzékenységét a városnevek kiejtése okán”.

Én, miután igazat adok, rákérdezek az önkénteskedésre. Mónika korábban mintegy mellékesen említette, sietniük kell. Záhonyba mennek, de nem a határt átlépni, hanem onnan vonatozni Budapestre, mint önkéntes tolmács a különvonaton.

Először is közölte, ez nekik kötelesség, ha megtehetik, akkor meg is kell tenniük. Egyébiránt, úgy érzik, mind a kettő állampolgárságuk szerint kell ezt cselekedniük, és nem csak a kárpátaljai magyaroknak kell segíteni, hiszen azoknak nem kell tolmács nálunk. Bár a jó szó nekik is fontos!

Rákérdezek az első napoktól eltelt tapasztalataikra. Természetesen csak a két nő ment vonatozni s tolmácsolni, a legényke közben „örizte” az otthont.

Mónika és lánya kiemelte a nagyfokú szervezettséget. Miután bejelentkeztek és adataikat felvették, máris beosztották őket, és már a pályaudvaron mindenki tudta, mi a feladata, rendőröknek, egészségügyiieknek és önkénteseknek egyaránt. Az első napokban, amikor még a Nyugatiba mentek a vonatok, volt egy kis kavarodás, még olyan is, hogy véletlenül belföldi utast tereltek forró teára és biztató szavakra, aztán kiderült, az illető nem menekült. (Azért a teát és biztató szavakat hálásan fogadta.)

A magyar face news-ról is szólnak, még hozzá – joggal – éles hangon.

– A hazai ellenzék – mondja Mónika szép lánya – azt hiszi, mindenben ellenzékeskedni kell, a kormányt mindenben kritizálni. Ha nincs mit, akkor kitalálnak, s belföldön meg külföldön egyaránt „köpködnek”. Bele sem gondolnak, hogy evvel a magyar, de az EU-s és az ukrán ügynek mennyit ártanak! Arról, hogy itt rosszul bánnak a menekültekkel, akik azt sem tudják, hol vannak, vagy ha igen, egyből mindent kifogásolnak, azt mondom, nem igaz! Én annyi hálát még életemben nem tapasztaltam, de azt hiszem anya és más sem, mint egy-egy vonatúton. Ahol mindenki, érted, mindenki tudta, hol vannak, ahogyan azt is, miért vannak, és ha szóltak, nem rosszat mondtak, hanem jót, ha nem szóltak, csak rám mosolyogtak, megsimogatták a kezem. Sokan hálaimeit rebegtek, értünk, magyarokért, értünk, magyarokért imádkoztak, hogy áldjon meg bennünk az Úr a sok jóért, amit értük teszünk.

– Persze – veszi vissza Mónika a szót – vannak rossz és buta, ráadásnak aljas emberek minden népben, így az ukránban is. Nem tagadom a lvivi ukrán asszony esetét, aki Lengyelországba készült, mégsem arra ment, hanem erre, kerülővel. Ezért is lett mérges a magyarokra, hogy minek állnak elé, ráadásnak csúnyákat is mondott a sajtó szerint rólunk.

– Fenygetnek is bennünk egyes ukránok, hogy fél óra, vagy legfeljebb másfél, és Ausztria az új határunk...

– Ki mondta ezt, és biztos mondta? Most megint mondjam a „féknyúzókat”, meg hogy kinek mi az érdeke? Hát az – ingatja fejét Mónika –, hogy mi itt egymást gyűlöljük, a mi érdekünk nem lehet, az biztos.

– Nemzetközi gazdasági ismeretekből tanultuk – szól a lánya –, hogy Oroszország, Ukrajna és vele együtt az EU a világ legeslegerősebb gazdasága lenne. Hát az, akinek ez nem tetszett, megcsinálta, hogy ne legyen. Ennyi!

– Emberek ezrei meg közben meghalnak – sóhajt Mónika. – Megnyomorodnak, mindenük elveszítik, leginkább a hitet a jövőben. Na, ez volt számunkra a legfárasztóbb a vonatos utakon, ezt a sok reményvesztést látni-hallani. Látni azokon az arcokon, amelyek nem szóltak hozzánk semmit, és akik szóltak, azok sem tudtak másról szólni. Bebőröndölt életek, igen, bebőröndölt életek utaztak ott. És ez nagyon fájdalmas. Gondoljunk csak bele: aki Kelet-Ukrajnából jött, abba az egy bőröndbe, amelyet vihet, mit tegyen bele, mégis, mi fér bele? Mi, ami számára fontos? Pénz, iratok, emléktárgyak, képek? Amikor kell a hely váltás ruhának, fehérneműnek is! És a pénz, iratok, emléktárgyak mit érnek, ha jön egy rakéta? A telefonomon van egy háborús applikáció, légiriadó-jelzés, és annak lefújása. Látam, az előbb te is felkaptad a fejed, és megborzongtál. Pedig itt ez csupán egy hang, ott, a határ túlsajtján a valóság. A háború és halál valósága! A mindennapjaink. Azoknak, akik ott élnek, mert oda születtek. Én most itt vagyok, de az

applikációt nem kapcsoltam ki, mivel tudnom kell, mi van otthon. Férjemmel, szüleimmel, barátaimmal, szeretteimmel, a népemmel! Néhány ukrán, olyan, aki eddig nem tette, mostanság beszólt nekem: „te magyar vagy, te elfuthatsz”. Hát én ezért sem akarok elfutni. Érted? Nem!

– És a jövő?

Felnevet Mónika:

– Boltos vagyok, sok mindent árulok, de jövőbe látó távcsövet, avagy kristálygömböt nem. Jól is van ez így – komorodik el. – Amilyen világ van most, itt, velünk, olyat – könnyet morzsol – sosem hittem volna. Nem hittem, hogy ez a mi életünkben megtörténhet. Még hogy háború, menekülés, a menekülteknek tolmácsolás, segítség?! És közben az állandó aggodás: mi van, mi történhet és mi fog még történni, amikor látjuk-tudjuk, hogy bármi megtörténhet. Erről még – nagy sóhaj – bármennyit lehetne beszélni, de... Minek? Csak egyben reménykedünk: ha minden rossznak vége szakad egyszer, akkor talán a nagyon rossznak ugyanígy. És lesz majd egy kor, amikor olvassák ezt, és nem fogják már érteni, csak kérdik: né, ilyen lehetett? Egy modern és fejlett világban, ilyen?! Számukra ez már csak legenda lesz.

– Úgy legyen – szólok nehezen. Úgy érzem, valamit szólnom kell, mert olyan nehéz lett a levegő hirtelen.

Megérzi ezt Mónika is, hiszen nő és anya. Inkább felugrik, most már frissen és vidáman.

– Van még egy kis időm! Addig hűtött sör és fagyi, melyiket kéred?

– Mind a kettőt nem lehetne?

– Sörös fagyi – néz furán Mónika szép leánya.

– Pedig jó is az – így az öcsi.

– Tudod is te! – legyint a lány, majd anyja helyett megy, hogy hozza, amit kell. Hogy ettől már tényleg olyan legyen ez a délután, amilyennek lennie kell.

A továbbiakban fagyival és sörrel – sörös fagyival? – és beszélgetéssel. De már nem olyan szörnyűségről, mint amilyen gonosz egy háború!

Készült a „Do You speak Magyar?”, a Magyar Írószövetség és a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával zajló szociográfiai projekt keretében

Murawski Magdolna

Elegük volt

Az emberek dühösen toporogtak. Csikorgott a lábuk alatt a hó. Kemény volt, még csak nem is olvadt. Volt benne valami kellemetlen, amit egyikük se tudott volna néven nevezni. Rajtuk persze az se segített volna, ha latyakosra olvad, mert bármilyen halmazállapotúvá is válik, egyaránt utálatos lenne.

A cég egy negyedőrája közölte velük, hogy nem lesz több munka. Rájuk itt semmi szükség, mehetnek, amerre látnak. Azért ilyesmi azelőtt nem volt. Nem lehet így bántani az emberekkel. A legtöbbjüknek családja van és ők, a családapák kötelesek gondoskodni róluk. Micsoda dolog ez, hogy csak úgy az utcára teszik őket?! Idegesen taposták a jegesedő havat, a lábuk fázott, de nem tágitottak.

A főnöküket várták, a dörzsölt Gáspárdyt. Az viszont igyekezett elkerülni őket. Az emeleten lapított valahol. Arra várt, hogy az emberek megunják és hazamenjenek. A legtöbbször úgy szokott lenni. A férfiak azonban nem tágitottak. Látták, hogy a főnök kocsija még mindig odabent dekkol a parkolóban, tehát neki is bent kell lennie a telephelyen.

Azt nem tudták, mit fognak tenni, csak abban voltak biztosak, hogy mit nem. Nem fogják feladni olyan könnyen. Nekik nincsenek tartalékaik, mint a góréknak, minden egyes fillér számít, amit még hazavihetnek. Ha mégis vége a dalnak, akkor meg adjanak végkielégítést. Valami nagyobb, vagy legalább közepes összeget, amiből meg lehet élni addig, amíg valami más megoldást nem találnak.

Azt mondták nekik, hogy a cég a csőd szélére került. Hitték is, nem is. Nem olyan csóró ez a vállalat, hogy csak úgy a tönk szélére kerüljön. Az ilyen Gáspárdy-félék érdekes módon mindig tele vannak pénzzel. Hol az egyik, hol a másik építkezik, és nem valami putrit, hanem mindegyiknek kacsalábon forgó vár kell! A feleségük meg a nőjük már azt se tudja, hol tart. Ha emiatt vannak a gazdasági bajok, akkor ezen kell segíteni. A nők érék be kevesebbel, ne az ő számlájukra flancoljanak!

Télen hamarabb esteledik. Kezdett szürkülni. Az égen piszkos szürke fellegek hömpölyögtek, mintha a lenti képet tükrözték volna egy az egyben. Ez a szürkeség rátelepedett az emberek hangulatára. Páran már morogtak: „Minek várjanak tovább, ha egyszer úgyse állnak szóba velük?” Indulni akartak haza.

Ferencz, a rangidős köztük azonban rájuk szólt:

– Ha mindenki így állna hozzá a dolgokhoz, soha semmit nem értünk volna el életünkben. Ki kell tartani, és jobb lenne, ha kiötlénénk egy akciótervet, amihez mindenki tartja magát. De nem ilyen langyosan és puhán, hanem amúgy tökösen kell a dolgokat irányítani, különben senki nem vesz komolyan bennünket.

– Akár tökösen csináljuk, akár puhán, láthatod, hogy ránk se köpnek – morgoló-dott Veress, egy másik munkás.

– Majd meglátjuk – vetette vissza a szót Ferencz. – Nem olyan nagyfiúk ezek, mint elsőre mutatják. Ha ennyien elébük állunk, majd behúzzák a farkukat. A cég pénzével meg nem lécelhetnek le csak úgy.

– Nekem az az érzésem, hogy máris megtették – szólalt meg Kovács, aki eddig csak hallgatott. – Ha azt közölték, hogy mindennek vége, bezárják a céget, akkor hiába várjuk a pénzünket. Mindnek a saját számláján kötött ki valahol... ki tudja, hol.

– Csak ezt ne kellene hallgatni, ezt az örök vesztest! – mordult rá Ferencz. – Ha normális dolgot nem tudsz mondani, akkor inkább semmit se szólj!

– Nem kell úgy odalenni magadtól! – dörmögte Kovács. – Más, amit képzelsz, és megint más, amit itt ezek a fejünk fölött elprivatizáltak maguknak. Nem kellene illúziókban ringatni magadat és másokat is hitegetni ezzel a nagy dumával!

A férfiak idegesen toporogtak. Ki-ki más véleményen volt. Csak abban az egyben értettek egyet, hogy már erősen hűl az idő és ők fáznak. No meg abban, hogy nem tudják, mit mondanak otthon az asszonyoknak.

Már-már azon voltak, hogy oszoljt fújnak és hazamennek, amikor nyílt a gyár kapuja. A portás nézett ki, mit akarnak még mindig ott az emberek. Azért még megkérdezte:

– Kire várnak, emberek? Mit akarnak?

– Gáspárdyra – dörrent rá Ferenczy.

– Aztán mit akarnak tőle? – firtatta a portás.

– Ugyan mit? Beszélni vele.

– Azt ma már nemigen lehet. Nagy értekezlet van odafent – békítette őket a portás.

– Azt mindenki mondhatja – szólt Kaskó. – Az meglehet, hogy odafent vannak, de magát is csak azért küldték, hogy bennünket elzavarjon innét, mert addig nem merik kitenni a lábukat az utcára, amíg itt vagyunk.

– Igen, biztosan jól be vannak tojva – szólalt meg egy másik ember, aki eddig csak hallgatott, de most ő is megmérgeződött. – Hát micsoda hozzáállás ez, hogy csak úgy tönkre teszik a vállalatot, de elszámolni semmivel nem akarnak?! Nekünk tudni kell, mire számíthatunk. Nem lehet ilyet csinálni családos emberekkel!

A csoport helyeslően morgolódni kezdett. Volt, aki az öklét rázta. A feszültség egyre nőtt. A portás jobbnak látta, ha bekotródik, mielőtt ő is kap egy-két frászt ezektől a kigyúrt emberektől. Azok észre se vették, mikor tűnt el a szemük elől, csak fújta mindenki a magát.

Hosszú percek teltek így, talán negyedóra vagy félóra is megvolt, amikor a portás ismét kidugta a fejét a kiskapun át. Most magabiztosabb volt. Már értesítette a főnököket, hogy a munkások zavarognak, és azok mondhattak neki valamit, ami megnyugtatta.

– Na, mi az, még mindig nem akarnak hazamenni? – kérdezte kissé csúfondárosan.

– Megmondtuk az előbb, hogy nem – szólt Ferencz. – Csak nyugodtan mondja meg Gáspárdynak meg a többi górénak, hogy ne bujkáljanak előlünk. Nem vagyunk mi banditák, hogy riadozzanak. Ők viszont, ha tisztességesek, akkor álljanak ide elénk és mondják meg az igazat. Mellébeszéléssel nem érnek el nálunk semmit.

– Na, mit áll itt? – szólt közbe Kaskó. – Menjen csak vissza és szóljon fel nekik telefonon, ahogy az előbb csinálta. Úgyis tudjuk, hogy nekik falaz.

A portás megint jobbnak látta, ha visszavonul. Nem lehet kiszámítani az emberek tetteit, amikor így fel vannak paprikázva. Telefonálni viszont nem akart. Most minek legyen önkéntes villámhárítója a cégnek, ha egyszer nem muszáj? Majd csak elmennek haza, vagy a főnökök jönnek le, hogy rendet csináljanak.

A rezsón ott állt a teája. Még meleg volt. Töltött belőle egy csészével és kortyolni kezdte. Ekkor csörrent meg a telefon előtte az asztalon. Gáspárdy volt az.

– Na, mi a helyzet, Józsi? – reccsent bele a hangja a telefon membránjába, amely most mintha éppen a portás felé közvetítette volna a legnagyobb feszültséget. – Elmentek már az emberek?

– Nem főnök. Nem mentek el, és nem is akarnak elmenni. Magát várják – felelt a portás, és a hangja kissé megremegett.

– És mit mondtak? Miért nem mennek el? – folytatta Gáspárdy. – Mi a nyavalyát akarnak még? Nem megmondtam, hogy a cég felszámolás alá kerül, nincs több munka nekik?

– De igen, kérem. Akkor se mennek. Választ akarnak a kérdéseikre. Mind féltik a családjukat, hogy mi lesz velük.

– Na, még ez hiányzott! Csak nem gondolják, hogy mindnek a családját én tartsam el?! – dörrent bele a telefonba Gáspárdy hangja. – Mondja meg nekik, hogy ha nem takarodnak el rögtön innen, akkor rendőrt hívok.

– Azt tessék megmondani nekik személyesen! Én nem mondhatom azt nekik, hogy tilos az utcán ácsorogni. Akkor dühödnének csak be még jobban!

A portásra is átragadt az idegesség. Bár jönne már a váltás! De erre se számíthatott, mert a váltótársa felmondás alatt volt. Még annyit se lehetett tudni róla, hogy talált-e magának másik helyet, vagy hogy bejön-e dolgozni. Ő is dühöngve járt be mostanában, aztán meg, amíg átvette a műszakot, lekáromkodta az Istent meg az összes szenteket az égből, és nem kímélte a főnökök felmenőit sem. A sok kivénhedt anyuka megtöltött volna egy egész kuplerájt.

Gáspárdy ugyancsak dühösen ordított bele a telefonba:

– Ha nem hajtja végre az utasításomat, maga is ki van rúgva!

– Ahogy gondolja, főnök. Én máris elmehetek. Velem nem szokás így beszélni.

A portás letette a telefont. Meg se várta Gáspárdy következő üvöltését. Szedelőzködni kezdett. Kihúzta a rezsó zsinórját. A szekrényből elővette a kabátját és a sapkáját, aztán meg az aktatáskáját. Pár holmit belerakott, aztán kilépett a fülkéből. A villanyt égve hagyta.

– Maga meg hová megy? – kérdezték páran meghökkenve.

– Engem is kirúgtak – felelte a portás.

– Hogyhogy? – fordult oda Ferencz.

– Nem voltam hajlandó átadni további üzeneteket maguknak – hangzott a válasz kissé leverten.

Már indult volna a sarki buszmegálló felé, de az emberek körbevették.

– No, csak adja át nyugodtan mindet! – folytatta Ferencz. – Ha már úgyis kirúgták, magának nem mindegy? Hátha könnyít a lelkén, ha nem falaz tovább ezeknek a szemeteknek.

A portás félretolta az útjából az embereket és elindult lefelé az utcán.

– Én ide többet a lábamat be nem teszem. Nem vagyok senki lába kapcája.

A férfiak összenéztek. Senki nem indult utána. Most a bejárat felé fordult a tekintetük. Meglátták, hogy a portásfülkében ég a villany, és az udvaron is. Az egyikük lenyomta a kapukilincset. Nyitva volt.

Már indultak volna befelé, amikor megjelent az udvaron Gáspárdy. Vállára vetett kabátban jött egyre közelebb.

– Maguk meg mit ácsorognak itt? Nem megmondtam, hogy menjenek haza? – folytatta minősíthetetlen hangnemben.

Meglátta a portás üres helyét. Mivel égett a villany, azt gondolta, hogy csak a mosdóba ment.

– Nem látták Szegedit? Hová lett? – fordult az emberekhez.

– De láttuk – válaszolt Kaskó. – Hazament. Azt monda, hogy őt is kirúgták.

Gáspárdy visszarettent. A kapu nyitva. A portás elment. Ezek a dühös emberek akár el is kaphatják őt. Már bánta, hogy lejött közéjük.

Már bent is voltak az udvaron. Páran közelebb léptek hozzá, körbefogták.

– Na, tessék csak elmondani nekünk, mit akart üzeni Szegedivel! Ő nem volt hajlandó átadni a maga üzenetét. Csak nem valami ocsmányság volt? – lépett feléje Kovács.

– Maguk csak menjenek ki innen! Törvénytelenül tartózkodnak itt. Ha nem értenek a szép szóból, rendőrt hívok! – pattogott Gáspárdy.

– Csak azt próbáld meg, te ganaj! – rivallt rá Kecő. – Nem elég, hogy kicsináltad a családunkat, most még a yardot is ránk hívnád?!

Gáspárdy látta, hogy csapdába került. Már a portásra se számíthat, mert lelécelt. Rádásul minden tárva-nyitva. Akárki bejöhet. Megpróbálta bevetni a hangerejét.

– Na, kifelé! Ki innen mindannyian!

Hátrálni próbált, de vasmarkok tartották szorosan a vállát.

Futni hiába próbált volna. Mindenfelől dühös embereket látott, akik egyre közeledtek felé. Na, most kelne el egy kis segítség!

Már nem is emlékezett, melyik volt az a pillanat, amelyikben felharsant az az éles sípszó.

Fékszikorgás előbb, aztán már ott is voltak a zsaruk. Behajtani nem tudtak az udvarra, de ahogy megálltak a kapu előtt, máris kiugráltak a kocsiból és nyomultak befelé. Akkor szólt az a sípszó, amivel alakulatba rendeződve indultak meg a munkások felé.

Hát persze, hogy az emeleten rettegő főnökök hívták ki őket!

Nem volt mit tenni, elengedték Gáspárdyt, aki már lépett is a rendőrök felé. Amazok sorokba rendeződve álltak és farkasszemet néztek az összegyülekezett emberekkel. A parancsnokuk rájuk dördült:

– Na, elmennek szépen, vagy bevitessem magukat?

– Hagyja csak őket! – lépett közbe Gáspárdy. – Tudjuk, kicsodák. Nem kell igazoltatni őket.

– Akkor meg oszoljanak mielőbb! Ne pazarolják az időnket! – mordult a még dermedten álló tömegre a parancsnok.

– Nem vagyunk mi bűnözők – szólt leverten Ferencz. – Csak tudni akartuk, mi lett a munkahelyünkkel. Én húsz évet húztam le itt, és most azt mondják, hogy menjek a fenébe. Akik idehívták magukat, azoknak köszönhetjük mindezt. Maguk is emberek, csak nem fognak már löni is ránk?

– No, csak menjenek haza szépen! – felelt a parancsnok. – Az nem tartozik ránk, hogy mi bajuk a céggel, bennünket azért hívtak, hogy itt valami lázadás folyik és veszélyben vannak az emberek. Lövetni nem fogok, de birtokháborításért megüthetik a bokájukat.

Az emberek zúgolódni kezdtek. Lassan mozdultak kifelé, de valahogy senki nem akart elsőnek elhaladni a rendőrsorfal előtt.

– Legalább annyit mondhatna, hogy köszönik szépen a sok éves munkánkat – mordult oda Gáspárdyra Kovács. – Én nem vagyok itt olyan régen, mint Ferencz, de tizenöt évet én is lehúztam, és senki nem kifogásolta még a munkámat.

– Mit tudja ez? – csatlakozott hozzá Kaskó. – Akkor még itt se volt. Csak azóta szedte meg úgy magát, hogy már meg se lát bennünket.

– Hallja-e? – pöccent be Veress – A mi feleségünknek nem rongyrazásra kell a pénz, mint a magáénak, hanem abból szokott vacsorát főzni a srácoknak. Megmondaná, hogy hová tették a pénzünket?

Gáspárdy közelebb húzódott a rendőrökhöz. Habár látható volt a túlerő, mégis félt. A szeme sunyin összehúzódott. Nem mert az emberek szemébe nézni. Azok lassan oszolni kezdtek.

A rendőrök keze a gumibotokon, készenlétben álltak. A feszültség szinte kézzelfogható volt. Várták a következő parancsot.

– Hát Isten meg ne áldja! – bökött a sapkája felé Ferencz. – Majd megtudja, mire megy az ellopott pénzünkkel.

Tetőtől-talpig végigmérte Gáspárdyt, úgy haladt el előtte. Az sápadtan figyelte minden mozdulatát. Még mindig attól tartott, hogy pillanatok alatt kitör a verekedés. Ha meg véletlenül fellöknek egy zsarut, abból tényleg nagy botrány lesz. Akár lövöldözés is.

A munkások lassan haladtak kifelé. Éber tekintetek követték minden mozdulatukat. Gáspárdy számára egy örökkévalóságnak tűnt, amíg elmentek.

– Azért az utcán még beszélgethetünk egymással? – fordult vissza az egyik fiatal ember a rendőrparancsnok felé nagy gúnyosan.

Feleletet nem kapott. A rendőrök is feszengtek. Fáztak. Egyre hidegebb volt, a havon állni nem volt valami kellemes.

Aztán a parancsnok visszavonulást rendelt el. A kis csapat fegyelmezetten a kapu felé menetelt.

– Kérem! – húzta össze magát fázósan Gáspárdy. – Azért megtennék, hogy idefigyelnek, nehogy megint visszajöjjenek? A portásunk is meglepett. Még elő kell keríteni a kulcsokat, hogy be tudjunk zárni.

– Majd szólok a járőrözőknek, hogy figyeljék magukat – szalutált a parancsnok. – Azért egy egész rajt nem tarthatok itt a maguk kedvéért.

Az udvar kiürült. Hirtelen csend lett és erősen hideg.

Gáspárdy a portásfülkéhez ment. Előkereste a kiskapu kulcsát, bezárta. Magában dohogott, miért keménykedett úgy Szegedyvel. Most még az sincs, aki kinyissa nekik a kaput, ha haza akarnak menni. Nyitogathatják egymásnak. Pocsék helyzet. Pláne, ha még lesben is állnak páran, hogy elkapják őket. Még belegondolni is rossz volt. A cég pedig egész éjjel portaügylet nélkül marad. Itt bármi is megtörténhet. Nagyon fel voltak hergelve az emberek. De már nem lehetett visszacsínálni a dolgot.

A biztonság kedvéért égve hagyta a villanyt a portásfülkében. Nem jó, ha elhagyatottnak tűnik a cég. Ráadásul honnan vegyenek most portást, hogy bejelentették a csődöt és az eljárás megindult? Ki szegődik el egy befuccsolt gyárhoz portásnak?

Az egész olyan tragikomikus volt, hogy kínjában vigyorogni kezdett magában. Arra már gondolni se szeretett volna, mi lesz, ha abba kell hagyni az építkezést. Az asszony kiveri a balhét, ha nem lesz úgy minden, ahogy neki tetszik.

Lassan visszament az irodaépületbe. Minden olyan félelmetesnek tűnt. Kihalt volt és félelmetes. Mintha az egész ház megtelt volna az emberek gyűlöletével és minden apró zugból egy-egy dühös arc lesett volna rá.

Megborzongott. Összehúzta magán a kabátot. Már nem is emlékezett, mikor bújt bele. Aztán felment a lépcsőn. Most ki fogja végigjárni az irodákat meg a műhelyeket, leoltogatni a villanyt és bezárni mindent? Ki vigyáz a maradék vagyónra?

Ahogy az igazgatói iroda felé haladt, egyre magabiztosabb lett. Nem mutathat féltelmet mások előtt. A gyengeség legkisebb jelére nekiesnének. Pedig elég nagy a gáz. Még egyikük se vezényelt le egy csődöt. Gőzüik nincsen róla, hogy kell.

Aztán eszébe ötlött, hogy amazok odafentről figyelhették, hogy boldogul a munkásokkal. Nagyjából tudnak mindent. Még jó, hogy legalább a zsarukat kihívták! Ki tudja, mivé nem fajulhatott volna az udvaron a helyzet?

Mikor belépett az irodájába, már várták. Hatalmas füstfelhőbe burkolózott a szoba, egyik cigit a másik után szívták. Ők is idegesek voltak. Talán nem mindenki gondolta úgy végig a részleteket, ahogy ő, de majd összerakják a képet, akár egy mozaikot.

Az íróasztalához lépett. Egy szót se szólt. Kissé hosszúra sikeredett ez a hatásszünet. A többiek már alig bírták kivárni, hogy mondjon valamit. Minden mozdulatát több szempár kísérte.

Amikor megszólalt, már nagyon határozott volt a hangja. Nem mutatott semmi gyengeséget.

A balhét együtt kell elvinniük. Kiosztotta a szerepeket. Mindenki kapott bőven feladatot.

Aztán amikor végeztek, tényleg egymást kellett kiengedniük. A kapuzárást Szalayra bízták. Ő a legfiatalabb köztük. Neki kellett kiengedni a kutyát is. Szegény pára elégedetlenül nézett utánuk. A farkát épphogy megbillentette egy kicsit. Nem kapott aznap vacsorát.

*

A felszámolási eljárás egyébként viszonylag rendben ment. Nem sokat firtatták, mi történt. Annyi cég ment tönkre abban az évben, és még a következőkben is. Az egész ország egy csődtömeg volt.

Még az is a kezükre jászott, hogy valakik betörték az összes ablakot és a betörés látszatát keltették. Pedig nem vittek el semmit. Attól még sok értékes gépnek és irodai holminak kelt lába valahogyan. Úgy mondták: minden, ami nem volt lebetonozva...

Gáspárdyt utolérte Ferencz utolsó kívánsága. A cég, amit ebből a csődbe mentből gründolt magának, feltűnően futott egy darabig. Aztán az asszony elvált tőle. A szép új ház az övé lett, merthogy a gyerekek... Gáspárdynak be kellett érnie az új kismacával, aki további bőrkötet nyúzott le róla. Elvégre nem futhat csak úgy egy ilyen lepukkant öreg mókussal...

A külszín azért megmaradt. Drága autók, drága nyaralások, szerencselovagok...

Csak azt ne kérdeje senki, mi lett azokkal a hóban toporgó munkásokkal, miközben a volt főnökeik rendre meggazdagodtak! Szétszéledtek valahová, ahogyan az őrkutya is, amelyik a Józsi gondjaira volt bízva eredetileg. A nagyuraknak eszébe se jutott, hogy neki is enni kell. Hát kénytelen volt gondoskodni magáról. Valahol máshol.

Merthogy az újfajta rendszerváltás épp erről szólt.

Mindenkinek.

Bakacsi Ernő

A portré

Amikor a szülővárosomban járok, mindig meglátogatom a tanyánkat. Pontosabban a volt tanyánk helyét, ahol gyermek és ifjú koromat töltöttem, ahová az emlékek garmadája köt. Azért mondom, hogy a helyét, mert a tekintélyes tanyából már csak a kiskonyha (nyári konyha), az istálló, a pince és a kút maradt. A kútban már régen nincs víz, ugyanis néhány méterrel lejjebb húzódott a talajvíz. A lakóházat, a górért és az ólakat még apám lebontotta, mielőtt eladta a tanyát. Csak a tanyát kevés földdel, hiszen a többi a téeszé lett. A környék is teljesen megváltozott. Tehát ez a tanya már nem az a tanya. Csak nekem. Én pontosan tudom, hogy melyik épület hol állt, hol volt anyám virágoskertje, a trágyagödör, a kis tó. Ezeket betemették az elbontott épületek sítjével. Visszakerült az anyag az eredeti helyére. Dédapám a XIX. század hatvanas éveiben talicskával tolta fel az agyagot a közeli kis dombra, ahol vert falból megépült a ház. Lerakta alapját a Jászberényből történő végleges ide településnek. Micsoda embertelen sziszifuszi munka volt ez, annyi földet felhordani! A kitermelt agyag helyén keletkezett a kis tó, gyerekkoromban már csak kacsausztató. Most visszakerült a százötven éve elhordott anyag. Az új tulajdonos víkendháznak használja az ingatlant. Az udvarra diófákat ültetett, a szőlő helyén akác virít.

Megragadnak az emlékek. Kissé elmélázok, aztán indulok vissza. Elhajtok az iskola mellett, ahová jártam. Néhány évtizede már ezt is bezárták. Az a néhány tanyasi gyerek már a központi iskolában tanul, kollégiumban él, vagy naponta hordják a szülei. Néhány száz méter és elérem a valamikori Tasi kocsmát, és vegyes boltot. Ezeket két testvér üzemeltette, egyiké volt a kocsmá, a másiké a vegyes kereskedés, és mellettük volt a kovácsműhely. A műhely előtt is mindig megállok, sok emlék köt ide. Kiszállok a kocsból és nézem a volt műhelyt. Legutóbbi itt jártam óta valami megváltozott. Nem látom a cégtáblát, a Szőrös Márton kovácsmester feliratot és a műhely előtt álló masszívan rögzített gerendát, amihez a patkoló lovakat kötötték.

Szerettem idejárni, a műhelybe. Ha apámnak valami dolga volt Márton bácsinál, úgy intéztem, hogy lehetőleg én is vele mehessek. Hát hogyne! Sok érdekes dolgot lehetett látni. Külön örömet jelentett, ha meghúzhattam a fújtató rúdját. Láttam, hogy erre hogyan izzik fel a szén. Hallgattam az üllő csilingelését, ahogy verték rajta a vasat. Láttam, hogy az izzó vasdarabból hogyan lesz patkó, hogy Márton bácsi próbálja a ló patáján, és a pata szaruja füstöl. Most is érzem a szagot, semmivel össze nem téveszthető. Márton bácsi nemcsak lovat patkolt, ráfot húzott, javította a kocsikon tönkrement vasalást, elvállalt más munkát is. Ha kel-

lett kijavította a kilyukadt kerékpárbelsőt, megélezte a kapát, baltát, ekevasat, de gyártott lóvontatású ekekapákat is. Volt néhány hold földje is. Megragadott minden lehetőséget, így egy tehetős gazda színvonalán élt a család.

Tehát Zoli is elment..., sóhajtok szomorúan. Zoli Márton bácsi fia volt, az iskolatársam, a barátom. Vendég voltam a lakodalmán is. Honnan tudom, hogy meghalt? Sajnos, könnyű ezt megállapítani. Valaki levette – nyilván az örökös, a gyerek vagy az unoka – a cégtáblát és eltüntette a gerendát. Miért, szégyellte a nagyapja mesteriségét? Most egy ronda folt éktelenkedik a helyén.

Zoli barátom azzal is ápolta szülei emlékét, hogy az egykori műhely külső homlokzatát és az előteret meghagyta eredeti állapotában. Amint említettem már a tanyánkra való menet – jövet közben legtöbbször megálltam ott és elméláztam az emlékeimen. A lakóház és a műhely egy épületen belül volt, egy tömböt alkotott. Évtizedek óta nem lakta senki, de ápoltsága, rendben tartása arra utalt, hogy valaki gondozza, használja. Talán hétvégi háznak. Erre utalt az is, hogy a zárt udvaron igen mérges kutyák tartották távol a betolakodót. Az egyik szomszédtól megtudtam, hogy Zoli tényleg annak használja. A szomszéd elmondta, hogy a barátom Kecskeméten lakik, de gyakran tartózkodik itt. Sokszor magával hozza az unokáját is. Még arra is képes volt, hogy a saját költségén bevezette az áramot, hogy az unoka használni tudja a számítógépét.

Egyik ilyen tanyai látogatásom alkalmával szerencsém volt. A felhúzott redőnyökből arra következtettem, hogy most nem üres a ház. Erősen vertem az udvari ajtót, a kutyák vadul csaholtak, amikor végre azt kérdezte valaki, hogy ki az? Mondtam a nevem és azt is, hogy Zolit keresem. Kinyílt az ajtó. Az egyik kutya kötve volt, a másikat Zoli két kézzel alig tudta visszafogni, hogy ne rontson nekem.

– Gyorsan menj be, addig én megtartom a kutyát – mondta.

Összeöleleztünk, és jó ideig néztük egymást. Nem túlzás, évtizedekig nem találkoztunk. Más városokban, messze éltünk egymástól. Aztán beszélgetni kezdtünk. Amit ilyenkor szokás, családról, munkáról, hajdani időkről. Körbevezetett a lakáson is. Egyes tárgyakról elmondta mikor, hogyan szerezte. A konyhában megakadt a szemem egy festményen. A fehér konyhafalon volt egy színes, jó tenyérnyi nagyságú festmény. A meglepetéstől szinte földbegyökeredzett a lábam. Márton bácsi, a kovácsmester, Zoli édesapja nézett rám. De olyan hüen, mintha most toppanna be a konyhába. Tökéletesen olyan volt, mint amikor én ötven évvel ezelőtt láttam. A kép kitűnő állapotban volt a meszelt falon.

– Ki festette ezt? – szaladt ki a számon.

– Anyu. Az édesanyám.

– A Mariska néni? – csodálkoztam.

– Igen, ő.

– De hát ez egy művészi munka. Egy csoda. Tökéletesen adja vissza Márton bácsit. Nem tudtam, hogy anyukád...– dadogtam.

– Anyám nagyon szépen rajzolt és festett.

– Nem értek a festészethez, de ez a kép engem nagyon megfogott. Nagy baj, hogy ezen a falon van. Előbb-utóbb tönkremegy. Lehetetlen megvédeni. Nincs másik? – kérdeztem.

–Nincs. Csak ez van.

Nemsokára elköszöntem Zolitól, de ez a kép nem hagyott nyugodni. Néha még most is eszembe jut, és két dologra gondolok. Az egyik, milyen igaz a közszájon forgó mondás. A zsenit az elmezavarodottól csak egy vékony vonal választja el.

Jelen esetben ez a gondolatom magyarázatra szorul. Zoli anyjának volt egy öcsce, aki velük élt. Nem volt ki a négy kereke, ahogy mondani szokták. Jámbor ember volt, nem bántott senkit, de önállóan képtelen volt élni. Kevés dologra lehetett megkérni. Nem tagadott meg ugyan semmilyen munkát, de a bonyolultabbakat rosszul végezte el, vagy elrontotta a rábízott tárgyat. A család már tudta, hogy mit lehet rábízni, és mit nem. Ennek az embernek volt egy tulajdonsága. Az étkezésben nem ismert határt. Mindent megevett, amihez hozzájutott. Nem tudom, hogy mi volt az oka. Lehet, hogy nem volt jó lakottsági érzése. A lényeg, hogy Mariska néninek minden ételt zárnia kellett nehogy az öccse hozzáférjen. Az ételt kiporciózta neki, ha már nem látott több ételt, megnyugodott. Tehát a két testvér közül az egyik „gyagyás” volt, a másik zseni jelölt. És itt van a másik gondolatom. Mi lehetett volna ebből az asszonyból, ha kislány korában valaki felismeri a tehetségét és taníttatják, megfelelő iskolába, mesterhez kerül? Lehet, hogy ma egy világhírű festővel többet jegyezhetne a magyar kultúra. És mennyi ilyen tehetség kallódott el? Az is eszembe jutott, talán ez a szerencsénk? A magyarok szerencséje. Az a sok tehetséges ember, a kibontakozó és a szunnyadó tehetség eredményezte azt, hogy még most is élünk, hogy még él magyar a Kárpát-medencében.

Wilhelm Ottó

Mohács 1526

Kíváncsian nézte Szulejmán a lován:
miért várt a gyaur, miért csak délután
indult el a roham lovas fergetegként
és gyér gyalogsággal s mért nem csillog több vért?

„Seregem harmada és fegyelmezetlen,
ágyúim negyede és mind tökéletlen” –
szólt ajkát biggyesztve, „francia ágyúim
távolabbra lőnek, ezt várták vágyaim.”...

„Koldus Lajos király, mért álltál utamba,
mikor nekem Bécs kell s Habsburg birodalma?
Több a püspököd, mint ahány jó katonád;
jobb lett volna elém hoznod a koronád.”

„Francia tartomány Ferenc kormányzója;
Velençe dózséja, mind támogatója
Oszmán Birodalmam terjeszkedésének
és szent küldetésem teljesedésének!”

„Nem tudsz uralkodni és fegyelmezni se,
uzsorás záloga országodnak kincse,
pártharcok, széthúzás és országgyűlések –
közben Szapolyai neked sem hajt térdet!”

„Dicső volt, satnya lett, vérét vesztett ország,
bele mart és rúgott Ferdinánd, az osztrák.
Évtizedek óta pimaszul vitáztok,
csatáztok, de most már teljesült az átok!”

„Az én hatalmam most megismeritek,
erőnket, hitünket ne gyengítse féreg;
nem kaptok kegyelmet, nem leszek irgalmas –
Istentek meglátja: Szulejmán hatalmas!”

„Vágtassatok szpáhik, hajrá janicsárok,
hörögjetez ágyuk, mérgez a szultántok;
rohamra aszabok, nyeregbe akindzszik,
a győzelem után erszényem kinyílik!”

„Pusztuljon a gyaur, Allah lesz veletek!
Aki ellenszegül: vérében hempereg!
Közeleg az alkony, nekik befellegett,
másfél óra után zárult egy fejezet!”

Szulejmán elvonult. Foglyot nem ejtettek...
Az elkésett magyar hadak szétszéledtek...
Széthúzás, taktika: ez lett az eredmény!
Elveszett az ország s húszezer keresztény...

Dögkeselyűk jöttek, harsányan vijjogtak,
a hullák mezején mohón marcangoltak,
friss tetemek halmán friss emberhúst téptek,
gyorsan jól is laktak s lódultak a szélnek.

Véres karmok, csőrök, hullafosztó rablók
nagy egyetértésben élvezték a hasznót,
csak a felhők gyásza, csak a vaksötét csend
fogta fel, hogy végzet dúlt s tarolt idelent...

Székesfehérvár 2025. december 1.

Marko Strojko

Kis tábornok

Egy kis tábornok...
Oszlja a parancsot...
Nyári délutánon...
Homokvárat épített...
Zöld színű miniatűr seregének...

Játszik a műanyag katonákkal...
Mint felhőtlen gyermek...
Akinak csak élveznie kell a mókát...
Játszik a műanyag katonákkal...
Képzeletbeli háborút vív...
Hogy ki nyer, s ki veszít...
Csak rajta áll...

A veszteseket elfekteti...
Ide oda rakosgatja a katonákat...
Kénye kedve szerint...
A zászlót kitűzi...
Homokból s vízből összetapicskolt...
Erődítmény fokára...

Egy kis tábornok...
Oszlja a parancsot...
Nyári délutánon...
Fantáziájára bízva a játékot...

Gyermeki tisztasággal harcoltat...
Játék katonákat...
Saját maga szórakoztatására...

Világ frontjain túl is megy az ütközet...
Minden gyermek homokozójában...

Talán így készülnek fel lélekben...
Hogy egyszer katonák lesznek...

2025. április 18.

4 évszak

A kietlen tél ráébreszt...
A tavasz gyógyítja a lelket...
A forró nyár táptalaja sok tervnek...
A merengő ősz számadásra sarkall...

S a zarándok nyughatatlan lesz...
Négy évszak váltakozása...
Mint egy ősi kör lenyomata...
Mely örökké ugyanaz...

De sosem bomlik fel...

2024. november 1.

Szellő suhintja

Szellő suhintja kaszásként hajkoronám
Elvisz az ördög egy körre, azt hiszem.
Úgy pendül meg a szieszta,
Húzza a józant a mámor jobbára,
Fenekestül forgatja, Rubik-kocka módjára
Görbül az este naplementés pompába.

Asztalok és székek hadrendbe
sorakoznak, a minutum hevében,
Felejsünk el hazamenni időben.
Az óra is szögre akasztja mutatóit,
Elfolyik itt, a Duna is más mederbe.
Annyi a hajós kapitány, bárka nélkül,
Szájhősök mondanák a monológot
Hasbeszélő mintára maguknak,
Görbül az este, erre mérget vehet
A betérő, egy falat sörre.

2024. április 15.

Elárvult lényed

Elárvult lényed megpihent,
A világ túl kegyetlen hely
Sötétbe veszett színek...

Megeszed a lelked reggelire,
Hogy túlélj napról napra
Maradnod kell egy életre.

Az időd véges rejtelem,
Szerelem egy trónörökös
Már itt van Veled,
Tudod ő odavan Érted.

Nem adhatod fel, már nem!
A család a hátszágod
A lényed apa lett örökre,
Férfiás, mindenek felett.

Elárvult lényed megpihent,
A világ már köztes hely
Játszok veled, míg időm van
Veletek a végtelen tükrében:

Emlékezz Apádra, ha már
Felnőtt férfi leszel egyszer.

Ne múlj el, édes február,
Túl gyorsan vége lesz egyszer..
Emlékezz mindörökre!
Légy büszke magadra,
Nehéz úttal ,mögötted a tapasztalat.

Ha már hajad ősz lesz,
Maradj meg vidámnak
Viseld méltósággal az elteltet,
Veled leszünk, míg emlékezel..
Súgja Nagyapád hangja...

Leszel az a nagyapa egyszer
Akire Te is büszkén néztél fel
Apád büszkesége benned rejlik fel
Anyád odaadó szeretete kíséren el
Nem vagy egyedül az úton
Ahová rásodott a jó isten szeszélye..

Bárcsak 37nél megállna az óra,
Ne múljon el soha a most a mában..
Nem akarod a gyászt a szívedben
November, most olyan jó!
Maradj meg vidámnak örökre..
Tarts ki minden időben!

Dante Pokla

Ahol az Ördög, a bugyrában pihen
Ott kezdődik a Pokol Tornáca,menten
Cerberus figyel, 3 fejével mindenfele.

Ijesztő bárkán utazik Dante
A Styx-folyó izzó láva tengerén
Vergilius, mint hű segítője
Mutatja,merre haladjanak előre.

Dante barangol, kardjával az Alvilágban
Volt Keresztesként, keresi
halott szerelmét, Beatricét
Jeruzsálem alatt harcolt lovagként
Most Lucifer akarja, kemény lelkét.

Megannyi lélek lézeng, 9 körben
Nem menekülhetnek innen
Caesar, Cassius, a kitűnő hadvezérek
Együtt folytatnak eszemcserét
Brutus, kihez mondta Caesar:
Te is fiam? Csak nagy magányban
Senyved saját börtönében.

Dante leszámolt múltjával
Démonai közt rendet vágva,
Akit szeretett tiszta szívével
Már a csillagok közt él örökké,
Miatta kárhozott el:
Egy meg nem értett életben
Ahol a káosz volt az úr,
Olyan korban,ahol a kard szabta
Át a történelmet.

Apja szelleme kísértette
A révész bérét szemére tette
Könnyezve temette el
Lucifer ott settenkedett mögötte
Előtte járt, három lépéssel.

Ahol az Ördög, a bugyrában pihen
Ott kezdődik a Pokol Tornáca,menten
Cerberus figyelne engem!
Ha óvatlan lépéssel hátrálnék előre
Ilyen volt ez a mese!
Isteni színjáték is lehetne, egyszer.

2025. november 28.

Varjú Zoltán

Nemcsak egyszer-kétszer

„Amikor az égre tekintesz a felhőtlen, sötét éjszakán: olyankor látható egy távoli, gyengén pislákoló csillag. És ha elég sokáig kémleled meglátod, ahogy csak neked integet. Látod már? Igen, az vagyok én.” – (Vér. Szív. Kard. Vörös rózsza és kereszt)

Ólomszínű csendben áll a város,
tüdőkorhadt ködben úszó házak
öntözik, a szürke tegnapok füst-
emlékeit.

Génkezelt lelkeik, elég alacsony
léc alatt lebegnek – fura szárnyalás,
amolyan térdre rogyott katapult-
imádság.

Itt minden siratófal visszakérdez,
vagy szimplán csak önmagába néz;
mi volt, mi lesz, ki volt, ki lett –
az áldozat, a győztes –

Már nem vár választ senkitől.
Csupán a beton emlékezik más
helyett, honnan jöttek és minek,
miért nem mennek el –

Addig, amíg még lehet. A nyomor
felkiált és a vér az égre esküszik,
ahogy a test a lélek nélkül, a föld
mélyére költözik –

Mint rosszul szigetelt gondolat.
Ez a tér kinyeri magának, amit
vágyai szerint akar, míg a sokaság
annak is örül: ha a rútat, csúf takar.

És az ember, ha jobb szeretne lenni,
az nyomban felismerhető, mert aki
valóban akar érte tenni, az akkor
boldog igazán ha adhat, és nem

Szeretne minduntalan zsebre tenni.
Öröme színarany, a szenvedése
ékszer, amit a lélek naponta be-
vált. És nemcsak egyszer-kétszer.

Az időtlenség bordái között

„Mindannyian szigetek vagyunk, félreértések tengerén kiáltozó igazságtalanságokkal.” – (Rudyard Kipling)

Ma is rámmagad a szobám árnyékára ült csend,
mint a párás üvegre cuppanó lélegzet-képeim: úgy
dől körém a belőlem áradó gondolatrengeteg.

Árnyék-kikötőkön túl sodor a hullámmzó emlék,
minden kérdésemre egyre sósabb válasz érkezik,
mellkasomban dagadnak kimondatlanul.

Vállaim mögött a tegnap még lágyan visszanéz,
mint az eltévedt tengerész-sors, amit a holnap
homokba karcolt egy régi, túlélés-vázlat lapjain.

Érzem, miként zúg belül a csend, mint a félig
megírt levélpapír zúgása, amiket a szív sosem
mert elküldeni, mehtagadta tőle az ész.

Se bánat, se öröm nem feszít - hisz mindvégig
tudhatom: elmúló időm, mindig mélység-ízű
tükröt tart fölém, akár az ég, ami tiszta még.

Ami folyton megkísért, hogy lássam: a lélek-
vihár sem marad örök, csak átutazó hullámraj -
ami vesztegel csupán –, az időtlenség bordái között.

Sípos Anna

Kettős mérce

Szavaid bennem üszkösek – van bosszú ha felhozol
kettős mérce a bizonytalanságod ahogy visszakozol
rájöttél az egyenes nem domború s a homorú is más
s a kerek érdekesebb de így is csak – körbe-körbe jársz
a szabadság is beárazott a kevés néha sok neked
szeretnél messzebb futni mégis a tömegben keveregsz
tudod te – a pipacsok együtt szépek így vöröslik a határ
a szakítás mit a pipacsoknál számadra is végső: a halál

A lélek fóbiákkal küzd

Félre tettem – nem küzdök magam ellen
hiszen a nyugalom bennem is létezik
kérdőjel ezekben már eleve nincsen
végtelen lélekkel csak az akarat osztozik
mint ősi indítékok az ösztöneinkben
úgy kőben a súly
hiszen arcunkra kiírták mit bírhatunk el
ha álmaink ezekkel újra szembesül
porcelánokkal nem védhetjük magunkat
játshmáink ezért sokszor ellenünk
mint ahogy a kivárás sem lemondása a jelennek
jövőnkben idők folyosók – ahogy a nap útján megyünk
mert ünnepünk lett az engesztelés – a behatárolt tér
hisz szárnyak nélkül a lélek fóbiákkal küzd
de a szív valami mást remél
nem tehetetlenségből a vér az amiért ringbe szállsz
mert az ösztön mindenbe belefutott ahogy a hit is
ha felkínálta magát

Magánszínház

Ami egyszer van a múltadban is – a „nincs” itt butaság
a „nem is volt” szegényes bemutató – orr alá fricskák
feneketlen kútba hajigált öntelt monológok
nagy drámának hitt lelked bosszúittas színpadán
lábad előtt valótlanság trófeáid inkább buborékok
beállított performanszok ami csak a pillanatra reagált
ébredj kis Blamázs – túl maníros ez a magánszínház
vízióid most is lépre csaltak – elkezdődött a rád olvasás

Simek Valéria

A tovafolyó valóság

Pávakék a víz, s állsz
a tenger partján.
Sirályok viszik napjaid
egyre csak befelé.
Állsz a fényben,
nekidőlsz a sugaraknak,
körül hordozod tekinteted,
egy csodált áramkörbe
kapcsolod magad.
Öblös, merítő mozdulatra
gömbölyítéd tenyered,
utat adsz a keskeny
résnyi időcseppeknek.
Rezeg a hőség.
A víz visszfénye hangtalanul
játszik rajtad. Nézlek a
tovafolyó valóságban.
Sose láttalak így,
kikötővel a hátad mögött.
Megizmosodtak benned
az évek.

Dióhéjban

A külső és belső történések
érlelődnek búzaszem napjainkban.
Hallgatok a megrepedt
dióhéjnyi csendben, s a
gerezdnyi emlékeket verdesi
egy melegzöld faág.
Sorsom billeg egy barázdányi
faluszélen. Az égre tapadt
Holdat kettéhasítja egy
repülő kondenzcsíkja,
az ég asztalán elosztott kenyér.

Körforgásban

Vissza kellene találni...
Csak virágaid nőnek túl a
kikelet irdatlan csöndjében.
Ültetsz, vetsz, kapálsz,
görnyedsz a föld fölött.
A vasárnapi harangszó sem
hoz nyugalmat, ajkaidra imát.
Örökké hajt valami, egy
felfoghatatlan körforgásban
örölköd napjaid. Nincs megállás.
Kel a kenyér, túlérrett a vetés,
a krumpli még a földben,
és a szőlőt a seregélyek
hada lopja. Minden későn,
későn van már...
Neked semmi sem jó,
sem így, sem úgy,
ezen a földön már.

Vesztegelsz

A teherbíró lelkiismeret
felett, emberi jogok
máglyatüzei égnék.
Arcod, mint az öreg fa
kérgé, játszik rajta rőt
fény sugar, mégis hidegben
vesztegelsz, mint mag
a hó alatt, – tavaszra vársz.
Kuvaszok ugatnak,
feledve lesznek a feledtetők is.
Szájkosár nélküli idők.
Lapít az emlékezet.
Múlt és jelen óceánján
kelsz át. Szénaszag, tejszag,
istállómeleg... Pillanatok
töredékei az elmúlt évtizedek
napirendjének szigorú
liturgiájából. Rég elhunyt
nemzedékek tekintete él
szemedben, félek
pillantásod bölcsességétől.

Sándor József

Álmomban gyermek voltam

Álmomban gyermek voltam újra,
Fogta anyám a kezemet,
Menve a jókúti szőlőbe,
Inkább húzott, mint vezetett.

Mezítláb a makadám úton,
Kavics szúrta a talpamat,
Távolabb a gyalogúton már
Fürgébben szedtem a lábamat.

Most is kérdeztem őt, mint akkor,
Miért nőnek oly nagyra a fák?
Miért terebélyes a dió,
S őrt állnak tán a topolyák?

A patak, mely itt fut mellettünk,
Miért csak benne nő a sás?
Látva a vonuló felhőket,
Nem kellett már a biztatás.

A kunyhó védelme biztatott,
Amit épített jó apám,
Gondolva esősebb időre,
Megvédett engem és anyám.

*Sajtos Orsi***Bárho**

Szívesen elmennék veled,
ahova te mondd.
Nem kell kultúrsokk.
Elég nekem egy olajfaktól
összehajló liget,
vagy fagyhatár feletti tájakon
hevíteném csókkal arcod –
hátrahagynánk minden
evilági harcot.
Repülnénk önfeledt, szárnyakon.
Túl a horizonton, kéken,
meztelenül csúszdázánk
fénynyalábokon.
Meleg tengeráramlatokra
bíznánk sorsunk, s a tengerfenéken
végre összefonódunk.

jöttem

kifésülni óceán hullámaid
gyantakéreg zárványába bújva
számlálni napokat
jöttem

farkasszemet nézni fantomokkal
hajszálerekből fonni
kékellő koszorút
jöttem

fénypalást alatt szenderegve
beleszeretni
éjszakák csendjébe
jöttem

belekarmolni a hajnalhasadás
korall húsába
meghallani szelek sikolyát
jöttem

gyermekeim szemében megcsodálni
Jupiter holdjait
vérző piros szívem mellkasomba tenni
jöttem

achátlemezek mikrokozmoszában
meglátni a Szaturnusz
sávolt gyűrűit
jöttem

rovást metszeni az ég szövetére
haragvó lármában
válni csenddé
jöttem

fülem földre tapasztva
hallgatni magma moráját
törésvonalak közé ékelődni
jöttem

piruló szelídgesztenye illatába
kéretőzni
kora őszi estén
Jöttem

emlékezetből fátylat szőni
emberként belekuporodni
Isten érdes tenyerébe
Jöttem

Ion oszlopok

Toruson nyugvó oszloptörzs
tartja a planétát.
Szemerkélő esőcseppek zárják magukba
össejt molekulák táncát.
A márványfríz a végtelenbe fut.
Közben Angyalok nyitnak s csuknak egy kaput.
Közben az én meg akarja tapasztalni önmagát.
Ehhez eszköz az élet.
Eszköz a szerelem.
A peremvidékek tornácain már nincs támaszték.
Csak a lélegzet marad.
Csöndben szabadít meg az összes felvett karaktertől.
A valódi meztelenséghez messzire kell menni.
A legbelső békéhez
újja kell születni.
Tanúságtevők a ion oszlopok.
Emberöltők százezreié.
Pőre testüket koptatja
meleg esőt szitáló
Eurosz szele.
Hányszor virradt felettük
akvamarin reggel?
Közben lelkek születtek.
Lelkek költöztek el.
Közben elvesztettük egymást.
Közben hazataláltunk:
Gyerekkorunk zöld szigetére,
meteorrajok záporába.
Fényzsineg két végébe kapaszkodtunk.
Oszlopfők hús kövének
ma este együtt hanyatlunk.

Réthy Judit

Szökésben

Szökésben bujkál már a Hold
Sötéten jár az éj vele.
Felhők vonulnak csendesen...
Egy csillag hullt le fényesen,
Augusztus árva fényjele.
Szeretnél, mint Perseidák,
Csapatban hullani, ha kell,
Elégni, míg a légkör ér,
Izzó jelet hagyva, – kísért,
A bánat kohóját élve fel.
A fájdalom, ha mélybe ránt,
Semmi lesz egy pillanat,
Gyermekszívekben újra élsz:
– „Istenem, szép volt, ó, de szép!”
– S elkapják fenn a vágyadat!
Egy nagy egésznek része vagy,
Fénylő tudat és fénylő szív.
Tudni társakban fogyni el,
S megélni egyként mi tüzel,
Az élet hangja erre hív.

Balatonszepezd, 2025.08.15.

Radnai István

salome táncol a szakadék szélén

mondjátok meg barátaim
ebben az elferdült világban
van-e remény lesz-e még isten
felserdült egy új nemzedék
a hitünkért üldöz minket

a szelíd szavú jézus
megmondta előre
ma kötélből korbácsot
többé nem fon
képes-e a kereszt békét hozni
oda ahol a szavak ölnek

az anyaölnek fattyú hajtásai
hangosabbak a lelkifurdalás fűti
ezért bűntársaikkal megölnék az istent
de mint annyiszor téves az ítélet
hitélet és filozófia a tiszta szívben
okozzák a pitvar remegését

mondjátok meg barátaim
kiket nem járt át a métely

*

isten-hercegem a biztos égben
akarsz-e még embert teremteni
amikor fekete angyalok jönnek
rajokban átok-sötét felhőben
hogyan kiteljesüljön az antikrisztus
itt e bizarr szodomában

szüret előtt

szürke az ég már sárgul a nyárfa
mára zivatart ígértek a felhők
kiégett a gyepek az esőt várja
bodor a távoli habpárna felnőtt

templom tornya fölé dörög is már
kéklő hegyek sűrű vállára ülve
szűk ölet nyitja a völgyi homály
szuszog még egyet árnyékba merülve

a még és a már kimért határán
ha engem földérít frissítő zápor
meglegyint a szele suta szárnyán
érkező csepptől is megvéd a gádor

hány óra lehet

a város a fényeit vetíti az éj vásznára
az ablakokra települt a kormos álom
rájuk fagyott a fekete lehelet
a lélek lekapcsolva vagy úton van éppen

nincs semmi dac a rádióból csordogálnak a hangok
néha foszlányokat hallok a lámpafénynél
hiszen már régen elköltöztem csodálkozom
míg ismétlődnek a nappali hangok

ismerős volt a szöveg mintha járt volna nálam
csak fekszem mozdulatlan szemem lezárva
éjszaka van máskor már pirkad
odakint fagy odakint szél fúj odakint

becsukom a nyitva felejtett ablakot
mintha a város térképét látnán
köröskörül felhők a szélei szakadnak
valahol rongyaiban kibukik egy árva csillag

ha minden hangot idebent kioltok
hallom a fagy reccsenését

Orosz Margit

Hírnök a hegyen

(„Milyen szép a hegyeken annak a lába,
aki jó hírt hoz” Iz 52,7)

ki fényével gyújt új csillagot
ki hegyek hegyén féli a reményt
kit hite magára nem hagyott
ki új tűzzel világít eget
s nem hoz ránk sápadt holnapot
nem taszít bűnök örvényébe
nem hagy kétségbe, sötétségbe
bár zuhannak világégésbe
összepréselt sötét angyalok
a félelem úr minden porszemen
gyújt-e szabadulás-csillagot
vág-y-tornyunkra kupolát borít
az önzés vaskos varangy-üstje
árnyékok szabdadják arcunkat
cseppkő lett sírásunk barlangja
s mint fénylő vakolat hull le
emberről a Tízparancsolat

Hétszer születni

Folyvást forogni, visszacsillani Holdra,
emelkedni csillagokig csikorogva,
feszülni, táncba menni távoli partra,
diffundálni a múlt ráncaiba bújva,
mint célokkal fércelt finom kelme-anyag,
világító lámpán búra, fényed óvja,
sejtekre bomlani, magadat osztani.
Lenni áttetsző, tiszta tükörben (ön)magad,
ágszerű jövőbe kapaszkodó álma,
véteni, porba hullani; mea culpa,
mégis születni hétszer – újra, meg újra.

Apró nyári darabka

A virágos zöld réten
azt csodálja éppen
tarka pillangók árja,
hogyan ringatja napfény
kalász cipellőben,
édes, lágy szellőben
egymást annyi színben
pompázó virágszirom.

Pihe bárányok régen
nem jártak az égen
ennyien serényen,
most temérdek birka
kék szalmán legelész,
mindenségben heverész,
majd apróra zsugorodva
eltűnik a messzeségben.

A mennyben megtelik
sok-sok karám, zsarátnok
hamvából feloldozza
magát az éjszaka,
rásimul az égboltra
egy nyár apró darabja.

Molnár Dávid

nézek keresek megragadok
beragadok szeretek vesztek
kifordulok magamból bent
viszketnek immár a tetvek
haditervet szövök budikra
hidasokra gyújtóbombák esnek
kérelmet körmölök büdös
kegyért esdek kínzásomban
magam is hogy részt vehessek
szavaim színezem szürkét
álmodom csotról húst eszem
vackot kaparok a föld fagyott
önkielégítek meghalok

Miként a színtelen bohóc,
az oktalan és kerge szél,
csapong a kis vadóc, az ember.
S ha nem vad ő, de gyáva,
magába mélyül, ül fenekén,
akár a lepényképű tenger.
Ha néha némi célt kitűz,
s megy, csak zabálni, mint a tűz.
De valami valódi jót
egyszer talán mégis kikölt,
miként lehullt diót a föld.

Sophie Marton

Költő a nagyvárosban

Úton a párizsi metrón
Némi hajléktalanság érzetével
pedig a Trocadéro olyan vidám név
Első nap Louvre és La Défense
Felkészülés alvásra
a Gare du Nord-on
De mégis random szálláskeresés az estében
– Inába száll a bátorság –
Do you have a free room?
Szerény hotel a pályaudvarhoz közeli
valamelyik utcában
Can I pay with pounds?
Századforduló-érzet,
Költők a nagyvárosban-féle
(Baudelaire, Verlaine, Rimbaud és Ady Párizsa)
Mélybordó függöny-drapéria
Régimódi mosdótál a vaságy mellett
Kabinetből kialakított WC a folyosó homályában
Mindegy, ruhában megaludni
jó lesz benne
Jobb, mint éberen, holmimat magamhoz szorítva
virrasztani a gare-on
Másnap későn világosodik
– Nyugatabbra vagyunk –
Nehéz decembervégi eső
festi (neon)fényesre az utcákat Pigalle-nál

Kiszűrődő latin apácaének hangja
dereng a Sacré Couerből
Majd utazás Versaillesba
Szekér helyett a RER
szürke külvárosokon suhan át
Saint-Denis csak egy állomásnév
Versaillesba ázott cipővel jöttem kérem
Majd vissza-
Este egy TGV lövi ki magát
King's Cross felé
(Napóleon majdhogynem megvalósult álma)
Londonba érve Claude pedig megkérdi,
„Na mi hír Párizsban”?

*Kuti József***Akkor**

akkor majd jó lesz
nem lesz emlékezet
nem tudjuk mi volt tegnap
így nem várjuk a mát
szivárvány suhant át
a viharos égen
ez van bennem
ez dübörög idebent
egy vérző
csak az életért ragaszkodó
szív
a lélek már rég meghajolt
a test öreg
mit is mondtál?
Ja a kor,
és az emlékezet

Aztán

mégis odahajol
átölel
pedig már rég volt
lágyan ringatva mondja el
igen
Te és én
a világ peremén
egymás fényébe olvadva
szorosan és
ki nem mondvá
a hiány kutatja önmagát
vajon te is
a lélek sikít
a test megfeszül és
nem
nem az ölelés mezején

A csend

a csend odahajol körülvesz
és minden titkot elmond
hunyt szemmel látod
amit nyitottal sem
pedig ott van minden
odabent
örül és sír gyógyul és vérzik
együtt lélegzik élet és halál
nem tudsz elszaladni
csak engedd, hogy elhagyva
ott ahol elkábít
a levetett ruhák tánca
szédült egybekelése a testünknek
egymást ringatva úszva
nem látva semmi veszélyt
nem tengődni egyedül
nem temetni a temethetlent

Juhos-Kiss János

Míg Isten fogja a kezemet

Míg Isten fogja a kezemet,
földre nem kényszerítenek.
Megáldja bús életemet,
leverten is szerethetek.
Veszedelemet, meredeket,
vele könnyen leküzdhetek.

Míg Isten fogja a kezemet,
fejre, pofára sem eshetek.
Szellemé nógatja szívemet,
leesnek béklyók s bilincsek.
Megköszönöm az életemet,
éljenek a jó teremtmények!

Míg Isten fogja a kezemet,
vívódásaim égig érnek?
Istenem az örök bölcsélet:
földi hazámba bevezetett!
Isten kezét jól szorítottam,
elereszteni sosem tudtam.

P. S.

Láttam a kénköves poklot,
hol egy kutya sem ugatott.

Az óránk még ketyeg

Az óránk még ketyeg,
váratlanul egyszer leáll.
Minden ízületünk nyekereg,
új kütyünk nem reagál,
szívünk azonnal leáll.

Tovább nem szédíthet földi
nyavalyáival a világ!
Már semmi sem fáj, a régi
álmaink katáng s virág!

Szent Ágoston az időről:
ha nem kérdezik, tudjuk,
mi az, ha megkérdezik
akkor már nem tudjuk.

Mi tudjuk, hogy szeretteink,
hőseink s mártírjaink
örökkön örökké élnek,
könny s vér nélkül védenek.

2025. október 6-án írtam

Hajnaltájt

Hajnaltájt kinyílt szemed, szád –
ki horkol, henyél? mi vár rád?
Hajnaltájt kinyílt a világ –
háza előtt dísz mákvirág.
Hajnaltájt kinyílt szemed, szád –
a vágytól sok harangvirág.
Hajnaltájt Vénusz ölelt át –
a csalfa szégyellje magát.
Hajnaltájt a megváltó jár –
Zákeus a fügefán várt.
Álmodban fekete kutya
támadt rád – hazataláltál?
Hajnaltájt kinyílt szemed, nem
szólt szád, vártad a rossz idő
múlását – a fény áldását,
a jó emberek mosolyát.

Budapest, 2026. május 5.

Juhász Pál

Szépséges vágyaim

Égi fohász selymes szava simogat,
árnyat lopok ébredő árnyékomnak.
Kihaló érzéseim vánszorognak,
bölcs bagoly szelleme ködbe csalogat.

Emberek sírnak a köd fák tövében,
nem érkezik fentről csendes havazás.
Beléjük szorult a félénk lázadás,
feléjük a bánat madara röppen.

Hol seperhetem össze rémálmaim?
Hol égették el szépséges vágyaim?
Köd erdejében a választ keresem.

Napsugár mosoly egy jó angyal arcán,
lebegek felfelé az égi utcán.
Vajon kinyílik egyszer a fényterem?

Parádsasvár, 2026. január 2.

Csendem ünnepe

Misét celebrál a havazás,
csendem ünnepe a hallgatás.
Angyalok imádkoznak értem,
Lelkem tisztaságát nem féltem.

Ha a pelyhek szavak lennének,
szárnyai a lelkek csendjének.
Ragyogva lógnak a jégcsapok,
hópehely szonátát hallgatok.

A fehér takaró fagy csengő,
Istenhez bújik a didergő.
Simogatja a mosoly arcát,
a tavasz nyíló hóvirágát.

Angyalok jönnek el majd értem,
lelkem tisztaságát nem féltem.
Csendem ünnepe a hallgatás,
misét celebrál a havazás.

Parádsasvár, 2026. január 6.

Ambrus József

kettőslátás

Faludy György árnyékában

csak a költők és magam öröme
üdvözl és elkárhozik az ember,
fényes porszemek csendjében megidézlek
pajzán levegőn újmagyar szerelemmel,
mely hangosabb mint a koldus ordítása
amit szégyenkezve írtam föl egy cédulára,
mert a mennydörgésen kívül semmim sincsen
– de a naprendszerben biztos rád találok,
ahol lehetne egy jóra való köztes állapot
a kettőslátás öröme tisztább magyarázat,

persze távolodom, de lábujjhegyen szeretlek
szóra bírom riadt szemedben a szikrát,
de a fortélyos szavak mindent visszanyernek
és új nevet kap tétován az ismeretlen,
mely a kettőslátásban csillagot terem
– csontot repesztve szolgálja a végtelent,
ahol a költők csendjében viharok feszülnek
– mert a szerelem belém folytotta a szót
az emberi emlékek vérpiros templomában,
Faludy éjszakái adják a kéjes pressziót.

vers a költészetben

– verset építék a hallgatásból
egyre több halál csörömpöl bennem
szépen pusztul szabályos nemzedéke
de még maradt vers a költészetben
ritmusok patronjai füstölögnek
– a versekből próbálok kilépni
fantomot formálok képzeletben
mert a mai írás a kudarcot beszéli
parázna sorok szégyenbe hajolnak
diszkrétén osztják az elszáradt babért
s a nagyra nőtt fák szélben tiltakoznak
görnyedten kuncsorogva az aranyért

ma már mérgező költői balzsamod
– a verselés napján meditáltam
gyümölcstelen dáridó - félédes a hangod
ne írd több verset a Pesti kávéházban
és a lüktető zenék az árkádok alatt
– az írás füstölög a porral elvegyül
görcsösen püfölve zajok játszanak
ahol a költészet a verssel szembesül

és tudjátok a jó vers fog megmenteni
amíg a jambusokban merészkedem
– a költészetnek furcsák a törvényei
ahol megáldja az írást fölszentelt kezem

posztmodern percekben

posztmodern percekben élek szorongva,
tömény emlékezet formálja a leckét,
hogy miért lehettem Apolló bolondja,
aki ötven fokon pusztítja az eszmét.

mert a laza versekben felbomlott a kötés,
– a vallomásban reneszánsz tartalom, –
s a kék pillanatban eszement kitörés
halad, művészi nyelven a félhomályban szabadon.

posztmodern versemnek kibomlik ritmusa
– mely a sorok között gyermekké növeszt, –
és készülök szárnyalni – a bölcsélet Krisztusa,
csak kódolt képzeletem napsütésben kövesd,

ahol az idő halhatatlansága munkálkodni kezd,
vagy a csillagokkal együtt zuhanunk a mélybe, –
mert az újszerű firkálmány magányos kereszt
amit olvashatsz a rozzant karosszékben

hiába álmodok, – millió törmelék, semmi,
érzem hogy gyengül a szavak szorítása,
mégis csak jó lenne nektek dicsekedni,
posztmodern mellényben az antik kávéházban.

J. Simon Aranka

Szétszakítva

Te voltál a jobbik felem.
Mióta elmentél, nem maradt már
csak én, a gyári hibás,
s nem tart a létben más,
csak az isteni kegyelem,
anélkül puszta létezés lennék,
elvetélt, ócska konstrukció,
önhibájából elromlott termék,
porhüvely, száználmas fikció.

Nem így gondolt el engem az Isten.
Te sem voltál persze tökéletes,
de tudtuk, hogy mi, együtt igen,
mert csak így lehattunk egész, kerek.
Két ember, mégis egy test, egy lélek,
ám ha az az egész kettészakad,
a másik nélkül a fél hogy élhet?
Fél szívvel életben hogyan marad?
(2025)

(első közlés)

Tejúton

A nap végén minden elcsendesül,
az éj fáradtan a házakra ül.
Nézem a csillagos eget, s tudom,
hogy valaki jár most a Tejúton.

Sárgafény-lámpáját gyújtja a Hold,
fák között bujkál egy sápadt kobold,
mágikus kezéből álompor hull,
messze egy templomi harang kondul.

Magába húz a varázsos álom,
felvisz egészen a csillagokig,
lent hagyom kínzó, nehéz magányom.

Fáj még, de lassanként csillapodik.
Ott vársz rám, nem kell egyedül járnom,
léptem már tehozzád igazodik.
(2025)

Farmosi László

Ars curandi

Az életerő gyógyuló sebek
fájdalmon túli lélegzetek
Újra tanult tétova léptek
születés előtti emlékek

Fénylő hálókban megtapasztalt
mögötted álló szelíd angyalt
A láthatatlanban láthatót
elmúlásban örökkévalót

Az életerő áldó oltalom
nem vagy egyedül ég utadon
Édes esők íze a föld sara
óceán pára sóhaj magasa

Világló jel magasban fénylő
felkelő nappal megigéző
Mosolyos meghunyorogtató
Örömmel megáldó Mindenható

Az életerő ráncokat szántó
leszülető és megbocsájtó
Miként vén tölgy koronája
Fölmagasztosul tavaszra várva

Egy új élet és láthatod benne
mily mélységes sorsod medre
A végtelenben így vagy valahol
mindig Teremtődhöz tartozol

2026. Mátraszentimre

*Pusztai Ágoston szobrászművész
díszkútja az egri várban*

Deák-Sárosi László

Kisorosziban

B. Tóth Klára 70. születésnapjára

Dunának árja itt kisimul neked,
Mereng az íve még mielőtt a csúcs
A két karját magára vonja,
S visszatekint a szilaj viharra.

E zöld szigetnek szín-muzsikája hív,
Vezetve tollad, versbe ígéz a táj,
S amint ecsethez ér e csengés,
Vásznadon éled a ritmus újra.

Kitárva ajtód, nyolc unokád visít,
S amint e kórust hallja a föld s az ég,
A fennvalót is kedvre bírja,
S megpihen itt az idő is egy sort.

2025. november 1.

Balogh Ferenc

ember szét nem választhatja

összefont kezeink
nem eresztik egymást
viharban is hajolnak, nyúlnak
egymás felé szaggatva gátat
olykor dühösen,
vagy erőtlenül, de mégis célt érve
derűben könnyebben simulnak
egyesülve szívünk dobbanása köré
kegyelem a jóban-rosszban
rég elhangzott, de ismét meglelt ígérete
kitartás és hűség halk beszéde
most ordítva szól mindennap
újra kérdez és ad válaszokat
bár némán, de biztosan
két kéz, egy szív
nemcsak test, de lélekhíd,
mely összeköt
s erőt ad, ha minden más illékonynak tűnik s tovaszáll
sírva, szorítva öleljük egymást
makacsul keresve a remény szétszórt parázsló szikráit
a ránk zúduló sötétségben

szívünk útja ez

összefont kezünk
viharban, napsütésben
szívünk útja ez

Balajthy Ferenc

Teljesen a tiéd

*(Totus tuus)**„... az élet szép, csak bánni kell vele...”**(Weöres Sándor: Fű, fa, füst)*

Enyém vagy s én teljesen a tiéd,
Szerelmünk a Nagy Óceánig ér.
Az élet így szép, mi bánunk vele,
Én vagyok a fa, – s te a levele! –
Ami szép nem lehet haszontalan,
A szívnek, léleknek hatalma van.
Fű, fa, füst úgy dalol akár a lant,
Teljesen tied Föld felett s alatt!

Míg én, teljesen csak tiéd leszek,
Magam a szépelet mind teneked!
Te vagy levél, s én nagy világi fa,
Bánni kell velünk, mert ez az ima!
Fű, fa, füst, illanunk oly magasan,
Teljesen tiéd mindenem, mi van.
Elszáll a dal, s mi elszállunk vele,
Fa vagyok, – míg te vagy a levele!

Csendben a csönd

*(„Nem az énekes szüli a dalt:
a dal szüli énekesét.”)**(Babits Mihály)*

Versem, ha csendben elalszik,
Pillangó szárnyán száll addig.
Verset olvas a napsugár fönn,
Ha, íródik a Szerelmeskönyv!
Szívembe hókristály pihe szúr,
Vérvörös árkon, és bokron túl.
Szél jár, várja a szivárványhíd
Friss virág hervad, fölsír a sír!

Galaxis Gyöngyszem parázslík,
Csillagfény csendben csírázik.-
Úrthonban lángszavak bimbója,
Mennyben, a lelkem Tűzrózsa!
Angyal susog, és szól a harang,
Csendben a csönd, örök marad.

A tűznap dicséretére

Szalasztott alkalom, félrevert harang,
Szegre akasztott idő, hamvába fúlt
Szavak, kegyelem vesztett emberbe bújt
Hit, – belőlük holnapra hát ez marad?!

Győzelemittas, csámborgó szirthegek,
Halálfejes zászló, – s gyúrt Vészvitorla.
Méregvíz, és gyógyszerek halmazokba,
Sárból gyúrt test még máig lelket keres!

A cselszövésből font páncéling elszakad,
Mindenség jászlába megtartó fény fakad.
Háromszor hal az, ki minket ölne itten!

Földdé zsugorodott, – Végtelen Galaxis,
Embert éltető, nagy kegyelem ez ma is,
Mint a tűzzé vált Nap, az örök Fényisten!

Egyszer mind...

(Késő májusi szerenád)

Ha, bántott létem valaha,
Már ezerszer megbántam.
Ha, nem lett volna szerelem,
Én, mindig annak láttam.!

Ha, szeretté és hogyha nem,
Mi maradt meg belőle??
Ha nélkülünk kereng a Nap,
S szalad föl a nagy Égre?!

Ha, szomorúfűz ránk hajol,
Ne mondj búcsút az Estnek!
Ha, oda bújok majd veled,
Hol, senkit sem keresnek!

Ha, mára semmink se marad,
Csak csend csobog utánunk.
Ha, egyszer minden elveszett,
Egyszer, mind megtaláljuk!

Hajnády Zoltán

A szó a csend határán

Haiku-ekvivalenciák Afanaszij Fet ige nélküli költeményeiben

Afanaszij Fet lírája és a japán haiku között első pillantásra alig mutatkozik közvetlen kapcsolat, az elmélyült elemzés azonban olyan strukturális párhuzamokat tár fel, amelyek összehasonlításuk kiindulópontjául szolgálhatnak. Fet formai értelemben nem írt haikut, számos két- és háromstrófás verse mégis rokonítható a haiku poétikájával: a narrativitás következetes háttérbe szorításával, valamint a kimondás és a hallgatás törekény egyensúlyával. E kapcsolódások nem közvetlen hatástörténeti összefüggésbe illeszkednek, hanem nyelvroéitkai ekvivalenciák felől válnak megragadhatóvá: eltérő kulturális közegben kialakuló megoldások, amelyek a nyelvi redukció révén a jelentésképzés hasonló módját hozzák létre. A haiku nem pusztán kulturális különlegesség, hanem a kifejezhetőség korlátait érzékeltető eljárás, amely eltér a nyugati hagyomány konvencióitól. A szó és a csend mezsgyéjén jön létre: a kimondott mögött mindig jelen van az elhallgatás. Ez a nézőpont különösen termékeny Fet (1820–1892) lírájának vizsgálatában, amely nem a haiku szigorú formaelvét követi, hanem ennek a határhelyzetnek a retorikai artikulációját valósítja meg.

A 19. század második felében a japán kultúra európai – ezen belül orosz – recepciója hozzájárult a „megragadott pillanat”, a töredékesség és a lezáratlanság esztétikai felértékelődéséhez. Fet ismerte a német filozófiai irányzatokat, valamint a Schopenhauer által közvetített indiai és buddhista eszméket; ezek közvetlen és rejtettebb nyomai verseiben egyaránt kimutathatók.

Tanulmányom abból az előfeltevésből indul ki, hogy Fet lírája nemcsak rokonítható a haikuval, hanem a korabeli orosz költészetben belül sajátos nyelvroéitkai kísérletnek is tekinthető. Az igei állítmányt nélkülöző versek nem általános sajátosságai lírájának, hanem egy szűk, ám hangsúlyos verscsoport tudatos eljárását képviselik. A pillanat itt nem az örökkévalóság allegóriája, hanem olyan nyelvi esemény, amely a kimondás és a kimondatlan közegében jön létre. E ponton válik érzékelhetővé a haikuval való ekvivalencia: nem formai azonosságként, hanem a redukcióban, illetve a képek, érzéki benyomások és töredékes nyelvi elemek egymásra hatásában. Fet lírája egy újfajta költői nyelv előzményeként írható le, amely felfüggeszti a narrativitást, és a verset pillanatképpé sűríti. Nem véletlen, hogy a századforduló költői a haikuban saját poétikai kérdéseik koncentrált kifejezését ismerték fel; közülük többen – Fet és Tyutcssev újrafelfedezői – maguk is kísérletet

tettek haiku- vagy tanka-szerű versek írására (Brjusov, Belij, Balmont, Vjacseszlav Ivanov).

Ebben az értelemben a haiku nem kulturális jelenséggént, hanem a nyugati nyelvmetafizika egyik vakfoltját megvilágító értelmezési horizontként ragadható meg. A kérdés nem az, hogy a keleti hagyomány a hallgatást a beszéddel szembeállítva értékelné fel, míg a nyugati elutasítaná azt, hanem az, hogy a nyelv korlátainak tapasztalata miként artikulálódik eltérő filozófiai fogalmakban és retorikai alakzatokban. Az alábbiakban csak jelzésszerűen utalok a nyugati nyelvfilozófia néhány, a vizsgálat szempontjából meghatározó képviselőjére, akik a nyelv korlátait különböző, egymással mégis párbeszédbe vonható elméleti keretekben gondolják újra.

*

A dolog és a jel (*res et signa*) viszonyának értelmezése a nyelvelmélet alapvető kérdése: miként viszonyul egymáshoz a jel és a jelölt. A dolgok rendszerint túlmutatnak önmagukon: az azonosság és nem-azonosság antinómiájában ragadhatók meg. Költők és filozófusok gyakran szembesülnek a nyelv korlátaival: az élmény teljessége nem közvetíthető maradéktalanul, a belső átélés pedig csak részlegesen válik hozzáférhetővé. Ludwig Wittgenstein értekezésében a kimondhatatlan nem az értelem kudarcát jelöli, hanem a nyelv határát. A híres zárlat – „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (1989: §7) – nem pusztán tiltásként, hanem a nyelvi korlátok tudatosításaként érthető. Innen nyílik átjárás Martin Heidegger nyelvelfogásához. Az *Útban a nyelvhez (Egy japán és egy kérdező párbeszédéből)* című kötetében a nyelv nem instrumentumként jelenik meg, hanem eseményként (Ereignis): a szó nem reprezentál, hanem teret nyit a megjelenés számára. Heidegger dialógusa túlmutat a Kelet–Nyugat kulturális különbségének összehasonlításán: a nyelv státuszának ontológiai újraértelmezésére irányul. A japán beszélgetőtárs arra világít rá, hogy a kimondás mindig a kimondhatatlan peremvidéken történik, s az értelem a szó és a csend közötti köztes térben (japánul *ma*) képződik meg. Heidegger ezt nem üres térnek, hanem relációs mezőnek tekinti, ahol a dolgok egymáshoz és a léthez való viszonya feltárulhat.

Umberto Eco *A Zen és a Nyugat* című esszéjének fontos tézise, hogy a Nyugat hajlamos a zent saját válságtünetének tükrében kulturális jelenséggént értelmezni, miközben félreérti a jel és a jelentés viszonyát. Eco szerint a zen nem az értelem felfüggesztése, hanem a fogalmi diskurzus korlátainak tudatosítása. A hallgatás itt nem hiányként, hanem módszertani törésként jelenik meg: kikökkenti a rögzült referenciális mintázatokat, és a megértést új irányba tereli. Ez a belátás a jelen tanulmány számára is döntő fontosságú: a haiku nem külsődleges párhuzam Fethez, hanem strukturális értelmezési kód. A kérdés tehát nem az, hogy Fet zen költő-e, hanem az, hogy megjelenik-e nála a nyelv korlátainak tapasztalata –

annak felismerése, hogy a szó nem birtokolja a pillanatot, csak érinti (Eco 1998: 256–282).

Heidegger és Eco eltérő hangsúlya e ponton összeér: a nyelv határa nem üres hely, hanem produktív köztes tér. A szó és a hallgatás egyaránt jelentéshordozó, és együtt alakítják a neszéd dialogikus szerkezetét. Ennek értelmezéséhez kínál támpontot Mihail Bahtyin különbségtétele, amely a természethez a csendet, az emberi kommunikációhoz pedig a hallgatást rendeli: előbbi ontológiai állapot, utóbbi társadalmi vagy személyes aktus (vö. Бахтин 1979: 338). Ebből a perspektívából nézve Fet költészete nem a némaság, hanem a hallgatáson alapuló dialogicitás poétikájaként értelmezhető. Így a beszéd a hallgatás révén válik dialogikussá.

*

A kortárs recepció gyakran tanácstalanul fogadta Fet egyes verseit: „képek nélküli, érthetetlen rébuszoknak” nevezték őket. Mivel a költemények asszociatív szerveződésű felépítése nem a fogalmi logosz rendjében artikulálódik, ezért a diszkurzív olvasás számára – hiányos érvelés benyomását sugallva – képtelen szillogizmusként jelenik meg.¹ A kritikai visszhangok azt jelzik, hogy az elsődleges, diszkurzív logosz – amely világos megfeleltetéseket és fogalmi következetességet vár – e versek esetében kudarcot vall. A befogadói tanácstalanság nem az értelem hiányából, hanem eltérő szerveződéséből fakad. Fet átalakítja a mondatok megszokott nyelvi szerkezetét. A csend, a törés, az akusztikai lebegtetés és a képi ellenpontozás révén olyan nyelvi helyzeteket hoz létre, amelyekben a szó nem lezárja, hanem nyitva hagyja az értelmezés terét. E retorikai eljárások felfüggesztik a hagyományos logikát, és a tapasztalás más rendjét érvényesítik.

A „másodlagos logoszszféra” fogalma felől olvasva e jelenség nem stílárius különösségként, hanem egy alternatív poétika megnyilvánulásaként tekinthető. Fet paronomáziái – a rokonhangzású, de különböző jelentésű szavak egymás melletti használata – „зеркало сверкало”, „без клятв и клеветы”, „среди бесчисленных, безчувственных людей” – nem fogalmi kapcsolatokat hoznak létre; akusztikai viszonyokat teremtenek. A jelentésképző hatás nem a lexikai különbségből, hanem a hangzásbeli közelségből fakad. A hasonló hangalakú szavak egymás mellé helyezése mintegy lebegtetni kezdi a szavakat. A határvonalak elbizonytalanodnak, miközben a ritmus új egységgé szervezi a hangzást. Hasonló eljárás figyel-

¹ A „hiányos” szerkezet retorikai párhuzamaként az *enthüiméma* említhető, mint a nyugati retorikai hagyomány jellegzetes alakzata, amelyben a kimondatlan premissza a befogadó által kiegészíthető; Fet versei esetében azonban, amelyek rokoníthatók a haiku poétikájával, ez a szerveződmód nem rekonstruálható hiánnyra épül, hanem a jelentés nyitottságát tartja fenn. A „kihagyás” itt nem logikai lépés elhagyása, hanem két egymással nem összekapcsolt kép közötti törés, amely nem utal egyértelműen visszaállítható premisszára.

hető meg a katakretikus képösszevonásokban: „жгучий месяц”, „овдовевшая лазурь”, „травы в рыдании”. A referenciális azonosítás logikája itt is megtörik: a hold nem perzsel, az azúr nem özvegyül meg, a fű nem zokog. A törés nem a jelentés megszűnéséhez, hanem új érzéki konnotációk megnyílásához vezet. A megszokott kapcsolatrendszer fellazul, a jelentés nem nyelvtani szerkezetekből, hanem a képek mellérendeléséből és az elemek implicit kapcsolatából bontakozik ki. Ez a festészet eljárásához hasonlítható: a színek egymás mellé kerülnek, és kölcsönhatásukból születik meg az új jelentés. A „képek nélküli, érthetetlen rébusz” vádja így megkérdőjelezhető. Fet költészete nem a képiség hiányát, hanem annak telítettségét mutatja. Nem a fogalmi azonosság és az ellentmondás kizárásának logikájára épül, hanem a hasonlóság, az áthallás és a képi transzpozíció mentén szerveződik. Ez a sajátos nyelvi működés nem a ráció tagadása, hanem átértelmezése: a fogalmi világosság helyett érzéki jelentésháló jön létre.

Fet költészete rokonságot mutat a „lebegő világ képei” – japánul *ukiyo* – élményvilágával. Az *ukiyo* nem az örökkévalóság illúzióját ígéri, hanem az elmúlás jelenvalóságát. A szépség nem a maradandóságban van, hanem a mulandóság tudatából fakad, amely nem pusztán veszteség, hanem a lét körforgásának feltárulkozása. A képek nem rögzítik a látványt; felvillannak és elenyésznek; a világ nem állandó entitásként, hanem tűnékeny jelenséggként tárul fel. Fet verseiben a jelenség hasonló módon nyitott állapotban marad. A hangzás, az intonáció, a redukált képiség és a csend mind azt szolgálják, hogy a vers ne véglegesítse, hanem átélhetővé tegye a múltékonyságot. Míg a fogalmi logosz tartósságra törekszik – meghatároz, azonosít, stabilizál –, addig a nem-diszkurzív nyelvi rend az átmenetiség jelenlétét állítja előtérbe. Fet lírájában éppen a pillanat törékenysége teremti meg a vers belső feszültségét: nem az idő ellenében hat, hanem az idővel együtt, a megmutatkozás és eltűnés határán. Ebből a nézőpontból költészete olyan sajátos képi–hangzásbeli összjátékot tesz láthatóvá, amely a nyelvi racionalitás mellett szonorikus egyezésekből szerveződő másodlagos logoszszférát hoz létre és tart fenn. Ez a poétikai eljárás rokon Martin Heidegger gondolatával: a nyelv nem pusztán információátadás, hanem esemény, amelyben a lét feltárul. Bizonyos szemléleti párhuzam mutatkozik Umberto Eco értelmezésében is: az igazság a keleti bölcsességben nem lezárt, hanem az átélés folyamatában tárul fel.

*

A fentiek fényében Fet poétikáját a nyelv kettős természete határozza meg: a ki-mondás és az elhallgatás határán a szó egyszerre válik szkeptikussá és mágikussá. A nyelvbe vetett bizalom és a vele szemben támasztott kétely nem kioltják, hanem feltételezik egymást; ez költészetének egyik alapvető rendezőelve. A „megnevezhetetlen” megnevezhetőségének a vágya ebből az ellentmondásból fakad, és verseinek visszatérő motívuma. A „kifejezhetetlen” a következő formai megoldásokban

válí kifejezhetővé: elliptikus szerkesztésben, az ige hiányában, vagyis a cselekvés elbizonytalanításában, a csupán sejtető metaforikus nominációban, valamint a lírai én hangjának a beszéd folyamatában való feloldódásában. Fet verseiben a lényeg rendszerint nem a kimondott szóban jelenik meg; inkább a csend terében érzékelhető. Ez az eljárás nem azonosítható a pravoszláv teológia apofatikus elvével – mely szerint „a világ transzcenzusa földi fogalmakban kifejezhetetlen” (Булгаков 1911:77) –, hanem a nyelvi önkorlátozás stratégiájaként érthető, amely nem az ontológiai kimondhatatlanságra, hanem a jelentésképzés episztemológiai határhelyzetére irányítja a figyelmet.

A kimondás igénye és a hallgatás kényszere közötti ellentmondás Fet poétikáját az orosz líra tágabb hagyományába ágyazza. Zsukovszkij „Csupán a hallgatás szól érthetően”, Tyutsev „Ne szólj, rejtőzz el és tagadd / Az álmod s minden vágyadat – [...] Ha zúg a hangos gondolat...” (Galgóczy Árpád fordítása), valamint Nadszon sorai – „Nincs is kín nagyobb, mint hogyha szólni vágyunk” (Bede Anna fordítása) – egyaránt a megszólalás szükségessége és lehetetlensége közötti feszültséget állítják középpontba. Fet költészete e hagyományt nem feloldja, hanem következetesen fenntartja: lírájában ez az ellentmondás meghatározó szervezőelvként van jelen. A költőt kimondhatatlan sejtelmek és érzések gyötörték, amelyeket nem tudott nyelvi formába öltetni: „A nyelvünk mily szegény! Akarnám, s nem tudom, / Barát vagy ellenség vagy, el nem mondhatom,” (Galgóczy Árpád fordítása). Ha a kimondott szó elkerülhetetlenül torzít, felmerül a kérdés, mi marad a szó elnémulása után. Fet nyelvi eszközökkel próbált meg érzékeltetni egy olyan szférát, amely ellenáll a nyelvi kifejezésnek. Ebből fakad az a paradox törekvése, hogy a közlés nem verbális dimenzióit keresse, miközben a költészet egyetlen médiuma éppen a szó. A csend és a hallgatás így nem ellentétes fogalmak, hanem az értelemképzés konstitutív feltételei. Fet költészete nem lezárja, hanem kitágítja a szó és a jelentés kapcsolatát: a kimondott és az elhallgatott gondolatok egymásra hatva teremtenek új nyelvi teret, ahol szó csak jel – a vers igazi tere a csend, amely többet sugall, mint amennyit a szavak képesek rögzíteni: létélményt villant fel.

*

Fet számos versének nincs címe, ami szervesen illeszkedik ahhoz a poétikai törekvéshez, hogy a szöveg ne kapjon jelentésszűkítő értelmezési keretet. Ily módon Fet gyakorlata rokon a haiku címtelenségével, ahol a cím mint „szerzői intenció” eleve hiányzik. Fet költészetének egyik formai sajátossága a nyelvi redukció következetes alkalmazása. A költő figyelmen kívül hagyja a hagyományos mondat szerkesztést: elhagyja az igéket, vagyis azokat az elemeket, amelyek a szöveg logikai és időbeli szerveződését biztosítják. A mondatok gyakran elkülönülnek egymástól, mintha tudatosan megfosztaná őket az ok-okozati összefüggésektől. A vers így nem a kijelentések lineáris rendjeként épül fel, hanem egymást érintő képi villa-

nások sorozataként. A párhuzamba állított képek viszonyában válik érzékelhetővé valami, ami közvetlenül nem ábrázolható. A versben az hat a legmélyebben, ami kimondatlan marad. A megértés nem a szövegben artikulálódik expliciten, hanem az olvasói észlelés folyamatában jön létre, a kimondott szó és a hallgatás köztes terében.

Ennek a poétikai sajátosságnak egyik legtisztább megvalósulása a *Drága kép* (Чудная картина 1847) kezdetű vers. A szöveg teljes egészében nominális mondatokból áll, hiányzik az állítmány: „fehér rónaság”, „telihold”, „szikrázó hó”, „távolí szánok”. (Az eredetiben nincs ige, Rab Zsuzsa fordításában kettő is szerepel.) Első pillantásra mindez statikus leírásnak tűnhet, ám a vers záróképe – „a szánok magányos futása” – utólag mozgásba hozza az egész képi teret. A „futás” itt energetikai csomópont, amely az addig elkülönülő elemeket egyetlen érzékelési térben kapcsolja össze. A mozgás hirtelen felismerésként jelenik meg: megérezteteti a dolgok előbbi állapotát, s azt is, ami majd utána következik. A költemény nem történetet vagy gondolati ívet bont ki, hanem villanásszerű érzéki benyomásokat rögzít. Ezt az eljárást a haiku önálló esztétikai princípiummá emeli.

A jelenség azonban nem egyetlen vers sajátossága, hanem Fet lírájának visszatérő mintázata. Hasonló elv érvényesül az igei állítmány nélküli felépítésükkel már megjelenésükkor feltűnést keltő versekben is, így a *Suttogás; csönd; szók, jelekkel*, valamint *Ez a reggel, ez az öröm* kezdetű költeményekben. Az igék hiánya a mozgás és mozdulatlanság paradox egységét teremti meg: a nyugalom mozgásként, a mozgás nyugalomként érzékelhető. Az igék visszaszorulása felfüggeszti a predikáció elsődlegességét, s ezzel az időbeli és kauzális szerveződés nyelvi alapjait is.

E jelenség értelmezéséhez a szakirodalomban két egymást kiegészítő megközelítés különíthető el. Mihail Gaszparov az igei állítmány hiányából kiindulva a predikatív szerkezetek eltűnésének strukturális következményeit írja le (1977:21–32), míg Emily Klenin a főnevek túlsúlya felől a jelentés nominális szerveződését és sűrítettségét hangsúlyozza (2002:128–135). A két nézőpont nem ellentétes, hanem komplementer: az egyik azt ragadja meg, mi tűnik el a versből (igehiány → a predikáció felfüggesztése), a másik azt, mi tölti meg a verset (főnévi dominancia → nominális szerveződés). A két megközelítés közös nevezője: a predikáció kiiktatása és a jelentés áthelyezése a nominális mezőbe. Éppen ezért félrevezető Fet költészetét pusztán technikai bravúrként értelmezni. A költőt azért dicsérni, mert versében egyetlen igét sem használt, éppoly felszínes volna, mint a festőt egyetlen szín használatáért méltatni. Az igék elhagyása nem öncélú formai eljárás, hanem tudatos stratégia, annak felismerése, hogy a nyelv az élményt – a teljesség igényéről lemondva – csak közvetve ragadhatja meg. A predikatív viszonyok elhagyása nem hiány, hanem a jelentés nominális újraszervezése.

E poétika szerves része Fet verseinek nyitottsága és fragmentáltsága. A kipontozás és a félbeszakított lezárások nem pusztán grafikai sajátosságok, hanem a kimondhatatlanság strukturális jelölései. A verssorok végén gyakran megjelenő három pont azt a benyomást kelti, mintha a látvány közvetlenül a szemünk előtt bontakozna ki: a jelenet nem zárul le, hanem nyitva marad. Hasonló felfogás figyelhető meg a japán festészetben is, ahol a festménynek nincs kerete, a kép széle nem határ, hanem átmeneti tér: a kétdimenziós látvány a szemlélő terében, a kép szélein túl folytatódik. A haiku mint értelmezési kód ebben az összefüggésben nem formai utánzás, hanem poétikai alapelv: a nyelvi eszközök radikális csökkentésével teremt maximális jelentésintenzitást. Fet költészetében ehhez hasonló megközelítés érvényesül: az igék hiánya nem statikusságot, hanem belső mozgást hoz létre. A kifejezhetetlen paradoxona – hogy mégis kifejezhetővé válik – abban áll, hogy az értelem éppen a szó és a csend érintkezési terében képződik meg.

*

Jakov Polonszkij szerint Afanaszij Fet „lefordította a csalogány dalát orosz nyelvre”. A költőbarát megjegyzése nem metaforikus túlzás, hanem találó megállapítás: arra a törekvésre mutat rá, amely a nyelvet akusztikai és érzéki eseménnyé alakítja. A költő hallja a természet lélegzetvételét, a fű zizegését a szélben, érzi a lekaszált rét illatát; számára a világ nem néma: sajátos, nem fogalmi nyelven szólal meg. Nem véletlen, hogy egyik versében Fet így fogalmaz: „Bár mondani nem lehet, bár gyengébb már a szem / A virágok lélegzése érthető nyelv”. A természet „nyelve” és a szerelem tapasztalata ugyanahhoz a felismeréshez vezet: a reflektált, magyarázó beszéd elszakítja az élményt közvetlenségétől. Ami az érzékelés szintjén történik, az a fogalmi nyelvben csak töredékesen ragadható meg. A költészet ezért a hallgató érintkezés sajátos médiumává válik, amely a kognitív beszéd kényszerének ideiglenes felfüggesztésével teszi érzékelhetővé az élmény intenzitását.

Különösen letisztult formában bontakozik ki mindez a *Suttogás; csönd; szók, jelekkel*; kezdetű versben. A szöveg főnévi túlsúlya és az ige hiánya nem pusztán retorikai sajátosság: tudatos tevékenységre vall, amely az állítmányközpontú szerkesztésmód elsődlegességének feladásához vezet.² Az igei állítmány hiánya következtében nincs múlt és nincs jövő; a vers koncentrált jelenlét-**élmény**ként szerveződik, és a „most” ontológiáját teremti meg. A vers érzéki mozzanatokot illeszt egymáshoz. A szavak nem alkotnak szintagmatikus láncolatot; mozaikszerűen érintkeznek, a képzettársítások éppen azért hatásosak, mert a köztes kapcsolóelemek kimondatlanok maradnak. A felsorolt motívumok – „suttogás”, „füle-

² Szabó Lőrinc fordításában a magyar szöveg szép és invenciózus, ám nem minden részletében hű az eredetihez, helyenként retorikailag túldíszített.

mile-dal”, „árnyak”, „kedves arc”, „csókok”, „könnyek” és „hajnal” – finom érzéki benyomások, amelyek egymást kölcsönösen átértelmezve lépnek viszonyba. Fet képeket helyez egymás mellé és az olvasóra bízta, hogy maga teremtsen kapcsolatot közöttük. A szöveg nyitottsága a haiku logikáját követi: nem lezárt struktúra, hanem az olvasás során létrejövő esemény. A vers architektonikája azonban korántsem esetleges: megjelenik az időbeliség finom íve. A képek mellérendelő szerkesztése (parataxis) finom átmenetet rajzol a sötétségtől a fényig, a múltandóság érzésétől az örökkévaló iránti sóvárgásig. A beljebb és kijebb kezdődő verssorok váltakozása nemcsak tipográfiai hatást kelt, hanem metrikai funkciót is betölt: ritmusváltásokkal kíséri az érzelmi intenzitás növekedését. A szibiláns mássalhangzók (s, sz, z), valamint a lágy, likvida „l” zengő hangzásává teszik a vers akusztikáját. Az értelem nem a denotáció szintjén képződik, hanem hangzásélményként.

Az utolsó strófában az érzelmi túlcsoordulásból fakadó emphatikus felkiáltás: „És a hajnal! Hajnal!..” – heuréka-élmény, amely fénylő aurával veszi körül a verset. A holofrázisok nem tagolódnak alanyi és állítmányi szintagmára, mégis teljes értékű mondatok. Az érzelmi telítettség itt éri el azt a szintet, ahol a szó elnémul. A vers így a csend két határa között bontakozik ki: a kezdetnél a kimondást megelőző csend áll, a végponton pedig már egy jelentéssel teli csend. A transzcendens – ha jelen van – a pillanat immanenciájában villan fel. Ez a hallgatás csak látszólag hiány: valójában beteljesülés: a vers ott jut nyugvópontra, ahol a szóbeliség átadja helyét a sejtésnek. A versvégi „utócsend” az értelem továbbrezgő tere, az a pont, ahol az olvasó már nem keres fogalmi magyarázatot, hanem belép a csendbe. A nominális szerkesztés, a predikatív logika felfüggesztése, valamint a jelentés nyitottsága olyan eljárások, amelyek a haiku poétikájával állnak kapcsolatban. Fet nem haikut ír; olyan lírai nyelvet hoz létre, amely a „virágok lélegzéséhez” hasonlóan érthető anélkül, hogy fogalmilag rögzíthető volna.

*

A nyelvi kételyből bontakozik ki Fet költészetének sajátos szómágiája, amelyben a szó egyszerre válik szkeptikussá és teremtővé. Ez a poétika nem csupán a redukcióban, hanem a felhalmozásban is megnyilvánul: hol az elhagyás, hol a túlradás irányában nyitja meg azt a mezőt, amelyben szó és csend egymásba játsása révén jön létre a jelentés. A hallgatás nem a szó hiánya, hanem a beszéd immanens szervezőelve. Fet figyelmen kívül hagyja a nyelvtani normákat: elhagyja az igéket, megszakítja a mondatot, mintha a nyelv saját határához érne. Ebben a határhelyzetben rajzolódik ki az a kettős értelmezési keret, amely E. Klenin és M. Gaszparov elemzésében is megjelenik: előbbi a képek parataktikus kapcsolódását, az elemek mellérendelő szerveződését emeli ki, míg utóbbi a verset „térkompozí-

cióként” írja le, amelyben az igehiány következtében felfüggesztődik a temporalitás, és a szöveg az időbeli láncolat helyett képek térbeli konfigurációjává alakul.

Ennek a költői eljárásnak jellegzetes példája az 1881-ben keletkezett ige nélküli költemény – *Ez a reggel, ez az öröm*, amely rámutatások sorozatára épül. Ha a *Suttogás; csönd; szó, jelekkel*; kezdetű versben ez a poétikai elv elsősorban a hangzásbeli rezonanciában és a képek kapcsolódásában válik érzékelhetővé, a most vizsgált szövegben az enumerációs szerkezet hordozza. Itt a felhalmozó tendencia kerül előtérbe: a költemény fények, hangok, mozgások és érzetek egymás mellé rendelt sora: kék égbolt, madárrajok rikoltozása és vonulása, fűzek és nyírfák bolyha és levele, éjszakai falu sóhaja, csattogások és trillák. A jelentés nem a képek közötti láncolatok hálójában, hanem egyidejű jelenlétük terében jön létre. Az „ez” szó anaforikus ismétlése deiktikus aktus: mintha a szöveg rámutatna valamire. Ám a rámutatás tárgya folyamatosan kicsúszik a beszélő keze közül. A költő mintha attól tartana, hogy minden további értelmezés gyengítené az élmény erejét, ezért a puszta megmutatásra szorítkozik. A felsorolás nem oltja ki, hanem megsokszorozza az észlelés intenzitását, miközben az igehiány itt nem a redukció, hanem a telítettség eszköze: a hiány paradox módon a túlcordulás feltételévé válik, amelyből fokozatosan teljességélmény születik. Ez a teljességélmény azonban nem statikus állapot: a lét ciklikus rendjének pillanatnyi felvillanása. Mindez rokonságot mutat a haiku *kore/kana* típusú mutató szavaival, amelyek nem **értelmeznek**, hanem az észlelés horizontját nyitják meg.

A szövegben feltűnő a lírai én hiánya, amely a nyugati költészetben hagyományosan meghatározó szerepet tölt be, a keletiben viszont gyakran háttérbe húzódik, miközben az élmény immanensen jelen marad. A szubjektum nem tűnik el, hanem a dolgok közötti viszonyokba íródik bele. Ez nem pusztán retorikai fogás, hanem a megismerés sajátos módja: a világ közvetlen evidenciájában mutatkozik meg, nem a tudat értelmező közvetítésében. Fet költészete e ponton érintkezik a haiku egyik alaptételével, amely szerint a „megragadott pillanat” önmagában álló kép, nem pedig valami másra utaló jelkép. A költemény ebben az értelemben a haikura jellemző poétikai vágás (*kireji*) szerkezeti megfelelőjeként írható le. A jelentés nem a képek lineáris kapcsolódásából születik, hanem abból a feszültségtérből, amely a kimondott elemek között megnyíló csendben képződik.

E ponton válik igazán láthatóvá Fet és kortársa, Fjodor Tyutcssev költészetének különbsége. Fet nem tolja át a tapasztalatot az immanens síkról a transzcendens síkra: nála maga a valóság jelenik meg, nem pedig egy rejtett metafizikai összefüggés. Tyutcssev lírájában ezzel szemben a természet képei gyakran ontológiai vagy kozmikus dimenzióba emelkednek. A zárósor „ez – a Kikelet!” (az eredetiben: Ez mind – tavasz) nem a premisszákból levont metafizikai következtetés, hanem évszakszó (*kigo*). A japán rövidversben az ilyen szó több puszta szezonális jelölésnél:

a természet ciklikus változását idézi meg. Nem didaktikus tanulságról van szó, hanem egy felvillanásról, amelynek fényében a dolgok észrevehetővé válnak.

A pillanat telített érzékisége rokonságba hozható a japán esztétika *mono no aware* fogalmával, azzal az érzékenységgel, amely a jelenségek mulandóságában fedezi fel a szépség forrását, és ezt a megrendülést minimális költői jelben rögzíti. Mivel a vers következetesen tartózkodik az összegző diskurzustól, a „tavasz” felkiáltás nem lezárás, hanem a vers időbeliségének kifejeződése: a szó hallhatóvá teszi azt, ami addig a képekben látenszen volt jelen. Ez a mozzanat a haikura jellemző nyitott befejezésnek feleltethető meg. E nézőpontból Fet műve a haiku értelmezési kódjának orosz nyelvi kísérlete: annak bemutatása, hogyan válhat a nyelvi szűkszavúság maga is költői elvvé, és hogyan képződik meg a vers értelmi tere azon a határon, ahol a szó már a csend pereméhez ér.

*

Összegzésként megfogalmazható, hogy a szépség és a kifinomult esztétizmus képviselőjeként Afanaszij Fet szembefordult korának utilitarista költészetfelfogásával. A társadalmi tematikától való tartózkodása miatt líráját kortársai a *l'art pour l'art* jelzővel illették, miközben éteri tisztaságú költeményei jórészt visszhangtalanok maradtak. E befogadási nehézség arra utal, hogy versei a nyelvi kifejezés határhelyzeteiben szerveződnek. A haikut tanulmányomban hermeneutikai modellként alkalmaztam: nem genetikus kapcsolatot feltételez, hanem egymástól független hagyományok közötti tipologikus megfelelésekre irányítja a figyelmet, amelyek nem azonosságként, hanem a különbségekben feltáruló közös poétikai irányként válnak megragadhatóvá, és ebben az értelemben retorikai ekvivalenciákként írhatók le.

Mind Fet lírája, mind a haiku a kimondás és a hallgatás mezsgyéjén hozza létre a jelentést. A kifejezhetetlen nem hiányként, hanem a nyelv önkorlátozó módjaként jelenik meg: a vers nem konceptuális, hanem intuitív felismerést tesz lehetővé. Az igehiányos nominális szerkesztés, a referenciális bizonytalanság és a hangzás elsődlegessége olyan poétikai teret hoz létre, amelyben a jelentés nem rögzített állításként, hanem dinamikus viszonyként képződik meg. E szervezőelvek működése különböző hagyományokban eltérő módon valósul meg, mégis ekvivalens poétikai hatásokat eredményez. A haiku az egyszerűsítés és a kihagyás, Fet költészete a zenei sűrítés révén jut el egy közös határponthoz: ahhoz az állapothoz, ahol a szó mintha nem „szállna rá” a tárgyára, hanem körülötte lebeg. A „megnevezhetetlen” így nem a nyelv elégtelensége, hanem sajátos létezőmódja. A hallgatás pedig nem a nyelv felfüggesztése, hanem a vers szervezőelve. E tágabb összefüggésben

válik érzékelhetővé a lírai beszéd sajátos rendje: ott kezdődik, ahol a szó eléri a csend peremét.³

Irodalom

- Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: „Искусство”, 1979.
- Булгаков С. Два града. Исследования по природе общественных идеалов 1–2. Москва: Путь. 1911. Т. 2.
- Гаспаров М. А. Фет безглагольный: композиция пространства, чувства и слова. // Гаспаров М. А. Избранные труды. [В 3. т.] т. 2. О стихах. Москва: Языки русской культуры. 1977. С. 21–32
- Eco, Umberto: „A zen és a Nyugat.” In: *A nyitott mű. Forma és meghatározatlanság a modern poétikában.* Ford.: Dobolán Katalin, Budapest: Európa Könyvkiadó, 1998.
- Heidegger, Martin: *Útban a nyelvhez (Egy japán és egy kérdező párbeszédéből).* Szerk. Zirkuli Péter, Márton László. Ford. J. A. Tillmann. Budapest: Helikon Kiadó, 1991.
- Klenin, Emily: *Fet’s noun poems.* In: Klenin, Emily *The Poetics of Afanasy Fet.* Köln: Böhlau Verlag. 2002. P.128–135.
- Wittgenstein, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés.* Ford. Márkus György. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1989.

*DRÁGA KÉP, idézlek
te szívembe forrt!
hóba dermedt rétek,
hideg telehold,*

*fény a magas égen
és a sík haván.
Szán suhan az éjben,
körötte magány.*

Rab Zsuzsa fordítása

³ Az itt vázolt poétikai eljárások nem tekinthetők elszigetelt jelenségnek: a 20. századi lírában – különösen Ezra Pound és Weöres Sándor költészetében – is megfigyelhető a tömörítésre és a képek egymásra rétegezésére épülő szerkesztésmód, amely a jelentést a koncentrált pillanat intenzitásában hozza létre.

Kikelet

Ez a reggel – e könnyű mámor –
ez a nap – ez a fényzenezápor –
ez a nagy, kék varázs –
e hang, mely fent tovaszárnyal –
ez a sok hang – ez a madár-raj –
ez a gyors csobogás; –

ez a fűz, ez a nyír – ez a zöld gyep –
ezek a hegyek – e völgyek –
e zöld pihe mindenütt –
e méhek – e harmat a bükkön –
e csöppek, e gyöngyök – e sok könny –
e sok éles, tarka fütty; –

ez az alkonyat – e sose-szűnő
ez az álmatlan tovatűnő
éj a falu felett -
ez az árny – és hogy süt a friss ág –
e futamok – ezek a trillák –
ez – a Kikelet!

Szabó Lőrinc fordítása

Nyári éj

Suttogás; csönd; szók, jelekkel;
fülemile-dal;
hold-ezüst fák, csacska csermely;
álmodó moraj;

fénye-gyúlt éj, fénye tűnt éj;
árnyak mindenütt.
édes arcon néma tündérvjáték
tisztá üdv;

rózsafelhő, – bíbor égbolt,
szikrázó öröm;
boldog könnyek, ölelés, csók
s hajnal, lángözön!

Szabó Lőrinc fordítása

Lovas Edit

Vestigia Hungarorum – a magyarok nyomai Itáliában

(*A Chapters from the History of Italian-Hungarian Relations* című tanulmánykötet ismertetése)

Recenzió: *Chapters from the History of Italian-Hungarian Relations*. Kristóf, Ilona, ed. (2023) Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Líceum Kiadó, Eger. ISBN 978-963-496-262-5

A Vestigia kutatócsoport angol nyelvű tanulmánykötete egy olyan kutatássorozat eredményeit foglalja össze, amely eddig kiadatlan forrásokra építve vizsgálja az itáliai–magyar kapcsolódási pontokat a késő középkor és a kora újkor történeti-kulturális vonatkozásaiban. Magyarul Demjén Balázs Ádám, Kriston Dorottya és Szovák Márton tanulmánya a *Vestigia II. Magyar források Itáliából* című tanulmánykötetben,¹ Patrizia Cremonini tanulmánya a *Királynék a középkori Magyarországon és Európában* című kötetben², Domokos György tanulmánya pedig külön kötetben jelent meg.³ Chiara Maria Carpentieri és Patrik Pastrnak tanulmányai nem jelentek meg magyarul, de egy izgalmas sommás összefoglalót olvashatunk II. András és Beatrice d'Este házasságáról és házasságuk utóéletéről Domokos György fordításában magyarul szintén a *Vestigia II. Magyar források Itáliából* című tanulmánykötetben. Kristóf Ilona *Utazás Itáliába 1501 nyarán* című tanulmánya magyarul az *Akit Clío elbűvölt. In honorem Romsics Ignác* című kötetben jelent meg.⁴

A kötet megjelenése több szempontból is jelentős. Egyrészt az angol nyelv révén a kutatás eredményei kilépnek a nemzeti és regionális keretek közül, közvetlenül kapcsolódva a nemzetközi tudományos világhoz. Másrészt, ez a nyitás nem pusztán nyelvi, hanem szemléleti kapcsolódás is: a tanulmányok megállapításai összehason-

¹ *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Szerk. Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szovák Márton, Piliscsaba, Vestigia Kutatócsoport, 2018, 262 p.

² *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk: Szovák Kornél – Zsoldos Attila, Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2019, 187–198.

³ *A jámbor Herkules. Estei Hippolit bíboros egri kormányzója*. Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510. Domokos György, Balassi Kiadó Kft., Eger, 2019

⁴ *Akit Clío elbűvölt. In honorem Romsics Ignác*. Pap József, Verók Attila, Eger, EKE Líceum Kiadó (2021) pp. 187–209.

líthatóak és tovább gondolhatók lettek.⁵ A kötet az itáliai–magyar kapcsolatrendszerből indul ki, de a vizsgált időszakban a nyugati keresztény Európa viszonylag egységes kulturális területként jelent meg, amelyben az intézmények, a diplomáciai kapcsolatok protokollja, valamint a társadalmi és kulturális gyakorlatok hasonlóak voltak, így nem csupán az olasz–magyar kapcsolódás jellemzőire tudunk következtetni a forrásokból, a kötet tanulmányai nem elszigetelt, lokális jelenségeket tárnak fel, hanem olyan mintázatokot, amelyek más nyugat- és közép-európai régiók történetének értelmezésében is segítenek. A közös vonal főleg a mindennapi élet, a kulturális hasonlóságok, a nemzeteket összekötő uralkodói kapcsolatháló, az udvari kultúra, az orvoslás, valamint a hadviselésben jelenik meg a kötetben, ahogy a valóságban is.

A könyv egy több mint egy évtizede következetesen épülő kutatási program reprezentatív tanulmánykötetként értelmezhető. A kötet szerzői között több különböző nemzetiségű kutató található, akik a Vestigia-projekt keretében együttműködve végezték munkájukat, így a kötetben szereplő kutatások középpontjában is azok a gyűjtemények állnak, amelyek a projekt fő fókuszát adják. A kötet összesen nyolc tanulmányt, valamint egy bevezetőt tartalmaz, amelyet Neumann Tibor jegyez. Az előszó nemcsak a projekt tudományos háttérét vázolja fel, hanem tematikus szempontok szerint is csoportosítja a tanulmányokat. Ezt a tematikus logikát követi jelen recenzió is.

A magyar középkor és kora újkor kutatásának egyik visszatérő nehézsége a tipológiai szempontból jellemzően szegényes formában fellelt dokumentumok, források. A hazai források Mohács utáni pusztulása miatt a hazai forráskutatások nagyrészt jogi és adminisztratív dokumentumokra – oklevelekre, szerződésekre és rendeletekre – támaszkodhatnak, amelyek elsősorban az állami működéshez kapcsolódnak. Ezek a források kevés információt hordoznak az események mindennapi, személyes vonatkozásairól, ezért kiemelt jelentőségűek a jelen kötetben bemutatott, az olaszországi levéltárakban feltárt, és a Vestigia programban közölt tanulmányok. Módszertani szempontból a kötet egyik legnagyobb erénye az eddig kiadatlan dokumentumok

⁵ A kutatócsoport eredményei az alábbi kiadványokban jelentek meg: *Vestigia: Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk.: Domokos György, Mátyus Norbert, Armando Nuzzo Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, 2015; *Vestigia II. Magyar források Itáliából*. Szerk.: Domokos György, Kuffart Hajnalka, Szovák Márton, Piliscsaba, Vestigia Kutatócsoport, 2018; *Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Szerk.: Domokos György, W. Somogyi Judit, Szovák Márton, Budapest, Balassi Kiadó, 2020; Domokos György: *A jámbor Herkules: Estei Hippolit bíboros egri kormányzója*. Ercole Pio beszámolója Magyarországról 1508–1510, Budapest, Balassi Kiadó (2019); *Verbum – Analecta neolatina XXIII/2* (2022) NKFI- no. K 128797. A Vestigia Kutatócsoporthoz köthető publikációkról bővebben: <https://www.vestigia.hu/about>

közlése és az ebből fakadó részletes és korhű bemutatása az eseményeknek és kulturális jellemzőknek. A szerzők modern stílusban mutatják be kutatásaik eredményeit, következtetéseit, így a kötet olvasmányos, felkelti tágabb értelemben is a társtudományok képviselőinek kíváncsiságát is. A magyarországi jelenségek vizsgálata összekapcsolódik tágabb történeti eseményekkel, így a kötet nemzetközi viszonylatban is ad új információkat a kutatóknak a vizsgált időszakról.

A kötet szerkesztői alfabetikus sorrendbe rendezték a 8 tanulmányt, jelen recenzióban viszont tematikus csoportosítást alkalmazok. Tematikus szempontból a nyolc tanulmány három nagyobb egységbe rendezhető, az elsőbe a kötetben másodikként szereplő Patrizia Cremonini II. András házasságáról szóló tanulmányát, Patrik Pastrnak (*Preparing a Bridal Train*) Bianca Maria Sforza meg nem valósult magyarországi utazásának körülményeit leíró még eddig kiadatlan dokumentumokat tartalmazó tanulmányát és Szovák Márton Bernardino Zambotti naplójáról írt tanulmány sorolható egy csoportba az időbeli közelség és az érintőlegesen hasonló (házasságkötés körüli) téma miatt.

Patrizia Cremonini vizsgált dokumentumai időben megelőzik a kötet többi tanulmányát, a szerző az akkoriban idősnek számító 60 éves II. András és a 17 éves Beatrice d'Este eljegyzésének és házasságának körülményeit a modenai eredeti oklevél alapján elemzi, amely az eljegyzési ajándékot, a hozományt és az esküvő teljes jogi és kulturális hátterét is leírja. Az 5000 ezüstmárkás, részletekben folyósított ajándék a leendő örökösök – IV. Béla – védelmét szolgálta, de a király várható halála utáni jövedelmet is rögzítettek a menyasszony számára. Cremonini az esküvő kánonjogi lebonyolítását is részletezi, a résztvevők névsora is megtalálható a dokumentumokban. (*The Marriage of King Andrew II and Beatrice. d'Este*, pp. 47–62).

A tematikus csoportosítás szerint következő, Patrik Pastrnak tanulmánya mutatja be Corvin János és Bianca Maria Sforza meghatalmazás által köttetett esküvőjének és az azt követő tervezett utazásnak részleteit, eddig kiadatlan dokumentumok, levelek alapján. (*Preparing a Bridal Train. Unpublished documents concerning Bianca Maria Sforza's unrealized journey to Hungary*, pp. 131–148) Kiderül, hogy a szertartást Ludovico Moro rosszulléte miatt sietve zárták le, a szertartás beszédének díszes kézírata végül a Corvina Könyvtárba került. Bianca utazását ezt követően többször elhalasztották, majd Mátyás 1490-ben bekövetkezett halála miatt az utazás végleg megghiúsult. Ennek ellenére Milánóban rendkívül alapos előkészületek folytak, amint azt Bartolomeo Calco hercegi főtitkár és Ludovico Sforza levelezése is tanúsítja. Ezek részletesen foglalkoznak a menyasszonyi kíséret összetételével, a logisztikai kérdésekkel és a politikai reprezentáció szempontjaival. A milánói tervek és a kötetben megjelent levelek szerint a kíséret létszáma akár a hatszáz főt is elérhette volna, és gondosan ügyeltek arra, hogy a résztvevők megjelenése, társadalmi rangja és politikai kapcsolatai megfeleljenek a magyar udvar elvárásainak. Külön figyelmet

fordítottak a kulturális különbségekre is, az öltözködéstől az étkezési szokásokig. Patrik Pastrnak tanulmánya azt mutatja be, hogy egy meg nem valósult dinasztikus házasság előkészületei is rendkívül gazdag forrásanyagot kínálnak a késő középkori diplomácia, udvari kultúra és reprezentáció történetének vizsgálatához, s egyúttal rávilágítanak a magyar–itáliai kapcsolatok politikai és kulturális részleteire. A következő tanulmány a sorban Szovák Márton: *The Hungarian News of Bernardino Zambotti's Diary* pp. 149–170. annyiban kapcsolódik az előző tematikához, hogy Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix házasságkötési évéből is tartalmaz dokumentumokat és a ferrarai mindennapokat mutatja be Mátyás uralkodása alatt és a halálát követő évtizedben. Zambotti naplója 1476-ban kezdődik, amikor a szerző joghallgató volt a ferrarai egyetemen, és 1504-ben ér véget, I. Estei Herkules herceg halálakor. A szöveg hitelességét növeli, hogy Zambotti nemcsak személyes tapasztalatokra és szóbeli hírekre, hanem írott dokumentumokra is támaszkodott, amelyeket olykor szó szerint átmásolt. Zambotti naplója több alkalommal említi Estei Hippolit esztergomi érseket is, kinevezését, magyarországi utazásait, római és ferrarai tartózkodásait. Emellett számos magyar és Itáliából Magyarországra tartó diplomata áthaladásáról is tudósít, köztük Filipec János váradi püspökről, akinek bevonulását a szerző külön is kiemeli. A szöveg Földváry Kinga angol fordításában jelent meg a kötetben.

A második tematikus csoport - ahova a hadi eseményekhez köthető tanulmányok sorolhatóak - első tanulmánya Chiara Maria Carpentieri („*The Hungarian Affairs*” in *the Paduan Library of Gian Vincenzo Pinelli – Particularly, the Hungarian Events of the Sixties of the 16th Century*, pp. 11–46) Magyar ügyek a Pádusi könyvtárban című tanulmánya részletesen rekonstruálja a 16. századi bibliofil, Gian Vincenzo Pinelli gyűjtői gyakorlatát, hangsúlyozva, hogy a könyvtár anyaga messze túlmutatott a hagyományos értelemben vett irodalmi és tudományos műveken. A levelezések, másolt követjelentések, politikai feljegyzések és aktuálpolitikai iratok tömege azt mutatja, hogy Pinelli tudatosan törekedett a 16. századi európai események dokumentálására. A szerző külön figyelmet szentel annak, hogy ez a gyűjtési gyakorlat nem volt teljesen egyedülálló velencei körökben, ugyanakkor Pinelli esetében olyan intenzitást és rendszerezést ért el, amely kivételessé tette kortársai között. A tanulmány egyik fontos érdeme, hogy bemutatja a könyvtár sorsát Pinelli halála után is, s ezzel rávilágít a kora újkori tudásanyagok megsemmisülésének vagy megrongálódásának nagy valószínűségére. A gyűjtemény lefoglalása, részleges szétszóródása, majd kalandos útja – beleértve a török kalóztámadás következtében elszenvedett veszteségeket – nemcsak érdekes könyvtártörténeti epizód, hanem a politikai ellenőrzés és információfeltés működésének is tanulságos példája. Különösen figyelemre méltó, hogy a velencei hatóságok elsődleges aggodalmát nem a könyvtár anyagi értéke, hanem az abban rejlő, potenciálisan kényes politikai információk jelentették. A könyvtár számos kötete az Ambrosiana könyvtár állományának meghatározó részévé vált. A 16. század hatva-

nas éveinek magyar eseményei – különösen a török háborúkhoz kapcsolódó hírek – Pinelli gyűjteményében nem csupán adalékok, hanem olyan információk, amelyek iránt az itáliai értelmiségi és politikai elit is érdeklődést mutatott. Ez a megközelítés jól illeszkedik a Vestigia-kutatócsoport törekvéséhez, vagyis, hogy a magyar–itáliai kapcsolattörténetet ne kizárólag kétoldalú kapcsolatként, hanem egy szélesebb európai kommunikációs tér részeként értelmezzük. A második hadtörténeti tanulmány a kötetben Demjén Balázs Ádám tanulmánya („*To my Gracious and Honourable Lord, Your Excellency. An Italian Account of the 1543 Turkish Campaign in Hungary*”, pp. 63–66) egy 1543. szeptember 12-én, Komáromból keltezett itáliai levél alapján mutatja be az oszmán hadjárat lakosságot és magyar-olasz-spanyol védőket érintő eseményeit Esztergom és Székesfehérvár térségében. A tanulmány érzékeltes példája annak, miként egészítik ki az itáliai források a magyar hadtörténetet. Historiográfiai szempontból a levél (szerzője Giovan Anselmo Bonini) jelentősége abban áll, hogy az 1543. évi hadjáratot helyi tapasztalatok és elmondások szintjén mutatja be, kiegészítve a magyar és oszmán hivatalos hadtörténeti narratívákat. A levél különösen értékes a kapitulációk gyakorlati történéseire, a megszállás következményeire és az oszmán–keresztény mindennapi ütközések valóságára vonatkozó adatai miatt.

A harmadik csoportba azok az itáliai küldöttek levelezéséből született tanulmányok kerültek, melyek az Este udvart érintették. Ezek közül az első tanulmány Domokos György (*The Plague and the Cheetah. Reports from Hungary by Ercole Pio, Ippolito I d'Este's Agent, 1508–1510*, 67–80. o.) Estei Hippolit magyarországi megbízottjának levelezéséből emel ki több jelentős forrást.⁶ A Modenai Állami Levéltár vizsgált anyagának fontos részét képezik azok a levelek és jelentések, amelyeket az itáliai ügynökök – köztük Ercole Pio – írtak Magyarországról Ferrarába.⁷ Ercole Pio 1508 telétől 1510 őszéig tartózkodott Magyarországon, Hippolit egri püspöki jószágkormányzójaként. A modenai levéltárban fennmaradt huszonöt levele olyan eseményeket és részleteket rögzít, amelyek hivatalos okiratokban nem jelennek meg. Beszámol a pestis pusztításáról, falvak elnéptelenedéséről, a Dunán való veszélyes téli hajózásról, az itáliaiakkal szembeni magyar gyanakvásról, sőt saját testi-lelki

⁶ A Vestigia I kutatási projekt (2010–2015, OTKA 81430) célja az volt, hogy feltárja és feldolgozza az Észak-Itáliában – elsősorban Modenában és Milánóban – őrzött, Magyarországra vonatkozó, 1300 és 1550 közé keltezhető forrásanyagot. A választott gyűjtemények nemcsak gyakorlati okokból bizonyultak kulcsfontosságúnak, hanem azért is, mert az Este- és a Sforza-udvar a késő középkorban a magyar királyi udvar legstabilabb itáliai partnerei közé tartoztak. A projekt folytatása, a Vestigia II (2018–2022, NKFIH K 128797) már az 1550 utáni időszakra és Mantova levéltáaira is kiterjesztette a kutatást.

⁷ Domokos György a Balassi Kiadó gondozásában *A Jámor Herkules* című kötetben adta ki Ercole Pio beszámolóit. Ld. fentebb.

megpróbáltatásairól is. A levelezés talán legérdekesebb epizódja az, amikor Ercole Pio egy élő gepárdot visz ajándékba II. Ulászló királynak Nagyszombatba és részleteiben leírja az átadás körülményeit. Ugyanilyen részletesen ír Pio az átadott vadászkutyákról, sólymokról, olasz élelmiszerekről és egy kis porcelántégelyben hozott balzsamról is, amelyre a király latinul kérdez rá: „Balsamum est istud?” (Ez balzsam?) A levelek másik visszatérő témája a járvány: Pio részletesen leírja, hogyan menekül a királyi udvar Budáról, hogyan hal meg egyetlen városban akár másfél ezer ember, miként zárják rá az ajtót Esztergomban az éjszaka közepén. Ezek a drámai részletek különösen értékesek a forrást, hiszen a pestis mindennapi tapasztalatát ritkán látjuk ilyen közvetlen hangon leírva. Ercole Pio levelei ugyanakkor a magyar–itáliai kapcsolatok árnyoldalait is feltárják: a magyar rendek idegenellenességét, az anyagi források beszűkülését, a folyamatos pénzhiányt. Összességében Ercole Pio levelezése ritka bepillantást enged egy 16. század eleji itáliai küldött mindennapjaiba Magyarországon, ami történeti, politikai és kulturális szempontból is jelentős a történészek számára.

Kriston Dorottya tanulmánya (*Wine Trade, Medicine and Insolvency. The Letters of Agostino Benci, The Physician of Ippolito I d'Este (1488–1498)*, pp. 81–106) tíz levelet elemez és közöl, Agostino Benci, Estei Hippolit esztergomi udvarában működő olasz orvos levelezéséből. A Modenai Állami Levéltárban őrzött tíz levél Esztergomból, Bécsből, Paviából és Ferrarából származik. A forrásanyag kivételes betekintést nyújt egy itáliai orvos mindennapjaiba a magyar királyi udvar és az esztergomi érsekség világában, Mátyás király uralkodásának utolsó éveiben és II. Ulászló korai időszakában. A levelek nemcsak orvosi kérdéseket érintenek, hanem pénzügyi gondokat, udvari viszonyokat, protekciós kérdéseket, sőt az orvos anyagi helyzetét is feltárják. Különösen érdekes, hogy Benci jövedelmét borkereskedelemmel egészítette ki, ami az anyagi helyzeten túl az itáliai–magyar kapcsolatok informális kommunikációs csatornáiba is enged betekintést. A levelezésből kirajzolódik Benci ambivalens viszonya Magyarországgal, idegennek érzi magát, panaszkodik a magyar páciensekre, attól tart, hogy szakmailag elszigetelődik, miközben folyamatosan fizetését és juttatásait próbálja biztosítani. Többször kér közbenjárást az Este-udvartól levélben. Kriston Dorottya tanulmánya így nemcsak egy udvari orvosról ad képet, hanem a késő középkori magyar udvar mindennapi működését is leírja.

A harmadik tanulmány Kristóf Ilona tanulmánya (*Travelling to Italy in the Summer of 1501. Lessons Learned from a Book of Accounts*, 107–130 pp), a kötet szerkesztőjének írása, aki egy eddig kiadatlan, 1501-ből származó latin nyelvű számadáskönyv alapján mutatja be egy Estei Hippolit udvarához tartozó tisztviselő Eger és Ferrara közötti utazását. A tanulmány egy konkrét utazás részletes költségelszámolására épül, amely Egerből Ferrarába vezetett 1501. június 25. és július 20. között. Az utazót valószínűleg Ludovico Florenónak hívják, aki az egri püspökség leköszönő kor-

mányzója volt. A tanulmány egyik vezérszála, hogy a szerző részletesen bemutatja, miként került ez az irat az egri számadáskönyvek közé, noha tartalmilag nem oda tartozik. A személyes hangú, első személyben vezetett feljegyzések, az itáliai nyelvi elemekkel kevert latin szöveg, valamint a költségek precíz rögzítése egyértelműen egy tapasztalt, itáliai származású udvari tisztviselő jelenlétére utalnak. Kristóf Ilona részletesen rekonstruálja az útvonalat, amely Pest–Esztergom–Dunántúl–Stájerország–Karintia–Friuli érintésével vezetett Ferrarába, és kimutatja, hogy Floreno tudatosan eltért a leggyakrabban használt „Ungarwegtől”. Az eltérés mögött diplomáciai, adminisztratív és személyes megfontolások sejthetők, különösen Bakóc Tamás és az Este-udvar közötti tárgyalások fényében. A tanulmány érzékletesen mutatja be, hogyan válik egy költségjegyzékből utazástörténeti forrás. Nagyon érdekes továbbá a menetsebesség és költségek elemzése: az utazók napi átlagban 50–60 km-t tettek meg, ami a korabeli futárok tempójával vetekszik, s mindezt viszonylag kis létszámú, könnyű felszerelésű kísérettel. A részletes kiadáskimutatás alapján Kristóf Ilona következtetni tud az utazók számára, felszerelésére, sőt arra is, hogy Floreno feltehetően jelentősebb pénzüsszeget szállított Ferrarába, amit a fegyveres kíséret alkalmazása indokol. A tanulmány módszertanilag is figyelemre méltó: az út rekonstrukcióját térképekkel, más kortárs utazásokkal (Estei Hippolit, Aragóniai Beatrix, pápai és világi követek) veti össze, így a megtett utat és a szerzett tapasztalatokat szélesebb közép-európai és itáliai útvonalakba is illeszti, ami szinte egy modern információs útinaplóként is megállhatná a helyét. Kristóf Ilona írása kiváló példa arra, hogy miként válhat egy elsőre talán csekély jelentőségűnek tűnő számadásjegyzék a késő középkori elit mindennapjainak, utazási gyakorlatának és gazdasági működésének elsőrangú forrásává.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy amíg a Vestigia-projektnek az egyik legfőbb eredménye a hatalmas volumenű digitális adatbázis létrehozása és tanulmánykötetekben való feldolgozása, megismertetése, addig a *Chapters from the History of Italian-Hungarian Relations* kötet egyik legnagyobb jelentősége, hogy eredményeket nemzetközi szinten is hozzáférhetővé tették.⁸ A Vestigia projektnek köszönhetően kutatások a 2020-as évekre olyan digitális adatbázisban is megjelenhettek, amely a regeszták és a források képi megjelenésével hosszú távon is meghatározó forrásanyagot biztosítanak a kora újkori diplomácia magyar és nemzetközi vizsgálatához. Összességében a kötet tanulmányai nemcsak forrásgazdagok, történelmileg és filológiaiilag megalapozottak, hanem azt is bizonyítják, hogy a könyvtár- és gyűjteménytörténet vizsgálatai nélkülözhetetlen információs többletet adhatnak a történelmi események újragondolásához, valamint segítségükkel rekonstruálhatjuk népeket, kultúrákat, a korabeli Európa mindennapjait.

⁸ A kötet szabadon hozzáférhető: <https://real.mtak.hu/188373/>

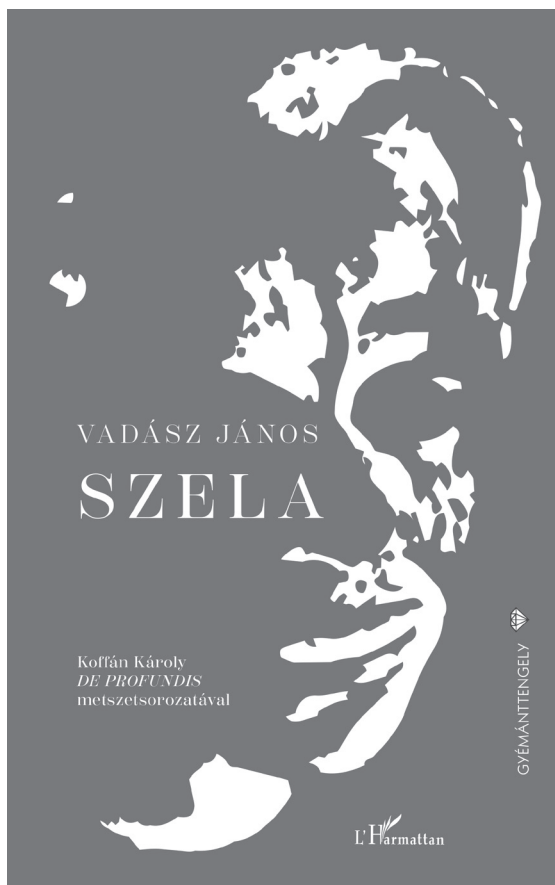
Kántás Balázs

SZELA címmel megjelent Vadász János új verseskötete

Vadász János 1951-ben született Budapesten. Versei először – 17 éves korában – Jászberényben, a *Sugarak* című könyvben jelentek meg. Népművelő, könyvtáros, magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanár és szociológus. 1969-től fizikai munkás Csepelen, később múzeumi gyakornok, majd könyvtáros a szombathelyi Savaria Múzeumban. Dolgozott népművelőként és szakfelügyelői munkakörben, több mint egy évtizeden át budapesti művelődési központok és könyvtárak igazgatója. Egyike a tíz fiatal vasi költőnek a *SOR* című, többek között Nagy Gáspárt, Konczek Józsefet is bemutató, sikeres antológiából. 1989-ben alapítója, 13 éven keresztül választott elnöke a Közgűjteményi és Közművelődési Dolgozók Szakszervezetének (KKDSZ). Részt vett az Érdekegyeztető Tanács létrehozásában, kezdeményezője és egyik megalkotója volt a kulturális alaptörvénynek (1997. évi CXL törvény). 2002-ben sikerre vezette 630 ezer közalkalmazott, átlagosan 50 százalékos illetményemeléséért folytatott küzdelmét. 2002–2006-ban irányításával készült törvényjavaslat a közszolgálati dolgozók jogállásának új, egységes szabályozásáról. Több, mint egy évtizedig volt főszerkesztője az *Érdek és Érték* folyóiratnak és vezetője a KKDSZ Kiadónak. Versei – egy 1972-es, 18 évig ható politikai szilencium miatt – csak a '90-es években jelenhettek meg újra lapokban (*Ezredvég, Agria, Zempléni Múzsza, Kaláka, Dunatükkör, Pannon Tükkör, Parlandó, Élet és Irodalom*) és antológiákban (*Rondó a vadonban, Havakba égetett szavak, Világárnyék, Pengeélen, Kedvesebb hazát, Felemás korlát, Újrahasznosított haza, Kaláka, Csák Máté földjén*). *IKERVERS* című kötetét 2023-ban a L'Harmattan Kiadó jelentette meg.

A szela a bibliai Zsoltárok Könyvének fontos szava, amely 71 versben van jelen. Legtöbbször záró szóként keretezi a zsoltárokat. Jelentése sokirányú és gazdag. Jelent mély csendet, elcsendesedést, elmélyedést, megerősítést, áldást és „úgy legyen!” fohászt is. Vadász János e különleges csendet szólaltatja meg, zengeti fel, emeli verssé. Innen erednek mondandói, üzenetei, fohászhai, imái lírai tudósításokban, új zsoltáraiban. Az emberi lét sokszínű valóságát és saját életének mély, minden érző-gondolkodó lélekhez szóló élményeit mutatja fel, adja tovább, teszi tanítássá kötetében a költő. Három részre tagolt, válogatott és új verseket tartalmazó művében Vadász János megidézi, s máig élő gondolataikban, vendégsorokaikban, jellegzetes szavaikban jeleníti meg a világ- és a magyar irodalomból a költővel lélek-rokon elődöket: Szapphótól Rilkéig, Balassitól, Rimaytól Pilinszky

Jánosig. Verseiben párbeszédet folytat, olykor vitatkozik is velük. Szeretett, tisztelt kortársait, barátait Szerdahelyi Istvántól Ferenczi Fischer Lászlóig, Konczek Józseftől, Birtalan Ferentől Gyimesi Lászlóig maradandó versekkel köszönti. Társadalomkritikus, gondolatgazdag, érzelmekkel, indulatokkal teljes lírájában Vadász János mindig az elnyomott, kiszolgáltatott emberek mellett áll. A kötet tiszta képvilágot láttat, a ritmikák és versformák árnyaltságát, a magyar nyelv különleges szépségét. Kiemelkedő jelentőségű értéke a kötetnek az *ÉGI-FÖLDI ZSOLTÁR* szonettkoszorú, amelyet külön is a Tisztelt Olvasó figyelmébe ajánlok. Koffán Károly *De profundis* (1940) című metszetsorozata szervesen illeszkedik a könyv mondandójához, gondolat-világához – tovább mélyíti, gazdagítja azt.

H. Móra Éva

GreCsó Krisztián: Ott maradtok egymásnak

„A könyvvel birkózni kell, ahogy az apa birkózik gyermekével.”

Weöres Sándornak tulajdonítják a sokszor idézett fenti gondolatot – valószínűleg tévesen. Akár tőle származik, akár nem, igazat mond: a birkózás egyfajta szellemi erőfeszítésre utal; az apa – gyermek reláció pedig a „jóféle”, szelíd küzdelemre. Megszoktuk, hogy a versesköteteket nem úgy vesszük kézbe, hogy egyvégtében elolvassuk, hiszen a vers megállásra, továbbgondolásra készítet. *GreCsó Krisztián* legújabb verseskötetére sokszorosan igaz mindez; sűrű, gondolatokban és képekben gazdag alkotások ezek, a befogadás megdolgoztatja az olvasót.

De mi dönti el, hogy egy szerző prózában vagy versben nyilatkozik meg? Saját bevallása szerint *nem voltak történetei, amelyek prózába illettek volna, csupán* – saját szavaival – *közhelyes, banális témák, mint rákbetegség, gyermekvállalás...* Utóbbinak se az euforikus része, az már hangot kapott előző verseskötetében, a *Magamról többet* címűben. Az eufória után azonban jönnek a hétköznapiak, a zöldegszeletelezés, a vége-hossza-nincs rendrakás, az idegeket próbára tevő hisztik, alkudozások és viták – s az állandó önelemzés: jól csinálom-e, elég jó szülő vagyok-e? Ezzel párhuzamosan a párkapcsolat is változik, a lobogás már elcsendesedett, kételyek és ellentmondások bukkannak fel, de erős az összekapaszkodás vágya.

GreCsó a hétköznapiság mellett fontosnak tartja hangsúlyozni a *középkorúságot*. „*A középkorúságban nincs csattanó,/vagy enyhülés,/mint a kamaszkor végén*” – írja. Innen már látszik ennek az egésznek a végessége. A látszólag eseménytelen hétköznapiak mélyén igen komoly belső történések munkálnak. Emlékképek: a gyerekkorból is, de többnyire a betegség nyomasztó képsímlánkjai; az önsajnálatt csapdája; szülőisége érzelmeinek párhuzamba állítása saját szüleivel való kapcsolatával („*vajon én mondtam-e valaha/ az apámnak, hogy szeretem*”)

Hat ciklusba rendezte a kötet verseit: *A házasság hete; Állni kell; Genezis; A bocsánat meg te; A szív segédigéi; Bibliai történeteim*. Terjedelmi okokból csak néhányat tudok kiemelni – a válogatás bizonyára erősen szubjektív lesz... Gyönyörű a kötetnyitó vers (*Házasság*), a kölcsönösséget, a stabilitást, az eggyé válást sugallja – de mondhatnám úgy is, hogy vési kőbe:

*„Egy csöndön meg egy gyökéren,
Friss harmaton és kenyéren,
Isten minket úgy segítjen,
Egy csöndön meg egy gyökéren.
[...]*

*Te véred, az én kenyérem,
Te múltad, az én jelenem,
Egy lepedőn, svéd kereten,
Egy sejten, ha egy leleten*

Ez utóbbi sor mintha a betegség egy kezdeti mozzanatát villantaná fel... Érdekessége a versnek a sok áthallás, egy-egy sor parafrázeálása. A forma, de különösen a kezdet Ratkó József Egy ágyon, egy kenyéren című versére emlékeztet; a negyedik versszak egy petőfis sorral zárul: „*Bennünk hallgat a sötétség.*” Az egésznek zárása: „*Az én hajlékom a fészked.*” pedig József Attila Ódájának zárlatát idézik: „*Ahol én fekszem, az az ágyad.*” Ezek a „belopott” sorok több darabban is felbukkanak. Sejthető a szándék: mintegy a régibe ágyazza az újat, a jelenkorit, jelezve ezzel a dolgok örök körforgását.

A *Középkorú szerelmes verset* – micsoda cím! – feleségének, Árvai Juditnak ajánlotta. Ahogy a cím is előre vetíti, itt már a kétely, az ellentmondásosság is hangot kap. Fájdalmas, mégis mennyire ismerős sorok ezek: „*Útban vagyok reggel, mire megjössz, rossz helyen állok.*” Vagy másutt: „*Hányszor szakadhat el egy cérna.*” – és így tovább, megindító őszinteséggel ír a tépelődő, hullámzó érzésekről. Alcímként találkozunk egy hajdani Bergman-film címével: *Jelenetek egy házasságból*. Valójában nem is jelenetek ezek, híján vannak minden konkrétumnak – szereplők, események –, csupán a kiváltott érzelmeket térképezi fel. S ismét egy ismerős sorpár, ezúttal Hobótól: „*Teérted hajtok,/mindened meglegyen.*”

Az *Ami már megvan* egy Simone Weil-gondolat parafrázisa: *Meg kell tanulnunk vágyakozni az után, ami a miénk*. Grecsónál így épül be:

*„Száradok, mint a sziklák,
és rajtam is átível egy híd,
ami majd akkor is ott lesz,
ha a lányom
gondolja majd magáról ugyanezeket,
és arra vágyik,
amije már megvan.”*

Lányának arcát – angyali látomásként – előre megálmodta betegsége alatt, a *fájdalomcsillapítók delíriumában*. (Grecsónak hívják)

A középkorúság-érzés megfogalmazásának remek példája a *Sziszüphosz*. A mulandóság gondolatának több apropója is van. Az ebédszünetben cigarettázó nők az izmos, fiatal udvarost bámulják, amint a lombfúvóval söpri egy kupacba a leveleket. A levelek táncát a költő haláltáncnak látja, a lombfúvóról pedig eszébe jut a szavak mulandósága is: a *borbély* régen *pomádét* használt, az udvaros haja *vak*-szolva van; a *portát* ma *recepciónak* hívják. „*megromlott szavakból állok*” – írja. A fiatalember láttán pedig ezt:

„őszintén akarom érezni,
hiányzik-e a fiatalságom,
de bármilyen mélyen fúrok le,
nem találom,
vagy nem hiányzik,
vagy már nem tudom,
milyen volt”

A *Genezis* darabjai szakrális ihletésűek, többük Istennel való beszélgetés. Az egyik a Miatyánk szövegébe ékelődött sorokból áll, címe pedig a liturgiában az imát bevezető szöveg: *Üdvözítőnk parancsára és isteni tanítása szerint*. Szikár-ságával kitűnik a többi közül az *Epigramma*: formájában engem Pilinszky Négy-sorosára emlékeztet, a *kartoték-adat* József Attilára. Némileg ezzel rokon a záró ciklus: bibliai történetekhez illeszt analóg példákat a saját életéből. Különös né-zőpontból szemléli a feltámasztott Lázár történetét: „*ahol Jézus inkább hibázott,/ mint csodát tett*”.

„milyen lehetett a feltámasztott Lázárnak,
akit már mindenki elengedett,
meggyászolták, elsiratták,
elfeledték,
és nem volt hová visszatérnie.”

Szép, a *Házasság* cíművel keretbe foglaló befejezése a kötetnek az *Énekek éneke*. Végül – ez valóban szubjektív lesz! – egy csokornyi további kedvenc a parafraze-ált sorokból, gondolatokból:

Áldja vagy verje meg, éljen-e vagy haljon – Vörösmarty után;
alul az aszfalt, az ég felettetek,
létra nincs – Weöres után;
Nem kéne tanulni a téli fákat – Nemes Nagy után;
S még hó takará el a téli tetőt – Petőfi után;
majdnem kész a leltár – József Attila után;
A szív segédigéi; Kihúzott mondatok – Esterházy után;
a pállott alkonyon – Kosztolányi után.

Nem kevés öniróniával emlegeti Grecsó Krisztián első két – ifjúkori – verses-kötetét, mely jórészt visszhangtalan maradt. Az *Ott maradtok egymásnak* ékes bizonyítéka annak, hogy költővé érett.

Magvető Kiadó, Budapest, 2026

Madarász Imre

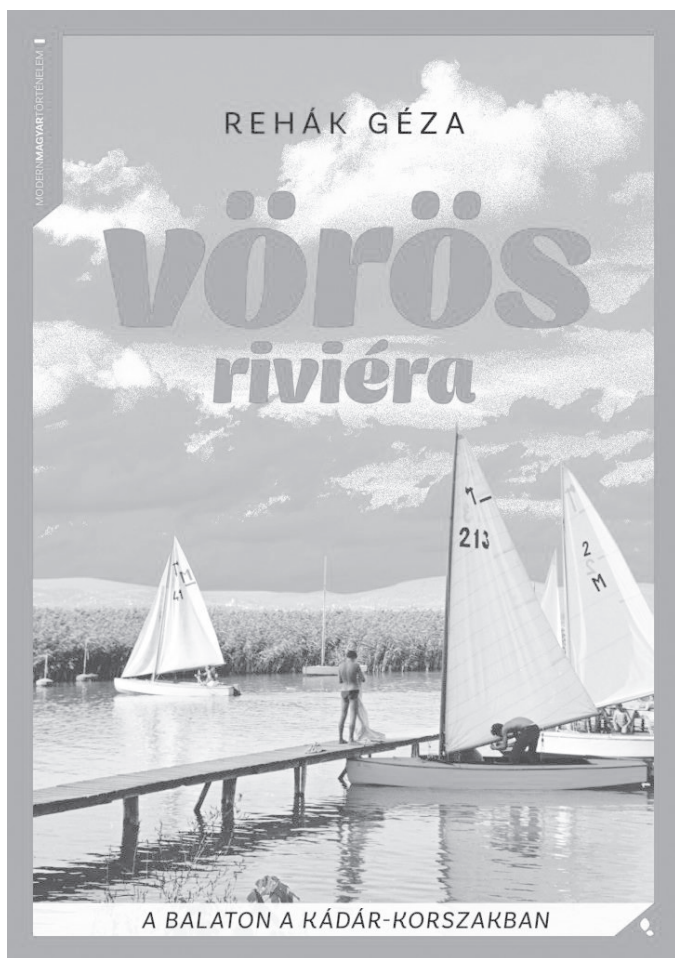
Államosított Balaton

Rehák Géza könyvének címe – *Vörös Riviéra. A Balaton a Kádár-korszakban* – nemcsak Demjén Ferenc 1975-ös dalára emlékeztet („Nekem a Balaton a Riviéra”), hanem, még inkább, „a hatvanas években a nyugati sajtóban megjelent és elterjedt” kifejezésre (10–11. o.), a „vörös Riviérára”, mely egyszerre fejezte ki a Vasfüggönyön túli meglepődést és gúnyt afölött, hogy – és ahogy – „a Kádár-korszakban” a „magyar tenger” partjain a korabeli rezsimsajtó kérkedő szavaival „világfürdő, magyar Riviéra, valutagyár, aranybánya” (53. o.) született. Az államosított „Balcsi” és a „turizmus, illetve idegenforgalom” mint „állami monopólium” (40. o.) találkozásából – részben jugoszláv, bolgár és román példák hatására – „nagyarányú turizmusfejlesztés” (43. o.) vette kezdetét, az államszocializmus minden visszasságával és önellentmondásával: gigászi szállodák, Onódy Lajos „vállalatbirodalma”, „üzletszerű idegenforgalma”, „szállodasora” (64–80. o.), hatalmas éttermek, „maszek tevékenységek balatoni térhódítása”, „a magánérdekeltségre épülő, kapitalizmust idéző üzleti modell, a gebin térnyerése”, egyesek szerint „túl nagy bécsi szeletek” jellemezték a kádári „idény-Balatont” (84–85. o.). Az akkori „beruházások a mai napig a tópart arculatának alakítói” (95. o.). A „főépítész” Farkas Tibor, „a Balaton karmestere” „Balaton-fejlesztési regionális tervezése” végezetül „egyfajta torzót mutatott” (101., 106. o.). „A kommunista ideológia a központosított gazdasági tervezés mindenhatóságába vetett hite” nem tudta az „utópikus eszmei célok elérését” (114., 115. o.) megvalósítani. Károsodott „a természeti környezet”, „visszaszorultak... a vidék addigi bensőséges hangulatát adó létformák is” (130. o.). Persze – tehetjük hozzá – mindez a nyugati világ tengerpartjain is elkerülhetetlenül végbement. „A szocializmus balatoni építészetének” örökségével „a közízlés... a mai napig nemigen tud mit kezdeni” (131., 135. o.), a viszolygást csupán részben ellensúlyozza a retró-nosztalgia. A „szocreál” hoteleket, „a tájból felkiáltójelként kiemelkedő szállodákat” – summázza könyörületesen a könyvíró – „nem bírjuk megítélni, mindenesetre megépültek, itt vannak, megszoktuk őket” (145. o.). Ez is egy hozzáállás. Passuth László negatívabban ítélt (149–150. o.)

A monográfia utolsó fejezete – melynek nem éppen pozitív főhőse Pap János, a Veszprém megyei pártbizottság első titkára – általános érvénnyel állapítja meg: „a kommunista utópiák a balatoni tájon is nyomot hagytak” (159. o.). Csak látszólag paradox módon azzal is, hogy „az ideológia által hirdetett kollektívizmussal szemben a hatvanas évektől a Balaton körül az egyéni érdekeket a közösség elé helyező ’maszek szocializmusok’ jelentették a meghatározó tényezőt.” (199. o.). Meddig meghatározót? A Befejezés és az Epilógus nem túl optimista, de a szerző

nem adja föl hitét abban, hogy ha hosszú távon is, de „az ideológiákon felülemelkedő felelős politikai gondolkodás, a közérdek érvényre juttatását szolgáló jogi-institúciós keretek, valamint az egyéni felelősségvállalásból építkező társadalmi felelősségvállalás” (199–200. o.) fog diadalmaskodni.

(Jaffa Kiadó, Budapest, 2025)

Válaszuti András

„Egy könyvet, egyet, bárki meg tud írni”

Törőcsik Miklós: Helyi idők (Üveghegy Kiadó, 2026)

Válaszuti András vagyok. Ez a név természetesen álnév. Törőcsik Miklós barátom *Helyi idők* című novelláskötetéből vettem. (Vagyis nem. Inkább egy ismeretlen kéziratból, amelyből remélhetőleg nemsokára új könyv lesz.) Ő viszont a vezetéknevet Válaszuti Györgytől, egy 16. századi unitárius paptól és egyben egy vitadráma szerzőjétől kölcsönözte. A vitadráma szereplői valóságosak, de olyan vitán, amilyent ez a régi szerző leír, soha nem szerepeltek. Törőcsik Miklós is (ál)nevekkel játszik, hogy aztán ez a Válaszuti név átalakítva, megcsonkítva (Laszuti László), a saját alteregója legyen a műben, igaz néha lerövidíti (L. L.) vagy éppen el is hagyja. Ugyanakkor ki is jelenti, hogy Laszuti László nem ő, hogy a leírt dolgok megtörténtek és nem történtek meg. Ennyit a névről, ennyit az identitásról, ennyit arról, hogy kiről (és miről) is szól tulajdonképpen egy irodalmi-epikus műalkotás. Vagy éppen konkrétan ez a mű. Mindez azt is jelenti, hogy sem a műben szereplő személyek, sem az események sohasem valóságosak. A főhős, akiről szól a történet én vagyok és nem én vagyok, az események megtörténtek, de az itt leírt események nem azok, amik megtörténtek a valóságban. Minden műalkotás esetében így van ez: minden a létező világból van átemelve a mű világába, a műbeli világ viszont nem azonos a valóságos világgal. A műbeli világnak saját cselekvése, saját jellemei, saját törvényei vannak. Ezek olyanok és nem olyanok, mint a megélt valóságunk. Ahogy mondani szokták, minden hasonlóság a véletlen műve. Ne keressen az olvasó valóságos azonosságokat! Egy régi kifejezéssel élve: a műalkotás saját világa a külső világ tükrözése. De ez sem igaz tulajdonképpen, hiszen a tükör többé kevésbé ugyanazt a képet mutatja, ami előtte van. Itt inkább arról van szó, hogy átmegyünk a tükör falán, és ott egy új világot találunk. Vannak ilyen mesék!

Amikor ezt teszi Törőcsik Miklós tulajdonképpen ugyanazt teszi, amit minden alkotó, aki regényt, novellát vagy verset ír, képet fest, szobrot alkot, zenét szerez. Ő egyébként egy egri személy, jóllehet nem Egerben született (egy hevesi kis faluban, ahogy a könyv fülszövegében olvashatjuk), és nem is ott él. De minden oda köti: iskolái, munkahelyei, múltbeli közéleti tevékenysége, barátai, a könyvtárak, ahová jár. S bár mint afféle tanárember, ezt azt publikált helyi lapokban, folyóiratokban, úgy gondolta, hogy *egy* könyvet, *egy*et, bárki, így ő is meg tud írni. Ez lett a *Helyi idők* című novelláskötete. A könyv 32 novellát (főcímet) tartalmaz, bár némelyiket ciklusnak is mondhatnánk, mert öt-hat írást is magába foglal.

A kötetben nem a helyek azonossága vagy a különbözősége a fontos, vagy a konkrét helyek saját ideje, ez egy-két kivételtől eltekintve nincs is nagyon kiemelve, hanem

az időké. A történelmi múlté, ez a 20. század első fele, a történelmi félmúlté, ez az idős író gyermekkora, és a közelmúlté. Azért ezek az idők, mert az epikus mű nem is tud beszélni a jelenről. (Elnézést kérek a húsz-harminc éves prózaíróktól.) Külön figyelmet érdemel az *Időpikareszk* című fejezet, amelyben a hősök a homéroszi vagy a bibliai időkben vándorolnak. Egy pillanatra felvillan a disztópikus jövő, amelynek teljes kifejtése is a (nem disztópikus) jövőben történik meg, bár én már tudom, hogy kéziratban ez is készen van.

Az első két novellát metanovellának nevezi a szerző, amely terminus technicusszal azt a szándékát nyilvánítja ki, hogy a történetek előtt tisztázni kell a történetek elmondásának nehézségeit és titkait. Két probléma van itt megfogalmazva: ugyanaz a történet többféleképpen elmondható (*A lányok így szaladnak*), illetve keletkezhetnek olyan történetek, amelyek a valóságban lehetetlenek (*Hogyan születhetnek a mesék?*). Érdekeseznek mondhatók ezek az írások, bár elriaszthatják az olvasót; azt hiszem az epilógusban lenne a helyük.

Az első rész következő írásai a dédszülők, nagyszülők világát idézi, nosztalgikusan, szeretettel, úgy ahogy ezt az idős dilettáns íróknál láthatjuk. Ezt ne vessük a szerző szemére: felvállalt, tudatosan alkalmazott stílusról van itt szó, mint ahogyan a többi fejezet esetében is. Például a *Hétköznapi történetekben*, ahol Turgenyev hangját véljük hallani, a bibliát idéző *A felkelés evangéliuma* című „apokrif” töredékben a biblia nyelvezte sejlík fel, míg körülötte, hozzá kapcsolódva valamely mű kivonata vagy éppen a tudományos értelmezése imitálódik. A stílusról azért elmondhatjuk, hogy látszik rajta valamilyen egyenletlenség. Legyünk túlzók: némelyik novellát nem átallok stílusbravúrnak nevezni, míg mások a legjobb esetben is átlagosak.

Az egyes novellákon jól látszik a szerző elfogultsága. Nagy szeretettel írja le a dédszülők történetét a *Vigyázzon ránk az őrangyal* című ciklus első két részében, ifjúkorának rendjét egy másik ciklusban; a címe is ez: *A dolgok rendje*. Másféle elfogultság és részrehajlás látszik a *Minden összekeveredett. Kavarodott* című fejezetben. Nem lehet véletlen, hogy a *Bűnbeeséssel* kezdődik, hogy aztán olyan képtelen történettel folytatódjon, amely szerint az elsőáldozás és a kisdobosavatás ugyanarra a napra esett, és ahol a katolikus pap hívja magához a dologidő közepén a mezei munkájukat végző parasztokat, aminek a következménye az, hogy az ő, a plébános szavai nyomán forduljanak el legalábbis a templomba járástól. Az utolsó fejezet amolyan kényszerszülte fejezet: az a négy novella található benne, amelyeket – gondoljuk – a szerző máshová nem tudott beilleszteni. (*Parerga & paralipomena*), azaz a kisebbek és kihagyottak. Fiktív besúgóí jelentések, amelyek végigkísérik a hős életének jelentős részét; vitatkozás két íróval (az egyik az idézett író stílusában, a másik diskurzusban egy másik íróval; ez utóbbi arról szól, hogy ugyanazt lehet másképpen is mondani. Sőt Törőcsik Miklós felfogása szerint *másképpen is kell mondani*.) Az utolsó novella, kissé misztikus és utópisztikus, egy képzelt és nem kívánt jövőbe repít bennünket. Olyan novella ez, amelynek kapcsán a szerzőtől valaki megkérdezte: mit szedsz? Szóval érdekes.

A könyvben, talán mint minden szerző első könyvében, feltűnik egy kisgyerek. Egy kisgyerek, aki akkor még nem tudja, miért sír és miért nevet. Neki mesélnek el egy képtelen történetet. Vagy egy lehetségesnek tűnőt. Máskor ül egy lovaskocsi ülésén, mögötte a kocsiderékban nagyapja koporsója, és retteg, hogy majd nem tud sírni a temetésen. Van, amikor éppen ellop egy almát a kertjükből, hogy aztán a jóindulatú atyai hatalom, amelyik nem is érti, miért kell sírni, megbocsásson neki. Van, amikor azért sír, mert igazságtalanság történt vele. Esetleg társaival együtt játszik egy májusi mezőn, de aki szemléli, annak érthetetlen és groteszk minden mozdulatuk. („Mit gondolhat, hogy én miről gondolkodom?” – kérdi egy hasonló helyzetben Petőfi.) Mert messziről másképpen látszanak dolgok. Lassan felnő ez a fiú, boldog és boldogtalan egy távoli világban, amely talán nem is létezett (csak itt a novellák világában), egy gyönyörűnek látott magyar faluban és gyermekkorban. Látjuk őt ifjúkorában, ahol a társak és szerelmek mesevilága, öröme és szomorúsága van jelen.

Két dolgot emelnék még ki, tényként, dicséret és elmarasztalás nélkül. Az egyik a novellák képi világa. A szerzőnek (már a metanovellákban is, az egyik mottójában is) a képek jelentik a legfőbb értéket és gondot. Itt még a probléma felvetéseként, hogy aztán a novellákban szinte láttassa a jeleneteket. Az istálló küszöbén ülő lányt, aki a nászélszakája elől szökött meg. A határban, az út melletti árokban imádkozó fiatal házасokat, amikor meglepte őket... mi is?... talán a pokol kénköves tüze. Egy szomorú és elviselt élet után a halála pillanatában az idős asszonyt, amint korán elhalt fiatal lányait látja színes, virágos ruhákban. Az iskola folyosóját, ahol a fiút – milyen kellemetlen – megcsókolta az igazgató bácsi. És sok egyéb, de az utolsó: ahogy a *dolagok* a két karjukban hozzák a nyakukat átölelő meggyalázott és megszentelt lányokat. Ha nem érti az olvasó, hogy miről beszélek, ne csodálkozzon. Ez a kép a kötet utolsó novellájában olvasható, és ott minden érthetővé válik. A másik, amire érdemes figyelni: a felvillantott jellemek. Anélkül, hogy a szerző különösen magyarázná (baj lenne, ha magyarázná), a viselkedés egy-egy mozzanatából, egy tettből, egy mondatból karakterek bontakoznak ki. Vagy inkább karakterek rejtőznek a tettek és a beszéd mögött. Az idős hölgy, aki kezével folyton igazgatja az asztalon levő dolgokat, miközben megfejtethetlen a mimikája. Az egymást különösebben nem szívlelő férfiak együtt utazása, és egymáshoz intézett szavaik a hosszú út során. De ezek csak példák; érdekes játék lenne összegyűjteni a képeket és karaktereket, de ez természetesen lehetetlen és nem is kívánatos. Látni kell őket.

A könyv címlapján egy tejeskanna (kupa, mondták, mondják, de legalábbis értik sokan, akik a szerző szülőhelyéről származnak), egy tejeskanna a sárban, amelyből kiömlik a tej. Egy ikonikus film egyetlen képkockája. Egy elmúlt helyi idő jelképe. Talán érthetővé válik a jelentése, ha megismerjük a kötet harminckét novelláját!

Egy könyvet, *egy*et, bárki meg tud írni, mondja a szerző a fülszövegben. Tudom, hogy Törőcsik Miklós (már utaltam rá), többet is megírt. Egyszer talán előkerülnek azok is a fiók mélyéből. (Úgy értem, természetesen, hogy a laptopból vagy a pendrive-ból.)

Szíki Károly

Ne kérdezd, mért szorítja torkom fájdalom!

Kaiser László: Az én térfelem című verseskötetéről és hatásáról

Negyvenöt éven át harminc szerző műveiből készült összeállításokat mutattam, mutattunk be pódiumon, köztük: Wass Albert, Sütő András, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, Király László, Gál Sándor, Ady Endre, József Attila műveit. Olyan alkotókat választottam, akik helyettem írtak meg valamit, lélekúrjaimon játszottak. Most, 46 évvel később, találkoztam egy mai alkotóval, aki szintén helyettem ír és lelkem érintette meg. Neve Kaiser László.

A 72 éves költő, író, szerkesztő dramaturgról mit lehetne még elmondani, hiszen annyi felemelő írás jelent már meg róla, tudjuk, hogy ír librettót, novellát, esszét, szociográfiát és kritikát, van interjúkötete, de mindenek felett ott áll értékmentő kiadói munkája, melyben a Hungarovox Kiadó vezetőjeként több száz könyvet ajánl és több mint 100 kötetet szerkesztett, versfordításai figyelemre méltóak.

Azt azonban kevesen tudják magukénak, amit én: majdnem egy évfolyamra jártunk a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Talán innen a lelki közösség, mely legfőképpen abból ered, hogy amikor olvasom, úgy érzem, rólam, belőlem szólnak daltalaim. A ki nem mondott szavaimat írja le, az elhallgatottakat apámhoz, anyámhoz, lányomhoz. Elmaradt simogatásként, telesuttogott magányos éjjelek lenyomataként csendes léptekkel képeznek verssorokat képei. A képeim. Megénekelt versek, énekelhető költemények mind.

Ez nem valami körbe-udvarlósos bevezetés, mert semmiféle elkötelezettség nincsen egymás irányába, ő nem hív meg engem verseinek tolmácsolására és viszonzásul nem kell kuncsorognom nála: Lacikám, a következő könyvemet add már ki! Kezembe kaptam az Agria folyóirat egri bemutatóján egyik kötetét, amiről most nem általánosságban, hanem hozzá címezve írok.

Lacikám, a kötetedről, *Az én térfelemről* készítek most egy recenziófélét, de többet és mást is. Lelki élményt jelentő karcsú köteted hatásait ízelem, az én térfelemről már csak szemlélem, mi történik a másik oldalon, a lekottázott sorok összefüggésében.

Először gyorsan átfutottam, közben hang-szóveg együttesében rögzítettem az első benyomást, de nem tudok mást szólni, mint korábban is tettem már, más köteteiddel kapcsolatosan: Elemelsz az érthetetlen, gyakran értelmetlen képben villogó világ nyüzsgéséből magasra, honnan jól belátható minden, de ebből a mindenből csak önmagam egyszer szűk, másszor hatalmas terepére nézek le. Magasból kémleltetsz,

ahonnan minden belátható, a magány felnagyítódik, s szavaid nyomán minden jobban értelmezhető, a szerelem is, az elhagyatottság, a hiányzó gyermek, és a talány: mi az, ami a magány ördöglakatjába a megfejtés kulcsát próbálgatja, de még benne van, belesüllyed és vesztésként hadakozik önmagával. Csak magamon átfuttatn tudom értelmezni, értékelni a kiváló verseket. Nálam egy költemény csak akkor talál otthonra, ha rólam is szól, ha helyettem mond értelmet. Számomra közömbös mind, amelyik nem rezonál bennem, ha keresnem kell, mit akart írni az alkotó.

Már az első versed megadja a felütést: mire számíthatok, mivel hangolsz engem, milyen hangulatelemekkel, kottákkal zársz körbe: *most vagy föl vagy elhagyod magad /most pincemély vagy szolid koccanat/...Lehet Isten és Isten nélkül lenni.* Ez a te vitád, a te érzésvilágod, ami nagyon közel áll az enyémhez, ezért mondom: verseid szívből szívhez szólóak, kiköt a szikes mező egy betonkarójához: mert én is ott *voltam éhes, voltam szomjas, / voltam bárány, voltam ordas. /Voltam éhes szelídségre, / voltam szomjas meleg vérre. / Ordas bőrben bárány voltam, / báránybőrben ordas voltam.* Már ez is elég lenne így, kimondva, hogy megelégedve visszahelyezem a polcra a köteted, mert benne összesűrítve minden megvan, ami voltam. S hova tovább, mint már mondtam: A jelen világ stabilizálására, átmentésére tett kísérlet a halál útja, mert halálra van ítélve. De te heroikus küzdelemmel át akarod formálni az embert, átmenteni valami nemesebbé. Ez önmegváltó-világmegváltó szándék egyszerre. Visszalényegülés, önmagunk létezés-élményének megkeresése!

70 verset tartalmaz e kötet, emberi létet, létérzést és létformát hordoz, kibontottad szárnyaid a félelem, a halál fölött, mondod: *attól félek, meghalok, / megölnek a csillagok.* Én is így élem napjaimat és elámulok azokon, akik nem félik a halált.

Rövid 70 költemény, nincsenek megváltó, hatalmas, fontos jelenetekkel tele tűzdelve, minden érthető: *lángomat ne bántsad,* mondod, *kormozhat az így is.*

Bármelyiket veszem elő, mindenben ott van az én életérzésem is. (Lehet azért, mert majdnem egy évben születünk, egy iskolába jártunk a Vas utcában?) Most, hogy én is *dulakodok éveimmel: / perlekedő élet! / Napjainkból csiholnék/ éig égő szépet,* – minden hajnalban felriadok álmaimból, mit kellene ma csiszolgatni. Aztán csönd. Szerintem a csöndbe belehal az ember, ezért rezonál bennem: *A tombolás utáni / csönd nyugalmatól / ments meg engem, Uram!* Amikor már az ember 70 éves lesz, a tombolást hagyjuk el? Ha csak állunk, mivel jobb? A színész a színpadon, a költő a pódiumon haljon meg, ne csendben, ágyban, párnák közt. Csatatéren, mint a lánglelkű költő! Ez persze sokaknak csak vágy, mert mind csak elviseli, hogy a *nap-palok üszkösödnek.*

Mondod: *Isten ha űz, / ördöghöz űz/*– ez nem az én gondolatom, mert nekem már az is sok a Mi Atyánkban, hogy: *ne vígy minket kísértésbe.* Jézus ilyet nem mondhatott, mert a szerető Istenről beszélt mindig. Ezt vagy rosszul fordították, vagy az ószövet-ségiek a tridenti zsinaton (1545–1563) rakták így össze. Én így imádkozom hangosan

a templomban is: ne hagyj minket kísértésben! Mert abból van elég! A *Korszak* című versedben a következő két sor helyrebillenti az ingát: *ördög ha űz/ Istenhez űz*. Ez így jó! Istenhez üzetek ördöggel, ördög nélkül is napi gondjaim, napi olvasataim, állandó kétkedéseim által is. A vele való vitáimban, hogy: miért nem teszel, Uram, rendet ebben a nyomort termelő, megkergült világban, hol iszonyú magaslatokba csapott fel a gyűlölet? Elég, ha csak a kommentháború harcosait olvasod! Miért elszomorító ez? Mert embernek fia vagyok én is, ahogy te mondd: *arcomon annyi minden látszik, / eljutottam csapásokon / ama tölcseres hurrikánig*. Soraid felbátorítanak és így összes ajtómat kitárom, / torlasz teljesebb nem lehet/ átütik falát gyermekek, / angyalok és buldózerek. Így élünk. Mondaná Ladányi: Látod, ide szorultunk a világ alá... Magyar létünk, hogy: *fogyunk, romlunk, mégis megvagyunk, / győztes, vesztes- ez is mi vagyunk*. Erdélyi létfelmutató sorok Farkas Árpádtól: *fogyunk-növünk, fogyunk-növünk, de vagyunk! részt veszünk e lakomán*. (Szivárgásban).

Az én naplóból lehetett volna kivenni hasonló részletet, mint ami a *Depresszió* című versedben van: *Semmibe fut az összes gondolat / nincs már csak a tettől az iszonyat*, majd a végén *Nincs remény és mindig így marad/ az Isten nélküli égbolt alatt*. Isten nélküli égbolt alatt ... ezt nem osztom teljességgel. Hogy elcsendesültél? Talán csak lassítottál! Igen, ezt mondtam én is Istenemnek, aki vigyáz rám, meg is vettem az *Azok a dolgok, amiket csak akkor látsz, ha lelassítasz* című könyvet. Fékezz te is, barátom! Érdekes, értékes, lelkemnek is nagyon szükséges, fontos könyv az, mint további verseid, most éppen a következő, amiképpen a lányodról írsz gyönyörűségesen, mit megörököltem, hiszen korábbi könyveidben is olvastam, de a gyakorlatban ezt a modellt használni még nem tudtam. Pedig ilyen kapcsolatot csak az csiszolhat gyémánttá, aki sokat csalódott, írod is a 20. oldalon, s gondolkodom: lehet, még nem csalódtam eleget vagy nem magas szinten? Igen, csalódtunk eleget nőben, önmagunkban, másban, de hogy a hazában? Hiszen a hazát mi építjük, így csak mi magukban csalódhatunk. Csalódhatunk az irodalomban, az is elmegy mellettünk és nélkülünk, de menekvést mindenkor találhatunk benne, mert erős vár az, tartja a boltozatot. A barátságban? Mondod, abban nincs csalódás, *csak árulás/ csak árulás*. Ebben Márai egészen más-ként fogalmaz, s az övé közelebb áll az enyémhez: *Nincs emberi kapcsolat, mely megrendítőbb, mélyebb lenne, mint a barátság Nincs titkosabb és nemesebb ajándék az életben, mint a szükséztől, megértő, türelmes és áldozatkész barátság. S nincs ritkább. Minden szeretet gyanús, mert önzés és fukarság lappang hamujában. Csak a barát vonzalma önzetlen, nincs benne érdek, sem az érzékek játéka. A barátság szolgálat, erős és komoly szolgálat, a legnagyobb emberi próba és szerep*.

Mert az a barátság, amiben csalódás van, vagy árulás, az nem barátság.

Adj erőt, indulat, / indulat, tarts össze! (Varázsgömb) – hányszor fohászkodunk így, de nem tudom, jó út-e ez, majd: *állati vágyaim / lássam, így pőreségben: / ösztö-*

nők fogja lettem / halálos ölelésben – hány és hány életszakaszban voltunk ösztönök rabjai, ó, Uram, a felejtés ködét borítsd rám!

Elindultál Kőrösi Csoma Sándor útján, ahogyan én is, a végtelenbe: Juhász Gyula, Cseres Tibor, Áprily Lajos, Farkas Árpád, Váci Mihály, Lászlóffy Aladár, Szőke István Atilla, Farkas Árpád, Király László és még 30 fellelhető alkotó versének összekelésére, álljon itt egy versrészlet kedvenceimből, Magyarai Lajos *Csoma Sándor naplója: Rejtelveim birtokában, szárazon csikorgó / kínjaim között, de bírva még a / test romlását figyelő riadt elmét – / idegenek és más lelkűek között, / én, Csoma Sándor, meghalni készülök...*

Egészen bebarangoltam, de csak gondolatban, ahol ő járt, messze Tibetben, idegenben, de nem jutottam messzebb Székelyföldre, ahogyan ők sem. Sajnos csak eddig jutottam, kicsit tovább Moldváig, őseink eredő mondáinak útján, a valóság kútjáig. Híres szótárt sem szerkesztettem, csak gyűjtöttem néhány dalt Lészpeden, Klézsén. Nem vagyok elégedett, ezért tartom továbbra is példának azt az elhatározást, amit Csoma Sándor tett, ahogyan tervezett és amit átélt.

Szabó Lőrinc emlékének áldozol, az önzésről beszélsz, gondolom, hogy a *Semmiért egészen* verse kapcsán: *Hogy rettenetes, elhiszem, / De így igaz. / Ha szeretsz, életed legyen / Öngyilkosság, vagy majdnem az.*

Te mondd: *Önzésed mélyén a rettegés:/ megtagadnak nők és férfiak* – ez pontos diagnózis, Szabó Lőrinc léket ütő, kérlelhetetlen, alkut nem ismerő szerető, mert szeretetétsege éppen a várható-látható, megtagasztalt önzésteljes kapcsolatok ismeretéből fakad, a feltétel nélküli szeretet-fogadalomban gyökerezik, amiben nyakig csalódni lehet, s *vesztésre állnak az éjelek.*

Nagy Gáspár emlékezete fontos számomra, mert az 1956-os műsoraimban mindenkor és mindenhol, ahol csak lehet, mondom az *Öröknyár* című verset, ezért üdvözlöm a *Szelíden érdemes* poémádat, de hogy szelíden érdemes-e, ebben kételkedek mindmáig, hiszen őt is megrokkantották egy időre, mikor kivette a tollat kezéből az Aczél banda.

Baranyi Ferenc költőtársad, példaképed, akit majdnem szerelemmel szeretsz, messzebb áll tőlem, mint Nagy Gazsi, bár Baranyi-verseket még a szocializmus időszakában mondtam. Tagadhatatlan profi verselő, de akkoriban még az a baloldali elhajlása, állásfoglalása, nekem meglehetősen idegen volt. Igaz, más emlékün nőtünk akkoriban, de máig sem szelídiült hozzám csak néhány vers erejéig a szocialista költészet. Legnagyobb Juhász Ferencet tartom, szóvarázslásban nincs nagyobb, ha csak *Az Éjszaka képeit* olvasod, olvasó, rájössz!

Nő a sötét köröttünk, ezért van, hogy visszasírhatjuk, *Visszasírod a tegnapot*, ami a jelen biztos alapját megteremtette. Bár imbolygunk, de szilárd talaj ez, nem vizenyős. Kérdezed: *nem is veszik észre, ha /kikopsz a világból?* Én állítom, hogy így lesz, ezért gondolom, kik életben semmit meg nem tettek, ne jöjjenek el könnyezni, ha

kikoptam a világból, nekem Hamlet mondata mondja ki: a többi néma csend! Ne sírd vissza a tegnapot, menj míg lehet, alkoss, gyarapíts! Önmagadért, a lányodért elsősorban.

A hazáért megtetted, megtettük már bőven, amit kellett. Belátható a nemzet, a nagy nemzet, egészen a tengeren túlra menekült és visszatérő rokonokig, velük a honszerelem. Kölcsönadott az Úr néhány évtizedre másoknak, téged a Paradicsomkert lehetőségeiért, rajtad múlt, észrevetted-e naponta, vagy csak évente? *Vert seregnek tagja voltál?* – néha önsajnálatusunk tárgya ez, de valójában te is egy győzelemre ítélt alkotó lettél. *Jó ez: ettől én vagyok, / más már nem is lehetek.* Jól gondolod, viszszarendel, ha akar, ama végtelenbe, de ki az, aki kölcsönadott erre téged? Mondod: a semmi? A semmi számomra valóban a semmi, mely igazán érezhető valami, de az Isten létét megemelem e gondolatözönben, mert hiszem: Isten adott kölcsön néhány évtizedre, ebben élek, jelen van csoda-érzetünkben, mint vallodd a lányodnak írt versben: *a csodák csodája:/ nekem kétszer kel fel a nap.* Ez gyönyörűség! *Először, mikor lomhán/ mozdul felém a nagy, / és másodszor, amikor/ kis szemed fölpattan!.* Aki szereti a lányát, szebben nem írhat a fájdalomig ható szeretetről.

A tájleírásnak mutatkozó valami, nálad sem festőecset szüleménye, mint a Balaton 1 és 2 ciklus esetében. Volt mindig, kezdetben földvári otthonunkban, majd már pesti főiskolás éveimben egy tétovaság, de mindenkor lépéskényszer, egy lépésre egy út előtt, s ha megtettem jól tettem, ha nem, vesztettem, mert ott a sörnek íze is más, *s más volt a lány, ha engedett, / valami cinkosság avatott / felnőtté gyorsan gyermekét.* Igen, nyaranta a tónál, kinek nem volt lekötve lába, keze, milyen világ is volt az, milyen napok teltek viháncolással, minden táncsal, amikor ránk szakadt a *vadszabadság!* Szép évek voltak, ne tagadjuk le, mert magunk is többek voltunk, ha benne voltunk, mikor *egy korszak hordta szennyését: hazugságot és végzetet.* És *Több volt a tó, mint önmaga,* egy nagy víz, mert túl a vízen, túl a parton, mindig volt valami más, nem csak NDK-s találkozás, de ótvaros hazugság, társadalmi méretű barakkország, melyben főleg önmagunkat csaltuk-csaptuk be. *Jó ez így* – mondod. De tényleg jó ez így? - kérdezem, s választ adsz, hogy mégis jó ez így, hisz érzem végesben a végtelent, néha galamb, néha véreb méretben-lélekben, hiszen az élet jó részében galambok és vérebek harca folyik.

Már tőlem távol áll, ha valaki altatja a gyermekét, hihetetlen fénypontja volt pedig az életem egy szakaszának, most unokáknak kiterítve a lelkem, az ő álmukat szépítem. Látomásukat, kérés-manipulációikat szemlélem és megélem, ahogyan te lezsongorodsz gyermeked ágya mellé. Messze vannak tőlem az enyéim, lélekben csak közel, maradnék, mint te, örökre velük, de hol ez, hol az nem enged. Jaj, drága Istenem, gyönyörű gyermekeim, mivé válik a szülői fogadkozás!

Vert sereg tagja voltál, vert seregnek tagja voltam, utolsó harcosaink egyike most halt meg, lassan vége. Elementek mellőlem. *Micsoda had kísér téged, kopottan is fen-*

ségesek – ezek az én múlt emlékeim, fenségesen kísértenek, szegényen és sarzsi nélkül égtek, tartó büszkeségek, többnyire fönt vannak az égben, téli jelenségben, belül kezdve a napot, mert ők tartják a boltozatot, ők, a múlt őrzői, levegői és a remény kapui, kiknek hazudtak a tábornokok.

Clow-nok voltunk, addig kellettünk a királynak, míg odébb nem rúgott.

Nem, *mint a bozótharcosok* voltunk, mi valóban bozótharcosok voltunk, már kicsit megtépett ruhában még maradtunk, mint te, *ugrása készen mindig*, s ez életforma lett: ugrásra készen vártunk, mikor jön a támadás. Napjainkban annyi agresszív harcos komment dörömböl agyunkon, lepusztult lelkületűek zörögnek, sziszegnek, s kérdezem, most ébredtem, hogy eddig erre nem figyeltem, vagy mindig is ilyen volt, csak elrejtve szédelegtek az úton? Nem tudom. Bozótharcban mi megmaradtunk, humorban gazdagok, íroniában élesek voltunk, fantázia-gazdagon nekirontottunk egy-egy őrt álló kommunistának vagy szocialistának, de csak humorral, mindig is humorral, és aki nem bírja humorral, csak ilyen mocskos szöveggel, mosatlan szájjal, epével, májjal, mint amiket írnak a kommentekben egyik és másik oldalon is, nekem szegény értelmiséginek, nekem ez ilyen elbugrisodás, önkommandós szegény értelmiséginek árt. És kérdezem: tessék mondani, ez Mária országa? A heccelő, uszító bugrisok országa, ez Magyarország? Mindig ilyen volt vagy most süllyedt ilyen mélyre? Vadmagyarok vagyunk továbbra is? *Akkor vadmagyarok, tartsunk össze!* Nem csak voltunk, maradtunk is lélekben itt, alant, s nem fent, mert még *Egymás közt szép az élet, /ha megszidnak: ellenségek*, hiszen úgyis úgy lesz, hogy megszűnnek ellenségek, megmaradásukra nincs recept.

Kaiser László már lehet ironikus, mert kijárta az iskolát, a modernet, megismerte a posztmodernet. Humorod, ki érti, jól jár vele, mert benne van a keserűség leve is. Ha voltál egyáltalán rajta, leszálltál a magas lóról, mondod: *lemondtam az olvasóról*, ebben is van igaz mondás, még ha csak időleges is, mert nem az asztalfióknak írsz, adsz ki könyveket, józanul folytatod, folytatjuk, fojtó és édes szavakkal, *kultúrától részegen*.

Így vagy a sok poszton, amit megérdemelsz, ahogy senki más, szép életet élsz, persze hogy a birka béget, ami soha nem ér véget, de józanul mind Kazinczynál kötünk ki. Most jártam szülőházánál Érsemjénen, ott a tér az Érmelléken, el kell menni oda, hogy ezt a verset valaki igazán megértse, mert apad a magyar, apályosodik az emléke és elméje. Emlékezete megkövetelné, hogy felderengjen valami abból, hogy mi a szép magyar szó, a szép beszéd, mit megtanultunk szépen ejteni a beszédtechnikusoktól, hogy a szavak sűrűjében szépen szóljon a magyar, ne úgy, amit közösségi oldalakon a józanság legkisebb mércéjét sem használva legalább álcának, alámerülnek a beszédkínvallatást gyakorolva. A Kínzó vagyok!-pecsétet kellene rájuk ütni, de nincs, aki mederben tartsa anyanyelvünket. Úgy írnak a közösségi oldalon 90%-ban, hogy abból kitetszik: kihagyták a nyelvtan órákat, miközben sokan azt siratják, hogy felpuhí-

tották, felszántották ősi nyelvünket az új angol, német szavak. Erre én azt mondom: van olyan erős a magyar nyelv, hogy felszívja a jövevényszavakat, azokat *magyarítsa*, és bekerüljön a szótárunkba. Ez évezredes tradíció. Mert mi az ősmagyar szó a hatalmas példatárban? Igen kevés van, de a törzse évszázadok alatt gyarapodott, újak és újabbak rakódtak, rakódnak rá és így gazdagszik a nyelvünk.

Ördöglakat című vers: kijózanító és emlékeztető öt sor. Igen, „*képek takarnak képeket: / feledést hozó édenek / alatt morajló múltakat*”. Így elemeztem 1956-ot, amikor megírtam az *Ördöglakat* című könyvemet, mert el van feledve, de nincsen kinyitva, csak felületes kapargászás van körülötte, kívárra, míg kihal az utolsó mohikán, aztán a tuskó, bunkó karhatalmista már meg sem lesz nevezve. Pedig minden ott van a lakat alatt, csak ki kellett volna nyitni, ha ezt nem rabolták volna el összeesküvő hatalmak és hazai hatalmasok, akkor ott állna a forradalomnak igazi indulási pontja a miért-tel és kiért-tel, s hogy miért húzták be az embereket és miért úszták meg a gazemberek, hogy mennyire vágta át őket át a Szabad Európa Rádió hangján át a Nyugat és Amerika, mert kellett az olcsó szakképzett munkaerő? Ma is hencegnek hatalmak, verik a mellüket a világ első számú csendőrei. Maradjunk meg magunknak? Szebben írod a *Mondd!* versedben: *maradjunk meg egymásnak/ gyönyörű bilincsben*, mert a remény a vízbefojtási kísérletben a patkányokban is feléled, miért ne ébredne bennünk, hogy: *sebb lesz ez az év*. Ebben szavaink is jó csónakként nem süllyednek el háborgó politikai tengereken.

Nem gyógyít rövid versed, nagy fájdalmat ébreszt szívemben is: *Immár harminc éve szorít téged a föld* és 30 éve szorít téged is a fájdalom. Anyám még csak hét éve ment el, de mindennapos szólító bánatban élek, apám emlékével is így van, beszélgetünk, s vagyunk egymásnak továbbra is. Gyönyörű, gyönyörű, ahogy édesapádhoz fordulsz: *becsukódott, mint a kagyló, / vízben, parton nagy sötétség/ álmában egy öregember / szorongatja igazgyöngyét*. Ilyen az, ha temetőbe megy az ember, mindig igazgyöngy pillanat az, mert apám nem csak emlék, benne egy igazgyöngyöt látok, kinek, mint nekünk nem is olyan soká, ahogy írod: *fordulni véggépp nem tudunk, /elfáradt összes angyalunk*.

Mikor írom e sorokat, békést csönd van kinn a hó alatt, a mag hó alatt, az örök hó alatt, elfáradtak, de úgy érzem, megtalálnak, akik felvidítanak, mert az angyalok csak velünk alszanak, de nem összes angyalunk, különben, hogy érezném minden nap a jelenlétüket?

A *Világdöntések* című vers: a világ döntései rajtunk kívül, mint több varázs- vesz- sző suhintásra, kurafik igénye szerint működnek. Kezdetben a dicséret nagyon őket illeti, a szervezőt, a szerzőt, az exszerzőt, a színészt, a politikai kinevezett bitorló igazgatót, aki felveszi a megtriplázott sarzsit, na, ez valahogy így görög kismagyar művészeti honunkban, például az Eged hegy alatt. Igazából nincs hatalmuk, csak

hiszik, míg a buksza hízik. Ez sok despota esetében van így, s a nagymellénynél csak a pofontól piros arc lesz dagadtabb, mert a világ döntetlenre játszik.

Szeretni kéne, / nem undorodni, / szépen szólni kéne, / nem káromkodni... szerencsés szám alatt, a XXI. cikkelyben hozod a szépen megírt programot, hogy hogyan éljünk, hogyan kellene élni, de hogyan élünk ennek ellentételeként, már fel sem tudjuk fogni, a hiányt: *Isten kéne, remény, szeretet, könyv, / satöbbi és satöbbi*, s csak perelni kezdünk, kérdezni: Isten, hogy miért hagyja szeretet nélkül és gyűlöletben az emberiséget, kicsi méretben ezt a hazát? Jézus Krisztus halála után egyre rettenetesebb állapotban halódik az emberiség. Ez a napi vita a jobbra vágó, biztonságot kérő emberben is erre rímel, nyugtázva, s hogy *lebegve ég és föld között, / belénk az ördög költözött*. A magyarba most nagyon erőteljesen befészkelte magát, ott, hol nem szívből szereti honát, léket kapott csónakként kering körbe-körbe szennyezett vízen, itt, a választások előtti rettenetes időszakban. Mennénk tovább, de nem lehet, még ki kell várni, mi lesz a végzet.

Ne adjon feloldozást/ a pohár bor, semmi – ezek már az Ady Endre születésnapján című vers kezdő sorai. Ady születésnapján dőlésszögben vagyunk, mert Raffay Ernő tolakodik be az eszme és a művészet közé. Ő az az ortodox kiégett politikus, aki mindenben, mindenkor otthon akar lenni és ezt mutogatja is. Ungváry Krisztián Raffay Ernőt „III/III-as besúgóként” emlegette, az Antall-kormány honvédelmi államtitkára volt, múltjára így került reflektor, tehát szerencsés lett volna bujdoskolnia és a névtelenség elegáns formáját választania Kárpátalja eladása után. Akit „III/III-as besúgóként” jelöltek meg, *annak hallgatnia kellene, ez a törvény, különben ráég az is, amit nem én gyújtottam fel, de Raffai belépett még egy témába, ami neki nem sokk, de a magyar egységnek igen is az: Trianon után Kárpátalja jövője. Nos, 1991-ben, mikor meg kellett volna szavazni Kárpátalja önállóságát, ő nem tette meg, aztán elkezdett Trianonról szónokolni. Szégyen, amit tett, le kellene lépnie a történelem lépcsőjének első fokáról. Ilyen ember ne kezdje ekézni a magyar líra legjobbját azzal, hogy beszervezték, miután annyi ártalmatlan tett áll mögötte, mint Kárpátalja kiárúsítása!* Adyt a szájára veszi, kinek a csizmája hajtókájáig sem érték fel a Trianon-szaki, Raffai? Dől-tére Tökmag Jankók lesnek még ma is? És nincs egy író, aki odacsapná égő fákláját, ahogy József Attila tette Ady halála után: *Meghalt? Hát akkor mért ölik naponta / szóval, tettel és hallgatással is?... Sírja hárommillió koldus telke, / hol házat épít, vet majd és arat.* / Három millió létminimum közelében élő kishazánkban gondolkodni is illenék, fiúk!

Neki ne adjon feloldozást a pohár bor, semmi! Hanyatló árnya múljon el a nemzet fellegén! Ady félni tanít és lenni, nem úgy, mint most bizonyos politikai erők, hogy csak félni tanítanak. Ki kell engednünk néha a szorításból, hogyha nem akarjuk, hogy a (nem a yacht, de a csónak) megfenekedjen, mint örök ifjú nyárban. Árban, hol megőrülnek-megszőkülnek az öregek és nemcsak öregek. Igen, és ebbe a korba

léptünk, mutatja az évünk, s *valami sűg, van még időm, / maradok itt, nem megyek!* Jól teszed, írd alkoss, ebből hiszem, hogy itthon vagyunk, minden nap megtérünk, emlékeink szabadok.

Mondod: *alig rettent, hogy menni kell, / s mindig van itt, ki elvisel.* Engem megrettent az elmenetel közelsége, még sokáig szeretném elviselni ezt a megháborodott jelent, ahogy te is még sokáig kislányod közelében, légy sokáig földi őrangyala!

Elfáradtam, vigyél haza (Veled végleg hazatértem) de szép ez a vers. Veled szinte végleg hazaérek: *elfáradtam vigyél haza, / angyal lesz és karácsonyfa, / úgy kérek, hogy mégis adok, / szavakból lett szép otthonok. / Vándoroltam évben, fényben, / veled végleg hazatértem: / veled várnak, akik vártak, / neked hiszek még csodáknak.*

A *Végső haza* Márai Sándor idézettel: *nincs más haza, csak az anyanyelv* – újabb gondolatkaput nyit ki bennem.

Márai otthonában nemrégén jártam San Diegóban, hol előadás előtt egy irgalmas órát töltöttem emlékkiállításán. Egy irgalmas perc nem elég felfogni, egy nyugalmas percben nem lehet megfogni a miért-et, a dörrenés mértékét, pedig hosszú évtizedek végén az ember a halál gondolatával mind többet foglalkozik. Csak gondolkodom, melyik a kedvesebb öngyilkossági forma, s ebben milyen, ha elhúzódozó döntés végén elhúzod a ravaszt? Amikor tudatosul, hogy nincs senkim, semmim, hogy amit írtam, elnyeli az emlékezetkiesés, akkor jön ez? Amikor a végső haza, a testmeleg elérhetetlen, mint Wass Albert esetében, akkor, a végső döbbenetben dörren a puská, a pisztoly? Most hat óránként lesz öngyilkos Magyarországon valaki. A Magyar Orvosi Kamara drámai közleményt adott ki erről.

Azt mondtam az elején, a vers akkor jó, ha gondolkodtat. E kötet minden versénél elidőzők, lám, s ha belém vág, mint ez is, kiborul a kosár, s tovább szorul az ember ökle és torka, ha a másik oldalt futja át, a *Néma monológot: nincsen senkim, / senkim sincs, / nekem csak a semmi kincs,* Hányszor darálunk illet, mondjuk végtelen litániában, kicsit önmagunk sajnálatában, hogyha életünk kosara tele van kilátástalansággal: *múlt és jövő nem üzen, / kakas lennék jelenen,* de nem az áruló kakas, abból sok van, ez is tölti a kosarat, hanem a hajnali kakas, a felvirrasztó, kakas a szemét dombon, mert szemétdombunk szaporodik, sok szítás, kevés a Szentírás. Nem az ige illik ide, mint a Paradicsomkert Eger szívében, az Érsekkertben, nem csak kedden. Nekem ez a *nullpont a Galaxison, / benne vagyok magam is.* Sokfalkányi középszer működik itt, elégszer láttuk, érezzük, hogy terebélyesednek, akiknek nem itt kellene fuvalázniuk.

Akinek nem inge, nem veszi magára sem a fent leírtakat, sem az Ady idézettel felvezetett versed (*Akinek nem inge*). Seregesen senkik jönnek... nem csak jönnek, özönlenek, könnyen teszik, mert PÁRTfogolt foglyok, hűséges szolgák, de agyukban, szájukban és markukban ott szorítják a bunkósbotot: *bunkósodik a világ/ mennyi olcsó sarzsi.* A politika bunkói lettek. Nem így születtek, s meggondolkodtat, milyen

folyamat szülte meg őket ilyen né? Nem állhatunk meg a kérdéseknél. Azért vagyunk, mert lennünk, látunk kell, írunk és szólnunk! *Béklyós szavak* közben és közelében élünk, forrásvizek számunkra *béklyós szavak*, *láncos képek*, mik tartanak egyben téged és a *kilépni vagy bennmaradni* – kérdést teszünk fel naponta. Kilépünk-e pokolból vagy maradunk benne és ördögökkel játszunk? *Mit tegyek? az emberektől rettegek... nincs megnyugvás.* Mint a Bibliában, ha megütik egyik arcodat, tartsd oda a másikat? Én nem, mert szerintem ez a bűnösök fedezésére szolgál, a Héber Bibliából fordította a bennfentes és érdeklődősség. A külső béke csak akkor teremődik meg, ha van belső béke. És ne hülyítsük egymást, hogy majd a béke az eljön magától! Nem az Ószövetségnek zavaros, gyűlölettel beragadt passzusai, hanem csak a Szeretet Himnusza oldja fel a világ gonoszságát, de nem egyoldalúan, hanem összességében. Ezt nem vallja a világot uraló fegyver- és gyógyszergyártó globális világuralom. Addig nem lesz béke, míg szeretet helyett a gyűlölet igéje működik. A sok-sok hozzászólás, különböző alpári kommentek bizonyítják: nincsen béke, nem is lesz, mert előtörték a gazemberek. Az igazi béke megvalósítható a fegyverektől messze, úgy, ahogyan Dukai Nagy Ádám emlékének írtál: *Esti sörömet nem hagyom.* Ez telitalálat és túlélési stratégia is, mert mind bemegyünk a magunk kocsmájába, csak tiszta lélek be és ki, így *esti sörömet nem hagyom, / döntésem ez, akaratom, / értitek ugye, egyszerű / kell a nedű, kell a nedű!* Humoros és tréfás, de életszerűen jó, mert kell, hogy az élet életszerű legyen ott, ahol a *csapataink harcban állnak!* Aztán felhörögnek, mert eljött a nemzet Waterloo-érzet, akkor minden percben másként fogunk ezután dönteni: mi lett a szabadság tökéletes megfejtése? Továbbra is találkozunk a hétköznapi napokban és találkozunk *bunkó, bűnöző, bomlott agyú* emberekkel, idióta kommentelőkkal, férfiakkal nőkkel, kiknek megírom: te jártál a templomba? Te hiszed, hogy van Istent? Mondd, jártál nyelvtanórákra? Az *Engedjete elrejtőzni* versed az együtt menekülést sürgeti, hogy magányos szobákban, vagy magányos konyhákban éljük meg, amikor egyedül főzöd a teádat vagy kávédat? Ilyenkor valóban érzem: Engedjete hozzám jönni a kávéfőzőket, teás edényeket! Így magam leszek, de meddig?

Szabad vagy a szavakban, s a lényeg, hogy nem bújsz el, nem rejtod el magad. József Attila emlékére írtál *Néma imának* az lenne az értelme, hogy valakire megérkezik a jó gondolat, a jó gondolatunk, mi lelkünk szerint való, mint mikor betegért imádkozol, amikor szerettedért mondasz imát. Legfontosabbnak a betegekért való imádkozást tartom. Hogy sikeres útja legyen a gyerekemnek, azt gondolom, ő keresse meg magának imája segítségével. Az, hogy a kedvesem nyerje vissza egészségét, hogy szeretett barátom édesanyjának s fiának legyen könnyű a fájdalmat elviselni, kell az ima. Így *megtalálnak, / kik szeretnek* és megtalálják az imáim azokat, akiket én szeretek, feléjük nyújtom kezem, te így fogalmazol: *feléjük nyújtom két kezem:/hullnak, hullnak a csillagok.*

Meddig a tisztesség és honnan a gyalázat? Ez foglalkoztat most, amikor gyermekintézménybe kerülnek bűnöket elkövető fiatalok, büntető intézményekbe kerülnek, hol van a gondoskodó társadalom, hol omlott össze az a szó, hogy szülő? Ördög szállta meg vagy ördög szülte ezeket a szülőket? Még egyszer kérdezem: ez Mária ország? Téged is ez foglalkoztat, versed ezt ébresztette bennem is: *Sírnak a gyerekek!*

Betegsejtek ünneplik azokat az embereket, akik úgy bánnak a rájuk bízott gyerekekkel, mint kocsis a lovával. Ez nem csak intézményi szinten, de családokban is előfordul, úgymond: gyereknevelési módszer veréssel, átokszórással. Ezeket a figurákat, főleg a pedofilokat, a futtatókat, droghuszárokat kéne befogni egy satuba és húzni rajtuk óránként. Elszabadult a gonosz, a hatalom is tehetetlen, vagy inkább kelletlen velük szemben, így nem tehetsz mást egyelőre, mint egy könnycseppet ejtesz értük? Én boldog utcagyerek-időkre emlékezem. Ezt már nem vehetik el tőlem. A játszótársam, mondd, akarsz-e lenni? (Kosztolányi: *Akarsz-e játszani?*). Most pedig: *itt állok az ingoványon, / süllyedek vagy szárnyalok.* Ez a kettősség már mindörökké velünk marad ég és föld között, egyszer angyali szárny ébreszt, máskor ördögök közelsége rettent, majd végül, ha már *úgy döntöttem, végleg megöregedtem,* Kosztolányi utolsó sora zárja le e végső lehetőséget: *akarsz, akarsz-e játszani halált?*

Remények és kételyek közt élünk, ez kétségtelen, de jó volna úgy lázadni, mint egykor a kommün ellen vagy néha Istenhitben. Nem roncsolni, csak remélni, Remények, Remények és szerepek, csipetnyi szeretet.

Összeszedni magunkat, az már nagy bravúr, mondanám: egy nagy lavor bravúr, mert ki kell mosdatni az ember testét, lelkét, valahogyan felnöttesen viselkednünk, közben mint fakopács, veri valami a koponyát: mit hibáztunk, hol és mennyi játszmát veszítettünk. *Mi végre volt minden, / önmagamtól kérdelem,* azt hiszem, ha ilyen kérdést tesz fel az ember hetvenéves korában, akkor ő éppen hetvenéves és fel is adja: *úgy döntöttem, végleg megöregedtem, / imígyen vagy úgy, de ehhez lett kedvem,* s ha ezt érzed, akkor ez már depresszió, s ha tartósan hiszed, nem jössz ki belőle, akkor belőve a célpont. Ha kedélybeteg vagyok, hetvenéves vagyok. Egyébként, mert a lélek nem öregszik, 30-35 között létezem. A sötétség messziről jön, mint a köd, de tartósan vendéged lesz, ha engeded.

Tört fényben, tölténnyel a hátsó zsebben alkotunk, jobb lenne talán, ha farzsebben egy pártkönyv lenne? Tört prizmák között alkotunk, keverednek napokkal és késő éjjelekkel, vendégei vagyunk a korahajnaloknak. *Homogén fal velem szemben,* ezért nem vagyunk egy térfélen elleneinkkel, de a zsebforradalmárokkal sem, előttünk van egy nagy fal, senki meg nem hall. Átüvöltünk néha: menj hátra, de kezében a kártya, a győztes lap, minek kiabálok? Szerintem maradjunk némán, én csöndben szemlélem *legyen poklom és édenem,* így csendesül el az én térfelem.

Utószó, előszó nélkül is csodálatos verseken futottam volna át, de jó volt inkább elidőzni. Reneszánsz okosságú a te életműved, azt hiszem, hogy tökéletes, teljes film az életed. Leülsz és mindig alázatosan vagy jelen, így dedikálsz, szórod a könyveidet, ez a Kaiser-líra tartozéka.

Ha a hazugságot gyakran ismétlik, szétbogozhatatlan szövevénné válik, míg végül igazságnak fogadja el a nép, ezért az igazságot is emlegetni kell, hogy valódi igazság is jelen legyen ezen a földön. Sokszor a legkézenfekvőbb, a tenyerünkben rejlő igazságot kellene ismételni: a simogatást, a meleg kézfogást, az ölelést.

Egy tanulmányban valaki azt írja: hat méterig terjed az ember szív vonzata, tehát hat méterig vonzza azt, aki érdeklődéssel huppan le a székébe. Én most öt méterre voltam tőled, Laci, így egy térfélen voltunk, s ha már így volt, megírtam ezt a reflexiót!

Epilógus

Az értékelésnek, értelmezésnek vannak felkentebb papjai, én érzékeny költészednek vagyok megbecsülő olvasója. Számomra olyan Kaiser, mint egy szép alma, fényes, tetszetős, s ha beleharapsz, nem tévedsz, ízletes minden részlete. Mert megfejteni és megélni nem nehéz Kaiser verseit, de a sok megfejtés nehéz lélekteherré összegződik.

Kamatmentesen működik szellemi-lelki bankja. Finoman figyelmeztet: ha tovább *rablógazdálkodunk* érzelmeink erdejében, elpusztulunk, beteg világ beteg polgárai leszünk. Nem GDP növekmény kell, hanem harmónia, mely létbiztonságot ad.

Radikális változtatás nélkül nincs esély a túlélésre, sem közéleti, se magánéleti kérdésekben.

A kozmosznak csak egy célja van, a boldogság! Ez tudatosul sorai olvastán. Az ember a természet része, de mit tud megvalósítani ebből a jelenlegi nyomás alatt? Nos, azért emelkedik a boldogság-elleni kihívások fölé Kaiser, hogy a harmonikus változás szükségére poemákat írjon, s így figyelmeztessen.

Tükör minden verse. De csak azt tudja visszatükrözni, amit lát: *hordamagányt, hazug tábornokokat, megdermedt gesztusokat, átkokat, dőzsölést a roncstelepen.*

Egyes részecskék állítólag visszatérnek a jövőből. Elméletileg nincs lényege ennek az időutazásnak, mert a múltunk jövője, jelenünk garanciája még Kaiser László. Nagy a felelősségünk, hogy mint értékeket közvetítő kiadó és költő itt maradjon sokáig.

De ha már van ez a visszatérő részecske, akkor is gondoljon e hazára, s mindenkire, akik itt maradtak.

Deák-Sárosi László

„A nemzeti szellemű filmgyártás kezdetei Magyarországon – A Mester Film története 1938–1944”

(Recenzió)

Kása Csaba kismonográfiája hiánypótló mind tartalmát, mind szellemiségét illetően. A filmtörténet-írás a mai napig nem a helyén kezeli a hazai filmkészítés 1945 előtti időszakát. A szerzők, egy-két kivételtől eltekintve kifogásolható, a kommunista pártállami ideológiából eredő előfeltevésekkel közelítenek ezekhez a filmekhez; és amit észrevesznek belőlük, azokat vagy csak a szórakoztatóipar, vagy csak a műfaji filmek, mint a vígjátékok és a melodramák, vagy a csak szerintük nemkívánatos „fasiszta” politikai motivációjú filmek kategóriájába sorolják. Ehhez képest a szerző olyan megközelítést vesz elő, ami a korban (1938–1944) nem volt ismeretlen, de ma már nem elemzési szempont. Létezett egy markáns nemzeti szellemiségű filmgyártás, ami a Mester Filmhez kötődik elsősorban és olyan filmjeihez, mint az *Uz Bence* (1938), a *Szegény gazdagok* (1938), a *Semmelweis* (1940), a *Dankó Pista* (1941), *András* (1941) és a *Fráter Lóránd* (1942).

Természetesen, az 1930-as és 1940-es években más gyártók is készítettek magyar nemzeti szellemiségű filmeket, gondoljunk például a *Pogányok* (1937), a *Dr. Kovács István* (1941), vagy az *Isten rabjai* (1942), *Emberek a havason* (1943), *Kalotaszegi Madonna* (1944) című filmekre, de 1938-ban megjelent egy határozott akarat és cég a hézagok pótlására. A magyar állam 1930-tól, a hangosfilm hazai indulásától támogatta a filmgyártást, a Hunnia 1931-es, kamerákkal és hangosfilomtechnikával való felszerelésével is (4–6. old. – Az számok az ismertetett könyv oldalaira vonatkoznak.) de mégis az első, közel egy évtizedben inkább a szórakoztatóipari és a profittermelő célok érvényesültek, és elsősorban a városi és fővárosi közönség kiszolgálása volt a cél (6. old.). Ebben az időszakban az olasz „fehér telefonos” filmekhez hasonló vígjátékokból készült a legtöbb, a *Hyppolit, a lakáj* (1931) és a *Meseautó* (1934) típusú, polgári, nagyvárosi, fővárosi közeg került a filmvászonra. Azonban: „A korszak társadalmi átalakulásával együtt megteremtődött az igény és a készség a magyar történelem példaértékű eseményeinek, a magyar sorskérdéseknek a megfilmesítése (10. old.)”

A változás és a cselekvés egyik kulcsszereplője Mester Miklós volt, aki később országgyűlési képviselő, illetve a vallás- és közoktatásügyi miniszter államtitkára is lett. Ő 1938-ban harmadmagával létrehozta Mester Film Kft-t, aminek a tevé-

kenysége filmek gyártása és forgalmazása volt. 1940-ben, a politikai szerepválalása után eladta a részesedését a tulajdonostársainak, de az induláskor fontos szerepe volt, és jelzésértékű, hogy a cég megtartotta az alapításkori nevét, ami az ő családnévére épült.

Kása történészként a könyvében levéltári és sajtóanyagok alapján a lehető legpontosabban feltérképezi a cég tevékenységét: a gyártás, a forgalmazás körülményeit és még a sajtóvisszhangot is. Korabeli dokumentumok és újságcikkek segítségével az is kirajzolódik, hogy milyen volt a Mester Film által forgatott és forgalmazott filmeknek a visszhangja. Már az sem volt egyszerű meghatározni, hogy pontosan mely filmeket gyártotta a cég egymaga, melyeket más partnerrel; melyek a vitás esetek, és melyekhez nincs elég információ, illetve melyeket forgalmazta csupán. A szerző így 16 saját filmet azonosított: *Uz Bence* (1938), *Szegény gazdagok* (1938), *Nincsenek véletlenek* (1939), *Semmelweis* (1939), *A nőnek mindig sikerül* (1939), *Egy csók és más semmi* (1940), *Dankó Pista* (1941), *András* (1941), *Haláltánc* (1941), *Fráter Lóránd* (1942), *Őrségváltás* (1942), *Négylovas hintó* (1942), *Makacs Kata* (1943), *Sziámi macska* (1943), *Majális* (1944), *Boldoggá teszlek* (1944) és 4 más vállalattal együtt gyártott filmet: *Jöjjön elsején!* (1940), *A szerelem nem szégyen* (1940), *Havasi napsütés* (1941), *Gyávaság* (1942), *Tengerparti randevú* (1943), illetve 3 filmről igazolna, hogy nem a Mester Film készítette, bár más, korábbi kiadványok neki tulajdonították: *Balkezes angyal* (1941), *Férfihűség* (1942), *Késő* (1943).

A könyvnek erénye, hogy egyes filmek sorsát és a korszakban fontos filmes események történetét részletesen tárgyalja. Így számos fontos információt megtudunk a Nemzeti Filmhetekről, a 200. magyar hangosfilmről, ami a *Dankó Pista* (1940) lett, a bíróság előtt is vitatott *Őrségváltásról* (1942), a Mester Film meg nem valósult 12 filmtervéről, illetve a filmforgalmazásból adódó bonyodalmakról, mint a perrel és megtorlással végződő történetről, ami a vállalat a német dokumentumfilm, a *Katyíni erdőben* (1944) forgalmazásában való közvetett részvétele miatt volt.

A szerző a filmeket történelmi, társadalmi, gazdasági, esetenként katonai vonatkozásban is tárgyalja. Mozgalmas volt az időszak minden tekintetben. Ki kell emelni a sikeres revíziós politikát, ami 1938-ban a Felvidék, 1940-ben Észak-Erdély visszacsatolását jelentette, és a folyamat ezzel nem ért véget. Később a világháború, a német befolyás, a nyilas uralom, majd a szovjet megszállás és a kommunista hatalom mind éreztették nem kis hatásukat a filmek és a filmesek sorsára vonatkozóan.

A *Dankó Pistát* (1940) a kultúrpolitika nyilván szándékosan nevezte ki a 200. magyar hangosfilmnek. A hangosfilmgyártás 10. évfordulójának tájkán több film volt gyártás vagy forgalmazás előkészületi folyamata alatt, így mindenképp

választani kellett közülük. Ám amint Kása utánajárt (20–23. old.), a film méltán érdemelte meg a kiemelést, hiszen mind a kritika, mind a közönség jól fogadta idehaza és külföldön is, illetve programadónak bizonyult a filmművészet irányát tekintve. A filmet 1940-ben a II. Nemzeti Filmhéten is bemutatták, és több díjat nyert, ahogy a Mester Film más filmjei, például a *Semmelweis* (1939) is. Az 1944 előtti kultúrpolitikai egyik fontos érdeme, hogy megszervezte a Nemzeti Filmheteket, aminek két kiadása is megvalósult: 1938-ban és 1940-ben. Azt magam tenénem hozzá, hogy nehéz lenne az akkori kultúrpolitikát például nacionalizmussal vádolni, amikor a híres cigány muzsikusként és dalszerzőként életét feldolgozó filmet is támogatta. A döntés helyességét jelzi, hogy a siker hatására más híres nótaszerzők és cigánymuzsikusként életéről is terveztek filmet forgatni. Egyik, a *Fráter Lóránd* (1942) meg is valósult. A Mester Film Rigó Jancsiról is tervezett filmet *Fekete szem éjszakája* címmel, ami akkor nem, de 1959-ben (!) a kommunista pártállami időszakban létrejött, nyilván némileg más tartalommal és stílusban.

Kása utánajárt a vitatott film, az *Őrségváltás* (1942) történetének is (37–51. old.). Mindent ugyan nem sikerült tisztáznia, hiszen a film kópiája elveszett, csak töredékek maradtak fenn belőle. A forgatókönyv viszont fennmaradt a Nemzeti Filmintézet Filmarchívumban, és már annak tartalma alapján el lehet oszlatni a főbb vádakokat. Nem antiszemita filmről van szó, nincsenek is benne zsidóként említett szerepek, karakterek. A történet valós gazdasági és társadalmi problémákat dolgoz fel arányos és adekvát módon, dramaturgiailag és esztétikailag színvonalasan. Hogy faji és gyűlöletkeltő lenne, azt csak a filmhez később kéretlenül és illetéktelenül viszonyuló Nyilaskeresztes Párt és a filmet a megtorlásra használó kommunista sajtó, majd a hatalom, illetve a bíróság állította – alaptalanul. 1949-ben a per a film és a forgatókönyv mellőzésével, másodlagos információk és a sajtóvisszhang alapján zajlott. A forgatókönyvíró Tóth Miklóst 2 év 6 hónap börtönbüntetésre ítélték „fasiszta, népellenes, faji gyűlöletre izgatás” okán, a rendező pedig Bánky Viktort pedig ugyanezért 6 hónapra; illetve elrendelték a forgatókönyv és a film megsemmisítését. A betiltásnak majd a pernek okot vagy ürügyet adhatott az is, hogy a film készítésével egyidőben, de feltehetőleg attól függetlenül megjelent egy közgazdasági témájú könyv, Hegedűs István szerzőségében, ugyanazzal a címmel (43. old.). Ha lenne is még további tisztázni való a finom részleteket illetően, ahhoz a film teljes kópiáját kellene felkutatni, aminek lefoglalt példánya meg is lehet például a szovjet központi filmarchívumban. Vagy a románban. A film azonban a Nemzeti Filmintézet – Filmarchívum 120-as körözési listáján nem szerepel (51. old.), tehát a hivatalos filmszakma nem érdeklődik a film iránt.

A könyvnek legalább annyira fontos fejezetei a *Katyíni erdőben* (1944), a német dokumentumfilm forgalmazásának és perének története (62–68), illetve a *Megtorlások* (69–79) fejezet, hiszen kommunisták „tisztogatása” számos filmet érint.

tett 1945 után. Ez a német dokumentumfilm, ami mindössze 15 perc hosszú, a katóli tömeggyilkosság valódi történetéről szól. A főként lengyel tartalékosistekből álló 12 ezer hadifoglyot Sztálin parancsára a szovjetek végezték ki, ráadásul német fegyverekkel, hogy eltereljék magukról a figyelmet. A döntés forrásaként Kása idézi az SZK(b)PKB 1940. március 5-ei, Sztálin, Vorosilov, Molotov és Mikojan által aláírt rendeletet a kivégzések elrendeléséről (62. old.) A vádlottaknak ilyen közvetlen, tárgyi bizonyítékuk a perben nem volt, mint a rendelet, így csak azzal védekezhettek, hogy a filmet német nyomásra és utasításra forgalmazták; de valójában nem is a Mester Film forgalmazta, hanem a Magyar Film Iroda, amelynek e célból tovább adták. A szovjet befolyás alatt álló bíróságnak valójában az volt a célja, hogy a tömegmészárlást továbbra is a németekre hárítsa. A hazai baloldali sajtó is már korábban arról cikkezett, hogy a „budapesti Katyn”, ahogy ők a budapesti gettót nevezték, és ahol szerintük a nyilasok tömegeket gyilkoltak, bizonyíték arra, hogy a lengyel tiszteket csakis fasiszták, tehát németetek végezhették ki (68. old.).

A perek anyagainak ismertetéséből, a fent említett két fejezetből kiderül, hogy milyen hamis és célzatos, előre elhatározott ítéleteket hoztak azok ellen, akikre valahogyan rá tudták húzni a bűnösséget, koholt vádak alapján. Például a *Katyni erdőben* (1944) forgalmazásáért végül Balogh László miniszteri tanácsost négy évre ítélte el a népbíróság (79. old.). De nem kímélték az alkotókat és a színművészeket sem. Például Szeleczy Zitát, aki szerepelt a Mester Film filmjeiben, de egyéb közszereplése miatt, mivel állítólagosan az oroszok ellen és a háború mellett buzdított, így távollétében fő büntetésként három évnyi börtönbüntetésre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Szeleczy megérezvén a veszélyt, szerencsére időben külföldre távozott. Őt csak 1994-ben rehabilitálta, pontosabban felmentette a vádak alól a hazai Legfelsőbb Bíróság (86. old.).

A kis terjedelmű, de annál tömörebb, informatívabb és a korabeli nemzeti szellemű filmgyártás erényeit, a kommunista hatalom igazságtalan megtorló intézkedéseit esszenciálisan bemutató könyvecske a Mester Filmmel kapcsolatos személyiségek rövid életrajzával fejeződik be (80–90. old.). Ők név szerint: dr. Mester Miklós történész, államtitkár, Barla László filmproducer, Szalontay Kiss Miklós gyártásvezető, dr. Antal István jogász, miniszter, dr. Balogh László minisztériumi osztálytanácsos, dr. Bingert János vezérigazgató, Bánky Viktor filmrendező, Tóth Miklós forgatókönyvíró, producer, Zsindelyné Tüdös Klára iparművész, jelmeztervező, Szeleczy Zita színész, Páger Antal színész, Szilassy (Szabó) László színész, Jávör Pál színész.

A könyv kapcsán érdemes elgondolkodnunk azon, hogy 1945 után mennyi kárt okoztak a magyar filmnek és alkotóinak a kommunisták. A hazai szovjet befolyás alatt álló kormány már 1945. április 23-án elrendelte az általuk nemkívánatos „fa-

siszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus” „irodalmi termékek, filmek és kották” megsemmisítését, és ennek több mint 120 film esett áldozatul, köztük 8, a Mester Film által gyártott alkotás ma sincs meg. A bolsevik diktatúra számos filmet kényszerített emigrációra vagy épp ítél el igazságtalanul. Az államosított filmgyártásban pedig a Rákosi- és a Kádár-korszak propagandisztikus „filmművészete” számos hamis, manipulatív és történelemhamisító filmmel rombolta a magyar nemzethez tartozók öntudatát, és ezek közül több film még ma, 2026-ban is „klasszikus”-nak számít, tehát, vetítik, újraértékelik, tanítják, mindenféle következmény nélkül. Sőt, aki e hamisságok leleplezéséről ír, beszél, nemtelen támadásoknak van kitéve a „szakma” által.

A kiadvány kereskedelmi forgalomba nem került, de korlátozott számban megvásárolható a Magyar Nemzeti Múzeum ajándékboltjában: *A nemzeti szellemű filmgyártás kezdetei Magyarországon – A Mester Film története 1938–1944*, Budapest, 2020, 96 oldal, ISBN 978-615-81770-0-9.

Bérczessy Lajos

200 éves a Magyar Tudományos Akadémia

Intézmény, épület- és gyűjteménytörténet

Ezzel a címmel jelent meg a bicentenárium alkalmából a súlyos (lemértem 2600 grammos) és fajsúlyos reprezentatív kiadvány. A kitűnően szerkesztett, megírt munka 29 szerző tollából, 354 oldalon keresztül mutatja be hazánk impozáns épületét és a hosszú évtizedek alatt ott folyt és folyó tudományos és közéleti munkák sorát.

(Csak zárójelben írom: a mi Akadémiánk kétszáz éves, az Amerikai Egyesült Államok 2026-ban ünnepli alapításának 250. évfordulóját – mily furcsa a világ.)

Az MTA-kiadvány bemutatója csellómuzsikától volt élvezetes. A jelen lévő szerzőktől a közönség sok érdekes, hasznos történetet tudhatott meg.

Afféle ankét alakult ki, hangulatos légkörben.

Párhuzamosan a kötet megszületésével a Magyar Nemzeti Múzeumban reprezentatív kiállításon böngészhetett a tárgyi emlékek sokasága között a látogató közönség. Karikó Katalin Nobel-díjától Sina Simon olajportréjáig rengeteg látnivalóval kényeztették el az odalátogatókat.

Miért említem eme jeles férfiút?

Talán nincs annyira a köztudatban, hogy ő adta az első *legnagyobb* magánadományt, 80 000 forintot a Magyar Tudományos Akadémia új székházának felépítésére.

Igazából nem hálátlan az utókor, hiszen márványtábla őrzi nemes mecénási cselekedetét, melyet most is megkoszorúztak.

Sarusi Mihály

Írni, de minek*

Leveleskönyvemből

Tiszán innen, Tiszán túl – Ördöghgel, Nagy Gáspárral, Alexával, Csurkával. Pörben-párban? Kezdvén kezdve (s ím folytatva) Ördögh Szilveszterrel. Hogy s mint. ... esett a társalkodásunk. Ellen, mellett.

Égészen pontosan a Tiszatáj mentében. 1986-ot követően.

Szóval hogy a szegedi folyóirat betiltása és hatósági újraindítása után valamicskével. Az Úr Jézus Krisztus 1987-dik esztendejében.

... *Fasiszta-é a kommunizmus.* „Mindenesetre: úgy tetszik, a dühöngő sztálinizmusnak mindenkorra vége.” Láttuk, 1956 leverésekor is. „A dühöngőnek. És nem kellett hozzá összefognia minden tisztességes embernek a világot.” A nácik ellen mindenki összefogott, tisztességes a tisztességtelennel, demokrata a terroristával. „Ellendrukkerek fujjolása közepette is valahogy sikerült belül túllenni rajta.” Kelet-Berlin, Poznan, Gdańsk, Budapest, Prága serkentésére. Belül... Megbuktak, ennyi. S hogy túléljék... Az internacionalistából előbb kozmopolita, majd globalista leve. „Ha sokára is, és sok áldozattal is. Nem glóriázom ezzel is a Szovjetuniót. (Egy-két helyen ezt nyilvánosan, írásban is jeleztem.) De: becsülöm annyira Gorkijt és Babelt, Bulgakovot és Solohovot, Ajtmatovot és Okudzsavát, Raszputyint és Licsutyint (utóbbiak az átkos jelenkorban élnek), hogy meg se kíséreljek olyan összehasonlítást, hogy a sztálinizmus veszélyesebb és undorítóbb, mint a nácizmus.” Pláne ha kisebbítjük a marxi–engelsi–lenini–sztalini–maoi–polpoti emberkísérlet bűneit. Azok semmivel sem kisebbek, mint amazok. „Mert a nácizmus azért kellően hatott – és hat ma is!” Szilveszter ma, 2026-ban nem tud szétnézni, csak aki túlélte, látja: a nácizmusból megmaradt nemzeti túlzás valóban tovább él, ám még nagyobb erővel mutatkozik a minden korábbi értéket sárba tipró ifjúbolsi-balliberó-glóbi törekvés. Hogy (ők is, és valóban végleg) fölforgassák a világot. Ki újraosztaná, ki addig forgatná, míg ki nem forog magából. „És József Attila nem a sztálinizmusra célzott végső kínjában, hanem a hitlerizmusra, Miska!” Hogyne, a fasiszta kommunizmusra. A létezőre. Amely mindannyiunkat fojtogatott. Szilvesztert, eszerint, nem. Nem eléggé? Nagyobb volt a tűrőképessége? Vagy az álma? 1987-ban még ezekben bízni... „Mert az is szocializmust hirdetett! És az a József Attila, aki nem kellett a moszkvai szocializmusnak, elüvöltötte magát: akkor éneklek a fasisztákét! És hogy mennyire

* Részlet a *Levelesládámból* című sorozat készülő újabb könyvéből.

hatott nálunk a szocializmust hirdető fasizmus, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Horthy épp úgy betiltotta a nyilasokat, mint a kommunistákat!” Jól tette. Mert az ellentengernagy egyformán kártékony bandának látta őket. Kitűnő szeme volt! Tengerészé milyen lenne... „Mégis a nyilasok vették át a hatalmat, véletlenül sem a kommunisták.” Nem azért, mert a német csapatok hamarabb értek ide, mint a szovjet vöröskatonák? „És ehhez tömegbázis is kellett, nem csupán félelem. Ami fortélyosan mindenkit igazgatott.” Némi (pár százalékos) támogatottság, mint a kedves kommunistáknak is. „Ezzel nincs mentve – mert nem lehet mentve – Románia, sem bármely más ország. Az ostobásításnak rengeteg változata van ma már. Ferenc Jóska sokáig jól tudta csinálni a magáét – a liberalizmust.” Kádár Jani bácsi meg a gulyás-kommunizmust.

Nép, megmételvezve? „... Boldog békeidők!” Van, aki az új évezredben ugyanezt emlegeti az 1956 utáni évtizedekre. „Amit szabad – nem lehet. Ebből nőtt ki Veres Péter. Sinka meg a többiek. És ezt föl sem érték százezrek ésszel! Mért is érték volna föl?” Jó látni, Szilveszternél a fel csakis föl, és máshol is érzéklni: igényes magyar nyelvhasználatra tanította szögedi anyanyelve. „Szép volt a lovon őexcellenciája – és Károlyiról csak azt tudja, hogy hazaáruló. Nem ő a bűnös.” Mit látunk? Hogy Károlyi vörös gróf működése mire vezetett. „Végezetül: a népballadák elég árulkodóak arra nézvést, hogy csak az uralom tette-e a mótelyt a népbe.” Valamiért nagyon a bögyében van Szilveszternek a nép. Csak nem azért, mert „a nép” – közemberek képében – egyre nyíltabban ócsárolja azt a rendszert, amelyet ő védene – ha tudna? „Az Uralom megkövetelte a szolgálatot” (a kádári nem? – tehetjük föl a több, mint költői kérdést), „a -tól -ig tudást. Ez mótely is volt.” Ahogy Kádáréké is. „Az Uralom nem érzelmeskedett – csak ritkán érzélgősködött” (akár a kádárkolbászt forgató pufajkás had). „Honanyák horgolták a bakák lábára a zoknit” (mert féltették, szerették őket). „Zsúrokon.” Igaz, nem párttaggyűléseken, nem is MNDSZ-asszony összejövetelen. „És szegény hon- és zászlóanyák hihették: tiszták, tisztességesek, hon- és népszerezők.” Mi mások lehettek volna? Ahogy nyilván nem gyilkosok a harctérre küldött magyar fiúk. Ahogy a velük szembe állított muszkagyerekek sem voltak azok. Azzá tett bennünket... „De egyik sem élt putriban, egyik sem élt cselédházban, egyik sem tudta, mit jelent: halálba üzetni.” Rosszul emlékszünk? A XX. század két világhégésébe nem a magyar urak vittek bennünket, hanem Németország – ahogy most, 2026 táján ugyanaz a német agyalágyulás rángatna bennünket újra a muszkák ellen. Hogy megint mi húzzuk a rövidebbet. „A baka ócska fegyverrel a kezében hihette – ő lövi le az ellenséget, és visszajön. A zsidó fegyvertelen csak azt hihette: nem hazudnak neki. Ezt hihette a cigány is.” A Nagyláhországba szorított erdélyi magyar férfiú, munkaszolgálatos románkatonaként nem ugyanígy járt? Apám mindhárom (erdélyi) bátyja rokkantan jött meg a keleti frontról – ők mit hittek? „A kommunistának valószínűleg kevesebb volt a »hite«.” Úgy e levélidőben mutatkozik meg tán a legjobban,

miért nem érthettünk szót. A kommunista hitetlensége mitől magasabb rendű a náci hitehagyottságánál?

Mentség nuku. „... És nincs mentség a sztálinizmusra.” Ja, a kommunizmusra sem. „De lett volna-e hitlerizmus nélkül így?” Marx, aki kitalálta ezt az egészet, mint-ha szinte évszázaddal korábbi lett volna a nemzetiszocialista Fűrernél. „És kérdés: melyik volt oka a másinak?” Közvetlen biztos nem volt. „Hiszen össze is barátkoztak... Mégis, nem furcsa: a háborút, amit II. világháborúnak hívunk, fasizmusnak nevezzük.” Nevezik a szovjet elvtársak. „Nem sztálinizmusnak. Gondolkodj ezen.” Bármennyire igyekszem. Ha beleszakadok, sem. „8. Írásaidról. Az előbbiekből kitűnhet: nem azt kérem, hogy az orosz szovjet legyen. (Úgy vélem, le sem írtam így a jelzőt: szovjet.) Tudom: a magyarnak orosz, ruszki. És a német alig-alig náci. (Hacsak nem Ignác valaki neve...) De: nálad annyit oroszoznak” (nyilván megint a *Hanyattúsás* beszélőiről van szó), „hogy kénytelen vagyok arra gondolni, ezek az oroszok nem is olyanok, mint akik róluk beszélnek. Vagyis: nem a nép ők is. (Azért jól működött Horthy propagandája, és ha megjelent is, kutya se tudta, ki is Gorkij meg a többi...)” Horthy-propaganda? Amit átértünk 1944/45-ben a megszállás alatt, kellett ahhoz „magyarázat”? A tömeges nemi erőszak, például. Horthyék hazudták? Nem a saját lányait kellett dugdosniuk „előlük” nagyanyámnak Csabán? Kellett ahhoz szovjetellenes uszítás, hogy öregapám leüsse a lányára támadó muszkakatonát Kisiratoson?... Honnan a bolsi szemellenző, honnét? Szöged Alsóvárosában más volt a helyzet? Paraszt ide, amoda. Pápistaságunkról nem szólva. „Tehát: egyfelől van a nép – bármely –, amely ártatlan és esendő. Az elbeszélők részéről.” Hogyne, régi, sőt, újabb azonosítása a bűn elkövetőjének és a bűn elszenvedőjének. Ósdi mese. (Hogy kiderüljön, miért nem válhattunk barátokká.) (Ami nem ment, az az Istennek sem.) (Más malom...) „De azok már más nép – az ártatlan és esendő –, akikről beszélnek. Világos: ők a rossz nép.” Eszerint saját, családi tapasztalat nem volt, s még nem olvashatta például Márai 1944/45-ös naplójegyzeteit a Leányfaluban megesett fölszabadítási/megszállási dolgokról... Vajh’ miért gyűlölte meg a saját fajtáját ez a tehetségesnek induló író? Vajjon; meg többi társa a magyar ál-irodalomban, fél-irodalomban, jaj-irodalomban. „A sztálinizmus csinálói.” Ki mondta, hogy ők tették; ők is elszenvedték. „Mi a jó nép.” Jó, nem, jó: a miénk. (Már akié.) „Sarkítottam. Te sem ezt írod, de hát nem is te írod, amit írsz. Elbeszélnek. Kik? Honnan? Mikor? Miután? Milyen valóságból és igazságból?” E „bírálat” nyomán írtam át s lett még pontosabb a Hanyattúsás hátsó borítóján a kötet fölvezetője. Hogy az igazságnak a valóságban kell gyökereznie... (Erről vitáztunk az *Új Írás* szerkesztőségében, ahol Módos P. utána rám biccentve jegyezte meg: Neked van igazad... Van vagy sem, volt vagy annál kevésbé.) Amiben nyilván benne volt, ami ellenére lehetett: anélkül gyökértelen az egész (kommunizmus). „Ugye, hihetőnek gondolnád: a legelvetemültebb ember – börtöne cellájából – megnyugodva abban, hogy élve marad, amikor az igazat kezdi

mesélni, pusztán amiatt, mert teszi: mintha rokonszenves lenne.” Nagyon mellbe vághatta (vágott megannyi hasonlóan gondolkodó embert), hogy beszélyeim hősei igen csúnya dolgokat hordtak össze – nácik, nyilasok büntettei mellett – szovjet hadifogságról, szovjet lágervilágról, magyarhoni szovjetjárásról. Arról, amit átélt a mi népünk. „Dehogyis akarnánk az életét, sőt, sajnáljuk is kicsit. Hogy megtévedt. Csak az nem jut eszünkbe, hogy módja van rá, hogy meséljen – és hánynak módja sincs már, mert meggyilkolták! És a mesélés, az elbeszélés – ugye – hitelesíti önmagát. Részigazságot tartalmaz. Mint minden. Egy tajt részeg hadoválása is tartalmaz részigazságot. És egy elmebeteg képzelgése is – kivált a lélekbúvároknak.” Nagyon mellbe vághatták szerkesztőmet a Hanyattúszás-beli vallomások. Mert nem igazolták a moszkovaiak (ottaniak és itteni tanítványaik) reményeit? Nem és nem. És mi ezt közvetíteni mertük. A csoda, hogy 1990-ben mégis megjelent a kötet. Értő szerkesztőre lelve – befogadni, lenyelni, legyőzni képes korba érve?

Gyakjuk vagy se. Egy jeles néprajzos (sőt, folklorista) leírta: ő nem találkozott a második világháborúról szóló igaz történettel adatgyűjtésein, nép közé járásakor. Mi magunk – bármily különös – időnként reggeltől estig efféle jegyezhetett volna föl odahaza, baráti, ismerősi, szomszédi körökben. Mert (tetszik, nem:) akit „a nép” – az istenadta, a nyomorult – a fiának érez, azelőtt megnyílik. „Tudósék” készülhetnek mélyfúrásra, tarlóhántás ha lesz belőle. A fölszín kapirgálása. Magamfajta íródeák, aki a minél pontosabb fogalmazásra esküdött föl, hogy írhatna szovjetet, sőt, szovjet vöröskatona fölszabadó elvtársat, amikor az általam szóhoz engedett elszenvedők orosz, ruszkit emlegetnek. Második világháborús Csontos csatak című költeményemben meg arra vetemedtem, hogy kicsikét régiesítve muszkát emlegettem a véres vértesi csatára emlékezve. Amin az elvtársak megjegyzésére („Sarusi elvtárs összekeveri a két világháborút”...) sem változtattam – annál inkább utóbb, amikor a halálra szánt magyar fiúk igen csúf szavát alaposan visszaöregítve a meggyakhatjuk szóval cseréltem ki. „9. A második világháború sokszoros tragédia és trauma volt – szerintem – az ország (és a nép) életében. Nem pusztán a világháború ténye miatt. (Az I. világháború is elementáris trauma volt – épp a parasztság körében. Ajánlom majd figyelmedbe Szentí Tibor *Vér és pezsgő* című dokumentumkönyvét.) A teljes illúzióvesztés miatt. Lélekben. Nem volt előtte hivatkozási alapnak ferencjóskás békeidő. Nem volt igazi biztosíték jövőnek. Volt elrettentő képe jövőnek. Volt egyre nyomorúságosabb valósága az életnek – József Attila.” József Attila, emlegeted már megint. Hogy eszembe juttasd: 80. születésnapjára írást kértél tőlem róla az *Új Írás*ba, hogy aztán vallomásomat visszautasítsd. Nem erre gondoltál. Nem az én véleményem kellett. A Tied megerősítése? „És ezek után mégis belekeveredtünk.” Belekeveredtünk? Belekevertek, belekényszerítettek – mint tennék ugyanúgy, ugyanazok 2026 táján is. „Nem lehet szerecsent mosdatni. Az urak meg se kíséreljék – pedig teszik – hála »demokratizmusunknak«. Mert ma már tudhatjuk: voltak tisztessé-

ges és becsületes szándékok »fönt« is. Még Kállay és Horthy is a végsőkéig megpróbálta. Átlépve Telekin. Aki parolázott többször is Hitlerrel. (1941-ig!!!) A hasonló briganti Sztalinnal ki mindenki parolázott. De fájdalmas lehetett 1987-ben fokozódó „demokratizmusunk” a bolsi mákony bódultjainak – s, lám, a még ekkor is ködlovagként ábrándozóknak. A valóságtól rettegő, vélt igazságukba szédülteknek. (Ha rajta áll, nem jelenik meg a *Hanyattúszás* című könyvem sem.) „10. Te döntheted csak el: mit is akarsz a könyvvvel? Megszólaltatni ilyen-olyan ok miatt elfojtott emlékeket” (belénk fojtott emlékeket), „(amelyek óhatatlanul torzultak is az elfojtottság miatt), vagy igazságot szolgáltatni – valakik által. Az ő hangjukon. A sokból mindig összeáll valami hihetőbb.” Ami hihetőbb, mint ami történt velünk? Hogy lett volna hihetőbb a bolsi propaganda, mint amit az emberek átéltek, megéltek, túléltek? Valami hihetőbb... Ami magyarázza, menti az árulásukat. „De csalfa a magyar nyelv a jelző fokozásában: a hiteles önmagában mindig hitelesebb a hitelesebbnél, az igaz mindig igazabb az igazabbnál. Sokszor nagy dolog végre hitelesebbet, igazabbat írni, mint ami igaz és hiteles. És sokszor kevesebb.” Most akkor igazat írok, ami hiteles, vagy igazabbat, ami hitelesebb? Netán fordítva. (Verza Vica néni avagy bá’.). Csűrjük, csavarjuk. Ahelyett, hogy.

Hányas a liszt, hányas. „... 11. A műfaj ügyébe ne menjünk bele. Vagy nem érted, mit írok, vagy félreérted. Nem elorozni akarom tőled azt, ami a tied, de jelezni szerettem volna: mit is tud örölni ez a malom. Hányas lisztet. Mert liszt és liszt közt is van különbség – nyersanyaga és az őrlés minősége miatt. De ez nem kérdés. Befejezem, Miska, nem akartam ilyen hosszú lenni, és érzem, még ennyit írnék. Minek – mondom veled. Veres Péter úgy írta: a sorrendi fontosság a leglényegesebb. Igaznak vélem. És hozzáteszem: a súlyponti fontosság épp úgy leglényegesebb. Mindkettő az ügy érdekében. A »második« bevezető – fölvezetőd – rokonszenvesebb nekem, az első, nézd el a szójátékot, nagyon habzik.” Amit a folyóiratba kért, került a kötet borítójára. „És ha mégis reagálsz – nem veszem zokon. És amit zokon vettem – ne vedd zokon. Nem lenne jó, ha akaratlanul kioktatnánk egymást. Sem érzelmileg, sem racionális felhangokkal. Bármennyire hihetetlennek tűnik: engem tényleg az írás minősége és hitele érdekel. Az ellentmondva is meggyőző. Légy jó és vigyázz magadra. Amen.” Szóval hogy... Valóban, ez a levél a *Hanyattúszás* (és darabjai) ellen íródott. Pontosabban annak tisztázására tett igyekezet, miért utasítja el a szerkesztő a kéziratomat. Ezért került a Magvető helyett a Zrínyihez. S egyben ezzel kikerültem e könyvkiadó védőszárnyai alól. (Amikor évtizedekkel később újabb kéziratot küldtem nekik, kapásból érdektelennek jelentették be magukat: csodálkoztak, miért jelentkezem náluk.) (Igazuk volt.) (Eltévedtem.) (Vagy ki tudja.) Lebeszélni hogy tudott volna. Kioktatás nélkül. Csak... válaszolva neki. (Hogy valójában akkor mit írtam erre viszonzásul? Valami effélét?) Igen. Ilyenek vagyunk mi. Nép. Úgy tettünk, mintha. Közben semmibe vettük őket. Nem mi erőszakoltunk meg milliónyi nőt.

Nem mi vittünk rabszolgamunkára majd millió embert. Nem mi bombáztunk porig milliós városokat. (Londont, Szentpétervárt, Berlint, Hirosimát.) Nem mi. Ti igen. Ti pláne. Ti nagyon. Nép. Népek. Népünk. Bűneink. Bűneik. Bűneitek. Nem mi vettük el a másik ország kétharmadát, nem mi vágtuk le egy nemzet testéről a nemzet harmadát. Nem mi. Ti. Tik. Ők. De a bűnösök mi voltunk. Te ezt elhitted, Mi nem, nem. Nem mi rángatunk be más népeket a háborúba. Igaz, (Csabán, Iratoson, Kígyóson) egy jó szót sem hallottunk a családban a komcsikról. A nyilasokról sem. Hogy a bűnösök, ennek ellenére, mi legyünk. Alsóvárosban más nóta járta? A Corvinkán is került egy-egy komcsi (egyikőjüket – „Rosszabb voltam, mint az ávosok!” – ’56-ban Pesten két teherkocsi közé kötötték), másikójuk meg ifjúnyilas vala (’44-ben kitette üzlete ablakába: „Kutyát és zsidót nem szolgállok ki!”). Hogy mocskolhassanak bennünket mindkét oldalról. Te ezt elhiszed? Kartács, az kell nekünk ’56 Kossuth-terén. Válaszolni már nem tudsz. Válaszod a leveledben. KB. Hogy azért még pár évig pár levelet váltsunk. Rágódjon azon, amit kért és kapott tőlem. Valamiért – összeférhetlenségünk ellenére – kíváncsi volt a véleményemre? Voltál. Voltunk. A Zrínyi által 1990-ban kiadott *Hanyattúszás* kötet hátlapjára került, amit eredetileg Szilveszternek írtam – beszélycsokrétám bevezetője gyanánt – az *Új Írás*ba? A *Hanyattúszás* három uszodahossza elé lett (volna, ha a könyv hátsó borítójának erre is szüksége van) a címe. Hogy miért épp három hossz... Uszoda, ha már egyszer úszásról van szó, ám hogy épp ennyi. Hogyne, mert a könyv 23 írásából 3-at kínáltunk – volna – a jeles folyóiratnak. Azért, hanyatt, 23 hosszú úszni... Anélkül, hogy beverd a kezed, fejed. 3-at sem bírt ki az ÚI. (Sem magyarázattal (mentséggel?), sem anélkül. Ráadásul még bolondoztam is – mármint a legelején. A Szilveszternek küldött első változatban alcímként mi nem olvasható: A „Sört kell főzni, majd csak habzik” nótájára. Folytatván *A csabai Szajján* módjára való Balassa Bálintos nótáztatást. Az tette volna be a kaput. (Valóság, igazság... Valóban nagy kérdés. Ha egyszerű is. Csúri, csavari.

Még hogy Sztalin meg Hitler. Az e levelére adott (szerencsére „ismeretlen”) válaszom ingerelte a társalkodás efféle változatának a továbbvitelére valamivel rövidebb – 8 helyett csak 4 teleírt gépirat-oldal – válasza. Változatlanul az Új Írástól (1987. május 28-án). „... köszönöm a kedved és akaratod ellenére született választ. Annyira, hogy kezembe vettem József Attilát, és félnapig olvastam, újraolvastam, ki tudja, hányadszor. Meglehet, a Világosítsd föl gyermeked kapcsán neked van igazad. Hogy csak és csakis a Szovjetunióra érthető a fasiszta kommunizmus. Az azonban több, mint bizonyos, hogy a Nagy városokról beszélt a messzi vándor és A nagy városokat... című versek (1925) a Szovjetunióról íródtak, és megérzélesen jelzi bennük József Attila: talán ott baj van, baj lesz, mert emberi értelemben részvétlen az onnan jöttek büszkesége. Azonban az is idetartozik, hogy a ’20-as, ’30-as években hittel és illúzióval szemlélték sokan – és emiatt föltétlen egyetértéssel –, ami a Szovjetunió-

ban történt.” 1987-re hogy maradhatott még valami mindabból a hitből és reményből? Ha már 1936-ban átlátta (valamennyire) a Költő? Képzeltetés, ha. „A megrendülés a '30-as évek közepén következett be – volt, amikor kiábrándulással, volt, amikor szembefordulással, volt, amikor féltéssel.” Féltve – mert igazán nem ismerve – egy népellenes, tömeggyilkos rendszert. „Ha nem ismernéd, most újra megjelent 50 év után, olvasd el Kassák Anyám címére című könyvét. De olvasható Illyés Oroszországa is az ominózus útról, és az is, amit Nagy Lajos írt ugyanekkor – de ezt nem adtuk ki újra. Tehát: 1. nem óhajtom menteni, rózsaszínre lakkozni Sztálin Szovjetunióját.” Hitler sem tette, csak „továbbgondolta”. „2. nem óhajtom elhitéteni senkivel, hogy az orosz – és nem csupán az orosz” (hogyne, ukrán, fehérorosz, kirgiz, kazak, özbég stb.) „– katonák talpig felszabadítók és becsületesek, emberségesek voltak.” Na, ja. „Mindkettő dogmatizmus és hazugság lenne. (Sőt: József Attiláról írván egy sorba állítottam Hitlerrel, Francoval Sztálint és Mussolinit meg Horthyt” (utóbbit még az amerikai és izraeli náci vadászok sem lőtték amazokkal egy sorban, csak mi magunk tennénk?), „és az árnyalatlanság miatt meglehetősen nehezteltek a diplomáciai illetékesek.) De: 1. radikálisan külön akarom választani Hitlert és Sztálint” (Sztálint) „mégis, miként természetszerűen különválasztjuk például az inkvizíciót (Szent Bertalan-éj) és Robespierre-t, pedig mindketten gyilkoltak szép számmal.” (A hugenották 1572-es párizsi lemészárlása nem az inkvizíció műve volt, hanem a katolikus urak hatalomféltése által kiváltott tömeges gyűlölethullámé.)

A jó meg a rossz gyilkos. „... Durva egyszerűsítéssel: nem mindegy, hogy Káin gyilkol-e eleve eltökélten, vagy Ábel ugyanígy. Gyilkosság ez is, az is, de más indítékú, más »elvetemültségű«. És ez nem szőrzés, szofizmus.” Nem mindegy? Miért? A jó gyilkolhat, a rossz nem? Ráadásul Ábel – mintha – nem ölt volna. „Noha tudom: egyetlen ártatlan élet kioltására sincs és nem is lehet mentség. És ne is legyen soha. De ugyanígy nem lehet egy kalap alá venni mindent.” Egy kalap alá venni őket – valóban, milyen alapon. Koporsó-alapon. Darab, darab. Hogy lehet ezek közé egyenlőséget tenni? Élet-élet? Élet vagy sem. A „jók” „jól tették”? A „rosszak” „rosszul”? „S hogy ez mennyire bonyolult, azt épp József Attila írja a Világosítsd föl-ben: »A haramiák emberek; / a boszorkák – kofák, kasok. / – Csahos kutyák nem farkasok!« S ez – nyilván – az igazi fasisztákra értendő. Megbocsát nekik? Nem hiszem. De tudja és féli a »gyerekről«, hogy »míg mosolyog az emlőre, / növeszti körmét és fogát.« Ilyen az ember? Bele kell nyugodni? Hinni, bízni kellene benne? Mintha ezt szűkölte volna mindvégig József Attila.” Két éve, hogy lesöpörte Szilveszter az asztalról az általa kért értekezésem JA-ról. Pedig csak szűkölt az az írás is – a magam példáján. „És nem a száanalom, hanem a rádöbbentő okultatás hangját hallom az Egy spanyol földműves sírverséből, miként igaznak és *nem* népellenesnek tartom a Hazából azt a strófát, hogy »Hol lehet altiszt, azt kutatja, / holott a sírt, hol nyugszik atyja, / kel-lene megbotoznia.«” Attila, meg a népellenesség... „És azt is tudom, hogy 1936-ban

kevesen próbálták így az igazságra lázítani a népet, hogy vádolták is.” Lehet vádolni a kommunizmus ellen föllázadni nem képes népet a kádári zsarnokság éveiben is? Az elnyomók szokása gyávának mondani az általuk megnyomorítottakat. „2. A hitleri (+ olasz, + japán, + Szálasi stb.)” (+ horvát, + szlovák, + kisorosz, román + ...) „fasizmust végletes egyértelműséggel ítélte el a világ. Olyannyira, hogy valóban összefogtak ellene. A bolsevizmus réme ellen is összefogtak szép számban, összefognak ma is. De nem furcsa-e, hogy a hitlerizmus ellen a fenyegetettségben fontos és alkalmas szövetséges lehetett ugyanez a bolsevizmus azoknak, akik korábban el akarták tiportni?” Hogyne, a jó gyilkos meséje. Nem inkább a... kényszer? „Fölismerték volna – belátták volna? –, hogy a végzetesebb veszély mégis a fasizmus?” Nem azért, mert erősebbnek, veszélyesebbnek tűnt Hitler, mint Sztalin? „Csak taktika lett volna ez?” Mi az, hogy. „Előbb legyőzni a bolsevizmussal a fasizmust, aztán leszámolunk a bolsevizmussal is, miután újra meggyöngyült.” Miért, nem ez történt? „3. Múltkor is írtam: nincs mentség, mert nem lehet aljasságra és gáztettre” (mondjuk, Rákosi-ékon túl Kádárék gáztetteire is) „de nem a fasizmus számolta föl önmagát, miként a bolsevizmus, ha sokára és nem tökéletesen is, de belülről fölszámolta” (némi német, lengyel, magyar, cseh munkás szorításra) „a sztálinizmust.” (Hogy folytassa a lenini ugyanazt.) „Ismétlem: ha sokára is, ha nem tökéletesen is. De önmaga.” Önmaga, ha az úgynevezett proletárdiktatúra fölszámolására összeálló Corvin közí, Széna téri (...), danckai, berlini (...) munkásfiatalokat vesszük. „Ezt jeleztem úgy, hogy meszesemenően nem értek veled egyet abban, hogy a hitlerizmus kevésbé veszélyes, mert az ellen csak-csak összefog a jóérzésű emberiség” (miért, nem ez történt?), „míg a sztálinizmus ellen egyszerűen képtelenség összefogni, mivel eleve csapdahelyzetben van, aki ezt megpróbálja.” Mármint ha baloldaliként szállna szembe a lenini–sztálini–polpoti banditizmussal. „Tehát nem mosnám össze a két izmust, nem vagyok rá hajlandó. Bármennyi lett-légyen is bennük a látszólag közös.” Szerecsent mosdatni, hófehérre. Nem könnyű. Szintve lehetetlen.

Gestapó, NKVD. „...Az asszony meg a lánya című Moravia-regényre (és filmadaptációra) célzol nyilván. Így igaz. De föltehetően láttad Elem Klimov *Jöjj és láss* című filmjét. Nézd meg, ha szerét ejtheted. Vagy olvasd el V. Raszputyin *Élj és emlékezz* című regényét – ha nem olvastad volna. Nincs abban semmi szépítés – századunk egyik legnagyobb háborús regénye, szerintem. Miként – ellenpárként – Vercors *A tenger csendje* című kisregénye. Vagy Albert Lihanov Kálváriája, vagy Bikov könyve. Nézetem szerint: a háború *mindenkit* elaljasít.” Igaz, de nem egyformán. Azt mondják, az első háború muszka katonáin még érezni lehetett, hogy keresztényként kényszerítették harcolni őket, a második verekedés szovjet szoldátainak zöme már isten-tagadásra neveltéként ölt, rabolt, erőszakolt – ami az előbbi verekedés idején még nem volt jellemző. Annál inkább a bolsevista nagytakarítás, a szovjetizálás nyomán. Hogy hasonló „romlást” tapasztalhassunk a németeknél is: a szintúgy istentelenített SS-fi-

úk barbár durvaságban méltó vetélytársai lehetnek szovjet szoldát egykomáiknak. „Ez a »körülmény« újfent nem mentség, de magyarázat. Miként a parancsra tettem sem lehet mentség – de attól magyarázat. Kérdés azonban: ki és miért robbantotta ki a háborút?” Amikor a német nyugatról, az orosz keletről tört Lengyelországra – melyik a bűnösebb? Költői kérdés. (Az egyik megelőzte a másikat?) „Az okozatot mindig megelőzi az ok.” A világuralom – ahogy ma is az hajtja ezeket, azokat. Mindegyiket. „És ez akkor is kihámozható, ha összetett és ellentmondásos maga az ok is. Különben – gondolatmenetedből kiindulva – olyan torzításokig is eljuthatunk, hogy Hitler jót akart azzal, hogy ki akarta irtani a bolsevizmust, hogy az majd ne öl-hessen igazságtalanul.” Mosdatunk, mosogatunk. „Ennyire azért nem tyúk-tojás az ok-okozati összefüggés.” Majd: „Kőváry apja kapcsán:” (KEP szülőatyja a háborúban munkaszolgálatos, 1945 után a katpol – a honvédelmi minisztérium katonapolitikai osztályának, az ÁVÓ/ÁVH „testvérszervezetének” tisztje, épp, hogy megúsza főnökei Rákosiék általi kivégzését) „én a bűnösség kategóriájába merészelem sorolni azt is, hogy a koncentrációs táborba hurcoltak nem álltak ellent.” Akkor a többségüket ítéled el. Szülőatyám a kivételek egyike: Csabán „kicsi robot”-ra fogták a szovjet katonát elvtársak, hogy az első alkalommal – a Nagy Szovjetba hurcolás előtt valamivel – kerekét oldjon. (Volt mit örököljön az akkor épp fél éves nagyfia.) „Igaz: félték és reménykedtek. És nem mertek – hát nem is tudtak (vagy fordítva!) cselekedni. Mégsem az ő bűnükül rovom fel ezt a bűnt, a tehetetlenségre-kárhoztatottságot, az embert gyalázó kiszolgáltatottságot, hanem azok bűnéül, akik ilyen helyzetbe hozták őket. Van, amikor más a felelős a gyávaságunkért.” Hasonlóképp a rákosista-kádárista bol-si söpredék rémuralma elleni tehetetlenségünkért. „De ettől még tudunk muszáj, hogy mi vagyunk gyávák!” A római arénák oroszánjai elé vetett keresztény vértanúk is, nyilván. Miért nem harapták át a vadállat torkát, mért, mért. Miért nem! (Ha nem, hát nem.)

Néped a tettes, vagy csak elkövető? „... Ezt a kettőt – a felelősséget és a gyávaságot – nem tudom szétválasztani, és nem is akarom. Különben sorozatban mindenkit föl kellene menteni mindenért. A nép nem volt fasiszta” (kommunista sem), „és nem szabad büntetni azokért a bűnökért, amelyeket mégis elkövetett. De tudomására is hozandó, hogy bűn volt, amit elkövetett.” Ahogy a német, a drága szovjet nép is. „Ak-kor is, ha parancsra tette, ha félelemből tette.” És aki meggyőződésből áll náci, bol-sik, glóbi csicskásának? Miközben... amúgy... nem is lenne olyan rossz gyerek. Csak ugye. Eltévedt... az életrengetegben „Vagy egyszerűen ostobaságból, együgyűségből.” Stimmel. „Ha úgy tetszik: az írástudók felelőssége gyanánt ebből a szemszögből nem óhajtom fölmenteni a népet, ha ugyanakkor nem is vagyok hajlandó vádolni sem.” És az írástudót, aki... beállt náci, bolsit, glóbit szolgálni? Ostobaságból, együgyűségből, megtévesztettként. „A kettő nem ugyanaz. Viszont nem csupán felelősségre vonom, de mindvégig vádolom azokat, akik, mert így vagy úgy irányítottként irányítottak,

ebbe a helyzetbe sodorták az embereket. Ki a bűnös Tótéknál az őrnagy meggyilkolásában? Ki a bűnös abban, hogy Tóték olyanok, amilyenek?” Mondjam azt, hogy jól tette, jól tették? „Ki a bűnös abban, hogy az őrnagy olyan, amilyen? Paradoxon – de az idegbeteggé lett őrnagy mégis a bűnös. Pedig őt ölik meg. De attól nem lesz ártatlan a nép, az istenadta.” Szerintem, ez esetben, az. „Mert ha nem lenne olyan, amilyen – ilyen őrnagya sem lehetne.” Már megint az elnyomott a bűnös, nem az elkövető rendszer. „De mivel ilyen őrnagya van, csakis olyan lehet, amilyen.” Mint amilyenek voltunk ávós tisztek, moszkovita pártvezérek rémuralma idején mi magunk is. „Bezárul a kör?” Be. Be. „Igen, mint József Attilánál.” Akiről, aki kapcsán nem mondhattam el, mit gondolok, mit érzek. „De József Attila legalább igaz tükröt tartott elénk – az összes ellentmondásával is a látványnak. Nem kreált fajmagyart, mélymagyart, hígmagyart, mert hazája, faja és emberisége iránt érezte és ismerte szép kötelességét, és pontosan tudta: ki miben vétkes. Nem lehetett népszerű Erdélyi József szemében.” Elintézed, röviden, Németh Lászlót is. Érdemtelenül.

*Most akkor igaz-é vagy csak való. ...*Végezetül: az igazmondás – véleményem szerint – nem azonos a mindent-elmondással.” Ez a baja, miért mondtam el mindent a *Hanyattúszásban* arról, mit éltek át a (keresztény és zsidó és isten nélkül boldogulni akaró) magyar fiúk a második világháborúban. Azt is, ami kellemetlen a népünket a náciaktól megszabadító, amúgy mindközönségesen megszálló – megszállóváltó – Vörös Hadseregét ránk szabadító Szovjetunióknak és honi helytartósága ügyintézőinek. „Az igazmondás választás és döntés eredménye.” Azaz én döntöttem el, mi igaz? Másikunk másképp választ? De attól az igaz igaz marad. S nem kettő, nem három „Nem kontraszelektálás és nem is szelektálatlanságé.” Rosszul választhattam némely igaz történet elregélését illetően – nem igazoltam mások rendíthetetlennek és mások által bírálhatatlannak gondolt és ránk erőltetett (mondjuk ki, moszkovita) választását. Mert a vörös terrort a fehér terrorral azonos „értékűnek” véljük. „Móricz megírta a Barbárokat. Hajszálnyit sem enyhít a barbarizmus valóságán, de határozottan jelzi – nem a gyilkosok az igazi bűnösök, hanem azok, akik gyilkosságra kényszerítő helyzetbe nyomorítják őket. Nem írja ki didaktikusan, de lehetetlen nem tudni.” Lenin, Sztalin, Hitler, Rákosi, Kádár. „Ezt értem igazmondásnak. És nem azt: mi minden lappang még az emlékekben!” Különösen nem, ha az kedvezőtlen a hazug utópia ránk kényszerítőinek. „Igazmondás lehetne például egy dráma Teleki Pálról, amelyben az öngyilkosság *ítélet-végrehajtás* ugyanakkor, amikor vezeklés, önbüntetés és figyelmeztetés is. Akkor is, ha szubjektíve Teleki ezt talán nem *ítélet-végrehajtásként* »választotta«. Mily igaz. Kisiratosi nagybátyáim egyike, Jani bátya úgy választott és ítelt, hogy szerinte Telekit a németek ölték meg – abból a hírből, hogy a volt miniszterelnök „öngyilkos” lett. Világosabban látta, lényegileg mi is történt Telekivel, mint az összes történész és drámaíró meg újdondász együttvéve. „Szemben” a valósággal? Ez esetben. Hogy a magunk fajta firkász vele azonosuljon. „Elhiggye” neki.

Gyónva, ha. „... Még az igazmondásról. Miként az őszinteség nem azonos a gyónással” (már megint, baj van az általam megszólaltatott magyar közemberek „őszinteségével”), „úgy a teljes vagy mindent elmondás sem azonos az igazmondással.” Hogy merte apám elmondani (s volt képem mindezt megírni), hogy megszökött az őt elhurcoló muszkakatonáktól, s így megúsza – például a családja, így szerénységünk öröme is – Szibériát (mondhatni a munka kommunista paradicsomát). „Közhely: az igazat mondd, ne csak a valódit. Arany óta szajkózzuk – de úgy látszik, könnyebb a valódit mondani.” De fáj az igazságot kimondani a vörös zsarnokságról. Isten-hívóként az istentagadókról. „Muszáj is, meg kézenfekvőbb is. Mivel eleddig a valódit se nagyon mondogattuk.” Jobb volt elhallgatni. Jobb? Valamelyes életbiztosítás. Ellenben ha... „De attól, hogy eddig keveset – vagy alig – mondtunk a valódiból, nem ment föl bennünket az igazmondás alól.” A KB-ban – hová nemsokára behívják – kb. így gondolhatták. „Különben összemossuk a két fogalmat, a valódiba devalváljuk az igazat, s úgy értelmét veszti a valódi is, mivel igazság nélkül is minden valódi, s így minden valódi igazság.” Valóban, nehéz lehetett szembenézni azzal az igazsággal, hogy mondjuk Nagy Imre kivégzése, mint valóság, többet mond minden egyéb „igazság”-nál Kádár Jankóról és bűnöző bandájáról – hát még (moszkovai) megrendelőiről. „Akkor pedig valóban nincs különbség, mert nem lehet hitlerizmus, sztálinizmus, de még szabadságharc között sem. Mert a szabadságharcban is ölnek és rekvirálnak és erőszakolnak. Mert az urak ölése is gyilkosság, az úrasszonyok megerőszakolása is bűn és erőszak. A teljesség – szerintem – nem azonos a lényeggel. De teljesség nélkül nincs lényeg.” A teljesség pedig az, hogy a komcsik megbuktak. 1987-ben ezt már nagyon érezni lehetett. Ha így csűrjük, ha amúgy csavarjuk. Csak a vak nem látta. Akinek a balhit vette el a látását. „Ezek után rászolgáltam, hogy beteljesüljön rajtam apád bölcsessége az okos és a hülye emberről... Találó bölcsesség, szellemes tapasztalás – de nem föltétlen igazság. Ami bölcsesség és igazság egyszerre, hogy holtig megélünk. Kétségbevonhatatlan. Bár az hatástalanítva van, hogy hogyan is élünk holtig. Hát igazságként kényelmes igazságnak tartom.” Még hogy holtig élni, de holtunk után? „Ígérem, erre végképp nem várok választ, és nem untatlak egyhamar ilyen hosszú levelekkel sem.” Ez történt. „Kikíváncozott belőlem.” Kár, hogy (most) úgy vitázom vele, hogy nem tud válaszolni. Ami zavar. „És azért József Attila még sok mindent írt szóval is kimondva az akkori Szovjetunióról. Meg a népről, az emberről.” Hát még mit és mennyit írt volna, ha pontosan tudja, mit élt át az ember a szovjet valóságban. Az lett volna még csak igazság. „Kézsorítással...” Kézsorítással. Kár, hogy nem értettünk szót. Mert valóban: miért jobb az NKVD (majd a KGB), mint a Gestapó. (Jobb. Kicsivel. Valamivel. Semmivel.) Hogy szívja a fogát (maig) a honi Ötödik Hadosztály. (És rá, a védtelenre, a kifosztottra mutogasson: Fogják meg, tolvaj!) (... „tolvaj” ...)

Elutasítván, el. 1987. július 2-án kelt Szilveszter (Ördögh-esszécskénkből szintén kimaradt) harmadik Új Írás-fejléces levele. „Kedves Miska, nem túl jó érzéssel írok

– mint azt a boríték tartalmából már következtetheted is.” Nyilván mert bele volt szorítva a három elbeszélés kézírata. „Vaskossá indulatosodott” (eszerint vastagon találtam válaszolni) „levélváltásunknak nincs köze ehhez a nem jó érzéshez. Sőt, írhatnám alamuszi gyógyírként – ami nem lehet gyógyír –, hogy figyelemmel és tanulmányosan olvastam végig a *Jézus–Máriádat*” (a *Tiszatájban*), „s mindegy, hogy műfajként minek is tartom, montázsregénynek, regénymontázsnak” (stimmel), „vagy egyébnek. Netán kisregénynek, mint a tartalomjegyzékben jelződik. Az is mindegy, hogy miként okoskodhatnék felőle (mert lehetne, függetlenül apád bölcsességétől, mivel – gyanítom – a megírásakor te sem nélkülözted a pozitív árnyalatú rafinériát).” Másként az időben – az áldatlan emlékezetű ’70-es években – elképzelni sem lehetett csavarintás nélkül szóba hozni a dolgokat. „De mindez nem vigasz, mivel semmi köze az én Jézus–Mária-élményemnek ehhez a levélhez. Még ha őszintén írom is: ezt épp úgy meg kellene jelentetned önálló könyvként, mint *A kaporszakállú nádvdgót*. Épp úgy melléállnék, mint anno annak. A *Hanyattúszást* visszaküldöm – visszaküldjük. A döntés nem az enyém, de fönntartásainkban egyenrangúan osztozom én is.” Az *Új Írás* fejlécével ellátott levélpapíron közli mindezt, miközben a (velük egy házban székelő) Magvetőre utal? „Vagyis: a tévedés jogával egyetemben fönntartjuk kérdőjeleinket.” Hogy azon nyomban másnak kínáljam a kötet kéziratát? Ami be is jött; a katonai kiadó (emezzel ellentétben), érezve az új idők új szeleit, vállalta közreadását. „Nem csupán politikai értelemben.” Nem bántásként írom ide, de kikíváncozik: e határozott pártos érdekképviselőt vitt egy év múlva a Központi Bizottságba? Bizonyított – a magunkfajta kárára. „Irodalmi, irodalom-igazsági értelemben elsődlegesen. Biztosak vagyunk benne, hogy másutt örömmel kapnak kéziratod után, közlik, és kiderül – nem kellett volna félni.” Ki, kiderült. „De hogy tudd: bennünket nem a félelem vezérelt, hanem az egyet-nem-értés.” A pártos szellem. Az, amely ekkorra már rég megbukott – csak nem tetszettek észrevenni. A nemsokára fehérterrorral ijesztgető Grósz elvtárssal bezárólag. „Amin alig-alig enyhített valamit a kért »előszó«, megjegyzés. Sajnálom, hogy fölöslegesen »megdolgoztattalak« vele, velük.” Hogy az általa kért, majd elutasított jegyzet végső változata jó kis végszava legyen a rövidesen valóban könyvvé varázsolódó munkámnak. „Ezek után blaszfémiának hat, ha mégis kérek tőled írást, biztosítandó téged a több mint rokonszenyünkről. (Úgy gondolom, eddig sem hihetted, hogy az Új Írás nem szeret, nem kíváncsi rád, nem akar publikálni. Elég fényesen állt melletted, mögötted – és áll ma is. De ez az »álldogálás« nem zárhatja ki a vitát, gondolom.) Hát ennyit. És tényleg: fontold meg a *Jézus–Mária* önálló megjelentetését. Barátsággal...” Megtettem. 1989-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó jelentette meg *A kutyakántor* és a *Hadak úttjyk* című kisregényekkel egybekötve *Árva ima* címmel. Amire előtte a Magvető szakértő gárdája kapásból szintúgy nemet mondott. A szakértelem helyett nem inkább a politika?

Bugyi István József

Lélek és idő II.

Herczeg István Kiállítása a Hatvani Galériában, 2026.05.09.

Szeretettel köszöntök Mindenkit!

Barokk zenei felvezetés, nem véletlenül. A XVII. század művészeti tobzódása, izgalma, sok mással egyetemben igen közel áll mai kiállítónkhoz, Herczeg Istvánhoz. Alkotónk a kiállítással kapcsolatban szeretne volna, hogy valamilyen formában ne csak lássunk, hanem hallgassunk is ma itt valami minőségit, és ha lehet, akkor minél többfélét. A sokszínűség tehát vezérmotívuma lett már ebből kifolyólag is a mostani tárlatnak.

A művészeti ágakon belül a zene igen kedves István szívének, gyermekkora óta fontos szerepet tölt be életében. Náluk otthon például mindig hallatszik valami. Komolyzene, népzene, világzene, egy illusztrált sámán dob basszusa, vagy a maga nemes egyszerűségében, a botanika „zenéje”. És meg is éreztünk a sok más fontos hatást kicsit most mellőzve oda, avagy arra a helyre, amely alkotónkat talán a leginkább képes inspirálni, és az nem más, mint a kert, a természet. Merít belőle, testi, lelki karbantartást köszönhet neki, mondhatnánk azt is, hogy a kert is egyfajta alkotás számára. Egy olyan alkotói folyamat, melybe csakis teljes odaadással érdemes belevágni.

Ne csodálkozzunk tehát akkor azon, hogy a növények, a táj, a fény ennyire átitatják Herczeg István művészetét.

De milyen tájak ezek? Honnan erednek? Honnan valók? Gyermekkori sajszentpéteri emlékek? A fővárosi főiskolai utcák végeláthatatlan vonulatai? Vagy az Eged pazar, siklóernyősöktől és elektromos kábelektől mentes látványa? Talán ezek keveréke? Elemzésre, boncolgatásra érdemes téma ez, annyi bizonyos.

A kelleténél valamivel hosszabb felvezető után érkezünk meg ebbe a térbe, hiszen itt most, zene ide, kert oda, mégiscsak egy képzőművészeti tárlat megnyitóján vagyunk.

Olajfestmények, akvarellek, grafikák, egyedi és sokszorosított lapok, átmeneti műfajok láthatók itt a falakon szép számmal. Pontosan kilencven alkotás igyekszik bemutatni Herczeg István képzőművészeti gondolkodását, és csakis olyanok, melyek ebbe a tárgykörbe szigorúan képesek betagozódni.

Ezt azért igyekszem markánsabban kihangsúlyozni, mert igen hosszúra nyúlna a sor, hogyha István minden egyéb tevékenységét fel szeretnénk sorolni, amiben otthonosan mozog; az ősi magyar mintakincstől elkezdve egészen a heraldikáig

bezárólag. Azon generáció szülötte, aki nem nyúl minden kérdéssel vagy problémával a mesterséges intelligenciához, vagy keres rá az interneten. Teheti is, nemes egyszerűséggel azért, mert nincs rá szüksége. Csípőből tud fejet skurcból, csuklóból rittyent talpas antikvát végtelenbe nyúló szárral, bármely percben reneszánsz muzsikuskat karcol rézbe, késő délután sör reklámot fotóz középkori páncéllal, fejből tesz vászonra mesés lankákat és egyéb idomokat, vagy akár ikont fest, nem csípőből, hanem cukorból.

Mindezen felsoroltak és a ma itt látható kollekció is arra enged következtetni, hogy Herczeg István bőségesen el van látva technikai és szellemi felvértezéssel, de ez egyidejűleg azt is bizonyítja, hogy lelkesedése is egyenletes, és bátran kimondható, hogy töretlen. Ennek a fajta hozzáállásnak és emberi minőségnek több hozadéka is volt az idők során, ahogyan az alkotó életrajzából vissza is kereshető; kezdve a számtalan országos, regionális és nemzetközi kiállításon, illetve művésztelepen való megjelenéssel, a megyei Prima díjon keresztül egészen a legfrissebbig, a Velencei Tavi Kisgrafikai Biennálé díjáig. Minden hasonló eredmény, történés igen fontos visszajelzésnek számít egy alkotó ember életében.

De az említetteteken felül, vagy azokon túl, vajon számosítható-e egy művész karakterével, aurájával kapcsolatban az, hogy hány diáknak, hallgatónak adta át ez idő alatt a tudását és segítette őket pályára, avagy terelgette őket egy jó irányba a főiskolán és a középiskolában töltött szakmai, oktatói évek alatt? Az már nehezebben foglalható össze számokban, de hasonlóan fajsúlyos, mint az egyéb kézzelfoghatóbb sikerek.

„Mester az, ki meg tudja csinálni azt, amit tanít” (Hamvas Béla). Herczeg István pont ilyen, sőt mi több, emberi értékeknek sincs híján, és nem is fél őket használni.

Jó humorú, sziporkázó, mindig vidám, jámbor, alázatos és tisztelettudó. Utóbbi, a tisztelet annyira áthatja egész lényét, hogy – engedelmeikkel, önkényesen, de most – ennek a szónak a kitekerése, tüzetesebb körbejárása mentén haladnék tovább.

Tisztelet a „régieknek”.

Herczeg István tevékenysége során azon előképekre támaszkodik, melyek hagyományaira, eredményeire érdemes építeni, de legalábbis illik ismerni őket; legyen szó bármely kiemelkedő alkotóról a képzőművészet, avagy a zenetörténet sodrásából. Kimondottan kedveli a középkort, de természetesen nem zárkózik el a korszak tényleges érdemei elől sem. Ebbe, a „régiek tisztelete” gondolatkörbe sorolnám még kiállítónk hagyománytiszteletének két érdekes aspektusát. Egyik, hogy ő egy egri fertálmester, másik pedig, hogy néptánc együttesben rendszeresen állja a rozsdát a tőle még fiatalabbak között. De főben járó bűn lenne fi-

gyelmen kívül hagyom István esetében azt az ősi hagyományörző tevékenységet, melyet oly szeretettel űzött sokáig, és amely nem más, mint a horgászat.

Tisztelet az anyagnak.

Szaktudással nyúlni többféle matériához nem egyszerű, de egyszersmind nem is lehetetlen. István professzionálisan kezeli a képzőművészeti anyagok és eljárások egész tárházát; legyen az olajfesték, a sokak által – talán épp a nehézsége okán – manapság alábecsült akvarell, rézkarc, fametszet, linómetszet, „olajgrafika”, stb.

Kijelenthető és érezhető, hogy csakis ez a fajta magabiztos alap tud valódi, minőségi táptalaja lenni a nyugodt szárnyalásnak, vagyis a szabad alkotásnak.

Tisztelet a kőnek.

A kő motívuma sokszor jelenik meg kiállítónk munkáin, vagy azok címeiben, tematikájukban. Szimbolikájának elemzésére én magam nem vagyok felhatalmazva, illetve felvértezve sem, de – ha jobban belegondolok – talán az idő múlására, vagy éppenséggel az idővel szembeni szilárd ellenállásra és kitartásra utalnak ezek a kövek; lassan erodálódó, de kétségkívül stabil mementókként, nem csak a képterekben, illetve a konstruált terekben meg-megjelenve, hanem az élet több más területére is vonatkoztatva, akár. Mindezeket túl nem tudok elmenni, az alkotót ismerve amellet, hogy talán az a huncutság is benne rejlik a háttérben, hogy mint annyi minden mást is, egyszerűen jól esik neki követ festeni!

Tisztelet a mozgásnak.

A dinamika, a mozgás kazalnyi képen tetten érhető: repülés, gépzaj, tánc, vagy séta formájában, mely mozgásformák segítik, esetleg árnyalják a különböző közlési folyamatokat. De némely mozzanat, rezdülés odáig is eljut, hogy szinte valóságosnak érezzük a táncot, halljuk a reneszánsz hangszerek hangját a rezgő lombú ligetek kellemes ölelésében. Ennek ellenpontja lehet – mondjuk – az a jelenetcsozor, mely a gépesített mechanikus mozgásokat mutatja be, és egyben ötvözi azt a szabadesés, a száguldás vészjósló megnyilvánulásaival.

Tisztelet az időnek.

Számtalan szám számosítható Herczeg István munkáin. Elrejtett, időre való utalások, kronológia, pontos dátumok. De ezen túlmenően, az idő tekintetében az évszakoknak is igen fontos szerep jut. Alkotásain minden évszak ott van valamilyen formában, de mégis, nekem valahogy az az érzésem, hogy motívumai, gesztusai, színhasználata általában a tavasz irányába tendálnak: a felfrissülést, és egyszersmind a ciklikus megújulást is reprezentálva egy sajátos, unikális „primaverán” keresztül.

Az idő halad. Mintegy ennek a feltartóztathatatlan jelenségnek emléket állítva – „memento mori” – bukkannak fel Herczeg István képei között azok az egy-egy környezetükből kiragadott természeti formát „tablószerűen” feldolgozó munkái, melyek hátborzongató precizitással támasztják alá az elmúlás tényét: azt, hogy semmi sem tart örökké.

Tisztelet a betűnek.

Kalligráfiában igen jártas mesterről van szó. Sok esetben a szép betűk – ugyan- csak, mint a számok esetében –, ők is mutatkoznak alkotásain, melyeket vagy idézetek formába öntésére, címadások elrejtésére, és talán időnként a puszta vizuális élvezet elérésének érdekében alkalmaz, eldugva, burkoltan, hogy lehessen mit keresni, kutatni a képeken.

Tisztelet a tájnak, a vidéknek.

Tájai esszenciálisan magukban hordozzák a klasszikus, a lineáris perspektíva minden alapvetésének ismeretében konstruálódott látkép leíró elemeit, de a puszt- a objektivitáson markánsan túlmutatva egy teljesen egyedi tájélményt nyújtanak, szubjektív rálátást biztosítva Herczeg István különleges világára.

Az alkotó láttat, nem mutat. Mesevilág ez, a szó legnemesebb értelmében. Ahol itt ott csörgedező patakok ölelnek körbe szerelmeseket, esetleg romantikázó szik- lákat, vagy másutt középkori épületek kandikálnak ki burjánzó levélzuhatokból, megint máshol pedig vérvörös ég és borzolódó hullámok vonják el figyelmünket a Friedrichet megidéző, nekünk hátat fordító alakoktól. Sajátos tájak ezek, meganny- nyi történettel, ezernyi emlékkal, érzelemmel átítatva.

Bár szembe ötlík, hogy kiállítónk a vidéki, falusi tájat részesíti előnyben, de emellett könnyen képes azoktól eltávolodni és léptéket váltva meg-megjeleníteni más, globálisabb tájfelfogásban készült képeket is, melyek közül akad mely saját kis glóbuszával, bájos és sokat sejtető figurájával számomra egy „kishercegi” vi- lágot teremt, avagy idéz meg.

Tisztelet a fának.

Fő motívum Herczeg Istvánnál a fa, ez kétségtelen. Számtalan alkotásán jelenik meg a tájban a bükk, a tölgy, a meseszerű, de más kitalált fajok is, mint háttér elem, de nála domináns jelleggel bírnak, és mindinkább főszerepben tetszelegnek az efféle növények. A földből hirtelen, drámaian az ég felé törő fái (legyen az réz- karc vagy festmény), melyek időnként emberi alakokat is magukba olvasztanak, olyan hangsúllyal bírnak, hogy akarva akaratlanul asszociálunk velük kapcsolat- ban az ősi kultúrák és sok-sok nép hiedelemvilágára, mint például az égig érő paszuly története, vagy az életfa egyes megnyilvánulásai megannyi kultúrkörben.

Az alapvetően is határozott motívumra könnyűszerrel és tudatosan erősítenek rá a majdohogynem centrális, sugaras, vagy vertikálisan tervezett, esetenként „rob-bantott” táj-kompozíciói is.

István – véleményem szerint – megtalálta a világ és saját világának tengelyét a tájban, a fában, a természetben, mely minden nap ad valamit, valami csodálatra méltót.

Tisztelet a nőnek.

Jaj, a Nő! Fontos téma. Herczeg István képein ősi idoloikat megidézvén, itt-ott előbukkannak a Nagy Anya, a Magna Mater témájú karakterek, másutt formás, kecses táncoslányok szökkennek be a képterekbe, kiegészülve időnként, a csakis a maga kendőzetlen mivoltában való női formák érzéki megjelenítéseivel. Egyszerre próbál múlandót és valami általánosabbat is elmondani azzal, hogy több tízezer év távlatából idéz meg elemeket, és ezzel párhuzamosan élénk tárja, egy rejtői kifejezéssel élve a fiatalság múlandó céljait is, akár. Az általános kategorizáláson túl azért fontos megemlíteni, hogy többször konkrét személyek is megjelennek ezeken a munkákon – mint például az „élete alkonyának bearanyozója” – hogy csak valakit, és talán a legfontosabbat említsem.

Tisztelet az embernek, a világnak, a mának és a jövőnek.

Nem sok képen lelhető fel például háborúra konkrétan utaló motívum a kiállításán – talán egy-egy karcolt gázálarc, vagy tussal rajzolt hadigépezet, illetve katonaszerű kivételével –, és talán megint csak egy-két alkotáson érhető tetten valamiféle társadalomkritika. Az összes többi munka nagy általánosságban vidám, többször idilli, semmiképpen sem komor, vagy depresszív hangulatú.

A képidény szülte képidény időszakában, ahol forrongó világunk állítólagos ismeretében és a megannyi nehezen értelmezhető társadalmi változás tudatában felmerül a kérdés, hogy Herczeg István miért nem ezeket a jelenségeket viszi vászonra, vagy rajzolja meg? Miért nem a borzalmakkal törődik? Miért nem akar megbotránkoztatni? A válasz egyszerű. Számára a művészet nem a bajokról kell, hogy szóljon – mert azok ott vannak anélkül is, hogy külön felhívni rájuk a figyelmet –, hanem valamiféle egyetemességről, az imént említettektől való állásfoglalásmentes eltávolodásról. Egy kiszakadási, menekülési lehetőség kellene, hogy legyen, ahol a szem mellett a lélek is megpihenhet egy rövid időre, hátat fordítva minden nem kívánatosnak; például Herczeg István képi világa, és talán azt alapul véve közvetetten a személyiségén keresztül, embert, követ, eget, földet, szépet és jót meg nem bántva.

Legyen így! Miért ne lehetne?

Végezetül itt az utolsó!

Tisztelet Herczeg Istvánnak, volt és mostani mesteremnek, régi kollégámnak, múltbéli, és – büszkén mondom, hogy – jelenlegi barátomnak, akinek nagyon sokat köszönhetek, és akivel sok-sok rendezvényen, leülésen, táborban szeretnék még találkozni, hogy ott, azokon aztán igazi acélos férfigolikával felépített mélyen szántó gondolatainak zsilipjét kitarva a világra zúdítsa ránk mindent, mi benne lakozik, lelkesedést és humort nem veszítve. Hiszen fontos, hogy még ott pihen a műteremben az a sok lealapozott rézlemez, karcolásra várva, a megannyi félkész felfeszített akvarell lap befejezésért kiáltva, és persze az a milliónyi gondolat, ötlet a fejben, melyek egytől egyig vizuális megfogalmazást érdemelnek; persze mindezeket csakis annak fényében, és annak biztos tudatában, hogy elegendő a domolykó a horog végén, megfelelő mennyiségű a gomba a kosárban és a kert rendben van!

A kiállítást ezennel megnyitom! Gratulálok a kiállítónak! Köszönöm a figyelmet!

E számunk szerzői

- Aknay Tibor (1944) Budapest
Ambrus József (1966) Lajosmizse
† Ádám Tamás (1954–2026) Budapest,
Balassagyarmat
Baka Liliána, Veszprém
Bakacsi Ernő (1938) Eger
Balajthy Ferenc (1946) Székesfehérvár
Balázs Géza (1959) Budapest
Balogh Ferenc (1974) Noszvaj
Bérczessy Lajos (1949) Budapest
Bíró József (1951) Budapest
Bolovits Gábor (1967) Sármellék
Bozók Ferenc, Budapest
Bugyi István József (1986) Eger
Csák Gyöngyi (1950) Budapest
Cs. Varga István (1946) Eger
Deák-Sárosi László (1969) Budapest
Egry Artúr (1953) Budapest
Elmer István (1952) Budapest
Farmosi László (1955) Hatvan
Fellinger Károly (1963) Jókai
Fodor Kiss Júlia, Eger
Fridél Lajos (1950) Eger
Gergely Gábor (1981) Eger
Hajnády Zoltán (1945) Debrecen
Herczeg István (1949) Eger
Homa János (1956) Eger
H. Móra Éva (1958) Eger
H. Tóth István (Kecskemét)
Jánosi Zoltán (1954) Nyíregyháza, Budapest
J. Simon Aranka (1955) Miskolc, Rácalmás
Juhász Pál (1967) Parádsasvár
Juhos-Kiss János (1959) Budapest
Karádi Zsolt (Nyíregyháza)
Katona Kálmán (1956) Mezőkövesd
Kántás Balázs, Budapest
Keller Péter (1956) Szőlősgyőrök
Kovács Gábor (Veszprém)
Ködöböcz Gábor (1959) Eger
Kölcsi Tamás, Budapest
Kuti József (1968) Pécs
Lovas Edit, Eger
Madarász Imre, Budapest
Malejkó Norbert (1968) Miskolc
Marton Sophie (1987) Budapest
M. Fehérvári Judit (1962) Debrecen
Molnár Dávid (1990) Budapest
Molnár F. Tamás, Pécs
Murawski Magdolna (1950) Eger
Németh Péter (1966) Gyula
Oláh András (1959) Mátészalka
Orosz Margit, Bánhorváti
Petrusák János (1970) Nyíregyháza
Pósa Zoltán (1948) Debrecen
Pozsgai Györgyi (1954) Budapest
Radnai István (1939) Budapest
Réthy Judit, Balatonszepezd
Sajtos Orsi (1976) Budapest
Sarusi Mihály (1944) Balatonalmádi
Sándor József (1942) Kompolt
Simek Valéria (1953) Bakonycsérnye
Sípos Anna (1956) Miskolc
Strojko Marko (1988) Székesfehérvár
Szte B. Levente (1972) Székelykeresztúr
Szíki Károly (1954) Eger
Szuromi Pál (1947) Békés
Terdikné Takács Szilvia, Budapest
Tornai Xénia (1968) Budapest
Török Nándor (1965) Budapest
Törő István (1949) Diósd
Vadász János (1951) Budapest
Varga Árpád (1984) Pápa
Varjú Zoltán (1974) Paks
Válaszuti András, Eger
Veszely Ferenc (1936) Kamloops, Kanada
Véssey Ede, Dallas (USA)
Vicei Károly (1944) Zenta
Wessetzky Dániel (1997) Veszprém
Wilhelm Ottó (1946) Székesfehérvár
Zsirai László (1956) Budapest

Kötetünk illusztrációi Gergely Gábor felvételei.